
מישהי
בשליחות לבו

בשליחות לבו

בשליחות לבו

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

מרדכי חדש

בן אסתר־רחל וחנן־דוד

נולד בוילנה, ט״ו אדר ב׳, תרס״ב (1902)
נפטר בכנרת, ב׳ תשרי, ראש־השנה תשמ״ג (1983)

עריכה: חנן סבר

עיצוב והוצאה לאור: רות בית־אור

כל הזכויות שמורות © תל־אביב, 1987

אין לעשות שימוש כלשהו בחומר כתוב ו/או מצולם הנמצא בספר זה, ללא אישור מהמוציאים לאור

סדר צילום: "דפוס מאיר". צילום, לוחות והדפסה "א.ר.ט שירותים לאופסט"

תוכן עניינים

פרק א: וילנה — ילדות, נעורים, ארץ ישראל 9

פרק ב: ארץ־ישראל — חבלי קליטה, נדודים ולבטים 33

פרק ג: בית של קבע — כנרת 45

פרק ד: ושוב לשם — פולין 79

פרק ה: עמוד־האש 101

פרק ו: כליה והצלה 133

פרק ז: הגנה וביטחון 151

פרק ח: איש וביתו 169

פרק ט: הבטלן־החולם 185

פרק י: העוסקים עם הציבור 211

פרק י״א: שיפטו נא ביני ובין כרמי 219

אשיחה — לבנים 237

לשמואליק אבינועם ורותה,

כשימלאו ימי,
הניחו עלי אבן שכל ימיה נצרבה בשמש ועברה כל עונות
השנה, גם הרוחות והגשמים וימי האביב עם הפרחים.
אבן שהיא שחורה ולא אפורה ויש עליה פטריות וכתמים.
אבנים כאלה נמצאות בואדי שממערב הכרמים שלנו —
מול מדרון הכביש ליבנאל, צפונה מבריכת המים הגדולה.
גם בעלייה, מול תחנת "אגד" שבקצה השביל העולה מאיתנו.
וסוג זה מצוי בשפע במדרון שליד הכביש לטבריה, צפונה מהמושבה.
אנא, לא בֶּטונים...
ומלים מעט — רק שמי, כשם נכדי שהיה לי, ושם הורי (אסתר־רחל
וחנן־דוד) ותאריך היום האחרון.
את אמא תשאלו — אם תרצה להצטרף בבוא היום.

אביכם אוהבכם־מעריצכם

רעות באבן

משהו אישי על מוטקה, כחבר טוב וידיד נאמן, אשר שמורה לו בלבי נימה מיוחדת, שהיא שלו בלבד —

בליל לכתה של חנה מאתנו לפני עשרים שנה, בשתיים אחר חצות, מסר לנו מוטקה טלפונית אישור לכברת־אדמה, נחלת קבר בכנרת, ממש על החוף. חוף העין הכחולה, המחליפה גוונים, של הארץ. למחרת, ערב שבת, הגיעה חנה אל נחלת מנוחתה. מים לים — מים אילת לימה של כנרת.

כעבור ימים התחלנו לחפש במרומי מדרונותיה של כנרת, אבן מאבניה להציבה למראשותיה של חנה. מוטקה הוביל אותי לאבן אחת, "דמוית כנף", כהגדרתו. האבן שבתה את לבי מיד, ומהרתי לומר: כן כזו בדיוק.

על שפתיו של מוטקה חלפה לחישה חרישית: "זו האבן שבחרתי לעצמי"

"למה אתה מוותר עליה?" מחיתי, "הרי זאת בחירתך!"

מוטקה הרכין ראשו ולחש — "האבן שלך!"

חיים בן־אשר

אילת, י"ז אלול, תשמ"ד (1984)

פרק א:

וילנה - ילדות, נעורים.
ארץ־ישראל

הצעירים לבית נוביק, ימים ספורים לפני עלייתו של מרדכי לארץ. 1.7.1920
יושב — יעקב, עומד — מוטקה, משמאל — יהודית, מימין — יונה

הימים חולפים. אסור להתאונן, אכן הרגשתי ורוחי טובים למדי אך הזמן נגדע...

התחלתי לרשום דברים על עצמי — סיפור חיי. הגעתי רק לשנים הראשונות של חיי בארץ ועוד יש ויש מה לספר — הרי זה רצוני, לספר לבתי ולבני, לכַלותַי וחתני ולצאצאיהם ובני הצאצאים. "הנייר סובל הכל" אומר פתגם רוסי. אינני מתיימר לחשב כי בסיפורי יש עניין מיוחד וודאי לא שהכתיבה עצמה מעניינת. אני משתעשע בהרהור שמישהו בשושלת יתָקַף עניין וסקרנות לגבי מקורותיו ואולי גם ביצר הסיפור לקרוביו (ואף לזולתם אולי...).

אך זה אמור לגבי הכתיבה האחרת. ואילו כאן רצוני לנסות ולהגיד משהו לגבי ה"אני מאמין" שלי — ואם, לאחר כשישים שנות חיים בארץ עוד עומדים דברים רבים, אולי רוב הדברים, כפי שראיתי אותם וחייתי אותם מאז ועד עתה — הרי אם לא לראות בכך פיגור ונחשלות, לא נשאר אלא לראותם כמיקשה של דעות ואמונות שנתגבשו למהות קיימת, וכי "יש יסוד לאמונה המפעמת בלב"...

היום יום ד', יום ראשון אחרי ראש השנה תשל"ט (4.10.76). בבוקר, יצאו איטה וחוה עם החברים הקשישים ל־5 ימים לטיול דרומה, דרומה לסיני ולהר משה. אחרנו להרשם אך בסוף התפנה מקום לשתי "הבנות" ואילו אני שכבר הייתי במקומות אלה בשניים עם בן־אשר, החלטתי להשאר ואתי הרהור: אולי אנצל את הימים האלה ואכתוב.

בעצם כבר החלטתי לעזוב את הרצון שהיה מלכתחילה וגם הסתמכתי על היד שנחלשה — והנה לפתע, פתאום — שוב נדמה היה כי אולי, אולי אתחיל מחדש ואמשיך. אנסה... להתחיל מהתחלה...

אני בן העיר וילנה, ירושלים דליטא, אהבתיה ועד היום היא חרוטה בלבי. עיר יפה ועתיקה עם נהר גדול ונהר קטן בתוכה ובמבואותיה. הרים סביב לה ואף בתוכה. על הר כזה, לחוף הנהר, שרידי ארמון מלכי ליטא הראשונים. יש אולי דמיון מה למצודה בצפת, ש"קשרי משפחה" לנו איתה, אך גבוהה ממנה.

בית גדול היה הבית שבו נולדתי וחייתי עד עלייתי ארצה. בית בפינת רחוב. מעליו הר ובצידו מנזר ושוק גדול, חלקו בדוכנים קטנים וחלקו במבנה עם גג זכוכית. הרחוב היורד הולך ומתרחב ובאמצעיתו גינה, מתחלק לשתי זרועות — משמאל כמה בתים, בית חרושת למשקאות קלים וחנויות ומסתיים בכנסיה קתולית, מגודרת ושרוייה בין עצי ערמונים עתיקים, מצילים, מימינו שני בתים וחומה גבוהה — בתוכו שוב מנזר.

החצר שלנו היתה גדולה. בחלק ממנה בית מסחר או מחסן גדול מאד של כלי זכוכית וחרסינה, ובחלק חנו עגלות שבאו מהסביבה, התירו את הסוסים וקשרו אותם לאכילה. השער היה ארוך ומקובע תחת הדירות שהיו מעליו. בכניסה בפינה היתה יושבת יהודיה ענייה ומוכרת קוס, משקה מתוצרת עצמית, מתוך חבית קטנה. זה היה טעים וכשהיתה בידי לפעמים פרוטה הייתי מבקש חצי כוס ואחרי זה עוד חצי כוס — בשני החצאים היה יותר מאשר בכוס מלאה. החצר היתה מלאה עניין ואפשרויות למשחקים והרפתקאות.

רוב החנויות שלצד הרחוב היו קטנות ובינוניות — רק חנות אחת למניפקטורה (בדי הלבשה) היתה גדולה. בעל החנות היה איש שקט ועסק בכל מיני דברים עם יתר הזבניות. האשה — היא היתה החולשת על העסק. אשה רחבת ממדים, לבושה נאה ויד ימינה כל הזמן נתונה בַּכיס הימיני — מצלצלת במטבעות שבכיסה. שלוש בנות למשפחה ובן, שתי הבנות הגדולות למדו בגימנסיה וכל יתר הזמן התאמנו על הפסנתר בחדגוניות שהרגיזה הדיירים — דו־ר־מי נצחיים. הבן למד בגימנסיה ואחר כך היה לציוני. עמד להיות ראשון החלוצים העולים ארצה, אך התפקר ונהיה קומוניסט ופרופסור למתמטיקה. האחות הקטנה היתה בגילי וחברה׳מנית, לא למדה מוסיקה אך ניגנה מעצמה בפסנתר והיו שמחים לשמוע נגינתה.

הבית היה בן שלוש קומות אך דירה אחת היתה בנויה כקומה רביעית. משפחתי גרה בדירה זאת. לנו — לילדים ולחברינו מהחצר ומחצרות אחרים, היה זה עולם שלם, מעניין ומלא אפשרויות ומסתורין: עליות הגג משני צידי הדירה — בין תקרות השכנים שמתחתנו ובין גגות הרעפים שמעלינו — עולם עשיר של אפשרויות, משחקים במחבואים ומשחקים אחרים ונבירות בכל מיני ״אלטע־זאכן״ שהשכנים היו מוציאים מדירותיהם. מחוץ לשני החדרים הגדולים היו מצד אחד מטבח ומצד שני עוד שני חדרי שינה שהיו כבר מעורבים עם הגגות ועליותיהן שסבבונו.

להורי היו שבעה ילדים, שלושה נפטרו לפני, נשארנו שתי אחיות ושני אחים. אבי היה מנהל חשבונות בבית מסחר גדול לסחורות וגם ניהל את הקורספודנציה שבוצעה בכמה שפות. חיינו בצמצום. היה קשה להחזיק כל הדירה. בדירתנו השתכנה עוד משפחה — משפחת רטנר — שגרה בחדר אחד מהגדולים. רטנר היה זבן בבית מסחר לצבעים וכמה שנים לאחר שנולד בנם הבכור — הוא יצחק רטנר, גרו בשכנות לדירתנו. אמא של יצחק היתה קרובת משפחה של אימי, אך מה הקירבה, איני יודע. אביו של יצחק היה איש חרוץ ומסור בעבודתו, היה מן החסידים. בעל מזג חם ורגזן אך טוב לב. המשפחה חיתה בצמצום עוד יותר מאתנו. רק באוכל לא הרגשנו מחסור של ממש.

כדי להוסיף מעט יותר פתחו שתי אמהותינו בשותפות חנות קטנה למניפקטורה ליד שער החצר. בערבים או בשבתות היו יושבות שתי האמהות תחת תמונה גדולה בצבעים שבה בת פרעה ושפחותיה מוצאות ליד היאור את משה רבנו התינוק בתבה שעל המים. הן היו שרות ולי זכור רק שיר אחד, ביידיש כמובן, ״שם בארץ הפירמידות״. את עצמי אני זוכר, במקוטע, מגיל 3 בערך. זוכר שהייתי לבוש בשמלה ועושה הצגות עם שורה של מלים משונות בשפה משונה עם ריקוד עם עוד כמה ילדים שאיני זוכרם. קצת יותר מאוחר היו גם שירי חנוכה וגם כאן עם ״באלט״. גילויים אלה משום מה לא הבשילו בעתיד, פרט לדבקות בשירה ולהקשבה למוסיקה.

כשגדלתי מעט הופתענו יום אחד, זה היה מוצאי שבת. אבי הגיע בכרכרה, קרא לאחותי ואחי ובעזרתם העלה לקומה הרביעית גרמופון עם ארובה גדולה ותקליטים. הארובה פנימיותה מוזהבת וזה היה מפואר בעיני. כולנו שמחנו והתרגשנו. אמי נראתה נעלבת מה על שלא שותפה בידיעת העתיד להתרחש אך לבסוף גם היא שמחה, כי במשפחתנו כולם היו להוטים אחרי מוסיקה ואמא במיוחד אהבה שירה עממית וחזנות. חזנות אהב גם אבי, אך העיקר במבחר היתה מוסיקה קלאסית ושירה אופראית.

מצבה הכספי של המשפחה טרם השתנה לטובה אך כאן נהג אבי ביד רחבה והביא

מהמשובח ומהיקר: אַרְיות משל קרוזו, סלמה קורץ וארנולדסון וכדומה — משופרא דשופרא. כשנתאחרה השעה ואבא היה נשאר לבדו עם הגרמופון היינו עוד ממשיכים לשמוע בחדרים את הנגינה והשירה. באחד החדרים אצלנו התגוררה דיירת — מילדת רווקה בשנות הארבעים ושמה חנה, קרובת משפחה של הרטנרים, שגם היא היתה נלהבת למוסיקה. אחותי הגדולה היתה לפעמים נכנסת למיטתה ומרוב מתיקות והתלהבות למוסיקה היתה חנה המילדת צובטת את אחותי עד כאב ומוסיפה לצבוט... כולנו ידענו בעל פה את המנגינות והאריות וחזרנו עליהן רבות. לכל בני משפחתנו היו קולות טובים פרט לאחי שאמנם אהב לשיר אך שמיעתו לא היתה משובחת והיה מזייף. אבי לא יכול היה לשאת זאת וביקש את אחי להפסיק. הפעם ראיתי את אבי בהתפרצותו: הוא ביקש מאחי לחדול משירתו אך אחי

ילדות בוילנה

ברוב תמימותו הוסיף שהוא נהנה משירת עצמו. ראינו פתאום את אבא סוגר את הספר, מחוויר ומתחיל להתהלך בצד נרגש: "מה, אתה עוד נהנה משירה כזאת"?

אינני זוכר באיזה גיל הביאו אותי ללמוד אצל מלמד. ללמוד לא רציתי. המלמד ואשתו היו עניים, הבית דל, המלמד היה מתגרד הרבה, בעיקר בעור ראשו שהיה אדמדם ומתקלף. המלמד היה מוציא אותי החוצה ולרוב הסתלקתי בעצמי. החצר היתה צרה ומעוקלת ועיקרה מחסני עצים ולוחות עם הרבה מחבואים ושם ביליתי רוב הזמן. הרבה "תכלית" לא היה. איכשהו הפסקתי ואחרי איזה זמן הוכנסתי לבית ספר עממי. היה זה בית ספר של ילדים יהודים ומורים יהודים, אך ממשלתי, ולמדו בו רוסית וברוסית. זה היה די רחוק מהבית. היה עניין ברחובות, במגרשים, בעגלות וכרכרות, בטראם שהוליכוהו סוסים ובכל מיני דברים, אך לא היה לי עניין רב בלימודים עצמם, רק קלטתי משהו מפה ומשם — בעיקר בשפה הרוסית. מפעם לפעם הסתלקתי או בכלל לא הגעתי לבית הספר. אינני זוכר איך הסתדר ואיך זה הצליח. התהלכתי בעיקר בקצות העיר, בשכונות דלילות של גויים, ליד הנהרות בפרברים ובבתי קברות. מעבר לנהר היה בית קברות יהודי ישן שכבר הפסיקו לקבור בו. שם היה קברו של הגאון מווילנה וקברו של "הגר צדק" (גוי, פולני מהאצולה רמת הדרג, שהתגייר) — מצבה לא היתה על קברו, אך צמח עליו עץ גדול שסמוך לאדמה התפצל לשניים והיה נראה דמוי לב או כלי נגינה עתיק. המקום היה עזוב וללא צמחייה פרט לעץ שהוזכר.

בית הקברות החדש היה בקצה אחר של העיר בין הרחובות והשכונות של היהודים ובינו גרו נוצרים במפוזר, לרוב בבתי עץ — וסמוך להתחלת יער. השטח היה גדול, הולך ומתרומם ואחריו נחל שאחריו התרומם הר מיוער. בכניסה בית טוהרה וקבוצת קברנים, אומרי תהילים, נשים עניות ומקוננות זקנות, מצפים להלוויה שתבוא. זה היה משונה, מבהיל וקסום והרבה התהלכתי במקומות אלה.

בצד אחר היה שוק דגים ודגונים קטנטנים — למעוטי יכולת בעיקר, או נשים קמצניות וחסכניות ומזה והלאה שוב מתחילים פרברים דלילי בתים ובתי עץ. ושוב בקצה עיר אחר, אחרי כנסיות, חומות מנזרים ורחובות שקטים, מתרוממים שלושה בלוקים של בתים גדולים, גדולים, כהים ועצובים שהיו מאוכלסים משפחות עניות. בתים עם פרוזדורים ארוכים ומצד אחד חדרים — חדר למשפחה, עם 2 — 3 ברזים לאורך המסדרון ובית שימוש אחד ומלוכלך לכל הבית. שלושת הבתים היו בני שלוש קומות וארוכים, ארוכים. בנה אותם יהודי צעיר, ועשיר מאד — הרי הוא מיודענו הרומנטי, החולמן וההרפתקן מיכאל הלפרין ששמו התפרסם בארץ ישראל הישנה וקברו — קבר בודד בצל אקליפטוסים — נמצא סמוך לקיבוץ מחניים, מעבר לכביש דרומה. צאו לשם פעם עם ילדיכם, עם נכדיכם, לבקר קבר בודד זה.

באחד החדרים שבאחד הבתים התגורר דודי, אחי אמי, ושמו ר' אריה. אהבתי מאד את הדוד הזה. הוא היה גבוה, רחב כתפים עם זקן שכבר נזרקו בו חוטי כסף. עני היה, ישר מאד ועבד קשה במאפייה. הקמח היה ניכר בבגדיו, בשערותיו ובזקנו. אשתו היתה חולנית ושנים שכבה על ערשה. הבנים הגדולים הלכו אל מעבר לים, לאמריקה. רק בת אחת נשארה בבית וטיפלה באימה.

כשבגרתי והייתי לנער — והימים ימי המלחמה הראשונה, עירנו כבושה על ידי הגרמנים, המצוקה החומרית קשה ומצרכי אוכל מעטים ויקרים — היה דודי זה יחד עם אימו של יצחק

רטנר יוצא אל הכפרים והעיירות, במרחק 20 — 30 קילומטר מהעיר, לקנות שיפון או חיטה, לפעמים גם כמות לא גדולה של חמאה וגבינה כדי להביאם העירה ולהרוויח משהו. כמה פעמים נלויתי אליהם. נפתחו לפני מרחבים, מראות — אך עיקר הענין היה — השיבה: היו שבים בלילה מפחד המשמרות הגרמניים שהיו מחפשים אחרי "המבריחים" וכשמצאו אותם היו מחרימים הכל ושולחים אותם ריקים ואומללים. בלילות היו לרוב מצליחים להנצל ולהציל את "רכושם": 15 — 20 קילו בשק על שכם. לעזור לא יכולתי — אך הטיולים היו נפלאים ומרגשים. מאוחר יותר הלכתי שוב הליכות דומות כשאבי הסתלק מהעיר והתגורר כמה שבועות בבית בודד, בקתת עץ — אולי עוד אשוב לספר גם על כך. בבית הספר שלמדתי כמו בכל בתי הספר, היתה תכונה רבתי לקראת חגיגות 300 שנה לבית המלוכה של הרומנובים. המקהלה למדה לשיר את ההמנון ושירים לקילוס ולשיבוח המולדת ושושלת המלוכה. היו שירים יפים, בשני קולות והעיקר — אהבתי לשיר. וכך נתנו לנו היהודים, כמו בכל ארצות הגויים, את עצמם ואת שירתם לרומם ולפאר שליטים ומלכים.

שנה לאחר מכן, פרצה מלחמת העולם הראשונה.

והרפתקה ספרותית קטנה: היתה בביתנו כריסטומטיה בלע"ז, כרך גדול ישן של ספרות ושירה רוסית, ספר קריאה ועיון לתלמידים. דפדפתי ומצאתי בו שיר של המשורר לרמונטוב ושמו "ענף מפלשתינה" המתחיל במלים "ספר לי ענף מפלשתין איפה צמחת, איפה גדלת האם בירושלים או בערבות יריחו"? וכו' זה מצא חן בעיני. חזרתי ושיננתי ולאט לאט אולי שכחתי מאין הוא בא באמת ואולי החטיא אותי איזה הרהור שהספר הוא ישן ומרופט, מי יקרא בו, מי ידפדף? כך או כך התחלתי לחשוב שאני עצמי, חברתי שיר זה, ופעם בליל חנוכה כשהתאספו חברים ומכרים של אחותי הגדולה, גימנזיסטים רובם ובתוכם קרוב משפחה אחד ואכלו לביבות ושיחקו קלפים ושרו, מצאתי לי רגע להגיד לקרובנו הגימנזיסט הממושקף כי חברתי שיר ברוסית והנה הוא לפניו. הלה קרא והתחיל להשתולל ולהתבדח: היודעים אתם כי הנה לפנינו מחבר "התגיד לי ענף מפלשתינה" של לרמונטוב. צחקו — האם נעלבתי? אינני זוכר. אולי הכרתי בצדקתו אולי הבנתי ששיר שנכתב — אנשים רבים קוראים וגם זוכרים. מאז לא חיברתי יותר שירים.

אימי היתה יתומה מילדותה. מוצאה מעיירה קטנה. מלבד קריאה מעט בספרי קודש וביידיש לא היתה לה השכלה. טובת לב, צנועה ושתקנית פרט לשירה שאהבה לשיר, לפרקים עם שכנתה — חברתה, ליפשע, אם רטנר.

אבי גם הוא בא מעיירה קטנה, בסביבת בכנוביץ. אימו — הסבתא, כמעט ואיני זוכר אף כי פעם בילדותי עשיתי אצל סבא וסבתא תקופת מה של קיץ. סבי היה די גבוה ורזה, לא היה בור "ביידשקייט" ופרנסתו כשמש בית הכנסת. מעיירה קטנה זו לא נשארו לי זכרונות פרט לסיפור ששמעתי על אחד אברך שהיה יחידי שידע לכתב לועזית, על כל פנים הצטיין בכתב יד נאה ובזה שירת את העיירה שחלק מבניה היגרו אל מעבר לים. כשביקשו ממנו לכתוב לעיר בוסטון היה מבקש: "אולי לכתוב לסן־פרנציסקו? כי זה יוצא אצלי הרבה יותר יפה... זכור לי שהיו עניים מאד.

כנהוג למד אבי לימודי היהדות בישיבה ובעצמו, אך די צעיר עזב את הבית בא לוילנה ולמד בעצמו (אקסטרן בלע"ז) שפות, הנהלת חשבונות וקרא הרבה. היה ממעט כנראה, בספורי בלטריסטיקה ומרבה בנושאים היסטוריים ואחרים. זכורני שאבי קרא את "מלחמה

האם — אסתר־רחל נוביק. 1935

ושלום״ של טולסטוי וגם אחותי קראה בו בעת ובעונה אחת: הוא קרא את הפרקים ההיסטוריים והאסטרטגיים ודילג פה ושם ואחותי דילגה על החלקים האלה והתחילה בנטאשה, אנדריי בולקונסקי, פייר בזוחוב והנסיכה היפה והטפשה... כשהילדים דיברו ורעשו היה אבי מחזיק ראשו בין ידיו וסותם אזניו שלא יופרע. היו לו אח ואחות — שניהם נשארו רווקים כל חייהם. איני זוכר שהדוד עסק פעם במשהו. לבסוף נסע לארצות הברית, התפרנס כנראה בצמצום, בעבודת הנהלת חשבונות. דוד זה התחיל לשלח לי, כשעליתי ארצה, סכומי כסף קטנים 2 — 3 דולר כל פעם ואני החלוץ הגאה החזרתי אותם אליו עד שקניתי לי אקדח וכתבתי לו שאם יוסיף אתן לחברי שגם הם יקנו אקדחים. מאז הוא הפסיק.

הדודה שמה היה — לא הבנתי כיצד זה בא בבית יהודי דאז — תרצה. אך היא היתה רחוקה מיופי וקרובה יותר לכיעור. הייתי תמה לכך שכן אבי בעל קלסתר פנים נאה, אף יפה וגידל שפם וזקן קטן שהוסיפו לו ולעיניו השחורות והעצובות — יופי. כל חייה הדודה גרה אצלנו, עזרה לאמא וכשזו היתה עסוקה, בעיקר בתקופה שפתחה חנות הבדים, היתה היא הדואגת לבית.

אבי עשה בעבודתו ובכתיבת הקורספודנציה. הוא עבד לרוב בעמידה ליד מכתבה גבוהה. היו לו ידיים לבנות ויפות ותמיד, משום מה, הריחו ידיו ריח וניל. מאחוריו התרומם ארון תאים גבוה ובו, בעיקר, טבלאות שוקולד ששמשו דוגמאות לקונים. היו מינים שונים — חלקם מתוצרת רוסית מבתי חרושת בריגה ומוסקבה ועיקרם תוצרת שוויץ משובחת בעיקר ״גלה

האב — חנן־דוד נוביק. 1928

פטר״ ו״נסטלה״ מפעם בפעם הייתי סוחב טבלה. היו שם חבילות וניל באריזות שקופות, מאורכות שהפיצו ריח טוב, כריח ידי אבי.

החדר הראשון מהרחוב היה גדול וגדוש מיני סחורות משובחות ויקרות. מלבד השוקולדות והסוכריות, היו סוגי אגוזים שונים ובמיוחד סוג אחד גדול ומשושה עם קליפה עבה וקשה מאד — מברזיל. אצטבאות עם סוגי קונסרבים שונים מרוסיה — מהארצות הבאלטיות והים השחור וסרדינים מצרפת ופורטוגל. המשובחים בסרדינים היו מצרפת, תוצרת ״פיליפ קנו״ בקופסאות גדולות וצהובות ועיקר יחוסם היה גילם כ־40 שנה, ונחשבים היו שופרא דשופרא. והיו חביות עם ביצי דגים אדומות ושחורות. השחורות באו מהים הכספי ולא היו כשרות, אך יקרות מאד. מאולם בית המסחר היו יורדים כמה מדרגות ושם 4 או 5 חדרים גדולים אחד מאחורי השני ובהם מחסנים של הסחורות שכבר מנינו ועוד כל מיני סחורות מכל קצווי העולם.

במיוחד זכור לי פלפל שחור שבא מסינגפור שבקצה העולם ועוד יותר ארגזים מלאים עם אצבעות נָפרית. אלה היו ארוזים כאצבעות עבות וצהובות וכשמדליקים קצה הם בוערים באש כחלחלה שקופה ומפיצים ריח מחניק — וזה היה עיסוק מושך מאד עד שהחלו צעקות על הסירחון שאני גורם. בעל הבית היה איש עשיר וחשוך ילדים, הוא מאד העריך והעריץ את אבי. והיה זבן ראשי, איש רזה וצהוב ומבין בענינים שלא היה כל כך אהוד. סמוך לפרוץ מלחמת העולם הראשונה החליט בעל־הבית לפרוש מעסקו — בית המסחר היה הגדול

מסוגו בכל האזור הצפוני־מערבי של רוסיה — והציע לאבי לקבל את העסק. אבי חשש לקבל על עצמו את הכל והסכים לשותפות עם הזבן הראשי. כך נעשה לבעל העסק. תנאי מסירת הפירמה לא ידועים לי אך נדמה כי מסר לאבי את בית המסחר בתנאים טובים ואולי אף חינם. מהשותף השני, נדמה לי, הוא לקח תמורת חלקו.

משהתחילה מלחמת העולם באה פריחה בעסק. עיקר הלקוחות באו מהצבא הרוסי: קציני הצבא היו לקוחות עיקריים. הכמויות היו גדולות ושלמו טבין ותקילין וללא עמידה על המקח.

עברנו דירה באותו בית, קומה יותר נמוכה ודירה יותר גדולה עם מעקה ומטבח ועם אינטרסול ללינת עוזרת הבית. היו אלה סימני הרווחה, גם הרהיטים שנקנו היו גדולים יותר ויפים יותר.

המלחמה החלה להיות מורגשת יותר ויותר. מעטים עשו עסקים טובים וגם התעשרו, אצל רבים גברה המצוקה. גילויים שונים של מחסור התרבו. צעירים וצעירות ישבו בבתיהם והתבישו לצאת מפאת מלבושיהם. נעלים נקרעו והחלו להתהלך בקבקבי עץ שדפקו על מדרכות עיר. איכשהו צצה הרגשת סולידריות ובני האמידים יותר התארגנו ספונטאנית ויצאו גם הם בקבקבים לרחובות ולאט לאט, התחילו הצעירים יודעי המחסור לצאת לרחובות. הורגש שהחזית הרוסית נשברת.

התחילה נסיגת הרוסים. לראשונה בחיינו שמענו על אווירונים מפציצים וכבר החלו להופיע מעלינו ולהפציץ את פסי הרכבת והתחנה שהיתה קרובה לביתנו.

אם מפני שהייתי משתמט מוּעָד מבית הספר ואולי משום ששותקו ונסגרו חלקם — ביליתי רוב הזמן יחד עם עוד חברים, במוקדים מעניינים, בעיקר בקרבת רכבות המסע ורכבות הצלב האדום שהובילו פצועים מהחזית. כאן היו עיקר ההפצצות של אווירוני האויב וכאן מרכז התעניינותנו. יתר הזמן היינו מתחבאים במחסני העצים המרובים בסביבה, שהיתה בקרבת פרברים דלילי אוכלוסיה, שם שיחקנו בקלפים, בכסף קטן וגם עישנו סיגריות. הזמן ואי־הוודאות הגבירו את ההפקרות של הנערים בני 12 — 13, אבי היה עסוק וודאי גם עייף אחר העבודה — איני זוכר שפיקחו עלי או עשו לי צרות.

החזית התמוטטה, הרוסים בנסיגה וביום הכיפורים נכנס הצבא הגרמני לוילנה. רבים, בעיקר צעירים וילדים, יצאו מבתי הכנסת לרחובות לצפות בכניסת הצבא שהיהודים ציפו לו בתקוות ובשמחה לאיד הצבא הרוסי הבלתי אהוד ואף השנוא. חיילים גרמניים החלו להתהלך ברחובות, הקהל התרכז סביבם וניסה לבוא איתם בדברים. הם היו נציגים. כשדוברי היידיש החלו להתנצל ששפתם הגרמנית ודאי לקויה היו החיילים משבחים כי ״אכן אתם מדברים גרמנית יפה מאד״...

לא עבר זמן רב, והגרמנים התחילו לעשות סדר ולהטיל מרות, להטיל מסים ולהחרים עסקים וסחורות שהיו זקוקים להם. היו להם תביעות מהקהילה היהודית וכשנשיא הקהילה, חצ׳ר ויגודסקי לא מילא דרישות מהקהילה הוא נאסר. גם אבי נאסר וכך היה המעשה: שלטונות צבא באו לבית המסחר, חקרו ושאלו את אבי. הוא התאונן על איזה דברים וכשענו לו שאלה טענות לממשל הקודם של הרוסים, ענה להם בתוקף כי הקשיים הנגרמים לאוכלוסיה כבר מעשי הגרמנים הם. הם אמנם התייחסו די בכבוד לאבי, אך הוא נאסר ונשלח לבית הסוהר הזמני בבניין מכבי האש. היינו הולכים להביא לו אוכל ולבָנִים, אך לא נתנו לנו

להפגש אתו. זכורים לי סיפורי אבא על חבורת האסורים, כולם על אי־ציות לשלטונות בדברים שונים.

סיפור אחד היה על יהודי בעל מלאכה רחוק מאד מעשירות אך פיקח ואוטודידקט שהקשיבו לאמרותיו בעניין. פעם אמר: "גילויים והמצאות מתקבלים ונפוצים לאו דוקא בשל תוכנם וחשיבותם. הרבה תלוי במקרה. אם למשל, בעל החדשות או ההמצאה שמו יהיה רבינוביץ ואת התגלית צריך יהיה לקרוא על שם הממציא — כל העניין ידחה וישכח. אך אם יקרא נגיד דרווין ולתורתו אפשר לתת השם "דרוויניזם" — אז יקלט ויתקבל בהצלחה, ומזל ואריכות ימים תהיה מנת חלקם של ההמצאה והממציא גם יחד".

את אבי שחררו אך הוא הרגיש שיחזרו וישובו. באיזו אמתלה שאינו חש בטוב — כך מסר לשותפו ועובדי בית המסחר — יצא את העיר ולא מסר איפה ישהה. המשפחה ידעה כי יצא לעיירה, כשלושים קילומטר מהעיר. עם העיירה הזו נוצרו איזה קשרים הודות למשפחה שבכור בניה נשא אחר זמן את אחותי הבכירה לאשה. אך לפי רצון אבי ואולי היה בזה טעם של התבודדות כדי לטשטש את הידיעה על מקום המצאו — השתכן בבקתה בודדת, קילומטר או שנים לפני העיירה אצל אלמנה זקנה ובודדה, שקיבלה עליה לדאוג לצרכי אבא ולבשל לו ארוחותיו.

היתה זו אשה שקטה, חביבה וטובת לב. איני זוכר איפה היה אז אחי הבכור ומה היו מעשיו. הייתי אז בן 13 או 14, אהבתי להתהלך ולשוטט אך גם הרגשתי חובה־וסיפוק היה לי בהרגשה זו, שמצד אחד אני ממלא חובה ומצד שני נהנה.

התקרבו ימי חג. גם לא ראינו ולא הרגשנו בהתעניינות השלטונות באבא והחלטנו להביא אותו הביתה ולחגוג יחד כבימים ימימה. קמתי ויצאתי להביאו. לא יצאתי מוקדם והחשיך — כ־5 — 6 קילומטר לפני מושב אבי. הלילה ליל ירח מלא והדרך ריקה שמעתי עגלה מתקרבת מאחורי. היא השיגה אותי, איכר נסע בה והציע לי לנסוע איתו. ישבתי ברצון והכל יפה סביב. והנה אני רואה כי האכר מסתובב על מושבו וחוזר ומתקן ישיבתו, נכנס בי אי שקט אך עשיתי עצמי רגוע ובוטח. רק הזזתי עצמי קצת אל הדרך. ראיתי את הגוי מכניס ידו תחת המושב ובבת אחד מוציא מתחתיו גרזן קטן. עוד הספקתי לראות את הלהב המבריק לאור הירח, קפצתי כהרף עין מהעגלה והתחלתי לרוץ בחזרה. רצתי אולי קילומטר או יותר, נשמתי בכבדות ועמדתי להסתכל אחורה. היה שקט, איש לא רדף אחרי רק הלב דפק מאד. התיישבתי לנוח, נרגעתי. אני יחידי. האופק במזרח מתחיל להחוויר. קמתי להמשיך דרכי קדימה. יופי, טוב לי, עוד מעט בוקר. אני שומע קולות מתקרבים מדרך צדדית אל דרך המלך, בעיקר קולות נשים. אני כבר על ידם. נשות איכרים הולכות לשוק עם תרנגולות וביצים, ירקות וחבילות חמאה וגבינה. ויש גם ששרות. יופי, בקתת העץ הבודדת עם גג הקש כבר נראתה קרובה.

מילאתי שליחותי — הבאתי את אבא הביתה לחג. כשסיפרתי את סיפורי למישהו מאנשי העיירה אמרו לי: ודאי! הוא היה בטוח שיש לך כסף. אנשים באים לעיירות ולכפרים לקנות תוצרת — בעיקר חמאה וגבינה למכירה בעיר. "סידרת" את המסכן...

ב"רחוב הגדול" מול התיאטרון היתה חצר גדולה ועמוקה שהיתה יוצאת אל הרחוב היהודי וריכוז בתי הכנסת. ליד שער החצר היתה משובצת טבלה עם ציון ברוסית "כאן נולד הפסל המהולל — אנטוקולסקי". יהודי כמובן. בחצר הזאת, בקומה שנייה התחלנו להתכנס

לחוג צעירים שכינה עצמו "חוג להשכלה עצמית". איני זוכר למה היה מיועד כל הימים המקום הזה, ומי ארגן וריכז חוג זה, וכיצד הגעתי אני אליו. השתתפו בו כתריסר נערים, נערות לא היו. מישהו קבע כי כל אחד מהמשתתפים צריך להרצות על נושא שיבחר או לפתוח בשיחה. כשהגיע תורי מסרתי כי הנושא יהיה "אסטרונומיה". איך הגעתי לזה — איני זוכר. הכינותי ציורים של מערכת השמש ושל קבוצות כוכבי שביט. זו היתה הופעתי הציבורית הראשונה.

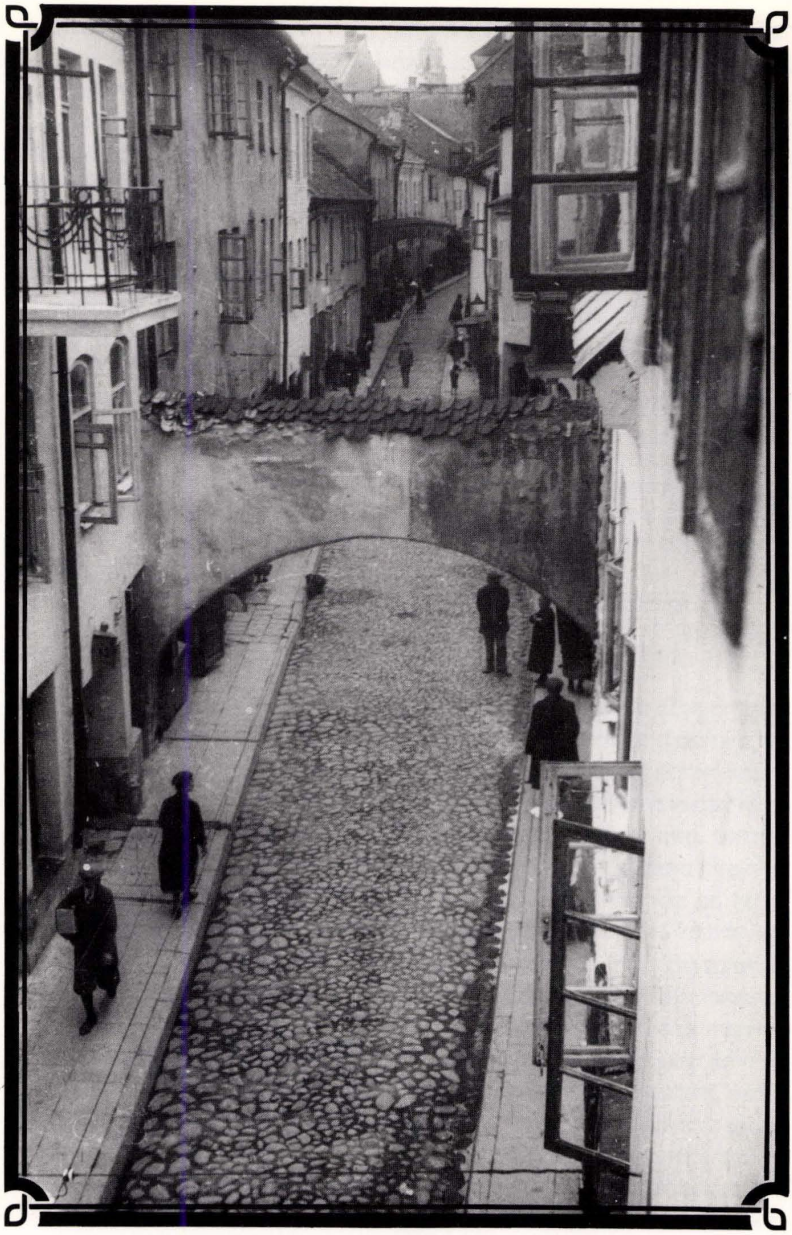
זמן קצר נמשכו הפעולות, החבורה התפזרה. הציורים נשארו אצלי והבאתי אותם ארצה. פעם ביקר בחצר כנרת דוד זכאי, העורך הראשון של "דבר" שהיה מפרסם בעתון מפעם בפעם רשימות בנושא זה. הראיתי לו מתוך חששות את יצירות "חטאת הנעורים" שלי. להפתעתי הוא שיבח את עבודתי ולא הרגשתי שדעתו היתה מאולצת. לא הוספתי להתעסק בכך אך הייתי מראה את מקומם של כוכבים וקבוצות למי שרצה והתענין.

"יידשקייט" — הווייה יהודית, לא "השתוללה" בביתנו. לאבי היתה כנראה נטייה כלשהי לציונות, אך לא שמעתי מפיו דיבור על כך. הוא לא היה דתי, וודאי לא אדוק. מבית אביו השתייך לחסידי חב"ד והיה לו מקום בבית הכנסת של חסידים אלה, אך ביקר בו רק ביום הכיפורים ובשמחת תורה. נכון כי בשמחת תורה היה מבקר בעיקר בגללנו הבנים. אחי היה מבקר לעתים רחוקות. אותי משכה ההילולה עם הדגלים והשירה והריקודים. בתי הכנסת של החסידים היו פשוטים, ללא פאר וגם דמוקרטיים — לא היו בהם מקומות קנויים וקבועים של האמידים יותר. ביתר החגים היה בא בעיקר לבית הכנסת הגדול לכמה שעות להקשיב לחזן ומַקהלתו. וילנה היתה נחשבת ל"מדינה גדולה" בחזנים, והגדולים שבהם התחילו בקריירה שלהם כאן — ומכאן נחטפו לוארשה ומשם לאמריקה — יוסלה רוזנבלט, קוורטין, הרשמן. האחרון היה בזמני ועוד אספר עליו בהמשך.

ברוב השבתות אבא לא היה יוצא, אלא יושב בבית וקורא, קורא.

והיה בעירנו עוד בית כנסת, חדש יותר, יותר נאה — אפילו עצים היו נטועים לפניו בתוך גדר נאה, שהאדוקים היו קוראים לו "רפורמי" ובבית כנסת זה חזן ומקהלה, החזן היה בעל השכלה מוסיקלית ומלחין. לא גבוה, נעים וטוב לב ושירתו נעימה. המקהלה נוהלה על ידי מנצח גם הוא מוסיקלי מאד, ממושקף, גבוה בעל חזות פנים של כומר קתולי ומגולח. לבי נמשך לשיר וכך באתי לבקש שיקבלוני למקהלה ונתקבלתי. כשנודע זאת לאבי התרגז ואסר עלי להמשיך. כל ילדי המקהלה וגבריה היו מדלת העם והיו זקוקים לפרנסה הדלה או התוספת שבאה להם ממקור זה. אבי לא היה סנוב, אך לא נאה היה לו כי יספרו שגם בנו בין נערי מקהלה.

אחזור עוד קמעה ל"קומבינט" של בית־הכנסת המרכזי. לא מעט בתי כנסת היו בעיר ובעיקר בפרבריה, רובם קטנים ועניים ללא פאר, ללא הדר. הריכוז הגדול היה כאן. המרכזי — בית הכנסת הגדול שכבר הזכרתי — חלקו החיצוני, כמה קטעים מהחצר וסמטאות היהודים הצרות עם קימורי קשתות מצולמים על ידי משה רביב (וורוביציק) ידידי, באלבום קטן "רחוב היהודים בוילנה" שאני מבקש להורישו לרותה וחנן יחד עם שלשה כרכי וילנה. מולו עמד בית הכנסת של הגאון מוילנה שבו ישב ולמד כל שנותיו והיו מספרים שבלילות היה לומד כשבידו נר דולק ותחת רגליו קערה של מים קרים — שאם תנומה תסיט אותו מלימודים יתקרבו האש ממעל והמים מתחת להחזירו אל התלמוד — בל יתבזבז הזמן היקר.

רחוב יהודי בוילנה. צילם משה רביב, 1928

מעט הלאה, צמוד לבית הכנסת הגדול היה בית כנסת "תפארת בחורים" שבו למד חבר קבוצתנו — קבוצת וילנה — אהרון אוטיאן (מיכאלי) שעתה נותר מביתו רק הבן, הפרופסור לכלכלה. יתר בתי הכנסת, של החייטים ובעלי מלאכה אחרים ושל כמה ענפים מגזע החסידות, היו קטנים ודלים. עניים ועניות, בהם נכים, צעירים וזקנות רבים, ביקשו רחמים ונדבות בעמידה, בישיבה על משהו או על האדמה. וכמה משוגעים, נשים וגברים שדברו אל אלוהים, ספרו או הטיפו לאנשים שהיו מתרכזים להקשיב וגם ביקשו נדבה.

☆

בית התפוצות — מעשה רב. שתי קומות עברתי יותר טוב, קומה שלישית רק ברפרוף — ויש עניין לחזור שוב למקום הזה ולא למהר בו.

עולם שהיה ונשאר ממנו מעט מאד, אך דור זה של המסיירים איתנו עוד שומר אותו בלבו. התעכבתי הרבה ליד בתי הכנסת מכל ארצות התפוצה ושעה ארוכה מזה ליד דגם חצר בתי הכנסת בוילנה עירי ובעיקר הפינה של בית הכנסת של הגאון מוילנה, מולו בית הכנסת הגדול ובפינה שלידו בית הכנסת "תפארת בחורים" שבו היה מבקר ולומד אהרן מיכאלי מקבוצתנו.

בבית הכנסת הגדול הייתי מבקר לפרקים וכן אבי — בגלל החזן והמקהלה — וכן ביקרתי בו יחד עם איטה באחד החגים, כשהוא היה מלא עד אפס מקום והקהל פינה לפנינו הדרך עד קרבת החזן. סברתי כי כבוד זה נתנו לנו על שום שהיינו לבושים במעילי עור וכובעי עור ונחשבנו, כנראה, כבולשביקים מרוסיה שבאו לבקר מחוז ילדות או נעורים — צאן אבוד... אך נדמה לי כי זאת כבר הזכרתי...

עייפות רבה התעייפתי אותו יום, ללא הפסקת מנוחה, אך הייתי מרוצה ממנו.

7.11.78

☆

בקצה העליון של רחוב היהודים היתה חנות קטנה וצרה. יהודייה קשישה מכרה מין פיתה מעובה וממולאה גבינה לבנה. בשעת יום קבועה למדי היה מתקרב איש אביון בבלואים, לא שפוי ורעב כנראה. האשה היתה יוצאת מדוכנה, צועדת פסיעה ומסתובבת, גבה אל החנות, פניה אל רחוב היהודים היורד. ברגע זה חוטף המשוגע פיתה אחת מסתירה תחת בגדו ופונה למדרון הרחוב. עכשיו היא יכולה להסתובב ולחזור אל עסקיה — ברוך השם. שאלהים יעזור לו... במו עיני ראיתי, ואולי חזרתי פעם נוספת כדי להוודע אם אכן מצוות היום היא.

החיים עדיין לא נרגעו, הלכו הרוסים, הלכו הגרמנים. באו הבולשביקים עם דגלים אדומים רבים. נאומים בקרנות רחוב ובכיכרות על הבורז'ואים הנצלנים ועל יום הדין. אך ימיהם היו קצרים. הם נסוגו ולעיר נכנסו הפולנים. הפחדים גברו. יום אחד הלכתי עם שלוש נערות לטיול ועלינו בשבילי ההר המתנשא שבקדקדו חורבות ארמון מלכי ליטא הראשונים. אחרינו צעדו שלושה או ארבעה חיילים פולנים מצבא הגנרל ז'ליגובסקי, שונא היהודים, שכבש את העיר. הצבא הפולני היה שיכור ונלהב מחדוות עצמאות הפולנים. אחד החיילים עמד להתחיל להתעסק עם אחת הבנות. הנפתי את המקל שהיה בידי, מול המתגרה. הבנות החווירו ואני ודאי כמוהן ויותר. משום מה בהשפעת יתר החיילים שהרגיעו את חברם נמנעה הקטטה הצפויה. איכשהו נודע הדבר לאבי והוא התפרץ נגדי בזעם: "אתה יודע שיכולת לגרום פוגרום בעיר?" שעה ארוכה לא נרגע. אני הסכמתי בלבי שיכולתי לגרום צרה גדולה. החיילים תפשו קבוצות יהודים, היכו ואסרו ופעם העמידו קבוצת צעירים, ביניהם מאיר

מלמד שלנו, ועמדו לירות בהם. הם יצאו בשלום אך לא הכל עבר בשלום: הפולנים פרצו לבית שהתרכזו בו קבוצת סופרים ומשוררים רובם סופרי יידיש וגם לייב יפה המשורר והציוני היה שם (שניצל והיה אחר כך ראש קרן־היסוד בירושלים ונהרג בפיצוץ מכונית התופת בחצר המוסדות הלאומיים בירושלים בתחילת מלחמת השחרור) ורצחו את רובם.

היו ימי חרדות. היהודים ארגנו הגנה עצמית. מישהו הכניס אותי בסוד העניין אך הייתי עדין קטין ועלינו הילדים הוטלו תפקידי קשר ושירותי עזר.

חלפו ימים, הארץ שקטה. התחילו ימים נורמליים יותר אף על פי שיהודים מלומדי נסיון חשו וידעו כי האחוה ואחוות העמים רחוקים, רחוקים. בתקופה ההיא, כנראה, החלה התקרבותי לציונות. חזרתי לבית הספר, עתה כבר בכיתות תיכון האחרונות. בית הספר נוסד ביזמת האידישיסטים ורוב מוריו היו יהודים וקרובים למפלגות של מרכז ושל שמאל, שנאו את הציונים וטיפחו את היידיש וספרותה. למדתי רק את שאהבתי — היסטוריה, גיאוגרפיה, אלגברה וספרות — והתעלמתי מהיתר.

הכיתה היתה די גדולה והפעם כבר למדו נערים ונערות יחד. ספרות לימד יהודי צעיר שבא מסיביר הרחוקה. הוא לא ידע יידיש ולא עברית ומעט מאד על יהדות ויהודים. נדמה כי גם לא התעניין בסביבתו.

הוטל עלינו לכתב חיבור על ספר, כל אחד לפי בחירתו. ואני באותו הזמן נתקלתי בספר שלא ראיתיו ולא ראיתי כמוהו עד כה על צורתו ועל תכנו. היה זה ספר ״יזכר׳ על אנשי ׳השומר׳. העטיפה היתה רקע שחור ושומר לבוש עבאיה ומטפחת עם עקל, רכוב על סוס על כתפו רובה ובחגורתו שברייה,תחת שמים כהים משובצים כוכבים. הרושם היה חזק. והספר מכיל את השומרים שנפלו בשמירה או בקדחת ומספר קורותיהם, עליתם ארצה, חייהם כשומרים וכיצד נפלו. ההקדמה כתב י״ח ברנר בחמימות ובהערכה שלא כדרכו בכתיבתו. את ספר ״יזכר׳ בחרתי כנושא לחיבורי לאחר שהתהלכתי זמן מה תחת רושם ההופעה והסיפורים על האישים, על מין גזע נפילים עזים שעד כה לא שמעתי שמעם.

המורה פתח בשיעור וסיפר כי הוא רוצה להביא חיבור אחד שהתרשם במיוחד מהשפה הרוסית הטובה והעשירה שלו והחל לקרוא קטעים מחיבורי. הייתי מתוח וודאי גם הסמקתי. חשתי בתדהמה ובהקשבה שהשתררו בכיתה. נהניתי מהמחמאות והרהרתי באי התייחסותו לנושא עצמו. נדמה היה לי כי התלמידים דווקא תמהו לתוכן והחידוש שבנושא. לא טעיתי. בימים הבאים התחילו בנות ובנים, גם מאלה שמלכתחילה היו רחוקים מנושאים כלליים ויהודיים, לתהות־ואחר כך גם להתעניין בציונות הרחוקה, המעורפלת.

גם המורה הזר והרחוק ריגש אותי. באחד הימים העמיד אותי ושעה ארוכה למדי שאל וחקר בנושא חיבורי ובמהות תנועת היהודים לארץ־ישראל.

רובם של חברי התלמידים וגם המורה נשכחו ולא פגשתי בהם. יתכן כי חלקם הגיע ארצה, אולי גם המורה. פתאם התחוור לי כי ה״נפגע״ העיקרי הייתי אני עצמי. חווית השיבה לארץ־ישראל החלה להשתלט עלי. זה היה תחילתו של תהליך שקבע את דרכי וחיי.

באותו בית שהזכרתי בו נולד הפסל אנטוקולסקי ובו, בקומה השנייה, היה מתכנס חוג הצעירים שלפניו הרציתי על מזלות וכוכבים — אולי היה זה אפילו באותה דירה — נפתח מועדון ״צעירי ציון״, ראשית התנועה הציונית־הסוציאליסטית. כמה חדרים־אולמות קטנים חוברו וקושטו והמקום נראה לי מפואר למדי. רוב הבאים היו מבוגרים ממני וקבוצת נערים

כמוני, היינו או נקראנו "פרחי ציון" והיינו נסבלים או גם רצויים בין המבוגרים.
בגימנסיה העברית הראשונה בתפוצות הרשו לנו לקיים פעולתנו בערבים, באחת הכיתות. עסקנו בקטנות, חלמנו בגדולות. מול החדר היה חדר קטן וסגור. משום מה החדר סקרן אותי. איכשהו פתחתי אותו והוא מלא חבילות של דברי דפוס. פתחתי אחת והוצאתי כמה דפים מחוברים יחד והכותרת — "וילות על הקרק". הפרוספקט הודפס בגרמנית, באנגלית וביידיש. ומה אני קורא? כי 'חברת הכשרת הישוב' (אחר כך 'קרן קיימת לישראל') מוכרת מגרשים לוילות עם מבט על הכינרת. המקום נוח ונעים בחדשי החורף והאביב ומצרכי אוכל חשובים — עופות, ביצים וחלב אפשר להשיג בישובים הקרובים — כנרת ודגניה.
כבר מצאתי וקראתי ברוסית את ספרו של הבילויי בלקינד שהיה בעיקרו ספר הגיאוגרפיה של ארץ־ישראל ובו גם על המושבות הראשונות בגליל וביהודה. ראיתי עצמי כבר "בקיא" בנושא, אולי אפילו כבר הרציתי בפני חברינו — הנערים והנערות, אך מה שנתגלה לי היה חידוש מרגש.
לא מזמן שלחתי העתק של אותו מסמך לנעמי שמר שבאחת מרשימותיה היא מזכירה כי היהודי בלום, בספרו של ג'ימס ג'ויס 'יוליסס', היה קונה כליות לטיגון ובאחת הפעמים עיין בנייר מודפס שבו ארזו לו את הכליות ונתקל בדבר משונה — הוא הפרוספקט על הקרק.

☆

יום אחד הופיע בכנרת מנחם אוסישקין, ישב עם בנציון ואמר לו כי הגיע הזמן להחזיר חלקת הקרק הצפונית לבעליה מהם שגם עלו לארץ לישיבת קבע ואחרים יעלו או יבקרו כאן לפרקים. בנציון השיב לו "לאו" רבתי. "זו אדמתנו, גם סיקלנו ועיזקנו אותה ונעבד אותה עד עולם". אוסישקין בשלו — מוסד לאומי אינו יכול להתחזות ולשים עצמו מפר דברו והבטחתו. ובנציון בשלו — "האדמה לעובדים אותה ולא נוותר עליה". פגע עקשן בעיקש כמוהו.
אוסישקין נסע ובנציון אסף את כולנו וכמובן ענינו "אמן! כולנו מאחוריך!" אוסישקין עוד ניסה כוחו ולבסוף הבין כי הפעם הוא, איש הברזל, יאלץ לוותר. הוא מסר, תמורת הקרק, חלקת אדמה בנתניה. גם היא לחוף הים, גם היא צופה מצוק גבוה ושם אמנם ניבנו וילות למהדרין.

...יום אחד בא לבקרני איש מבוגר והדור, מורה לאנגלית בבית ספר תיכון בחיפה, וביקש לבקר ב'חצר כנרת'. האיש, בנו של הרב הראשי ליהודי אירלנד, כותב ספר על יהדות אירלנד ובו פרק על כנרת, כפר שמסופר בו ב'יוליסס' של ג'ימס ג'ויס — בן ארצו.
כמו בחדר הקטן של הגימנסיה העברית בוילנה, התגלגלו חבילות הפרוספקטים על הקרק שבחוף הכינרת, במקומות שונים ומשונים בעולם, ואותו יהודי־ציוני, מוכר הבשר וכליות־החזיר שב'יוליסס', יהודי שנדד מצרפת והגיע לדאבלין, המשיך לעטוף את הבשר בפרוספקטים אלה שכנראה היו בידו לרוב וששימוש אחר לא היה להם...

אדר ב' תשל"ח, (1978)

☆

רק לא מזמן התחלתי להזדנב אחרי אחי וחברתו בהם היו אסתר, פייה ומאשה (לימים פרלסון), שהיו גדולים בכמה שנים — אך עתה כבר לא נזקקתי להם — היתה לי חברה ועניינים ופעולות ויוזמות והופעות ואם להשוויץ הייתי כאותו ילד ערבי עם הזונה היהודיה

ב׳שמו הולך לפניו׳. אנחנו, ״פרחי ציון״, ערכנו ערב חנוכה, נשף שבאו אליו המוני הציונים מכל הגילים. זה היה באולם גדול למדי, נאה מאד, שבו היו מתקיימים קונצרטים — גם הופעותיו הראשונות של ילד הפלא יאשה חפץ בן עירי, התקיימו בו, גם הצגות והרצאות ובו היה מופיע ז׳בוטינסקי בביקוריו.

באותו נשף חנוכה היה עלי ״לעשות נאום״. הראשון בקריירה שלי. האם התכוננתי? לא אזכור, אך הייתי נרגש וגם נלהב. באולם התרשמו והתלחשו הנער הוא ז׳בוטינסקי שני... יזמנו להקים תנועת נוער עם סניפים ביתר ערי ליטא ועיירותיה. נמצא כי יותר קל ומתאים לקיים את ועידת התנועה בוילנה עצמה. אם מטעמי השלטונות, או מטעמים אחרים נבחרה לשם כך העיר גרודנו, קטנה מוילנה עם אוכלוסיה ציונית חמה ואקטיבה יפה של הנוער. שיכנו אותנו — גם אחי היה דלגט (ציר) לאותה ועידה מטעם חוג הנוער שלנו, שהיה עדיין ללא שם — במשפחה שהיתה, כנראה, נזקקת ומארחת כמה צירים ודואגת לכלכלתם.

האישה היתה אלמנה עם שתי בנות, הגדולה היתה יפה ויהירה מעט. התארחה אצלם קרובה מעיירה קרובה, מלאה מעט ועיניה שחורות ויפות שהתיידדתי איתה והתכתבנו גם לאחר עלותי ארצה. היתה נעימה מאד ובני העיר היו נעימים וידידותיים. היו כמה ימים זכורים לטוב. קיימנו, מעשי גדולים, ועידה עם דיונים ופרוגרמה ולתנועתנו החדשה קראנו בשם ׳חרות ותחיה׳. ערב אחד ״עשיתי״ הרצאה באולם. ברחובות היו מודעות מודפסות גדולות בעברית ויידיש ואחת כזאת שמורה איתי עד היום. צר היה לעזוב את המקום ולא ראיתיו עוד.

נותר לי סיפור נחמד על פשטותם ועממיותם של אנשי העיר: גם כאן היו מפלגות ובעת ההיא, כנראה בהשפעת הבולשביקים, היו עורכים אספות גדולות עם ויכוחים בין מפלגות שונות, דיסקוסיה בלעז. ראש הציונים היה אדם נחמד פשוט ועממי ואישתו — לא רבים היו מקרים כאלה — היתה דווקא מראשי מפלגת ה׳בונד׳ הסוציאליסטית־יידישיסטית. לאחר נאומה, בוויכוח, עלה ידידנו הציוני והתחיל במלים ״מה שדיברה כאן אשתי — אין מה לשמוע וכו׳״. חייכו וצחקו.

סופר על חזניה של וילנה שהיו מתחילים כאן ונחטפים הלאה לורשה ואחר כך לאמריקה. אחרון הגדולים היה החזן הרשמן. היה בשנות השלושים, קולו היה נפלא, אישיותו לא אי־אי, וגם היה שייך יותר לטיפשים מאשר לחכמים. אמריקה דרשה אותו. הוא התכונן לנסיעה מעבר לים והתחיל לתת קונצרטים אחרונים. היו כנראה עיכובים אך האולמות היו תמיד מלאים. נפל בגורלנו לזכות בהופעת הפרידה ממש. לא מזמן הגיע אלינו סטודנט מלנינגרד בה סיים למודיו. הוא השתייך לאגודת הסטודנטים הציונית ״החבר״ והיה ממנהיגיה. כף ידו הימנית היתה שבורה וכפופה לכל החיים. זהו אליעזר פרלסון־פרי. הוא נשא לאישה את מאשה, חברת קבוצת וילנה. בבואו לוילנה הציע שרותיו הטובים לנו ל׳חרות ותחיה׳ וקבלנו עזרתו והדרכתו ברצון. כשהחלטנו לערך את הקונצרט של הרשמן פעלנו בזה יחד, שנינו. עזרתו היתה רבה — הוא היה אדמינסטרטור מעולה. דאגנו גם לתוכן הרוחני והציוני של תכנית הקונצרט — נוסף לפרקי חזנות ואריות אופראיות. הלכנו לחזן בית־הכנסת החדש שעליו סיפרתי כי האיש נעים מאד ובעל השכלה מוסיקלית רחבה ומלחין ובקשנו עצתו. שמענו על תימנים ושירתם, ומצאנו אצלו מבחר. בחרנו בעזרתו שני שירים והלכנו אתם להרשמן. הוא לא רצה, הם לא מצאו חן בעיניו והיו מוזרים ופרימיטיביים, אך

התגברנו ולבסוף הם זכו להתלהבות רבה. הגיע ערב הקונצרט. כל הכרטיסים נמכרו והגיע קהל נוסף שרק חלק ממנו הורשה להכנס והיתה צפיפות עד אפס מקום. ההכנסה מהכרטיסים, נוכח התכנון, היתה מעל ומעבר לחישובינו, ובפתיחת הקונצרט היה עלי לשאת נאום פרידה מהחזן וכמובן משהו ציוני וחגיגי. ברגע האחרון לפני הפתיחה תקף אותי פחד ואימת הציבור. פרלסון דחק בי לצאת לבמה ואני משהה ומהסס. המצב נעשה מתוח. פרלסון הרצין ופתאום דחף אותי קדימה וכבר חציי על הבמה. דרכתי עוז וצעדתי קדימה. שלווה וביטחון השתררו עלי וגם נאומי זה היה מוצלח, גדוש טמפרמנט, והתשואות סוערות ונלהבות. ההכנסה וההתלהבות היו למעלה מהמשוער ואפקט התעמולה הציונית עבר על כל הציפיות.

התהלכתי עם נערה יפהפיה שהתפרסמה בכל העיר — שחורה, דקה וקומתה נאה, עיניה שחורות מקסימות. להוריה בית מסחר מהסוג של זה של אבי אך קטן ממנו במידה נכרת. בית המסחר שלנו הגדול והמתעשר באותו זמן גם הוא אולי היה גורם לשמחת הורי הנערה שציפו להתקשרותנו בעתיד, אך בעיקר כנראה שמח אותם השידוך הצפוי בגלל הערצתם את אבי שנחשב לאינטילגנטי ומשכיל, חכם והגון מאד בין הסוחרים החשובים שבעיר. לא יכולתי להסיר עיני מפניה, אולי גם הייתי מאוהב וגם גאה הייתי לזכות ביפהפיית העיר.

עשר שנים לעליית 'קבוצת וילנה'. 1930
שורה עליונה, משמאל לימין: חנן מורשתי, גנסיה ברוידא (רבינא), מאיר ספיר, שלמה כנרתי, אהרון מיכאלי, אסתר שפרירית.
שורה אמצעית משמאל לימין: חנה כנרתי, שמואל הרחול, מאיר מלמד, שרה אביגור, דוד כהנא, רבקה נוביז'קי.
שורה תחתונה, משמאל לימין: אריה פרצי, שמואל זמירין, יהודה זמירין, בתיה בן־צבי, מיכאל אלחונס, **מוטקה חדש**, מאשה פרי

לאחר זמן התחלתי לחוש מין אדישות וגם בטפשותה. יחסינו התחילו להחלש ובסוף נפסקו כליל, ידעתי משהו על חייה שלאחר מכן, גם ארצה הגיעה לבסוף ואף התקשרה עם מכרי אך לא אוסיף לספר בה, רק תמונתה שמורה עימי.

לפעמים היה חולף בי הרהור ותמהתי: הן אבי היה תמיד אדם רציני ועצוב כלשהו ועם הילדים היה מחמיר אף קשוח משהו — מדוע הוא השלים עם כל כך הרבה שובבויות ומעשי הרפתקנות שלי ובעיקר מדוע לא החמיר איתי כתלמיד שהרבה להשתמט מהלימודים גורש כמה פעמים מבית־הספר וקיבל ציון בהתנהגות — 3, קרי שלוש מינוס בזמן שהציון — 5 כבר היה ציון חמור מאד ונדיר? (בבתי הספר ברוסיה הציון הכי גבוה היה 5) נדמה לי כי שמעתי פעם מאמא שאבא אהב אותי מכל ילדיו; מאחר שלא היתה לו השכלה פורמלית מסודרת, אף כי השיג הרבה מהלימוד העצמי ומקריאה — השליך יהבו עלי וקיווה שאהיה מלומד ואולי פרופסור להיסטוריה — על כך חלם בשביל עצמו ואחר כך שבנו ישלים גם הוא לימודי ההיסטוריה. אולי הרהר כי כשאתבגר וארצין עוד אספיק להשיג את הזמן האבוד והכל יבוא בשלום על מקומו. כשמלאו לי 17 ודרכי כבר היתה ברורה לי והתברר גם לו — סיכם כי חלם לשווא... פרופסור ממני כבר לא יצא...

☆

...הבנים הולכים ביום ראשון לבית־הספר. בית־הספר של כל האזור, בדגניה. החגיגה היתה יפה למדי. קבלת הפנים לכיתה הנכנסת נערכה בצורת טכס יפה מאד ששימח את לב הגדולים. היו שהזילו דמעות. חברה אחת מדגניה אמרה לי בהתרגשות רבה: "לי לא היתה ילדות נהדרת כזאת". כן, נכון. לאף אחד מאיתנו לא היו חוויות כאלה.

ליד שער ירוק קיבלו את ילדי הכיתה החדשה, שעמדו בשורה בזוגות, בלחם ומלח מצד אחד, ובתנ"ך וכלי עבודה (מעדר, קלשון ומגרפה) מצד שני. עמוס מדגניה אמר כמה מִלים לילדים. דבריו היו פשוטים אך יפים מאד. הוא אמר: "ספר הספרים וכלי העבודה יהיו חבריכם בחיים. בית־הספר מלמד לא רק לקרוא לכתוב ולחשוב כי אם גם לעבוד ולהיות אדם טוב. בית־הספר ילמד אותנו ליצור חברה שלכולם יהיה בה טוב. אחד לא ירע לשני וכולם יעבדו בשמחה"...

דיברה גם חיותה. אחר כך ילדי בית הספר הגדולים, מסודרים בשתי שורות מקבילות, שרו "כי בשמחה תצאו ובשלום תבואו" וגם "פנו דרך", והילדים הקטנים עברו בין שורות הגדולים לכיתה שלהם, שם נקבעו להם מקומות וחולקו ספרי הלימוד. אחר כך פנו לאכילה ולהצגת ילדים.

(מכתב לאיטה)

☆

האופק התחיל להחוויר לקראת השמש העולה. עוד הדרכים סגורות. בארצות הסמוכות, בגרמניה בעיקר, זעזועים מבשרים מהפכה. דלות ורעב ואינפלציה "משוגעת": בשטר של מיליון אפשר לרכש קופסת גפרורים (גם ברוסיה עם סוף המהפכה ושלטונו הקצר של קרנסקי מדפיסים כסף בגליונות גדולים מהם גוזרים במספרים מרובעים בגודל חצי קופסה של סיגריות וכל מרובע — עשרים רובל). אך צפויה הירגעות איטית ואולי פתיחת גבולות. מרוסיה מסתננות שמועות על התעוררות ציונית. טרומפלדור עוסק בארגון הגנה עצמית של יהודים ברוסיה, בעיקר באוקראינה. עיקר פעולתו בהקמת 'החלוץ' והוגה במסע של אלפים

לארץ, אולי ברגל, בעיקר דרך קווקז ותורכיה, עם נשק, לכיבוש הארץ. הרוחות נלהבים ונסערים. התחלתי להעביר את "השלטון" ב'חרות ותחיה' לחברים אחרים. עיקר המאוויים והעיסוקים התרכזו ב'החלוץ' המכין עצמו לעלייה. גם בבית ניכרו שינויים כלשהם, מחוץ למלל שהרביתי בבית גם שיניתי כמה סדרים ממשיים, פרשתי משהו דק למשכב על הרצפה בחדר האוכל בחורף, עם האביב העברתי משכבי אל המרפסת — מעקה בחוץ, מול הרחוב ועצי הערמון הגדולים והייתי מתעורר מוקדם, לפני זריחת השמש כשהרחוב עדיין ריק מאדם — רק חלבן בודד או עגלה מקדימה עוברים למטה ושוב חוזר השקט והאור מתגבר.

ראיתי עצמי מתכונן לבאות ומחשל עצמי לקראת חיים קשים ומדבר... את הציפיות וקשיי החיים הנשקפים, המתיקו כמה חזיונות מגלויות הקרן הקיימת לישראל ובהם הר ציון ממעל ואיש יהודי מזוקן אוחז במחרשה וילד מחזיק במושכות הסוסים ושמש גדולה עולה מאחרי ההרים. יש להתכונן לעבודת הגוף ולעבודת השדה. היהודים התדלדלו בשנות המלחמה, רבה העניות, בני הנעורים תוהים, מצוקת הקיום קשה ורבתה הבטלה. מוסדות היהודים ברובם נוהלו על ידי המפלגות השמאליות ומפלגות המרכז שברובן הגדול שלטו היידישיסטים חסידי שפת היידיש וספרותה שפרחה ויצרה. סופריה משוררים ואנשי העיתונות היו עירניים ופעילים מאד ושלטו במכלול המפלגות השמאליות ומפלגות הביניים. הציונים ברובם היו שקועים בחלומות ובפעלתנות לקראת העתיד וטרם כבשו חלק ניכר במה שנקרא "עבודת ההווה". עם שלהי המלחמה הופיעו שליחי ארצות הברית היהודיים בשם מוסדות 'העזרה' ואתם כספים רבים לעזרה לכל צורותיה והקלו מעט את המצוקה. מטעמם התחילו לפעול גם בשטח הפרודוקטיביזציה, דאגו לעבודות והרבו בהכשרה לצעירים, בתי ספר מקצועיים וגם הכשרה חקלאית. רכשו שטחים, ריכזו מדריכים יהודים ממושבות יהודים באוקראינה, בסרביה וליטא והונח יסוד לעיסוקים חקלאיים, בעיקר בירקות, במשתלות וחממות.

כאן נפתח פתח גם לחדירת חלוצים־ציונים אל ההכשרה. אלה רובם דווקא לא באו ממשפחות שידעו מחסור או עניות קשה. רוב אנשי העלייה השנייה וגם השלישית באו מהשכבה הבינונית, חלקם גם משכבות אמידות — אך הם הניחו את היסוד לעבודה ולתנועת העבודה. עבדנו בשמחה ובהתלהבות. זכורני כי עברתי פעם עם עגלה עמוסה זבל ברחובות העיר ועוברים ושבים הצביעו עלי, כעל בנו של הסוחר האמיד נוביק (זה היה שם משפחתי אז). היינו מביאים העירה גם עגלות עמוסות ירקות למכירה. עם ראשית החורף עזבנו את החווה החקלאית והתרכזנו בהכנות לעתיד. שמענו על קבוצת אנשים מרוסיה שירדה לאודיסה כדי לצאת דרך קושטא, לארץ. שם התעכבו זמן מה. בקבוצה הזו היתה חינגא (זו ששהתה זמן מה בכנרת ועשתה הצגת ילדים ששחקניה הראשיים היו שמואליק, נגה, אבינועם ורותה: שמואליק — מלך הירקות, נגה — המלכה, אבינועם — פלפל) החלוצים היו מחוסרי כל אמצעי מחיה. חינגא זו יצאה לרחובות, רקדה והצחיקה ואספה פרוטות מהקהל. קבוצה אחרת שמנתה 105 בחורים ובחורות יצאה מקיבוצי השומר־הצעיר בגליציה אל חופי הדרום והיתה הראשונה, נדמה לי, שהגיעה איכשהו ארצה. בוילנה התארגנה קבוצה קטנה בת 12 איש שחליטה לצאת לדרך. רב חבריה היו מבוגרים יחסית, עד גיל שלושים — ביניהם היתה מאשה מקבוצתנו הוילנאית ואני ביקשתי להצטרף. הייתי בן 17 בערך. הקבוצה, משום מה, הסכימה לצרף אותי אליה, אך ראו צורך לפנות להורי ולבקש הסכמתם לצירופי

בגלל גילי. אבי היסס ולבסוף הסכים... אמא שלי החלה להכין את "הגרדרובה" (צרכי ההלבשה והלבנים) בסל גדול, מרובע קלוע, מזוודות לא היו כל כך בשימוש, וכן תפרו לי לפי בקשתי מכנסים וחולצה מבד בהיר וגם בגדי איכרים בדומה לזה שלבש הסופר טולסטוי לעת זיקנה בהם התהלך באחוזתו 'יסנאיה פוליאנה' (סיפרו כי פעם עמד טולסטוי בלבוש זה יחף בתחנת הרכבת ואישה מהודרת בקשה ממנו להעביר ולהכניס את חפציה לקרון שלה. טולסטוי עשה כרצונה והיא שילמה לו דמי הסבלות. כשראו זאת אנשים רגזו עליה ואמרו לה: את יודעת מי הוא האיש? — הרי זה טולסטוי! האישה נדהמה וביקשה מהסבל סליחה והחזרת כספה. טולסטוי ענה לה: "לא! זה הכסף היחידי שהרווחתי בעמלי" — (הוא היה עשיר מופלג).

הגיע יום יציאתנו מוילנה. אבי שסבל ממחלת לב והיה נרגש — לא הלך ללוות אותי לרכבת. בליווי קבוצתנו שמנתה כ־30 איש השתתפו המון אנשים — קרובים וחברים מהתנועה, חברי 'צעירי־ציון' והציונים ובא ללוותינו ד"ר ויגודסקי המהולל שהיה גם ראש הציונים. ד"ר ויגודסקי הביא אתו ברכת ההסתדרות הציונית ודגל משי גדול ויפה להפליא שהתנוסס על מוט גבוה חום שהורכב מכמה חלקים המתברגים אחד בשני. משום מה הוטל עלי להיות נושא הדגל וקבלתיו מידי ד"ר ויגודסקי כולי מרוגש ומשולהב ואני לבוש בבגד החדש מהבד הגס. הרכבת זזה, הקהל שר את 'התקווה'... שלום, שלום לך וילנה שלי... זו כבר לא היתה קבוצת השנים־עשר, כי אם "קבוצת וילנה החלוצית". אחרי כמה שעות עברנו את העיר גרודנו. בתחנת ליפי שאחריה, התחיל המון גויים להַדחק לקרון שלנו שהיה צפוף מאד והחילוּנוּ להתנגד לנוסעים נוספים. הגויים החלו לנסות ולהתפרץ. הופיעו שוטרים פולנים ולפי הצבעת הגויים עלי לקחו אותי השוטרים והורידו אותי מהקרון. חבר קבוצתנו, יהודה ב. מבוגר ממני ושכן לבית מגורי, החליט לא להפקירני יחידי וירד גם הוא (לפני צאתנו בקש ממנו אבי שישגיח עלי ויראה עצמו אחראי לי). הרכבת זזה. אנו הובלנו למעצר במשטרה. חששנו, אך אחרי כמה שעות שחררו אותנו — אחרי שהיהודים מהעיירה באו ושידלו אותם — אולי גם פיצו את השוטרים במשהו. הדבר היה ביום כ' בתמוז. הוליכונו לבית הכנסת ושם נאמתי ואף גרמתי להתלהבות וליחס חם — הם זכו לראות חלוצים ראשונים העולים ארצה. האכילונו וליוו אותנו בערב לרכבת הארצית לוארשה. חזרנו לקבוצה ובערב יצאנו כולנו לעצרת כ' בתמוז — עצרת הרצל באולם גדול ויצחק גרינבוים נאם בו. כשבועיים שהינו בוארשה ויצאנו לוינה, שוב עלינו להתעכב בשל סידורים וכן התברר כי כספנו לא מספיק להוצאות הדרך הלאה. נאלצנו למשכן חלק מחפצינו כדי שההסתדרות הציונית תממן דרכנו הלאה. מחפצי תרמתי זוג מגפים חדשים ומעיל חדש.

לכשהגענו לוינה שיכנו אותנו ב"בית רוטשילד" — מבנה גדול ויפה במחוץ — אך בפנים אולמות גדולים מלאים המון עניים ומסכנים, איני זוכר מוצאם ומגמת פניהם לאן. אין מיטות. כולם על הרצפות. חפצים מפוזרים, לא נקיים, וגם אנו תפשנו שטח מה על הרצפה בין ההמונים. האוכל שלנו לא היה רב וחלקו נשמר למסעינו הלאה ולימי הפלגתנו באניה מטרייסט. לעשות — אין מה. התחלקנו בעיר לאורך הדנובה ועשינו לא מעט 'בפרטר', גן גדול ומלא מתקנים שונים לילדים וגדולים ובמרכז "גלגל הענק" המרים גבוה, גבוה. ממרומיו מראות העיר: ארמונות המלוכה, מוזיאונים וכנסיה גוטית יפהפיה. באחד הימים האחרונים הובלנו — אולי בפקודות השלטונות — לבית מרחץ ובסוף ניתנה לנו ארוחת

לחם ומרק מיועדת לעניים. לא התביישנו, לא היינו מסכנים ועגומים. ביום האחרון לשהותנו בעיר, בטרם התזוזה, הלכתי עם מישהו לפקוד את קברו של הרצל. החברה היו מעוצבנים ושלמה שעסק בענייניו הכלליים גם רגז על ה״מופקרים״. חזרנו. נסענו. הנסיעה דרך האלפים האוסטריים היתה מקסימה.

☆

...השיירה נעה בכיוון אינסברוק. הערים העיירות והכפרים כבר מוכרים לנו מגיחות וסיורים שערכו אנשינו בג׳יפים, קומנדקרים ומכוניות משא, בחיפוש אחר יהודים מפוזרים בעילום שם ובמחבוא, והעברת חבורות לבית העולים בפונטובה. קהל עומד בצידי הדרך למראה השיירה, ילדים מנפנפים בידים, המבוגרים רציניים: לא צבא בריטי או אמריקאי אלא שיירה זו מדגישה את שינוי העיתים, את הגלגל שהתהפך. אחרי הצהרים משתרכת השיירה במעבר ברנר. לפני כמחצית היובל עברה כאן קבוצת העבודה הראשונה של חלוצי וילנה — בדרכה לארץ.

עתה חוזר אני באותה דרך כשבני בכורי לצידי במדי צבא היהודים בטרם מלכות, לאור מלחמת הדברת עמלק, בתקות יציאת מצרים חדשה של שרידת העם באירופה. בעורקים מחלחלת השינאה, בעורקים גואה האהבה.

הבריגדה 28.7.1945

... משקראתי במכתבו של בנציון שבאו איתו לכנרת חברים מהגולה עם אבא קובנר, נדמה היה לי שכנרת אולי עברה כמה ימים רציניים. ימי וילנה.

כגורל משפחה אחת לפעמים גורל עם. וילנה היא פרק מהכלל וכלל שלם. קבוצת וילנה שקמה לפני 25 שנה לחרדת אבות ואמהות. העבודה והחיים של התקופה הזו עם הרע והיצירה — התגמול בדמות עשרות ילדים המעניקים ״נחת״ ומכבדים הוריהם ואת החברה כולה — ב״שיר החיים״ שלהם. ולעומת זאת ולסיום — אבא קובנר המשורר והלוחם, המפקד של הגיטו. סיום פרשת וילנה. כעין ״לֶבֶידִינְיֶה פִּיסְנְיֶה [שירת הברבור]

הבאמת היה משהו נאמן, עמוק, רציני, בימים אלה בכנרת? איך קיבלו הילדים את הימים? איך את התרשמת מהם?

הבריגדה, האג 19.9.1945

... שלשום בלילה באתי ומצאתי את יצחק רטנר. הוא חבקני, נשק לי נשק והיה נרגש ואני הרגשתי כי את רחל שלו, אֶת רות בתו בת השבע, את אחיו, את עֲבַרוֹ הוא מנשק, או אולי את העבר שלו שאיננו, והוא מצא לו את הרגע להתפרץ בבכי, כי הזכרתי לו את אשר לא נשאר.

לא ניכרת מחשבה על העתיד. העבר וצוואת הנקמה ממלאים את כל האיש והוא כנראה לא יחידי.

ולספר אין את הדברים. על בני משפחתי שלי עד סופם לא שאלתי עדיין בפרטים. יודע אני רק מקומות, רחובות איפה שגרו ואיפה שהיו ולאן עברו. נכון כי אמא, יהודית, נתן והילדים חיו עוד עד לפני שנה וכי נתן, בכשרונותיו, מילא מקום חשוב, היה אחד מהמקורבים ״למלכות״, אבל נתן את ימיו לאחרים. פעם, בלילה, בא עם איזה גויים להציל את יצחק ומשפחתו מאיזה מרתף בנוי מתחת לבור של בית כסא... ויתכן כי היה יכול להציל את כל משפחתו, אבל לא הספיק.

ויודע אני את המקום איפה שהפרידו את רחל, אשתו של יצחק, וילדתו רות ממנו: זה היה במנזר שבפנת רוסָה וסוּבוטש, עם כיפות ירוקות — ושם נרצחו. והוא ברח אחר אחיו. וגם זה ואשתו ציפקה והילד שלהם אבדו והוא נשאר אחד. אומלל, ישר ורואה לעצמו יעוד אחד — נקמה!!

הבריגדה 3.7.1945

אלך מכאן ללוות את ברגינסקי ואוביל אותו באותה דרך שפעם הלכתי גם אתך (יחד עם ניוטה מירסקיה) דרך פסי רכבת. מקומות, כל כך יפים, כל כך יקרים לי. אני פשוט אוהב אהבה עזה את וילנה. אולי כמבוגר המתרפק על זכרונות ילדותו? אבל הכל באמת כל כך יפה. כל כך יפה. בצהרים יוצאים ללידה, ברנוביץ פינסן, ברוסן ומשם לוארשה. נשקי הילדים.

וילנה, 31.3.1937*

☆

מטרייסט יצאנו לפורט־סעיד. על סיפון האניה בפורט סעיד באו יהודים עם תרבושים ואף הכינו עבורנו פירות שלא ידענו ושתייה. יצאנו באוניה רוסית קטנה, מלוכלכה, מתנדנדת על הגלים. הכל מקיאים. השחר מלבין באופק. ממול במעורפל מבנים, צריח מסגד, גלים מתנפצים אל סלעי החוף — יפו. חוף הארץ המובטחת.

* בשנת 1937 נמצא מוטקה חדש בשליחות ה'חלוץ', בפולין.

וילנה — סוף

הבריגדה, איטליה 24.6.1945

פגשתי הרבה "מארצך". מליטא בודדים, מלטביה — לעת עתה עוד לא ראינו אדם. שמענו על בודדים שאולי עוד יגיעו. 80% מהמחנות בגיל עד 40, ילדים כמעט אין. נשים מעט. זקנים אין.

קיבלתי ד"ש מנתן משתי בחורות וילנאיות. דברו טובות עליו ולא רק כבן־אדם, אלא כמי שהופקד על ידי הגסטפו על עשרות אנשים ועשה למענם כמיטב יכולתו, ביושר ובמאמץ וראו בו מגן ומחסה. יודעים שהיתה לו אישה, אינם יודעים אם היו לו ילדים. מלפני שנה בערך — היה זה בוילנה, מאז לא ידוע עליו.

בית עולים 26.6.1945 איטל׳ה,

הערב מצאה אותי הבשורה —

בחבורת באים, וילנאים, עמדתי ושאלתי אחד על שלי. ועמד מולי בחור, בן סנדלר מהבית שבו נולדתי ואמר לי כי אינם יותר. אף אחד.

רק לפני שנה עוד חיו. עוד היתה אמא ויהודית והילדים ונתן שמר עליהם. לא מעטים הציל, גם את הבחור המספר הציל. וביולי אשתקד שלחו את כולם, בתוכם גם קוניה, אחות נתן ושני ילדיה, לקובנה לקרמטוריום. נתן ומשפחתו יכלו להנצל אולי, אבל הוא היה טרוד, בצרכי הרבים וכאשר נשלחו לא הספיקו יותר לדאוג לעצמם.

ונותר אחד, יצחק רטנר, מכל משפחתי. ההורים, אשתו רחל והילדה רותי, אחיו מרדכי ואשתו — כולם אינם. יצחק נשאר, מסר לחבריו עלי ורשם להם על מזודותיהם את כתובתי — שימצאו אותי בישראל. אולם הוא ימצא אותי קודם. מחר — מחרתיים הוא יהיה כאן ואינו יודע שימצא אותי. הנה אפגש עם השריד, עם יצחק, שנולדתי איתו בדירה אחת ואמא שלי ושלו היו יושבות תחת תמונה גדולה, תלויה על הקיר, ועליה מצויר משה, התינוק בתיבת גומא ואחותו מרים מסתירה אותו ביאור ומציצה בו דרך הענפים — כך היו יושבות וסורגות ושרות שיר יפה וישן ׳אין דאס לאנד פין פיראמידן׳. יצחק זה, חבר מילדות, כמה הוכחתי לו אז, בביקורי האחרון בוילנה, וקראתיו לארץ. עסקיהם היו טובים והוא נטה לשמאליות ולחיים בהיקף רחב יותר. ארצנו והחיים בה היו לו: צמצום...

עכשיו הוא בא עירירי עם התהום הזו בלב, בחברת פרטיזנים שיצאו לא מזמן מהיער — יתכן כי הוא היה אתם והולך לחיות ואחד לו — אני, "האידיאליסט"־המפגר ואתי בן לנחם. ובית טוב במקום "הנקודה".

אה איטל! הנה בנקודה "פרטית" משתגר כבפריזמה — גורל עם ועוורון רבים כל כך, אנשים יקרים כל כך והנה גם לי נשאר מַשהו, מישהו אחד — תספרי גם ליונה גם ליעקב. הן צריך יהיה לספר... תספרי גם לאבינועם ולרות.

עוברות תחת ידי עכשיו רשימות ארוכות של ניצולים מהמחנות בגרמניה. בעיקר אנשי פולניה, מעט מאנשי ליטא וארצות אחרות. ברשימות הכוללות 15,000 יהודים בקבוצת מחנות שבסביבת מינכן חיפשתי אנשי לאטביה ומצאתי בסך הכל 8 — את אנשי לאטביה רצחו עד נקי. לגמרי. אשרינו שזכינו לעשות מעט. והבריגדה היא עכשיו מקור לתקווה ולמבטים יוקדים בנוער נפלא ומחושל ומאושר, שמגיע. הנערות רבות ומדברות עברית־וכמעט כולן יפות, יפות. אחבק ואנשק עיניך. לילה טוב לך, איטל׳ה.

מוטקה

פרק ב:

ארץ־ישראל -
בלי קליטה, נדודים ולבטים

מה שכתב מוטקה בגב התמונה:

מרדכי חדש (נוֹבִיק), וילנה, 1917

מוטקה התחיל את חייו בארץ באביב ימיו. אביב זה לא פסק, לא הועב ולא הסתאב לאורך כל חייו. כי כל חייו היה האיש צעיר בלבו, בנפשו ובתחושותיו — וככה יחרט בלבנו.

שלמה כנרתי

...ירדנו בחופה של יפו. היינו נזרקים ונתפשים בידי הספנים הערביים שבסירות ויכולנו רק לתמוה איך לא נפלנו הימה, ואנו בחוף.

פקידים ציוניים באו לקבלנו וכל מיני נציגים חשובים של המוסדות, וכן חלוצים שהקדימו אותנו זמן מה.

לא הרחק מהנמל, בבית ערבי בן כמה קומות נפתח זה מקרוב "בית החלוצים" הראשון. חדרים גדולים ומקומרים, המרוהטים בשולחנות וספסלי עץ גסים שגרעו מהאופי המזרחי המקורי של הבית.

למחרת ירדו שני חברים לרחוץ בים בין הסלעים. שלום סמרניצקי — טבע שם וחברו — שלמה כנרתי לא יכול היה להצילו. למחרת ליוינו אותו לבית הקברות הישן ליד החומה.

לאחר ימים אחדים יצאנו לגליל. עד לוד היתה עדיין רכבת קטנה כמו בדיסני־לנד. ישבנו בה כשרגלינו בחוץ. על ברכי הארגז עם הדגל. הארגז החליק וזהו. קפצתי, רצתי בחזרה, תפשתי הדגל ועליתי חזרה לקרון.

בצמח עלינו על האניה 'מקס נורדוי' ובאנו אל תחנתנו הראשונה, אל החוף המורם כקילומטר דרומה מהמושבה מגדל. התחלנו להקים אהלינו בתוך שקע בהר ליד רחב שעליו נבנה יותר מאוחר הכביש לגליל: כביש טבריה־ראש פינה.

באו לבקרנו כמה אנשים ושומרים־רוכבים אחדים מהחווה במגדל והחל הריקוד בהורה ובשירת 'אל יבנה הגליל' ולמחרת פתחנו בעשיית שביל בהר שמעלינו ונגשנו לעקירת סדריות בטרם תתחיל מלאכת הייעור. כעשרה ימים עשינו במלאכה ובאה הוראה להפסיק ולקפל את האהלים. ועדה של נציגי ההסתדרות הציונית, בראשם דה־לימה ראש הציונים מהולנד, החליטו לקצץ בתקציבים, מחוסר אמצעים, וקודם כל להפסיק בעבודות ייעור שהוחל בהם בעשרה מקומות בארץ. (רק שני מקומות החליטו להשאיר — במקום שעשתה קרית־ענבים ובהר כנרת, בשל השתדלות־פרוטקציה, של מפלגת 'הפועל־הצעיר' ויוסף ברץ מדגניה. קבוצת וילנה רובה היתה קשורה במפלגה זו).

שוב מגיעה האניה 'מקס נורדאו' לחוף ובה הפלגנו לחוף מושבת כנרת. אחד מאיכרי המושבה, אביגדור שניידמן, גבוה, אדמדם ושר תמיד, בא בעגלה להעמיס את הכבודה להעלותה להר כנרת, האנשים החלו לעלות ברגל. אז החלטתי להפרד מקבוצתי ועם עוד חבר מהקבוצה, יהודה ב', שהיה קשיש ממני (שכני לחצר בה התגוררנו בוילנה) העמסנו חפצינו על גבינו ויצאנו צפונה, לחמי־טבריה שם התמקם מחנה סוללי הכביש טבריה־צמח.

היינו ליושבי הגליל. — מה פתאום? אולי היו אילו סיבות, זוטות של אי רצון, אולי נמשכתי לאיזה ניסוי עצמי ואולי להרפתקה לא ברורה.

כך הגענו לחמי־טבריה ואותו יום מלאה חצי שנה לנפילת תל־חי. הערב נועד לאזכרה וגם ליסוד גדוד העבודה על שם טרומפלדור. כחמישים או שישים חלוצים, רובם מקרים

ואוקראינה, שעשו בהכשרה חקלאית, שיסד טרומפלדור ועבד בה בדז׳נקו ליד סימפרופול שבקרים ובראשם יצחק לנדנברג (הוא יצחק שדה), — התרכזו כאן לעבודת הכביש. בכביש היו כבר כ־200—300 פועלים בקבוצות ובודדים. להתכנסות הגיעו מכנרת ודגניה, מהמקומות המעטים שבסביבה והגליל, וקבוצה של ה׳שומר׳ רכובים על סוסים וחלקם על נשקם ובכובעים אוסטרליים או לבושי עבאיות של בדואים עם מטפחות ועקלים על הראש. לרגלי סלעי ההר שניצבים ממערב ישבה הנשיאות עם ישראל שוחט מראשי ׳השומר׳ ויהודה אלמוג מחבריו של טרומפלדור, שעלה עם כל הקבוצה מקרים. המעמד והתפאורה היה בהם משהו שלא מהעולם המציאותי.

כאמור בלילה הזה נוסד גדוד העבודה על שם טרומפלדור. גם אני הצטרפתי אליו וכן בודדים והקבוצות שעלו זה עתה מליטא־פולין, סרביה וקבוצות מאוקראינה. הקמנו מחנה מתחת למחצבה של הר ביריניקה סמוך לבית הקברות של טבריה. קבוצת חברים מובחרת מבין הקרימצ׳קים עשו בקידוח חורים בקיר ההר בבלמינות (מוטות פלדה של כ־3 מטר אורך) שני בחורים היו מתחילים באיזמל באורך של מטר ובפטיש להכין חור של שליש עד חצי מטר ואחר כך להעמיק בבלמינה עד מטר ויותר. אז היו שופכים לחור פוטש ואבק שרפה ומהדקים, מכניסים חוט בעירה ארוך ומוסיפים למלא החור עד שנמלא כולו בחומרי ההדף. סותמים מלמעלה, כולם מסתלקים למקומות בטוחים ומכוסים, ואחד מדליק את הפתיל ורץ למקום מוגן — עד הפיצוץ הנוגס בסלע, מוריד גשם סלעים ואבנים מכל הגדלים. בחורים עם פטישים מנפצים את הגושים הגדולים והרי לך אבן מכל הגדלים — הגדולה יותר לסלול תשתית הכביש, והיתר — לעשיית חצץ לשכבה העליונה.

חלק גדול מהאנשים והבחורות עסקו בניפוץ האבנים לחצץ. על ידי ישב זוג — אשה קטנה שהריונה כבר נראה ומולה איש גבוה וממושקף עם זקן — משפחת סטולר. יום שישי אחד נראה איש זקן עם זקן לבן ועל ראשו קסקט מתהלך בין מנפצי החצץ וניגש להחליף דברים קצרים פעם לאחד ואחר לשני ולשלישי. היה זה א״ד גורדון שהתהלך לראות ולשוחח עם הבאים ממקומות שונים של העולם היהודי במזרח אירופה — החלוצים.

גרנו כתריסר בחורים באוהל על מחצלות ונשכבנו לישון, עם הרגליים לעמוד האוהל סביב, סביב. היינו כפרח השדה. הייתי בודד, הצטרפתי לאוהל של קבוצת חלוצים מליטא, מעיירה קרובה לוילנה. באוהל הסמוך שוכנו כמה מורים שבאו ללמד עברית בעיקר לרוסים שרק שניים מהם ידעו יידיש, ביניהם היה יצחק שוויגר מורה וסופר שהיה אחר־כך מנהל בית הספר בשכונת בורוכוב ליד רמת־גן. חבורת המורים נראתה די בטלנית, באוהלם שררה אנדרלמוסיה, וכשהחלו הגשמים ונמשכו ימים לא מעטים נפל פתאם האוהל שלהם והם לא ידעו מה לעשות. גם אנחנו התעצלנו ללכת לאכול והיינו מביאים בתור ארוחת הצהרים לכולם. הפעם אמרנו כי כל ישראל חברים ויצאנו להקים סוכתם הנופלת של מורי הדור.

בערב הראשון שלנו בארץ ביקר אותנו יוסף חיים ברנר. גנסיה חברת קבוצתנו היתה קרובתו. ברנר שאל והקשיב ולבסוף החל לדבר. דיבורו לא היה קולח. הוא דיבר במשפטים קצרים, מקוטעים ובהפסקות. הוא דיבר על הטוב המעט הצפוי מבואם של המעטים שרוצים לעבוד ומחפשים דרך להסתגל לעבודה ולקשיי החיים בארץ. אך פיתרון שאלת העם היהודי, עליית ההמונים, תנועת פועלים, פיתרון בעית הגלות, כל זה חלומות באספמיה, אמר. נדמה לי שאף כינה זאת פטפוטי ילדים.

נדהמנו... חשכת עבים שחורים ירדה עלינו, המסובין לשולחן הארוך. קיתון של צוננים נזרק בפנינו, אנו הנושאים בלבנו תרועת הגאולה הגדולה, התלהבות חלוצית, ונכונות ללמדנה. בערבנו הראשון בארץ, כבר ירד עלינו דיכאון והשתררה שתיקה וקדרות. ועברו זמנים ועברנו גלגולים...

...ואז קיבל הגדוד את עבודת הכביש טבריה־טבחה. "ויסעו ויחנו" אנשי הגדוד צפונה ליד חוף הכנרת על יד מגדל. המחנה הוקם ברחבות ברווחה ובסדר. שומו שמיים: רק ארבעה אנשים שכנו באוהל ובו מיטות ברזל עם רשת קפיצים ומחצלת על כל מיטה. "תם עידן החלוציות" אמרתי לעצמי, כמתבייש ברווחה שירדה עלינו כל כך מהר. ממנהיגי הגדוד נשארו בת"א בעיסוקים של עולים ובעיסוקים אחרים — יהודה קופילביץ (אלמוג) ומנדל אלקינד שחזר כעבור שנתיים בערך לרוסיה עם קבוצה די גדולה של חברי הגדוד. הם השתקעו בקרים ויסדו קומונה שהבולשביקים פיזרוה לבסוף.

מנהיג הגדוד היה יצחק שדה. גבוה, אתלטי, עליז. דובר אנגלית טובה, מקובל על האנגלים שניהלו את העבודות הציבוריות (כבישים בעיקר) ונערץ עליהם ועל אנשי הגדוד. מייסדי הגדוד היו חבריו של טרומפלדור מרוסיה שהיו לפני עלייתם בקרים ונקראו ה"קְרִימְצַ'קִים". במגדל נוספו קבוצות נוספות שעלו אז: אנשי 'השומר הצעיר' וכן אנשי 'השומר' והשומרים שהתיישבו זה מכבר בכפר גלעדי. אך כאמור, היסוד היתה הקבוצה הרוסית שבראשם יצחק שדה.

מחנה האהלים היה גדול ומסודר למדי. התחילו קשרים אמיצים בין אנשי הגדוד ואנשי 'השומר' מכפר גלעדי ומשם ירדו עגלונים עם פרדות להובלות אבנים וחצץ. לבהמות היה מקום נרחב וסביבם עמדו בלילות העגלות, להקשות על הגנבים, וכן העמידו שומרים. כשהגיע תורי לשמירה באה אחת הבנות לבקרני ואני תוך שיחה שיחקתי ברובה התורכי ופלטתי כדור. 'השומרניק' שבא לברר קרא לי בלעג 'חלוץ' ובייש אותי בפני העלמה. לשמחתי היה הדבר ברוח טובה שלא תמיד הלמה את היהירות של השומרים הותיקים.

למחנה הזה בא ברנר כמורה לעברית, מחצית יומו, וביתר הזמן ביקש להמשיך לכתוב. לשם כך קיבל אוהל לעצמו כדי שיוכל להתייחד בכתיבתו ללא הפרעה. לא זכור לי מדוע בא. אולי דחקו בו הצרות והבעיות, אולי ביקש לראות ולחוש מה מתרחש במחנות המתמלאים בחלוצים הנוהרים (כן, הנוהרים!) לארץ שבשנות המלחמה איש לא בא אליה וגם לפניה רבו החוזרים על הבאים.

באחד הימים כשברנר ישב בצל האוהל עם יבוצ'קה (חוה), שהיתה החובשת בגדוד, ונתן לה שיעור בעברית, נשמע קול גבר ברוסית: "מי זה הבורז'וי (בורגני) הזה שהשתרע כאן בהרחבה כזאת"? זה היה אברשקה חסין שחזר מקורס החוצבים בחיפה, הבחור של יבוצ'קה. בו במקום הציע לו ברנר לגור איתו יחד באוהל.

הקבוצה הרוסית הזאת, שהוותה את יסוד גדוד העבודה, הדהימה את ברנר. כאילו נתגלה לפניו חיזיון שלא ידע על קיומו ולא האמין באפשרות מציאותו בין יהודים. הם היו פועלים חרוצים ונלהבים שלא ידעו עייפות מהי. אחרי עבודת יום ארוכה בשמש לוהטת בחציבה בבזלת השחורה והקשה, היו חוזרים למחנה בשירה רוסית נלהבת. כולם במכנסיים קצרים, ללא חולצה, גופותיהם ברונזה מבריקה ושריריהם רוטטים. פטישיהם הכבדים על כתפיהם, וכל כולם עליזות ומרץ, ביניהם וכאחד מהם — יצחק שדה. עם תפקידו כמייצג הגדוד,

המשיך בעבודת החציבה של אבן הבזלת בואדי שעל יד מגדל עם חבריו, ויחד היה חוזר עימם בשירה אדירה ופטיש כבד על שכמו. כל אנשי הקבוצה היו שחיינים מעולים והכנרת היתה מעלה קצף כשהתפרצו בקבוצה אל תוך המים. בלילות היו יושבים ושרים ואחרי זה מתפזרים בחבורות ובזוגות בפרדסי מגדל המשובחים, קוטפים פירות ומתנים אהבים. לעתים עד אור הבוקר ועד היציאה לעבודה. איש מהם לא הבין עברית ורובם אף לא יידיש, אך הדבר אך הוסיף להם נופך וחן.

ברנר פקח עיניים כלא מאמין. הוא היה מביט בהם נדהם ונבוך. עם יהודי חדש. עם יהודי של שרירים ושירה. של ניפוץ סלעי בזלת, פטישים כבדים ושמחת חיים. היש יהודים כאלה??? באחד הימים כשעמד כך מסתכל בחבורה העליזה ונפעם, ניגש אליו אחד הקרימאים, טפח על כתפו בחוזקה ואמר (ברוסית כמובן): ״מה לך חושב כל כך ברנר. האינך רואה? — פלשתינה נאשה!״ (ארץ ישראל שלנו!) ברנר חייך חיוך קל. נראה שהפסימיות החלה להתערער והקדרות החלה להתפזר.

הבחורים פנו לברנר שילמד גם אותם, הבורים, עברית. אחרי מספר שעורים רפו ידיו. כל עמלו היה לריק. העברית פשוט לא נתפשה אצלם. אמר לו אברשקה חסין: ״ברנר, ככה זה לא ילך!״ ״מה לעשות?״ שאל ברנר. ״יש לי הצעה״ השיב אברשקה ״אתה תחבר שיר פורנוגרפי בעברית, אבל שיהיה ממולח כהוגן! כשנלמד את המלים, זו תהיה התחלה טובה״. ברנר היה מזועזע: פורנוגרפיה ועברית?! אחר כך הרהר ואמר שלמען המטרה הנשגבה לא יסרב. השיר שחיבר אכן היה ממולח למדי... (מי יתן והיה בידנו היום) והבחורים מצאו לו מנגינה רוסית מתאימה.

למחרת חזרו החוצבים הערומים למחצבה, פטישיהם על כתפיהם ובפיהם שירה אדירה, שירו ה״לוהט״ של ברנר. וכך כמה עשרות מילים ראשונות של עברית נכבשו כיבוש של ממש. מה שלא עשתה הפדגוגיה, עשתה הפורנוגרפיה.

ליל שבת אחד התקיימו שתי חתונות במחנה: זוג אחד מבין ״הקרימאים״ וזוג אחד היא ״קרימאית״ והוא מה׳שומר׳. אלו היו החתונות הראשונות בגדוד, ונערכו לדרישת המתחתנים בטכס דתי. עם זאת, היתה החופה תלויה על ארבעה רובים ועם שבירת הכוס ירו הרובים והוסיפו גם בעלי האקדחים בצד, כך שלא היה זה טכס דתי רגיל. במסיבה נאם ברנר נאום נרגש. נאומו היה נאום לא ״ברנרי״ לחלוטין. היה בו משב רוח מרומם ולא מעט דברים של שמחה ואופטימיות.

באותו זמן קבלתי מכתב קצר מדודי, אחי אבא, שהיה באמריקה ועבד כמנהל חשבונות. למכתב צירף מתנה — המחאה של 3 דולר. ברוב גאוותי שלחתי לו את הצ׳ק בחזרה. הוא לא ויתר והחזירו לי. יותר לא שלחתי חזרה. השארתי את הכסף אצלי וקניתי לי בו אקדח מאוזר עם ידית, כמו אצל ה׳שומרניקים׳. כתבתי לדודי כי מעתה יוכל להמשיך ולשלוח כסף עוד ועוד — אקדחים נחוצים לנו לא מעט. יותר לא שלח שום צ׳ק.

נראה היה שהחתונות המשיכו לערער את ביטחונו של ברנר בתפישתו הפסימית. עד אז לא העיזו החלוצים להתחתן. אין מקימים בית ללא יסוד של ביטחון. ללא תקווה. ואלה לא היו עד אז. חתונות אלה היו הצהרה של אמונה. אמונה בדרך, אמונה בהתגשמות חזון. חתונות מביאות חיים חדשים, ואלה לא באים מתוך ׳שכול וכשלון׳. מי יודע, אולי התחיל אז ברנר לסגת ולהתרחק מ׳שכול וכשלון׳, ואולי אמר לעצמו ש: ״החשבון כולו עוד לא נגמר״?

ברנר זכר אותי מפגישתנו ביפו. הוא פנה אלי וביקש ממני שאקרא את 'שכול וכשלון'. לא היה נעים לי לסרב וגמגמתי שאני מתקשה עדיין בקריאת עברית, אך לבסוף הסכמתי בחצי פה. בזמן ההוא נתתי לעצמי דרור ולא קראתי מאומה. חייתי בעולם החדש שנגלה לפני בחיי הגדוד והתמכרתי לו ולסביבתו. הייתי עולה בהר הנישא של ואדי חמאם אל מצוקי הארבל הניצבים כחומה ובתוכם שרידי מבצרים קדומים מימי בר כוכבא והורדוס. במדרונות שפע רקפות, כלניות ופרגים. שעות היתי יושב ופני אל מול הכינרת הרוגעת מלמטה כשאני מרחף בעולמות וחלומות לא ידעתים. ופתאום, מתוך עולם קסום אל הצער והדווי?

☆

קורא אני עכשיו מעט שבמעט. שקוע רק בעניינים יותר קטנים ויותר גדולים שלוקחים זמן ואינם מזינים את הנפש.

סובל אני מאד מאי אפשרות לקרוא, ועוד יותר מהרגשה שהפסדתי הרבה בשנים שעברו כשהפסקתי (מתוך הכרה ורצון) את הקשר עם המחשבה והביטוי של אנשים ושל תקופות. העבודה שאני עושה לא ממלאה את לבי. תנאי העבודה גם לא נותנים אפשרות של השתלמות עצמית מקצועית בעניין שאני מטפל בו וכן חסר, חסר, ההרגל ללמוד.

וארשה, אפריל, 1937

☆

כמסופר, הרגשתי שחלה בברנר בתקופה זו כעין תהפוכה פנימית, אך היו לה בהחלט גם ביטויים חיצוניים. הוא התחיל לשבת בערבים בחדר האוכל בין האנשים ששרו בשיכרון שירי עברית ויידיש, רוסית ואוקראינית, בתוך קיבוץ הגלויות בזעיר אנפין. יש והיה פונה ומבקש שישירו לו שירים שכבר שמע. את אחד הבחורים שבא מאוקראינה היה מבקש לשיר לו ביידיש שיר־סיפור על זקן בעל חנות זעירה וסחורה בה מעטה, ובי היה מפציר לשיר לו שוב ושוב את השיר: 'אנו נהיה הראשונים', שיר שזה עתה הופיע במחנה ומושר בקצב של שיר לכת. לא אהבתי את השיר ביותר, אך שמחתי לרצונו ולא הייתי מסרב לו.

יום אחד זכינו לביקור של אורחים חשובים: אלפרד מונד, פנחס רוטנברג וחיים וייצמן. אחרי הביקור ונטיעות של טו־בשבט עלו האורחים ללינה במגדל. היה ליל ירח מלא. המחנה היה שקט. אנשי הגדוד הלא רוסיים ישבו בחדר האוכל ושמעו הרצאה מפי ברנר. הלוקס לא דלק באותו ערב וחדר האוכל הגדול היה חשוך. רק מנורת נפט דלקה על השולחן ליד ברנר. אחרתי להרצאה ועמדתי ליד הפתח. הרגשתי לפתע שמישהו עומד על ידי ונשאתי את עיני. זה היה וייצמן. הוא ירד לבדו ממגדל להציץ לחיי הלילה של החלוצים. הוא עמד והסתכל נפעם במחזה. ראיתי שהוא נרגש מהמראה של 'הרבי' עטור הזקן המדבר, ומהקהל המקשיב לו ברוב קשב. ברנר הרים לפתע את עיניו, ראה את וייצמן והחווה לו בראשו תנועה של ברכת שלום. וייצמן עשה בידו תנועה לבקשו שימשיך ולא יפסיק. לשבריר שניה, לפני שהמשיך ברנר, הצטלבו מבטיהם. היה זה מבט שהיו בו כבוד והערכה הדדיים, מבט של שותפות פנימית. ואני, באקראי, זכיתי להיות לידו.

אחרי מספר חודשים עזב ברנר את הגדוד וחזר לתל־אביב. הוא התגורר בסביבה ערבית לא הרחק מצומת הכבישים בכניסה לחולון של היום. במקום זה נרצחו ברנר וחבריו עם פרוץ המאורעות. הוא נפל לפני שהגיעה לביטוי הרוח החדשה והמהפיכה שעברה על תפישתו את

הציונות, החלוציות והרוח הרעננה ומלאת התקווה שספג בחודשים אלה שישב עם אנשי גדוד העבודה. בין ׳השומרניקים׳ היה בחור גבוה ושמו וגמן (אחר־כך בעלה של אחות שלונסקי ואבי הפסנתרן יהלי וגמן, עתה חבר קבוץ שמיר וידיד משפחתי). וגמן היה מנגן על גיטרה ואהבתי נגינתו בלילות.

ה״קרימצ׳קים״ היו מיודדים וקשורים ביניהם. בלילות היו לרוב מתפזרים בחבורות או זוגות בפרדסי מגדל המשובחים קוטפים מפרי העץ ומפרי האהבה. רבים קדחו. מנהל החווה של מגדל, גליקין, העמיד לרשות הגדוד חדר בחווה לחולים ויבוצ׳קה היתה המטפלת בהם.

יבוצ׳קה היתה נערה קטנה ושחורה, נעימה ולבבית ומסירותה למשימתה היתה מסירות ללא גבול. הבחור שהיתה תחת חסותו היה אברשקה חסין. לא גבוה, רזה אך שרירי, וטוב לב להפליא. הוא היה אחד החוצבים הטובים והיה אחד מאלה שיצאו למחצבות חיפה להשתלם בחציבה, והוא שהיה אחר־כך אחד מהחביבים ביותר על ברנר.

קבוצת חשובה ומלוכדת של אנשי העלייה השנייה, שלאחר זמן יסדה את קבוצת גבע, עבדה במקומות שונים וחברה אחת שלהם, צפורה אברמזון (הוריה ואחד מאחיה ישבו אז במושבה כנרת ואחר כך נישאה לטרקובר בגבע) באה לגדוד ונכנסה לעבוד במטבח ולאחר זמן מה פתחה גן ירק. ירקות הופיעו במטבח וגיוונו והעשירו את התפריט שעיקרו מקודם היה בשר מקופסאות וקונסרבים שנקנו בזול ממחסני הצבא הבריטי. כמה בחורים מקבוצת פרוסקורוב מאוקראינה עזרו בגן הירק ומהעודפים של הגן ידעו לעשות כבושים בחביות של עגבניות, חצילים ומלפפונים. זה היה טוב, טוב מאד ואולי גם פחתה המלריה לסוגיה השונים שכל כך הציקה לרבים.

אותו זמן החל הגיוס לגדוד הג׳יפים. ה׳ג׳יפים׳ (אג׳יפשן) היו פועלים פשוטים שהשלטון הבריטי הביאם ממצרים לעבודת הכבישים שהחלו לסלול לצרכיהם בארץ, לעבודות סבלות במחנות הצבא, בבתי הקברות הצבאיים וכדומה, עבודות לכשלושת אלפים איש. ועד הצירים (אחר־כך הסוכנות היהודית) וההסתדרות דאגו לעבודות לחלוצים שעלו ובקשו לקבל פועלים יהודים במקום הפועלים ממצרים וקודם כל בעבודת הסבלות. לקבוצות קראו ה׳ג׳יפים׳ — כלומר אלה שהחליפו את ה׳אג׳יפשים׳. גויסו כ־200 איש מכל המחנות שהיו בכבישים, בהם כמה עשרות מגדוד העבודה במגדל. גם אני ביקשתי ללכת עם ההולכים. הובאנו למחנה גדול, קרוב לסרפנד (צריפין,בקרבת לוד בין עצי זית עתיקים לצריפי פח עגולים). בין הקבוצות שבאו ממחנות הכבישים היתה הקבוצה שעלתה אחר־כך לקרבת שדה התעופה לוד ואחר כך יסדה את יפעת. היו גם בודדים וביניהם מרגלית, אחר־כך שחקן ׳האוהל׳. המחנה היה צבאי עם משמעת צבאית, השכבה מוקדמת וכו׳. מנהל המשא ומתן — מטעם ההסתדרות היה דב הוז — עמדו על שינויים לגבינו כמו תלבושת, התחשבות בשבת ובחגים ועוד. התלבושת היתה מכנסים קצרים, נעליים, חותלות וכובע כמו לחיילים האוסטרליים. לעבודה יצאו בארבע מחלקות, בסדר צבאי. עקיבא גושן, חבר יפעת לעתיד, שידע אנגלית קיבל דרגה והיה מנהיג ונציג.

לעבודה יצאנו במחלקות, בסדר צבאי ולרוב בשירה. היו נוהגים של שמירת ניקיון המחנה. אחד אסף ניירות ואחר היה סוחב מאחרי גבו בשתי ידיים שק ענקי שבתחתיתו לכל רחבו ״נקניק״ חול ליישור השטח, עד ששכבת חול דקה כסתה את הקרקע המהודקת. טבחים שלנו הכינו את האוכל. באחד הצריפים נוסדה קנטינה שהפכה מיד לחדר קריאה עם עיתונים

החבורה מגדוד הג׳יפים מבקרים את בנות וילנה, בקורס בישול של חנה מייזל. 1921
מימין לשמאל: מוטקה חדש, פרצי, אסתר שפרירית, חנה כנרתי, דוד כהנא, מאיר ספיר

וספרים שהובאו מהספריות הנודדות הקטנות שההסתדרות יסדה. והיתה מקלחת בה רחצנו לעתים קרובות ברעש ובצחוק ובעל כרחו את וולקה זייד (זאב משי) שהיה מזיע הרבה ולא נהג להתרחץ. הקצינים והסרג׳נטים האנגלים שהיו ממונים עלינו התקשו להבין את נוהגיהם האינטליגנטיים והרגלי הנקיון של הסבלים הנחותים. בימי שישי היינו מובלים, בסדר צבאי, לבית המרחץ ליד העיר לוד בשירה כשערביי העיר לא רואים אותנו בעין יפה והילדים גם זורקים אבנים אחרינו. בשבת לא רצינו לצאת לעבודה ובסוף התפשרנו על מחלקה תורנית אחת למילוי העבודות ההכרחיות — הן הצבא צריך לאכול גם בשבת.

ביום ראשון היו האנגלים שובתים ושוב רובנו, פרט למחלקה אחת, היינו חופשיים, וביום החמישי — יום ספורט לצבא ושוב רק מחלקה תורנית אחת עובדת כמה שעות. ביתר הימים היו רבים מתחמקים ומסתתרים — ומקומות מחבוא היו רבים. לא התעייפנו הרבה, היתה ביניינו חבורת קומנדו — מחלקה שהצטיינה בחריצות ובשְוִיץ וגם אני בתוכה.

לא מרוב חריצות ואהבת העבודה עשינו זאת. אולי היה זה עודף מרץ ואולי גם משום הסחיבות שסחבנו. לפעמים היה נופל ארגז עם בשר חזיר (120 קילו משקלו) ומתפרק והיינו סוחבים נתחים ולפעמים בעצמנו זרקנו ארגז כזה ולוקחים ״מעשר״. היו גם ארגזי רום ובקבוק או שניים ישמחו לבב. היו גם עבודות סתם — פתאום היה מתחשק לסרג׳נט לא לתת לשבת בחיבוק ידים והיה אומר להעביר ערמה גדולה של חבילות קש או חציר מזון לסוסים, ממקום למקום.

ביום הכיפורים באו הסרג׳נטים לקחת אותנו לעבודה ולא מצאו איש במחנה. הקצין כתב

רַפּוֹרְט ותלונה לנציב העליון, הרברט סמואל. מארמון הנציב הודיעו כי הוא נמצא בבית הכנסת. אך תלונות שונות עלינו, לשלטונות בירושלים, התרבו. יום אחד הודיעו על מסדר. מירושלים הגיע גנרל ואתו ד״ר אידר, ראש ׳ועד־הצירים׳. הגנרל נאם נאום נלהב על עם ישראל ועל חשיבות היהודים למולדתם. שוב נרגעו הרוחות. היו הרצאות אורחים, הגיעו ספרים. ערב אחד התקיימה גם הצגה ביידיש — התרגשתי, התרגזתי וצעקתי בקול כי ״כזאת לא יקום״ וכו׳.

למסדר חולים היו באים לא מעט מהפועלים המצרים, בחורינו לא נראו בכלל בהם. האנגלים התקשו להבין: אינטליגנטים ועובדים בעבודה פשוטה ובזוייה ולא בפקידות מכבדת בעליה ומבזבזים כסף על סבון לכביסת הבגדים, קוראים ספרים ולא שותים בירה, ומתמרדים בלי סוף על כל מיני דברים טפשיים.

חצי השנה של שירותנו עומדת להסתיים.

בשבת הלכנו עם מאיר ספיר ועם פרצי, מתנדבי קבוצת וילנה לגדוד הג׳יפים, לבאר יעקב שם ישבה שלוחה של הגדוד העברי ופגשנו את דוד צירקין (שהיה אחר־כך חבר עין־חרוד ומטפח משתלות של צמחי נוי).בשיחה הבענו חשש שבתקופת הבטלנות שאנו מסיימים, איבדנו את הכושר לעבודה ומה יהיה עתה, בשובנו? הוא הרגיע אותנו: גם בגדוד היתה הרבה בטלה. תזכרו מַהֵר.

אני חוזר אתכם לקבוצה — אמרתי לפרצי וספיר. הגענו לגבעת חרובי, גבעה המתרוממת בחלק הדרומי של עמק יזרעאל, כמה קילומטר צפונה מג׳נין.

היתה עגמומיות, חורף, מעונן, בוץ בכל. הצריפים שכבר הוקמו כוסו בְּטוּל שחור (גלילי קרטון דק שספג זפת ברוחב 10 סנטימטר), רצועות שגוללו מלמטה למעלה ועל הגג המשופע והקיר היורד מהצד השני עד קורת היסוד — כך שמרו מהגשם. על הסדק שבין שתי רצועות, בא פלפון דק של עץ, כהה ומכוער.

על הגבעה היו כמה קבוצות — ביניהם קבוצת חלוצים מרוסיה ומרכז הקבוצה היה בחור דינאמי — אלכסנדר יבזורוב (לאחר זמן אבי גבי עזר מגונן). הבחורות בישלו בסירים על עצים והרוח החזיר את העשן לתוך התבשיל. באותו יום המבשלת היתה אחת מהקבוצה הרוסית — מלאה, די נאה ולא חכמה מאד. המרק, המנה העיקרית, היה מלא עשן. מיד ארגנו ״רכבת״ — כיצד? כל אחד שם צלחתו אחרי קודמו בשורה. מלפנים הושמו גחלים בצלחת והחל עולה עשן והבחורים החלו לרקוע ברגליים והוציאו קולות של רכבת בהילוכה. הבחורה הטובה החלה לבכות ולהתייפח, הצביעה לחברותיה המבשלות עלי ובקול רם: ״גם הוא! הן חבריו סיפרו שהוא בחור טוב, גם ראיתיו שהוא בחור טוב, וגם הוא עושה זאת!״ הנעורים האכזריים! הצטערתי, אך הגבריות מעל לכל ונשארתי סולידרי ליד ה״רכבת״.

בלבי שמחתי כשלאחר זמן קצר החלה העבודה להגמר ועל קבוצתי היה להקדים לעזוב את המקום.

עברנו לחיפה אל מורד הכרמל, מתחת למקום שעתה תחנת החשמל ומתחתינו הרכבת ויותר נמוך בתי המלאכה של סברנסקי. כמה אנשים יצאו מהקבוצה להכשיר עצמם בכל מיני מלאכות לקראת עתידנו: גנסיה ושרה למטבח של חנה מייזל בתל־אביב וכמה בחורים למקומות אחרים. לא היינו רבים, אך מחוסרי עבודה. קבלנו כמה גרושים לאיש, ממוצעת פועלי חיפה,תמיכה למחוסרי עבודה, שנרשמה כהלוואה. שמענו כי אפשר להשיג עבודה

לבודדים ברכבת שלידינו. אני ועוד אחד ירדנו לפסי הרכבת ובקשנו עבודה. שאלו אותי אם אני מבין בנגרות ועניתי — כן. התחלנו שנינו, וכמה ימים פרנסנו את חבורתנו. אסתר וחנה יצאו לקנות ובסעודת עניים עברנו את השבועיים, עד שהודיעו לנו כי קבוצתנו חוזרת לגליל, לקטע הכביש טבריה־טבחה שליד הואדי הגדול היורד מחיטין, ליד מנזר רוסי קטן והמטעים של משפחת יוסף נחמני. מחנה האוהלים הקטן שהוקם רק בשבילנו לסיום כמה עבודות בכביש, היה ליד אקוודוקט קטן בין הכביש והכנרת 6—7 אוהלים בסך הכל. מתחת לאקוודוקט היתה בריכת מים ופתח צר — מיכאל׳ה ואני היינו בכל שעה פנויה יושבים בפתח זה ושרים.

הכינרת היתה לידינו ממש. בשבת אחת נכנסנו להתרחץ ולהשתכשך ואני התחלתי לשחות לתוך הים ולהתרחק. דוד כהנא שנחשב כיודע לשחות, התחיל לקרוא לי לשוב, לנזוף בי והזעיק אחרים להחזיר אותי. ואני סובב לי בנחת וחוזר לחוף, סיפרתי שכבר קיבלתי שיעור ראשון ועתה ניסיתי וזה הולך. סיפרתי שיום אחד ואני עוד יושב במחנה שבחמי טבריה בטרם העביר גדוד־העבודה את מחנהו ליד טבריה, היינו על החוף וסירת דייגים קשורה שם. הקרימצ׳קים נכנסו לסירה וגם אני והוציאו אותה כמה עשרות מטרים והחלו לקפוץ למים. ראיתי כי עוד מעט אני נשאר לבדי ואמרתי להם שאינני יודע לשחות. ״אין דבר — קפוץ״ הפחד גדול, אך קפצתי. מישהו הושיט ידו תחת בית השחי, העלה אותי קמעה ועזב, שוב צללתי, ושוב נדחפתי למעלה. עוד כמה פעמים והתחלתי להכות בידים וברגלים ולהתחזק מעט, יצאתי ודימיתי עצמי ככובש האברסט.

עבודתנו בקטע נסתיימה. העבירו אותנו לעבודת בניין בטבריה עילית. מסרו לנו את הבניין הראשון בשכונה החדשה היא ׳קרית שמואל׳. מחנה האוהלים הוקם במקום שאחר כך נבנה בניין גדול הוא בית החולים ׳שוייצר׳. כל הנוף של הכינרת והחרמון לפנינו. שכרנו בנאי ערבי שידע לבנות בתי אבן. שלמה היה הממונה על העבודה ועבד כמגיש האבן לבנאי. אנחנו הגשנו את האבנים. הבנין הולך ומתרומם ואנו מגישים את האבן הכבדה למדי בטיפוס על הסולם והאבן על השכם. אבנים יותר קטנות לחיזוק הקיר מבפנים העלינו בסלי החצץ. עשינו תערובת חצץ, חול וסיד לחיזוק בין האבנים. כיבינו סיד בבור. אנו מתמחים בעבודת הבניין.

הבית נבנה בשביל פייגלה. זו היתה אשה קטנה בגיל 40 או יותר שהתפרנסה ממכירת חלב שהובא על ידה ועל ידי בעלה לבתי הקונים. בעלה גם הוא קטן עם זקן תיש (והיא לבשה את המכנסים...).

עלינו בדרגה — בנאים! כנראה הרווחנו לא רע. קנינו אצל אדם בסג׳רה זוג פרדות ועגלה והחילונו להוביל חומרים לבניינים. חברים החלו לחפש מקומות להכשרה עצמית לחקלאות לעתיד. שמואל הרחול ויוחנן (מורשתי) החלו לעבוד אצל איכרים במושבה הסמוכה, ׳מצפה׳. אני קיבלתי מרעה פרדות בלילה, באותה מושבה קטנה. היתה בצורת. התבואה הזרועה נמוכה ודלילה לקציר והמושבה בקשה לחסוך על ידי מרעה לילה לבהמות העבודה. הרגליים הקדמיות נקשרו שלא ירחיקו ובעיקר למקרה שיבואו גנבים לגזול את הבהמות. רומנטיקה ופחד של יחיד בלילה בהרים... אך זה נמשך רק כמה ימים — האיכרים השיגו עבודה מכניסה בהובלות וכדאי היה לקנות שעורה ולהאכיל את הבהמות בחצר, בשל יציאה מוקדמת לעבודה.

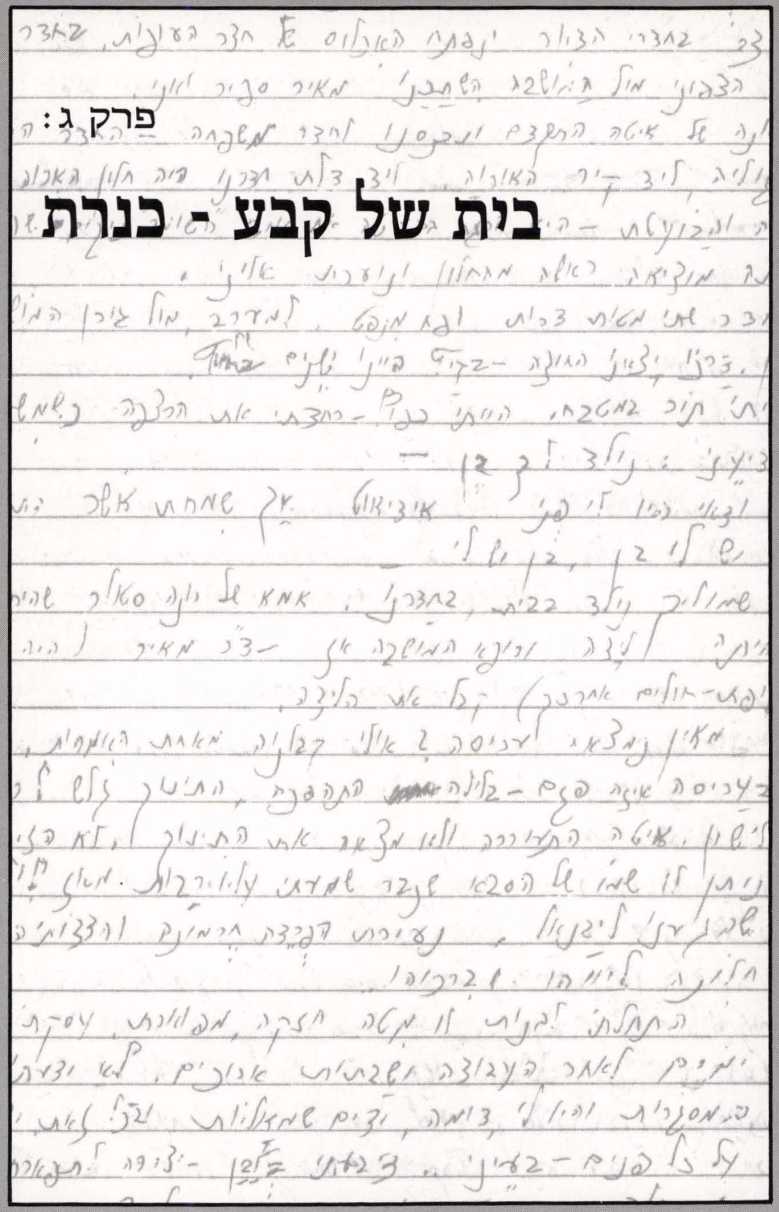
מפעם לפעם ביקר אותנו אליעזר פרי. ראינו בו ידיד ויועץ והיה כבר קשר בינו ובין חברתנו מאשה. זמן קצר לאחר מכן היו למשפחה. כשהיה פרי בא לשַבת, היינו מתיישבים על מדרון ההר הסמוך למחננו. ודנים בתוכניותינו להתיישבות הנכספת. את לבנו משך שטח חיטין הקרוב שנרכש על ידי הקרן־הקיימת. נכונים היינו לקבלו ולישבו. דנו בצרכינו לעתיד. אחת התכניות שהרהרנו בה — לשלח כמה אנשים ללמוד סיתות אבני בניין ובבואנו למקום המיועד להכין בשבת או לאחר העבודה אבן בנייה להקמת בתינו. דנו על הרחבת הכשרותינו לבחורים ולחברותינו. אסתר וחנה הלכו ליבנאל לעבוד אצל משפחת יפה (הורי אברהם יפה) בתיה ורבקל׳ה למקומות שונים, וגנסיה לחצר כינרת.

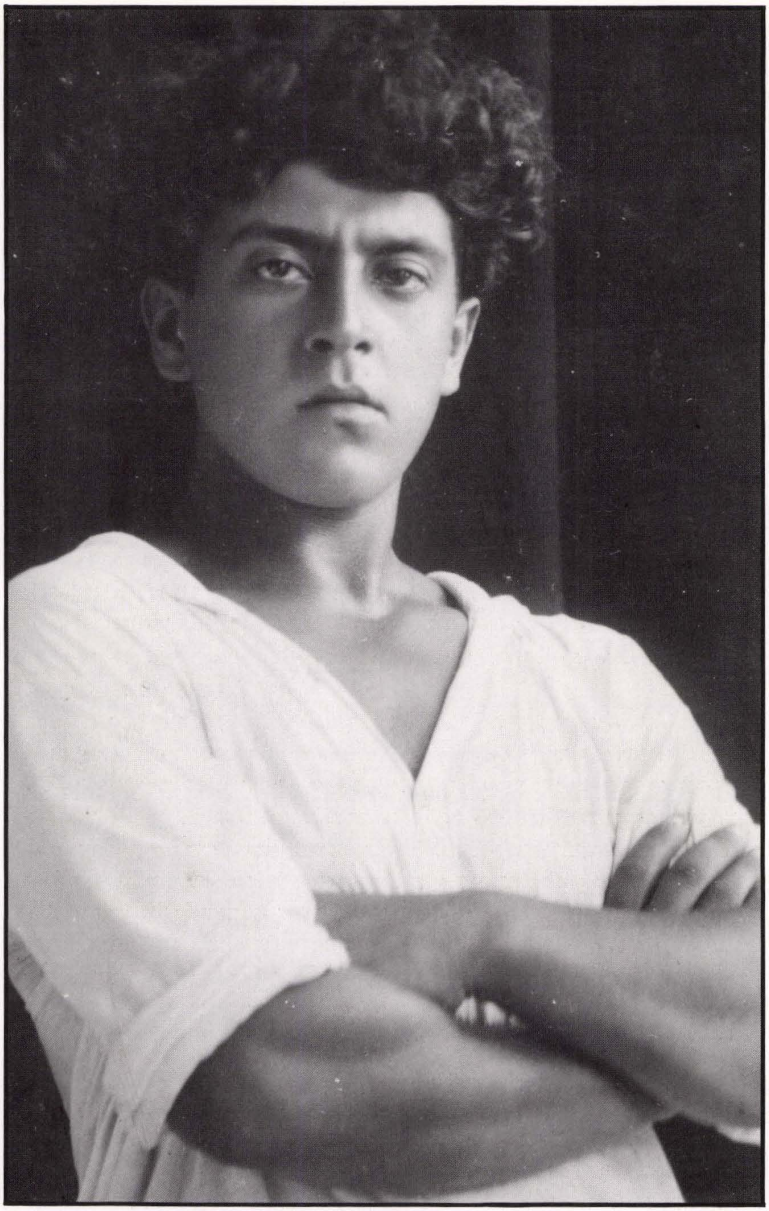
מאיר מלמד חלה ונשלח לצפת. גילו שלב מתקדם של מחלת הריאות־שחפת והוכנס למחלקת המבודדים. אסתר עלתה לצפת להיות על ידו. המלריה היתה פוקדת אותנו מפעם לפעם, בעיקר שלטו ״הטרופיקה״ וה״טרציאנה״. — בזמן המתקפה זה לא תענוג גדול, אך כשיורד החום אתה בריא ועליז. החולים היו משתוללים ומתמרדים. בית החולים היה בכמה חדרים בבנין שעמד בסמטאות טבריה התחתית. גם קדיש לוז היה בין החולים והמשתוללים. בכל שעת כושר הוא קרא וקרא. — מה יש לקרוא כך כך הרבה? השתוממתי.

מימים אלה זכור לי סיפור על נערה מהקבוצה שישבה בביתניה עילית מראשוני ׳השומר־הצעיר׳ — הקבוצה של מאיר יערי ודולק הורוביץ. והקובץ ׳קהליתנו׳. הנערה חלתה באקזמה טרדנית בידיה ורגליה. הרופא אמר לה כי תוכל להרפא לאחר שתושמד הפטריה שגרמה לאקזמה. מהי הפטריה — שאלה הנערה. הרופא: זה בעל־חיים פרזיטי. אמרה הנערה: בעל־חיים? הרי יש לו זכות חיים כמו לכל אחד. לא, אינני רוצה שיושמד בגללי. מה היה בסופה איני יודע — אולי היתה כאחרים, והשמידה את הפרזיט, ואולי היא חיה אתו בעושר ובאושר עד היום הזה...

פרק ג:

בית של קבע - כנרת

מוטקה בכנרת — שבט תרפ"ד, 1924

יום א׳ ב׳ בניסן, תשל״ח (9.4.1978)

ישבתי לכתוב. זה כבר ימים לא מעטים שובתת הטלביזיה שהתרגלנו לבלות אתה כמה שעות, כמעט כל ערב. פתאום אמרתי לעצמי: עזוב קריאת העיתונים. תעשה משהו.

לכתוב ספר. מה, כל אחד יכתוב ספר? אך אם אמנם אתחיל ואתמיד ואמשיך — אין לי פריטנזיה — ידעתי כי לא אוכל להפתיע הפתעה ספרותית כובשת. רבים, בהם גם ממכרי וחברי לדרך בארץ, כתבו ספרים ואין הם יצירות חשובות, אך גם בהם יש מן החומר שאולי יהיה גם בכתיבתי — כרוניקה יפה, ויש שם סיפור ואולי יהיה להם ערך כלשהו לבני משפחתי. ויום אחד יקומו אולי נכד, או נכדה ואולי מי מהנינים להעלות תולדות משפחה והסתעפותה, בדומה ל״שורשים״ של היילי.

כבר הזכרתי באיזה מקום את אָבדן ששת המיליונים של יהדות מזרח אירופה ומרכזה, בהן בני משפחתי ומשפחת איטה.

האתמיד?

ספר ההיסטוריה הרוסית מתחיל כך: זקנים ונכבדים הלכו ובאו אל ריוריק, נסיך שוודי וכך אמרו: ארצנו גדולה ושופעת — אך סדר אין בה. בוא למלוך עלינו.

לא כך הופיעו בשבת אחת למחננו שלשה מכנרת — בנציון, סטולר ומנוס. בנציון אמר: כנרת התרוקנה, רב חבריה קמו ללכת לעין־חרוד לישבה. אחדים הלכו לתפקידים — ברל למרכז החקלאי, סלוצקי לניהול בית ההבראה ׳ארזה׳ ליד ירושלים ואחרים מצעירי העלייה השלישית התפזרו כל אחד למקום אחר. רק חיה ואני ויונה עם סטולר נשארנו עם ילדינו. קבוצה קטנה של חברים מהעלייה השלישית לא קבעו עדיין אם להשאר בכנרת. באנו להציע לכם להצטרף אלינו ולא לתת למקום ליפול.

היתה שתיקה. אחר־כך, התחילו שאלות. מישהו אמר: נחשוב. מיעוט אמר — נלך. הרוב לא היה מוכן להנתק מחלום התיישבות עצמית, מהחלום להתחיל מהתחלה... מהרגע הראשון התחיל להתגבש בי הסירוב. עוד מתקופת שבת הקבוצה על הר כנרת היתה הקבוצה למטה דוחה. שמענו על הסתגרות ועל יחסי ריב בין נשים. ביקרתי פעם בבית הקברות הקטן והעזוב והמקרים של התאבדות, המרובים יחסית, בטרם ידעתי והבינותי את התקופה, את בדידות האנשים, את לבטי הצעירים, את היחס התמים, הישרני,של נערים ונערות מול הבלתי נודע של החיים והעתיד. הלכה והשתלטה תחושת הסירוב.

ואולם על כל אלה היה ברעיון ההליכה לכנרת משום בגידה בחלום ההתיישבות, חלום יצירת ישוב חדש שיהיה ״כולו שלי״. היה איזה כליון־נפש, תשוקה כמעט גופנית, לחיים ראשוניים, לקשיי התחלה, להרגשת כיבוש, לנעיצת מחרשה בקרקע־בתולה. לא לבוא אל המוכן, אל השלב השני או אף המאוחר יותר. ומאידך גיסא, חלום ההתיישבות, שכבר קצרה הרוח לחכות להתגשמותו, הנה עומד ליהפך למציאות, ואפילו לא כפי שטופח בדמיון ובהזיה. לרבים כבר קשו הנדודים, ופה ושם נֶעורה בקרב חברים גם הנטייה ל״מעט חיים״ ונוחות; הקדחת החוזרת התישה כוחות, איזה כובד העיק על הנפש והורגשו כיסופים לבית ממש ולקבע. והיו שאמרו לעצמם: כאן, באוהל, לא נקים משפחה. התנגשו דעות, מאוויים, חלומות. ההיאבקות הפנימית אכלה וכרסמה. הירח וההר השומם היו עדים לשיחות נרגשות

של זוגות תועים. בעיקר בחורים. החברות מועטות ומפוזרות וגם תלושות במקצת.

גברה ההסכמה. חבורת המתנגדים הנמרצים נתפוררה ובה רוב הנושאים בעול הקבוצה ודאגותיה. יש מי שמתחיל לחוש בחיוב שבהליכה ובתקווה לכר־פעולה נרחב: הן ברוב עם אנו באים למקום שיושביו מעטים! ויש מי ששוקל ובוחן את המציאות ורואה שאכן הכיסופים לחוף גדולים ועקשניים.

בערב יום־הכיפורים באה הקבוצה לכנרת. כזר וכאבל ביליתי את שעות הערב. עצב ושתיקה אפפו את כולנו. היה גבול והקבוצה עברה אותו: מזה — חלומות שלא נתגשמו, ומזה — חיים לא נודעים..

לילי־ירח על הגורן הישנה. הכנרת ספגה לתוכה כל רחש. דממה. שעות־אלם מעטות במחיצת ידידה. שעות פרידה. אשר היה — לא ישוב עוד.

בטרם כבו כל הכוכבים, ורק פיסת שמים נתבהרה מעט במזרח — שמתי פעמי לדרום, לאהלי־קידר, לשבט הבדואי שישב בעמק בית שאן.

מה רב האושר! ומה הביאני לכאן? רבים חלמו על חיי העם המתחדשים בארץ, אולם כל אחד יצר לו חלום משלו. נמשכתי לחיי הבדואים: זו פשטות החיים, זו מסורת־הקדומים! חיי הטבע, ההצצה לסודות ההווייה: לכוכבים במסילותם, לדרכי הרוח, תחושת החי והצומח, התלות בעשבי השדה למאכל אדם ולצאן, ובגשם מן השמים, ההסתפקות במועט, הנפש הפרימיטיבית. מה תבקש עוד? הן החיים האלה עצמם מטרה ותכלית הם לעם רב. פשטתי בגדי והתעטפתי כאחד הבדואים. חדלתי לגזוז שערי ולגלח זקני. הבנות קלעו שערי הארוך לצמות היורדות משני צדי הפנים. הרגלים יחפות והפגיון חבוי בחגורת־העור הרחבה על הכותונת הלבנה הארוכה.

ככל רועה נחשבתי בן בית וכ״מוחרם״ ובחלק האהל המשפחתי הותרה לי הישיבה עם הנשים והבנות בסעודה.

רק בשניים נבדלתי. פני היו מלאים, שלא כפניהם הכחושים והצהובים של הבדואים, נושאי הקדחת בעמק בית־שאן. עוברי־דרך חשבוני לחורני שירד מהרי הגלעד. אך בדברי הרגישו מיד את הזר.

החיים לא הכבידו עלי, אפילו כשפשטו הכינים בבגדי ובשערותי. אשתו של השיך, אשר הכניסני לאהלו לחיות בו ולרעות צאנו, היתה פולה מפעם לפעם את הכינים מראשו של בעלה כשהיא מעבירה כל שערה משערותיו הארוכות והיפות בין אצבעותיה הזריזות להפליא. לאחר זמן טיפלה גם בשערותי. בשמעה כי אני מכבס במעין את כותנתי הסבירה לי כי המים הקרים מרבים כינים והחלה להרתיח כותנתי. היה צורך בתחבולות של השתמטות, כי הכותונת שימשתני כל השנה יומם ולילה, ולא היה לה תחליף.

התשוקה לחדור לחיים החדשים ולהבלע בתוכם ללא שיור עשתה הרבה דברים בלתי־רגילים קלים להסתגלות. בתחילה הציק לי הרעב. מעלות השחר ועד הערב היינו מהלכים אחרי הצאן ובתרמיל רק כמה פיתות קטנות ודקות כמצה. כשהעדרים מתקבצים אצל הנחל, חולבים לתוך נאד כרבע ליטר חלב עיזים, הנחמץ מיד, וחצי מניין רועים לוגמים ממנו עד שהוא מגיע אליך.

בשטחים הנרחבים של ערבת בית־שאן, רבו בין עצי־התמר הבודדים שיזפים, ואני הייתי זוחל מתחתם ואוסף את פרי ה׳דום׳ לשבור רעבוני. אך לאחר שהיינו חוזרים בערב לאהלים

ב"תקופה הבדואית", שנות העשרים המוקדמות

והוגשה לנו הארוחה העיקרית — פיתות חמות דקות, המונחות זו על זו בתוך אגן ועליהן שפוך כעין מרק חם של גבישי־גבינה שהומסו ושמהן מתקינים דייסה על־ידי בחישה ביד — החל העינוי הכוסס. אף כי הרעב היה גדול והאוכל טעים למדי, סלדתי מזוהמת העבד־המשרת של השיך, שהיה בוחש בידיו דווקא בפינתי שבקערה הכללית. למרבה הצרה, אדיבות היתה זו מצדו כלפי, הבן החדש לשבט. מצאתי תחבולה להיפטר מזה. לבסוף גם הסתגלתי למנת־האוכל היומית הקטנה וחייתי בשדה ככל האחרים. נשמתי לרווחה, חשתי משוחרר וקל ונהניתי מן הימים.

דומה היה עלי, כי עתיד אני להמיר לצמיתות את החיים הקודמים באלה החדשים. כשלקיתי בקדחת הראשונה, נתן לי השיך תפוז שהביא מבית־שאן וקופסת סיגריות. רציתי להתגבר על הקדחת, אולם חששתי כי כוחותי אוזלים, קמתי והלכתי אל יהודים לבקש רפואה. מהלך שעה מערבה, למחנה תל־יוסף שלרגלי הגלבוע, עברתי בחמש שעות, ועם חשכה הגעתי למחנה. השומר צעק וטען את הרובה. כנראה לא ירה בכל־זאת, שכן מצאתי את עצמי באוהל הגדול ששימש בית־חולים. לאחר שבועיים חזרתי להכרתי. מבעד ליריעות האוהל הצצתי מזרחה וראיתי מחנה אוהלים שלא ידעתיו בבואי לכאן. היה זה קיבוץ בית־אלפא שעלה על הקרקע בימים ששכבתי כאן נטול־הכרה. שימשתי מרכז לסקרנות ולהתעניינות מצד אורחים שבאו מקרוב ושמע היהודי שבא לחיות באוהלי השבט — הגיע לכפרים רחוקים ושקטים משני עברי הירדן.

השיך היה מציג אותי כהפתעה לאורחיו, דבר שהעלה כבודו בעיני הבריות, כאילו החזיק זמר פרטי או קוף. מקומי היה שמור לי תמיד במעגל האורחים בשעת השיחה ושתיית הקפה וגם בשעת הזבח. הייתי מספר לאורחים חדשות וסיפורי בדים מ״העולם הגדול״ ומשבטי החייבר — הבדואים היהודים שעלו לארצם ברבבותיהם, ומתרץ קושיות מדיניות. ברוב אדיבות היו מגלים התפעלות ופליאה, ובהגיע עת הזבח, היו האורחים מכבדים אותי בצלעות הכבש המשובחות.

בתקופת ה״טירונות״ גרמתי בודאי לתמיהה ולזלזול בכבודי מצד האורחים ובני השבט והרועים גם יחד שהיו מצפים לתורם לבוא אל הכירה: ההכנות והטקס לכירה ארכו זמן רב, אך האכילה עצמה נמשכה רגעים בלבד, ומי שכיבד את עצמו היה מקדים לקום ולרחוץ ידו הימנית שבה אכל. אך אני לא הבנתי כי טעמי־כבוד כאן, והכבש המבושל והאורז הטוב ואף אותה דייסה מעורבת שבתחתית הקערה גירו כל כך את תאבוני עד שהייתי משתהה אף לאחר שהאורחים קמו והתחלפו, וחזרו אל האוהל, השטיחים, הכריות והקפה. והנה מגיעים כבר הרועים האחרונים לסעודה ואני עוד ממשיך באכילה. במרוצת הזמן למדתי לוותר על רוב הסעודה מפני הכבוד.

מבין האורחים הכפריים, בני סביבת שכם בעיקר, היו ששאלו אותי שאלות רוויות חשד ואיבה סמויה. חשתי בנימה זו, ואשתו של השיך אף הזהירה אותי כיצד עלי לנקוט בדיבורי ובהתנהגותי, בעיקר כשאני שרוי לבדי ובריחוק מקום.

היתה זו אשה יפה מאוד, אצילת־נפש וטובת־לב, קשישה ממני בכמה שנים ויחסה אלי כאם ואחות. חששתי אף ליותר מזה, בפרט כשהשכנות גילגלו דברים ורמזים בפומבי ובצחוק על יחסה הטוב אלי. בימי סגריר הייתי נשלח לפרקים לקושש עצים למדורת הלילה ולבישול. בשלוחות הדרומיות של הגלבוע גדלו שרידי יערות אלונים, רותם וחרוב. אמנם,

העזים השחיתו את העצים, אך לכרות היה אסור על־פי החוק, ואנו קוששנו עצים בואדיות שבהם שוטר עובר אינו מציץ. בימי גשם וקור היתה האשה מטילה עלי בגד נוסף. קשה היה לקבל מידה "פינוקים" כאלה, אך לאחר כמה סירובים חדלתי לצער אותה או לפגוע ברגשותיה. אהבתיה, ופחדתי שמא איני יודע את הגבול המותר ביחסים שבין אשה בידואית וגבר זר. אך היא לא שינתה ממנהגה. מחד היתה אמיצה, ומאידך היטיבה לדעת כיצד עליה לנהוג כדי שהסובבים אותה יחלקו לה כבוד.

כשביקש בעלה את ידה — והיא בת שיך מכובד — עמדו לה, כנראה, יופיה וגאוותה שיבטיח לה כי לא יקח לו בחייה אשה נוספת. אך בהיותי שם גברו יצריו של השיך והוא החל לחזר אחרי אשת שודד מפורסם בעמק, שהאנגלים דנו אותו למאסר־עולם. הייתי עד למצוקת נפשה של האשה, ופעם אחת, באין אורחים באוהל ורק שכני ה"חמולה" מסיבים אל הקפה, התפרצה האשה כנגד בעלה בהטחת גינויים על הפרת האמונים. האיש ניסה להתקיפה בחרב. אנשים עצרוהו, והאשה תפסה תינוקה וברחה ליריחו.

אחיה, היה האיש היחיד בשבט שידע קרוא וכתוב, והוא איש מכובד ונעים־הליכות. היתה לו בת בגיל שלוש־עשרה שאי־אפשר היה לעמוד בפני יופיה הבלתי־רגיל. לאחר שביקרתי פעמים אחדות באוהלו של השיך הרגישו כי איני יכול לגרוע עיני מילדה זו, ואביה הציע לתתה לי לאשה אם אתאסלם. הוכיתי בתדהמה. החיים האלה משכוני: הנה דרך לכיבוש הארץ על־ידי שבטי יהודים־רועים בהרים ובעמקים, וחן חיי האבות,קרקע מתחת לרגליך וכוכבים מעל... והנה לפניך גם ילדת־פלא זוהרת ותמירה, אשר חן אשה לה ויופי כובש. היו שואלים אותה בנוכחותי אם היא רוצה בי לבעל, והיא היתה בורחת מהאוהל, סופקת כפים ופורצת בקריאות גרוניות פראיות. תיארו לי שפעת הברכה הצפויה לי: האוהל הארוך, צאן וגמלים וסוסים שיובאו לי דורון מכל קצוי השבט ותואר שיך וחג׳ שיוענק לי... אך לא העושר והכבוד הטילו בי את המהומה, כי אם עיני הילדה. היתה זו עבורי פרשת דרכים. ימים רבים לא יכולתי להכריע לאן אפנה. ההתאסלמות לא נחשבה בעיני כלל ואף לא הרביתי להגות בה. אבי הילדה והמקורבים לא החשיבו טענתי שהיא קטנה, וחזרו להוכיח לי כי כבר אשה היא. סבורים היו, כנראה, כי דווקא את הדת לא אמיר וחדלו לשדלני. לאחר זמן נדמה היה לי שאולי משום כך גבר בין אנשי השבט החשד כי מטרה סמויה היא שהביאתני אל האוהלים — הנני שליח היהודים הבאים לכבוש את הארץ מידי יושביה.

עברה חצי שנה. חג־הפסח קרב ובא. אמרתי לבעל עדרי ונותן־לחמי: חג כלולות לידידי נפשי. תן לי ואלך להיות עמם ביום שמחת לבם. אמר: קח אחת מסוסותי — דרכך ארוכה — וגם אחד האילים הצעירים תקח מנחה לחגכם.

חצר כנרת, ערב החג. האביב מתרונן בחוץ ובקרבך עלומים כבושים. מה ההתאפקות הזו? ומה הנוקשות? למה לא יורם הקול ולא יצהל הלב? העוד מתנכר הבית החדש, האם טרם יעטוף בחמימות את יושביו? ליל הסדר והחתונה. אך זה מתחילה לנבוט שירה ונרקם הריקוד, והנה אנו עם המשפחה בחדר הגדול, למעלה. אור ירח מטיל צל ענפים על הרצפה. געגועים סתומים: למי, ולאן? שתיקה. צמודים יד על כתף, יד בתוך יד... קיצרתי את ביקורי. פגישתנו ההדדית החטופה נותרה כאילו מבוישת ונבוכה. בלי שמחה. הינקפני לבי על שעזבתיכם שוב? אני למרחבי ונדודי...

בשובי לאוהלים השחורים מצאתי, כי החריפו היחסים בין הבעל והאשה. אמנם לבסוף

יאיר מישׁ
050-9169878 :טלפון
yairmisch@walla.co.il

הוא החזירה מבית אחיה, אך הוסיף לבקר אצל האשה השנייה ובעלת־הבית שלי היתה עצובה. אחיו של אותו שודד שמרו טינה לבדואי המחזר אחר אשת אחיהם בחייו. גברתנים היו מהגזע הסודני: גבוהים, כהי־עור, עגיל באוזן הימנית, בעלי סוסות אצילות ומזוינים מכף רגל עד ראש. בשוקה של בית־שאן התחילו להטיל דופי בשֵׂיך שלי על עיסוקיו עם היהודים, על מכירת קרקע וכו׳.

באותו זמן נמסרה אדמת הג׳יפטליק של בית־שאן לבעלות הערבים — על־פי החלטת הנציב העליון הראשון הרברט סמואל. לכל גבר במשפחה נמסרו על־ידי הטאבו 70 דונם אדמה. השיך שלי קיבל גם את חלקי לרשותו. סמוך לזמן הזה החלה הקרן הקיימת בקניית קרקע מידי הבעלים החדשים. בית־שאן נעשתה מרכז הסתה נגד היהודים. העורך־דין הידוע ודיע בוסטני ואנשי שכם, טובס (תבץ) וכפרי ההרים, בחשו בקלחת.

ביום־גשם אחד הלכתי לבדי לרגלי הגלבוע לעין־חרוד. העבאיה והכותונת הופשלו עד לברכיים, והנעליים — נעלי עור עיזים אדומות — נישאו על מקל הרועים לבל יתקלקלו ברטיבות. בדרך מעין־חרוד לתל־יוסף הישנה באה לקראתי מכונית־נוסעים. בהתקרב המכונית הכרתי בה את ד״ר חיים וייצמן ונפנפתי בידי לאות ברכה. אברהם שפירא שישב לידו כשומר־ראש נבהל ועצר במכונית. הייתי נרגש מן הפגישה והחילותי לענות בעברית. ד״ר וויצמן התעכב לשיחה ובהיפרדו קרא לי: ״הבדואי מוילנה״. גילוי זה נראה לו כהפתעה רבת עניין ומשמעות.

בישובים העבריים בסביבה רבה היתה הסקרנות והמשיכה לתופעה זו של יהודי החי בשבט בדואים. בעיקר התעורר רצון לנסות אורח־חיים זה בבית־אלפא, ואף היו בנות שביקשו ״לקחת אותן״ לחיים מיוחדים אלה. עודדתי כמה בחורים, אך התנגדתי בתוקף להליכת בחורות.

בתוך המשפחה וה״חמולה״ שררו יחסים טובים וראיתי ימים של חיים יפים, אך בחוץ התחילה האווירה להתחמם ולהחמיר. כפריים התחילו להצביע עלי כעל ״דסוס״ (מרגל). נורה, אשת השיך, האיצה בי שאעזוב את השבט ואתרחק מהסכנה. כמה רועים התחילו לריב אתי בדבר היהודים הרוצים להשתלט על הארץ. החלטתי לחזור לקבוצה.

זמן קצר לאחר יציאתי נרצח השיך שלי בהתארחו באוהל, בדרך לירִיחו, בידי אחיו של השודד וסכסוכים פרצו בשבט.

יום אחד באותה שנה עברתי בבית־שאן. ברחוב־השוק ההומה, המלא אנשי השבט וראשי בתי־אב, פגשתי באשת השיך היפה. היא חיבקה אותי — ואני כבר לבוש קצרות וזקני מגולח — ובכתה. כל הרחוב עמד והביט בנו.

כתום שנה חזרתי לכנרת. קול החיים גבר. הצעד מאושש יותר. דכדוך הנפש הולך ונמס. קול רינה נשמע במחנה, ושוב אנו יחד.

לא קלה היתה השנה, אך היתה זו שנה של אחיזה, של צעידה ממושכת אחרי המחרשה, של הצצה לתוך עולם סגור. כל אחד נתערה במשק הקטן ובחברה הקטנה וחש עצמו כאיבר חי של הגוף. חדלה ההתבטלות העצמית והנחיתות. התקרבו השכבות ביניהן, והקבוצה הקטנה של הוילנאים מגשרת בין החדשים והקודמים.

ראש־השנה. הופיעו פנים חדשות באותו יום — שתי חלוצות, אחיות, קרובותיו של אהרון שידלובסקי באו לכנרת. לב החברים זע.

אותו לילה היה ליל השלמה ושחרור, ליל תקווה רב־זוהר, והשמחה פרצה מהולה עצב וכיסופים — במעגל של דבקות. נתישרו הקמטים ונפתח סגור־הלב. דלים החיים בחומר, אך הנפש עוברת על גדותיה. כיבוש עולם שלם. דברים קלי־ערך ורגילים הופכים להישגי־חיים עצומים לכל יחיד: הבדלת בהמה מחברתה ותחושת רצונה, הכרת צמחי־בר, אחיזת המחרשה וכיבוש שטח בזריעה. פתיחת תלם ישר היתה כיצירת סימפוניה; רכיבה על בהמה פראית ובעטנית — ריסון כוחות־איתנים. העייפות לאחר העבודה כיין המתסיס. אך החג והמועד ריקים ומיותרים. ששת ימי המעשה — הם־הם החיים מלאי־הטעם. עבדת עד מאוחר בשדה, בנחת אתה מתיר את הבהמות ורוכב הביתה. פיך פוצח ברינה, העיניים לא ישבעו מלחזות בנוף ההרים והים, ואתה מודה על החיים ועל ההכרח לכבשם. הכל הושלך אחר גו: הספר, העבר וחמודותיו. כל זה כאין וכאפס לעומת ספר החיים — והטבע־והעבודה הנגלה לפניך ומבקש: דרשני, בן עם זקן! קום ומצאת הדרך אל הגאולה!

כל עולם־הרעיונות, ובתוכו גם אלה שהביאוני הלום, נהיו זרים ומיותרים. הכל — למטרה ולתכלית! יבוא יום ואור יבקע לעם מתוך כל יחיד ויחיד שנכנס לטרקלין זה. וככל שיתייחד האדם וישקיע עצמו בחיים אלה — כן תקרב הגאולה לאדם היהודי ולעם.

גברה ההשתרשות וההתקרבות, ואולם בינינו ובין הותיקים טרם טושטשו הגבולות, והקשר היה כמעט בחיי־מעשה בלבד. החבריה היו מתכנסים ושרים על־הרוב בינם לבין עצמם.

משיחות עם חברים ביחידות נראה היה לי כי השנה שחלפה לא היתה שנה של אושר. בנציון ניסה להתקרב לאנשים החדשים ולקרבם ככל האפשר. גם הפגישה בעבודה עם

מימין לשמאל: חנה כנרתי, מוטקה, שרה אביגור, ובנציון ישראלי. 1921

האחרים היתה טובה — בין נשות כנרת וחברותינו הצעירות היו כנראה יחסים פחות טובים.

אך משהו החל להשתנות. היתה הסתגלות, והכניסה לעבודה — טובה ומתקדמת. חברי וילנה, ברצון ובהתלהבות אחזו במקומות העבודה שבלאו הכי לא היה איש מלבדם למלא אותם. רק אהרן ש. וירחמיאל היו הפלחים ועתה כבר עונת החריש וההכנות לזריעה. ברנשטיין, מנוס וליבוש היו הירקנים (בחלקת התמרים שמערבה לשדרת הזיתים עד שדרת הקזוארינות). סטולר טיפל בפרדס התפוזים החולה בן ארבעת הדונמים מתחת לבית הקברות ובהכנות לנטוע כמה דונמים ראשונים של בננות בשטח מהפרדס דרומה. שאול — חצרן ובלילות עסק ב"שו־שו" בסודיות רבה בסליקי הנשק. בנציון עם מאיר פנס ברפת.

חלק מאלה עזבו אחרי זמן את כנרת והתכוננו להתישבות במושב.

☆

שאול — אדם נקי וטהור,

ודאי שאין אדם מושלם, וטוב שכך. יש חולשות, יש יצרים. נברך על כך, נחיה עמהם, ונאבק בהם, גם אם לא תמיד נתגבר עליהם.

היה אתנו בנציון והניח חותמו על חיינו. אחריו נשארו אתנו אהרון ושאול. הם היו לא רק הוותיקים שבנו, כי אם מניחי חותמם לדורם ולאחריהם. בנציון ושאול תססו, פעלו והפעילו. ואהרון, האדם המסתכל, העומד, לכאורה, מנגד, שוקל ומעריך את הליכתנו בנתיב המיוחד. אכן — הנתיב המיוחד. אנשים מעטים, ורק בארץ אחת בתבל כולה, יצרו את ייחוד החיים של הקבוצה. אנשים רגילים, לכאורה, יצרו את החברה המיוחדת, הייחודית.

פעם אמר לי בנציון: "מה יועיל אם אבקש לעמוד על חולשות הזולת? אני בוחר להתחייחס אל הניצוצות שבאדם — כי מכאן התוחלת". ואכן, מכאן פתיחת נתיבות לחברה מתהווה.

שאול היה נתון רובו בסוגי עשייה אחרת ובתחומים שונים, תחומים בהם עשויים להתעורר יצרים אנוכיים וחמרניים. התקופה והאנשים שנצמדו לעשייה ולמצוותיה היו ברובם המכריע ישרניים וקפדניים. אך בין הרבים עשויות היו להתגלות גם סטיות. הסתפקות במועט — היו אורחו ונוהגו של שאול בחייו. מחמיר היה על החיץ בין רשות הכלל וזו של הפרט, הקפיד ושמר שלא יתערבבו ולא יטושטשו הגבולות ביניהם.

טוהר זה שהשליט על סביבתו — ציין את השליחויות שעליהן חלש.

כ"ו אלול, תשל"ח (1978)

☆

הוילנאים "תפשו" את כל ענף העגלונות והפכו לחיוניים ביותר בכל העבודות ובפלחה בעיקר. ההשתקעות בעבודה מילאה את רב הימים בענין ובעייפות. ההתערבות עם הקודמים אחרי העבודה מעטה. חברי קבוצת וילנה מלוכדים ובערבים יושבים יחד בחוץ ושרים. זנדברג נבחר לגזבר והיה יוצא בבקר לטבריה ברגל כשעל גבו שק עם נעליים לתיקון, בידיו פרימוס לתיקון וסל לקניית כמה מצרכים ליום־יומיים. שלמה הוביל כד עם עשרה ליטר חלב העירה במין כרכרה ופרדה איטית ועיקשת שלעתים קרובות נעמדה ולא רצתה להמשיך. שלמה היה יורד ובריתחה מרביץ בפרדה. ב"אגדות כנרת" נמסר שפעם אחת גבר כעסו ונשך לפרדה באוזנה. כמו לשאר האגדות גם לזו אין אישור מוסמך. בערבים ישבו כולם בסידור

העבודה למחר ותוך ולאחר זה נפרשו על השולחן עדשים לבירור מאבנים וזרעים שונים. לילה אחד ישבנו וציפינו להולדתו של אמקה, הבן הראשון של קבוצתנו — קבוצת וילנה. החדר היה בקומה התחתונה של הבית הגדול, סמוך לחדר האכל. הלוקס כבה. אמקה נולד והתחלנו לרקד וגם שמואל הרחול נכנס למעגל — הפעם היחידה שרקד. עד אור הבוקר שמחנו, לא הפסקנו.

פתאום בא מהפך — אהרן שידלובסקי החל לשבת בתוכנו בערבי השירה וגם התלווה אלינו כשנסענו בעגלה בלילה למנחמיה לחתונה. היה מעלה בשיחה קולחת את זכר הימים והמעשים מימים ראשונים, ונוף הסביבה היה עוטה משמעות שונה. עמליה כבר התהלכה, בכורי סטולר נולדו וכן אהרוניק, אחר כך ריקה ועתה בכורנו — אמקה. ולאחר זמן מה נולד שלום. כעת חלה התקרבות, פגה הזרות.

☆

לקבוצה הגעתי לא דרך אידיאולוגיה ומִשנה סדורה. מלכתחילה לא התעורר בי ניגוד לדברים שלאחר מכן שוחחנו ודשנו בהם כערכים של קבוצה: שוויון, חברות, עזרה הדדית וכו׳. היתה כעין הסתברות תת־הכרתית חיובית לגביהם. הדברים נקלטו בי די מהר, די חזק כאילו ענו על משאלות נפשיות לא מוגדרות אך קיימות במעמקים. שמעתי משהו על כנרת, דגניה, מרחביה אך לא על ה״תורה״ שביסוד אלה. בד בבד עם משאלות לב לא ברורות פעלה אולי תת־הכרה שבתנאים החדשים והקשים שבחרנו בבואנו לארץ החמה והחרבה, כשנתקנו עצמנו מבית וממשפחה ובלב רק להט ההתמכרות למהפכה היהודית ולבניין הארץ שבדמיון — הרי היחד שבחבורה משענת ומנוף לנו — הנערות והנערים בני השמונה־עשרה. תורת הקבוצה, מצוותיה, עולה, קשייה — אלו באו לאחר מכן.
ולשאלה השנייה. ידענו מאבקים קשים למדי כל אחד עם עצמו וכולנו עם אורח החיים שבחרנו ועם התנאים הקשים ועם הלבטים הרבים ועם הסכנות השונות. אך ידענו גם תחושת התגבשותנו בתוך חיים סוערים סביבנו, ידענו כיבושים והישגים ואף נצחונות. ראינו את עצמנו פתאום כחלק חי של כוחות חלוציים נאדרים, סוחפים, עולים ומובילים במהפכת הפרט והכלל.

תשל״ג (1973)

☆

ביום שובי מהבדואים הגיעו לכנרת שתי בנות־אחיות, חוה ואיטה — אחיותיו של מרדכי רוטנברג, שהקדימן. אהרן שידלובסקי היה קרוב משפחה. חוה היתה יפה מאוד — כיניתי אותה ג׳אקונדה. איטה לא היתה יפה כמוה — אך שד משחת. חוה היתה רצינית ולא העזו להתקרב אליה. את איטה סבבו הבחורים, ״משכוה״ לטיולים ולבילויים. אני, רק פשטתי את בגדי הבדואים אך זקן עדיין היה לי. יום אחד התגלחתי. הייתי כאחר. שמתי עיני על איטה ויום אחד יצאנו אל הקרק מעל בית הקברות. כל הזמן הקדימה אותי בהליכה. ״מה היא כל כך ממהרת? הן אנו רק שניים ומטיילים להנאתנו״ — איזו דינמיקה: לילה אחד, ליל ירח, נטלתי רובה ועלינו בהר והמשכנו והגענו בשעת לילה מאוחרת לבית גן שליד יבנאל, למחנה אהלים של קבוצת ״השרון״ (לאחר זמן קבוץ יפעת). היו לי שם חברים מתקופת גדוד הג׳יפים. כולם כבר ישנו. העירותי את ה׳חברה׳ ובילינו שעות וחזרנו לאט, תוך סיפורים שלה ושלי. הגענו לחצר כנרת, החלפנו בגדים ויצאנו עם כולם לעבודה. כל הבחורים שעטו על הנערה היפה והדינמית — נסוגו. אני זכיתי.

מוטקה ואיטה בטיול בגולן (1938 ?)

והיו טיולים־בעגלה וברגל, בחבורות וביחידים

הטיול הגדול הראשון עשיתי יחד עם מרדכי רוטנברג. לא אזכר איך התחברנו לצאת להלך על פני הארץ. הוא היה מבוגר יותר, בן 26 אולי, שרת בצבא, נפל בשבי ברוסיה, בעל ניסיון. לי מלאו 20 — 21. יצאנו כמו שעמדנו עם קצת אוכל בתרמיל צד לכאוכב־אל־הווא (כוכב הרוחות) ירדנו לעמק חרוד, לסחנה ודרומה. בסביבת מחולה של עכשיו נכנסנו לואדי ולהרים ובאנו ללון באוהל של עַבד, ממוצא כושי, שהכרתיו בבית השיך שלי שהיה כמאמץ שלו. קבלונו טוב ולמחרת המשכנו דרומה. לפנות ערב התחלנו לרדת מההרים אל ואדי פרעה הגדול היורד מהרי שכם אל עמק הירדן מול נחל יבוק שבמזרח, שם שרה יעקב אבינו עם מלאך. ההר יורד כאן בסלעים תלולים ולרב החלקנו על ישבננו ממדרגה למדרגה, ממאחז באבן אחת ובעוד סלע. במקום הזה, תוך החלקה, רמזתי לו על הקשר ביני לבין אחותו. כשירדנו התחיל להחשיך: בעמק עמד בית גדול בתוך חצר גדולה ואמרנו להתארח וללון

שם. איני יודע מה היתה הסיבה שלא קבלונו בהכנסת האורחים הידועה וב״אהלן וסהלן״ הרגיל. אולי משום שהחצר היתה מלאה עוברים, אולי טרם הרגישו בכניסתנו ואולי משהו שלא הבנתי; אך נעלבתי, כנראה, ומתוך יוהרה או מבוכה אמרתי למרדכי שלא נשאר. יצאנו, הלכנו כברת דרך והתיישבנו תחת סדריה. אוכל לא היה לנו. פתחתי את תרמיל הצד. התחלנו לברר בין הטבק ופירורי הלחם. אכלנו מעט הפירורים ושכבנו לישון כשמעל לראשינו מתרומם החוד של קרן סרטבה. השכמנו והחילונו להדרים. מימיננו מתנשא הסרטבה — ובלבי תשוקה לעמד על פסגתו: הן משם היו מדרדרים את עזאזל ועליו הדליקו מדורות לְבַשֵּׂר את תחילת החודש.

יצרי השיאני והצעתי למרדכי לעלות. בעל הניסיון השקול אמר להניאני מזה והצדק אתו — לפנינו דרך ארוכה ואוכל אין אתנו. זאת הבנתי יותר מאוחר, עתה סרבתי לותר על ״יצרי״. מרדכי החל לעלות אתי. זה היה לא קל אך האכזבה באה לבסוף: כשכבר היינו קרוב לפסגה — או אולי כך נדמה היה — התגלתה לפנינו תהום. כאן כבר התיאשתי והתחלנו לחזור על עקבותינו במדרון התלול. סוף סוף אנו למטה, עתה רק מתחילה הדרך הארוכה וכאן ראיתי שיש דמיון בין האח והאחות: כמוה — הוא צועד מספר צעדים קדימה. בן־אדם — הן אנו במדבר. אחת לכמה שעות נפגש בבדואי בודד, מה אתה ממהר?

ללא אוכל, בעייפות גוברת הגענו עם רדת היום ליריחו. כאן פגשנו בחור יהודי שעסק במשהו הקשור בעבודת בניין והתארחנו אצלו וסעדנו אתו ובבוקר קנינו משהו, צידה לדרך. מוכרחים לגשת ולהציץ בים המלח, הרי כבר באנו עד אליו, והתחשק לי להציץ בירדן בטרם כניסתו לים. גם כאן היה מרדכי בלתי מרוצה ואנפף משהו — אך הלך אתי. לא הרחקנו הרבה ורגלינו מתחילות לשקוע בזפת — בהתחלה רק מתדבק לסוליה ואחר כך יותר עמוק. כאן מרדכי החל להתרגז — ואם איני טועה אף זרק משהו בדומה ל״פרחח״. חזרנו לאחור, נגשנו לשפת הים, חזרנו מערבה והתחלנו לעלות לירושלים. איטה היתה אז חלשה מאוד אחרי מחלה והבריאה ב׳ארזה׳.

לפנות ערב הגענו לבית ההבראה ׳ארזה׳. מנהלה היה אז אותו ד״ר מאיר שהגיע אחר כך לכנרת. איטה היתה מדולדלת מאד וכל העובדים טפלו בה בתשומת לב יתרה. איטה כנראה הביעה דאגה על איחורנו — היינו צריכים להגיע לבקרה יום קודם. שלא כרגיל ולפנים משורת הדין הזמינו אותנו לאכול מכל השפע שבמוסד הזה וגם סדרו לנו מקום לינה — הכל בזכותה של איטה ואולי גם בזכות סיפוריה המעניינים והמרתקים. מרדכי הלך מיד לישון. ואני יצאתי עם איטה החוצה.

☆

מוטקה ניחן באהבה עזה לארץ, ארצנו. אהבה לא רק לארץ של משאת נפש ושל הגשמת חלום ואידאה, אלא לנופיה ולכל פינות החמד שבה. בצעירותו היה עורך מדי שנה מסעות ברגל, לתור את הארץ ולהתהלך בה, לחוש אותה בכפות רגליו ולהזין העין ביופיה. כשהיה חוזר ממסעות אלה, שזוף שמש ומגודל פרא — היה יושב בערבים בחוג חברים ומספר על הדרכים שעבר בהם. בסיפוריו חשת באבק הדרכים שדבק ברגליו, מראות הרים ומישורים, מעיינות־מים ומדבריות שממה, ונשימת אוויר בושמה של ארץ אהובה.

שלמה כנרתי, תשמ״ה

☆

לאחר כשנה ושמואליק כבר בן שישה חדשים, שוב יצאנו לטיול. הפעם הצטרף אלינו מיכאל׳ה. נודע לנו, ואולי הבוטנאי אייג שהכרתי הודיע לנו, על טיול למדבר יהודה. קבוצת בוטנאים מירושלים תכננו את הטיול המקצועי ולשם כך היו זקוקים למורה דרך ולחמורים להוליך את התיקים לייבוש הצמחים ומסגרות מיוחדות וכן הספקה לאנשים. והיה גם לדאוג לאבטחה ביטחונית מוגברת. כל זה היה מעל ליכולתם הכספית של הבוטנאים. כך נולד הרעיון של צירוף משתתפים מההתיישבות — המורה לטבע כרמי מעין־חרוד, ברש ואשתו מכפר־יהושע, דבורקה, אחות חנה ושרה מכנרת ועוד. השלישיה מכנרת — הגבירה את ״הפוטנציאל הביטחוני.״ זה, כנראה, לא הספיק למימון המבצע ופנו למועצת פועלי ירושלים וזו ארגנה טיול של חברי ההסתדרות יחד עם הבוטנאים. מקום היציאה ליד בית ספר ״למל״ בקרבת קולנוע אדיסון.

עם רב והמולה. את עיני משכה בחורה צעירה עם כובע קש ונעלים על עקבים גבוהים. העירותי תשומת לבו של אלכסנדר אייג לטיפוס זה, אך הוא היה מעוצבן מכל ההמון והרעש ועשה תנועת יאוש.

כך יצאנו, ירדנו ליד מי השילוח ולא עברה שעה קלה ואנו עוברים ליד ׳מר סבא׳ בין מצוקי מדבר יהודה, מעל לואדי קלט. השידוך עם מטיילי ההסתדרות התגלה מהר כמקח טעות ומכשלה. ההמון מושך קדימה כשהבוטנאים עולים ויורדים ואוספים צמחים וקוצים לתוך מסגרות ותיקים ונחת הרבה אין. התחלנו לרדת מראש ההר לעין־גדי. מדרונים תלולים. טרדות הרבה. מעיינות עין־גדי רועשים ונפלאים, ההרים שגיאים, ים המלח לרגלינו. אנו סוף סוף למטה. פה ושם פסות של גן ירקות, בעיקר מלפפונים של מעט הבדוואים שבסביבה. עשינו מדורות, סעדנו, שכבנו לנוח ולישון. זה שהיה — רק זוטות, הצרות עוד לפנינו. בבוקר החל המסע צפונה. והחלה ההיפרדות: חבורות בשבילים באמצע ההר, חבורות — יותר נמוך, וקבוצות — בקרבת ים־המלח. גם מיכאל׳ה ומרדכי הלכו אי שם בהר. חלק מהאוכל נאכל, משקל המצרכים הוקל, אך הורגש גם שהמצרכים לא יספיקו. בלילה השני חנינו בואדי גדול ורחב בקרבת הים, הקהל פחת והדאגה רבתה. אייג פנה אלי: צריך לחפש אחרי האנשים שהתקדמו. הסכמתי אך ביקשתי כי עוד מישהו ילך אתי. בחור גבוה נענה מיד. היה לי אקדח וגם לאייג היה אקדח. לקחתי ככר לחם ויצאנו. הלילה ליל ירח מלא והכל כל כך יפה עם ים המלח וההרים. ושקט אלוהי. רק לפעמים נשמעת יללת תנים. התחלנו בקריאות — שמא יענה לנו מישהו — לשווא (אחר כך ספרו כי שמעו קריאות אך חששו לענות — שמא קריאות בדואים הן).

התיידדתי עם חברי. גם ספרתי לו שיש לי בן ומלאה לו כבר חצי שנה. אנו ממשיכים צפונה ושוב קוראים ואין עונה. חזרנו כשכבר התחיל להאיר הבוקר. תנומה קלה — התחילו להתעורר. מסרתי לאייג וסיכמנו שבבוקר, כשניתן ללכת יותר, יצוא נצא שוב. כמה אנשים הלכו אחרי — כבר יכולתי לנוע לבדי והתקדמתי יפה. הגעתי לדרך סלעים שקשה ההליכה בה ונאחזתי כקוף פה ושם. מצוק גבוה ירדתי אנכית למים. קראתי ואין עונה. לבסוף התחלתי לגלוש אל מעבר לצוקים לראש הפשחה. שם מצאתי כמה אנשים. הם ספרו על העלייה הקשה מאד שהיתה להם לראש ההר עד שהגיעו והחלו לרדת דרך מערות קומראן אל ראש הפשחה. זה היה היום הקשה ביותר במסע. אנשים נשארו בלי אוכל ובלי כוחות.

אוסף הצמחים התפרק והתפזר במדרון התלול והבוטנאים עמלו עד אפיסת כוחות ללקטם

ולאספם. לא מעטים נזקקו לתמיכה בהליכתם. גם מים לא היו. החום התיש את הכוחות.

כאן סופר לי על אותה בחורה עם העקבים הגבוהים ש"הלשנתי" עליה לאייג. היא הלכה טוב, עזרה לאחרים ושמרה מעט מים במימיה שלה והגישה לנחשלים לגימה לכל אחד מהם. איזו בחורה...

ליד הפשחה ישבנו וטכסנו עצה — מה לעשות? הן רבים אינם ולא ידוע איפה הם ואם לא קרו אסונות. עתה כבר אין כוח לחיפושים בשטחים שמאחורינו. נגיע ליריחו, נחפש, נודיע למשטרה. אייג שבכלל נחשב לבעל בריאות לקוייה ובילה תקופה בצפת כחולה ריאות — התגלה כבעל כח רצון ואחריות רבה. החלטנו ששלושתנו — הוא, דבורקה ואני — נצעד קדימה ליריחו. אך משנודע על יציאתו, באו והצטרפו אלינו עוד אחדים, בעיקר שמהרו לחזור לירושלים. איש די מבוגר, מורה ירושלמי, פנה אלי ובקש להצטרף. חששתי שיעכבנו בדרך — הוא נראה חלש ומבוגר מאד. אך הוא התחיל להתחנן: בנו הוא היום חתן בר־מצווה. היום הוא יום השבת. יש להם חגיגת הבר־מצווה והבן גם צריך לעלות לתורה. הסכמתי ואמרתי: על אחריותך. אם תפגר, לא נוכל לחכות לך. אך הוא לא פיגר. תוך זמן די קצר הגענו ליריחו והוא תפש מיד אוטו ערבי יוצא והספיק להגיע הביתה במועד.

ואנו פוגשים מהצאן האבוד שלנו עוד ועוד ומתחילים להרגע. וברחוב מצאתי גם את מרדכי ומיכאל'ה. נמסר למשטרה שאיננו בטוחים אם לא נשאר מישהו במדבר. הבטיחו חיפושים.

פגשתי את כרמי מעין־חרוד ואת הברשים סחוטים ובוהים והבינותי מסיפוריהם שרבות סעדו את החלשים והמפגרים.

כמה גרושים עוד היו לנו. הצעתי שנעלה לירושלים. אני חושב שבסוכנות נוכל לקבל הלוואה, לנסיעה לכנרת. מרדכי התנגד לקחת כסף. נו, אז החלטנו לחזור ברגל הביתה. מחר בערב — ליל הסדר. אחד ג'ינג'י, מאנשי המסע במדבר, אמר — אם אתם עולים ברגל לעמק הירדן אצטרף אליכם. למה לא?

בכסף שבידינו קנינו לחם, גבינה מלוחה ועוד משהו (אולי חלבה) ועוד נשארו כמה גרושים (יספיק לשוחד למבקר הכרטיסים שברכבת מבית־שאן לצמח).

כבר לפנות ערב. התרוממנו והתחלנו להתקדם צפונה. הגענו לעת ערב לנחל עוג'ה המעיין הגדול. על חופו ישבנו וסעדנו ושכבנו לישון. הצעדה בבוקר לבית־שאן היתה טובה ומהירה וגם לרכבת הספקנו — הכל טוב כשנגמר טוב.

רק מבוכת מה פקדה אותנו לסיום: על הקרק, מערבה מהכביש,חבורה גדולה של חברינו הפכו וערמו את החציר הקצור ומישהו קרא: "הנה המטיילים!"

זה היה ברוח טובה, אך גם בעקיצה: טיול בארץ לא נחשב כתרומה לפרודוקטיביות של העם היהודי החוזר לארצו. דחקנו את העייפות, נטלנו קלשונים והצטרפנו למערמי החציר. הרפתקת המדבר הסתיימה בשגרת העבודה העונתית.

☆

מרדכי רוטנברג הגיע לכנרת עם ניסיון חיים באמתחתו; גלי המהפכה עקרו את המשפחה מהכפר. שירת בצבא הפולני. היה שבוי אצל הרוסים. הספיק לנדוד, לרעוב, להכיר את בני־האדם בפראותם והגיע לכנרת לבנות חיים טובים יותר.

מהר קשרנו קשרים. מרדכי למדנו את "חכמת החרמש": איך לרַקֵּעַ שיהיה חד כתער, איך להתקינו נכון על גבי הידית, איך להניפו בתנופה נכונה ולקצור חלק ונקי. הרבינו לקצור יחד. קצרנו תלתן. קצרנו שעורה בשלה על גבעת שמונה זרועת האבנים, קצרנו חיטה נמוכת קומה, גמדית, בשנת בצורת.

גם לזרוע ביד לימדנו מרדכי. ללכת בקצב הליכה נכון ולזרוע גרעיני חיטה בכמות הנכונה. אהבתי לעבוד עם מרדכי. אהבתי לשמוע את סיפוריו על בית־סבא וכפר מולדתו; על סוסים ואיכרים; על הנהר והאחו. סיפורי מרדכי היו מלאים רגש עמוק לטבע ואהבת האדם.

אמנם ידע פרק בגמרא, אך התייחס בביטול ללמדנות ומאס בצביעות. שאף לחיים בפשטות.

הרבינו לעבוד יחד. מרדכי מניף את חרמשו בקצב ואני אחריו. הרבינו לשוחח — מרדכי מספר ואני מקשיב.

(1971, במלאת שנתיים למותו של מרדכי)

☆

ליד האורווה היה פתח קטן לחצר התרנגוליה. היו לולים וחדר אינקובטורים קטן. נעשה צר בחדרי הדיור ונפתח האכלוס של חצר העופות. בחדר הקטן והסדוק שבקצה הצפוני מול המושבה השתכנו מאיר ספיר ואני.

הריונה של איטה התקדם ונכנסנו לחדר משפחה — החדר הראשון של התרנגוליה, ליד קיר האורווה. ליד דלת חדרנו היה חלון האורווה והפרדה — הטובה והבועטת — היא הרגה בבעיטה את אחד 'השומרניקים' שהזדמן לכנרת — היתה מוציאה ראשה מהחלון ונוערת אלינו.

בחדר שתי מיטות צרות ופח מנפט. למערב, מול גורן המושבה, היה חלון, דרכו יצאנו החוצה — בקיץ היינו ישנים שם.

עשיתי תור במטבח, הייתי כפוף — רחצתי את הרצפה כשמישהו בא להודיעני: נולד לך בן! — ודאי היו לי פני אידיוט, אך שמחת אושר התמלאתי. יש לי בן. בן יש לי.

שמוליק נולד בבית, בחדרנו. אמא של יונה סטולר שהיתה מילדת היתה בלידה ורופא המושבה אז — ד"ר מאיר (היה ראש קופת־חולים אחר־כך) קבל את הלידה.

מאין נמצאה עריסה? אולי קבלנוה מאחת האמהות. יתכן שהיה בעריסה איזה פגם — בלילה התהפכה, התינוק גלש לרצפה והמשיך לישון. איטה התעורה ולא מצאה את התינוק. לא הזיק לו. ניתן לו שמו של הסבא שכבר שמעתי עליו רבות מאז ליל הירח בדרך ליבנאל. נעירת הפרדה חרמונה והצצותיה מבעד חלונה ליווהו ובירכוהו.

התחלתי לבנות לו מיטה חזקה, "מפוארת". עסקתי בה ימים רבים לאחר העבודה ושבתות ארוכות. לא ידעתי דבר במסגרות והיו לי, דומה, "ידיים שמאליות" ובכל זאת יצא טוב למדי. על כל פנים — בעיני. צבעתי בלבן — יצירה לתפארת. גם ילד, גם מיטה כזאת — מי ישווה לי?

מישהו הזדמן וצילם את הילד: שערות בהירות, עיניים כחולות, ידיים ורגלים מלאות וחזקות כשל הרקולס. אין טוב בלי בעיה — כל יום יש להביא את המיטה לטיפול בבית הגדול ואין לעבור את הפשפש הצר שבין האורוה והלולים?...

כבר יצאתי לעבודה ואיטה מחפשת עוזר להעביר את המיטה במעבר הצר.

ילד שובב הייתי ועשיתי גם דברים שלא יעשו. והיה שמייחסים היו לי דברים שלא עשיתי, ואני לא הכחשתי משום מה...

לפעמים היה מתגלה כי אכן חשדו בי חינם, ואז היתה אמא מבקשת לפייס אותי ואומרת: "מי שחושדים בו לחינם — יהיו לו ילדים טובים". כל כך רחוק היה ממני דבר כזה אך משום מה פייסה אותי הבטחה היולית זו והיתה שמורה בלבי.

אכן...

☆

בשבת היתה מסיבת סיום של כתה ח' — סיום בית הספר. היו דברים רציניים וטובים של יוסף שקד ושל בנציון — היתר משעמם. שמואליק הצטיין בהרצאות על "מסעי הצלב והיהודים". בהתחלה הביט הצדה ואחר כך התמלא יתר ביטחון והרצה ברור וטוב, בלי מכשולים ובטעם.

ביום ראשון הילדים התחילו לעבוד. אבינועם מסתובב עם הטרקטור ובעבודות מסוימות, בעיקר בחריש, נותנים לו לעבוד באופן עצמאי כששולקה או אברשקה שוכבים בשדה או הולכים הביתה. שמואליק עובד בזוג בהמות, יחד עם דובי — מוביל זבל, אבנים וכו' עובד קשה ובא בצהרים עייף.

הכנסייה הקטנה והבתים שעל ידה ריקים. בכנסייה שלושה פעמונים גדולים ושמואליק צלצל בהם. חששתי כי יוזעקו הגויים מכל ההרים. המקום יפה מאוד, בגובה של 1800 מטר ועל הגבול בין יער ובין סלעים צחיחים והפסקת הצמחייה.

בחור אחד שהזדמן אתנו שמח לצלם את ה"אב ובנו" — אם יצליח תקבלו את התמונה המשותפת אף כי ודאי יארך הזמן. חשבנו ללכת הלאה, לאגם, אולם הסתבכנו בדרך והלכנו שוב כ־2 — 3 שעות ביער קטן ונהנינו. על הדרך וכו' לא אכתוב — אשמור את המלאכה לשמואליק. חושבני שהתרשם ויש לו הרבה לספר מהסתכלותו בנוף: צמחייה, שלגים, אקלים וכו'. יש לו עין. אם כי אינו חזק בבוטניקה, מבחינת הטרמינולוגיה, מכיר יפה. עונה יפה. צמחים דומים לאלה שבארצנו. הוא טוען: נוח חסר פה! ורוצה מאד בבואו הקרוב (אגב באו יותר מ־100 איש מג'נבה והוא רוצה מאד שנוח יהיה ביניהם) ובטיולים, משותפים אתו.

אני רק יכול להגיד לך שהיה לי נעים. הולכים אנו בעליות וירידות ביער חצי אפל — רוב העצים אשוחים — (יול), במקל ביד והסודרים קשורים סביב למותן. הנה הולך אני אתו יחד או לפניו או מאחריו והבחור מצפצף לו איזה ניגון אוקראיני או מהתזמורת או משהו אחר — לרוב קטעים ממוסיקה קלאסית והוא מצפצף לא רע. או ירים קולו באיזה שיר, הנה הבן אתי, נאה, גדול, חזק (בלי עין הרע!) וניחא לי מאד.

הבריגדה, איטליה, 2.6.1945

איטה, אבינועם, רותי — שלום לכם יקירי,

סביב הרים ויער. בין ההרים עמק קטן ואגם קטן — כאלף דונם שטחו. כעשרה מטרים ממני משחק שמואליק בקבוצת כדור מים, תופש בזריזות את הכדור ומרביץ בנאמנות — ביד שמאל — לשער. אימונים.

... שמואליק, בלי עין הרע, האליל של כל הקבוצה. לא הרגשתי בין הקציניים ויתר החברים כל נימה של קנאה. להפך! משבחים ומשבחים "אלו נתת לנו כמה "חדשים" כאלה — יכולנו ללכת נגד כל העולם" אומר לי קצין אחד.

לא אוסיף תשבחות, אולי זה לא יפה. אמרתי לאחד כי בארץ מישהו טען ששמואליק "לוקח בכוח" בעיקר ואינו "מלומד". ענו לי: "הוא כבר יוצא מגדר שחיין ארצי וקרוב לבין־לאומי" — מה תגידו ל"אינטרנציאונליסט" שלנו?

על כל פנים, כנראה, אמת בדבר שהוא שחיין לא רע וצניעותו עושה אותו, כנראה, גם נעים בחברה.

כך הרהרתי עכשיו. הנה אני מציץ למים. באיזו קלות שמואליק תופש את הכדור. איך הוא זורק... למרות ששרוע אני עכשיו במקום שלוקחים את כל הזמן וכל תשומת הלב — טוב ונוח לי לבוא לכמה שעות לבן — כאורח, לראות אותו מרוצה, פשוט, רענן. זה מניח מאוד את דעתי.

אוסטריה, שבת, 23.6.1945

השבת עשינו ביפתח. ארוחת הערב של מוצאי שבת אכלנו בחדר — כולנו. כולנו — משמע כל המשפחה עם שני האחים שבצבא ברק ודן וצביקה ודניאלה, ושעה ארוכה לאחר הסעודה וטקס על היין של חנן כשכולם מכוסי ראש, עסקו כולם בשאלות וחידות ותירגולים מתמטיים, פרט לאביגיל. ואפילו היא שעסקה במשחקה שלה היתה איכשהו משולבת בכל החבורה המלוכדת הזו שזמיר ואיתמר חברים מלאים ופעילים בה.

זו תמונה יפה, משמחת לב ומבטיחה.

רווינו־נחת...

ו' כסלו תשל"ט, 6.12.1978

בתוך תהליך של בניית ה"גבעה" וההעברה אליה, בא לביקור הופיין (יו"ר בנק אנגלו־פלשתין) עם בתו שהיתה רופאת ילדים. אני הייתי אז הגזבר, ומוטקה המזכיר או המוכתר ויחד ליווינו אותם בסיורים. הבת רצתה לראות את הילדים והבאנו אותה לבית הילדים. היה זה אחר הצהריים והפעוטים שכבו במרפסת מוצלה. היא התפעלה מאד מהתינוקות ושניהם שאלו שאלות רבות.

על תינוקת אחת היא שאלה לגילה, ומוטקה ענה מניה וביה. היא לא הסכימה וטענה שגילה שונה. התפתח וויכוח שבו נדרשה הכרעת המטפלת. זו קבעה שהאשה צודקת, אך צחקה מהעובדה שמוטקה לא הכיר שהיתה זו בתו ושלא זכר בת כמה היא...

בתו של הופיין הזכירה זאת באחד ממאמריה כעובדה שחברי קיבוץ אינם מכירים את ילדיהם.

שמואל הרחול, תשמ"ה 1985

☆

שבת אחת ישבו כולם בחדר הגדול של חיה ובנציון בקומה השנייה, ודנו באשר דנו. באותו שבוע נולד עגל. החליטו לא למכור אותו ו"לעשות חיים" — למסרו למטבח לשבת. הייתי השוחט. עשיתי זאת באורווה והחילותי בפשיטת העור. אורי הקטן הציץ לאורווה, ראה את הנעשה, לא הבין מה זה ורץ לסטולר לספר לו את שראו עיניו.

סטולר התרתח, נכנס לאספה והודיע כי הוא עוזב. חלחלה, תדהמה. לאחר שתיקה הציע בנציון שהקבוצה תחליט על הפסקת אכילת בשר כללית מעתה ועד בכלל. סטולר יצא מהחדר, אך לאחר זמן שב וחזר ואמר שהוא נשאר ושיבטלו את ההחלטה.

החל הוויכוח על אינטנסיפיקציה. בנציון המוביל, סטולר מחזק ידיו, שלמה ועוד חברים

הולכים אחריהם. אהרון בראש כת המסתייגים וגם אנו עם חסידיו. לבנציון היה רוב. טענתו העיקרית — בעמק הירדן הפלחה תצלח רק אחת לכמה שנים וביתרה יבול נמוך או בצורת גמורה. חקלאות תצליח רק עם השקאה. יקטן השטח למשפחה. רבים יתפרנסו מהשטח וכך כל עמק הירדן החם והמבטיח. אהרון הסתייג מהשגת כספים ממקורות צבוריים והלוואות. אם נוכל להתקדם וגם נצבור עודפים, נתקדם לאט גם בהשקאת שטחים — טען. ההיגיון המשקי וההתישבותי היה עם בנציון.

לצדנו היתה הרומנטיקה של הליכה בשדות והחשש שמטעים יפנו אותנו בהכרח לעבודה שכירה ואולי להתברגנות. פתח־תקוה ונס־ציונה היו בעינינו אזהרה ליעודנו בעתיד.

תוך ויכוחינו התחיל חריש עמוק לכרם שינטע לאחר מכן תחת הרפתות, במקום שעתה תפוש בלולים ושדה־מספוא, מגבול האיכרים בצפון עד הכביש ועד הברושים של הפרדס.

חריש עמוק — כיצד? טרקטורים עוד לא היו, הושכרו כעשרים זוגות פרדות מיבנאל, סג׳רה, מסחה (כפר־תבור). בין העגלונים בלט קורקין, מהגֵרים מבית־גן, רחב כתפים, איכר בן איכר שנכדתו נשאה לאחד מבנינו ועתה גם אחותה נשאה לאחי בעלה.

נדמה לי כי קורקין הוביל את השדרה וה״וויאו״ שלו הדהד בשדה. מחרשה גדולה גדולה היתה בידי סטולר או יצחק ש. מהגברתנים שבתוכנו. עומק החריש היה משהו קרוב או מעל ארבעים סנטימטר בסך הכל. בזנב השדרה — המלקטים את היבלית והקוסאב.

חיינו במצוקה. לא רעבנו. המרק והדייסה מעדשים, עם טיפת שמן, היו עיקר הארוחה. בשר אכלנו לעתים רחוקות. כשנולד עגל ולא היה חשבון להובילו לטבריה למכירה, היתה שבת טובה...

שעה טובה היתה כשבשובנו מהעבודה היינו עומדים במרפסת שליד המטבח וטובלים לחם בשמן מטוגן שנשאר במחבת... הציונים הכלליים הימניים קראו לקיבוצים ״קעסט קינדער״ (״נתמכים״) החיים על חשבון העם ועוסקים בניסויים סוציאליסטיים. אך לבושנו היה דל, זוג נעליים אחד לכל הימים וודאי שלא היה לנו במה להתישב — בלי אמצעי הכלל. לא חשנו נחיתות. כשרווח מעט היו לבטים. על כך אמר בנציון: ״עמדנו במצוקה מי יתן ונוכל לעמד ברווחה״.

אכן — ברווחה לא עמדנו בגאון... הנה הארץ לפנינו ועגמת הנפש קשה. לא חלילה, שחסרים אנשים טובים והגונים.

☆

זה עתה סיימנו ארוחת הערב בחדר האוכל. החזרתי הכלים. אחרי בא אחד מצעירי המקום, בעל משפחה וממלא עתה תפקיד בקבוצה. הוא מחזיר את הכלים ועל מגשו ארבע פרוסות לחם. סיים בכלים־לקח והשליך לאשפה את כל הלחם. עמדתי נדהם, רציתי לקלל. לא שלא ראיתי לחם באשפה, אך הפעם זה כל כך מוחשי. ארבע פרוסות לחם נקי לאשפה! מדוע? מה זה? מצד אחד אפשר לעבוד, אפילו במסירות ואף לא להקפיד על השעות. מצד שני להשליך את הברכה שקבלנו לאשפה. איך זה מסתדר? זה רק משום שאיננו חיים מזה שאנו עובדים. משום שאין קשר ישיר בין העבודה והלחם. הכסף זורם בלאו הכי וממקורות זרים, לחם חסד. מי יתן ויסתתמו המקורות, מי יתן ולא יהיה לנו אלא זה שאנו עושים במו ידינו — אפילו לחם צר, אך שלא נישחת עד תום, הן כך נאבד הכל, גם ארצנו, גם אחיזתנו בה. לחם לאשפה! — ארורה ההוויה...

☆ יום חמישי, 14.12.68

התימנים הגיעו לכנרת כמה שנים אחרי יסוד הקבוצה. נבנו בשבילם חמישה בתי חֶמר (חושות) בשורה אחת מזרחה לדרך העפר בין המושבה לביתניה במקום שעתה השורות העליונות של פרדס האשכוליות.

הוקצב להם שטח של כמה עשרות דונמים בין הדרך ועד המוטור הישן וחורשת האקליפטוסים. משפחה אחת, משפחת הרב, שוכנה בחדר שמעל בית המוטורים. התימנים עבדו בחלקות שלהם ובעונות גם בקבוצה ובביתניה. לאחר זמן הוברר גם לקבוצה, גם למוסד המיישב כי האדמה נחוצה לקבוצה ולא תספיק גם לקיומם. התימנים הועברו לשכונה שנוסדה על יד רחובות. בזמן שהותם בכנרת נולדו הרבה ילדים ומאלה ומהוריהם לא מעטים הקברים בבית העלמין שלנו. לפני בואנו לכנרת התגוררו זמן מה בנציון ונוח נפתולסקי ועוד אחד או שניים במוטור הישן. על ידו החלו "באינטנספיקציה" בחלקת ירקות ונפתולסקי עשה בנסיונות של חיטה בהשקאה. בערבים היו מעמידים סיר לבישול דייסה ויוצאים בהורה — עד שהדייסה נחרכת. אפילו סירה רכשו להובלת הירקות לשוק לטבריה (אם הובילו פעם ירקות — איני יודע) לסירה הקטנה קראו "צ'רנומורסקי פלוט" — ברוסית: הצי של הים השחור (שם משפחתו של בנציון היה צ'רנומורסקי — ים שחור).

☆

ביום השנה הראשון לבן־ציון ישראלי אמר קדיש לוז ליד קברו: אם ביקשת לדעת מה היה הדבר החשוב, הבוער בכל פרק זמן — צא וראה במה היה עסוק בן ציון באותן זמן...

ואכן מהימים הראשונים, ימי סיקול ועקירת סדריות, נסיונות בירקות ובזרעים וימי ראשית ה"יחד" — על דרך־חייו דגשים חזקים.

התערערה אמונתם של כמה מוותיקי גבע והם עומדים לעזוב — בן־ציון בגבע, הוא בבית־אלפא בימי קרע ופילוג, הוא שותף ללידת 'חברּ־הקבוצות' הראשון ועומד בשער למנוע התפרקותו, הוא נושא בלבו את חזון הימים על ארץ ירדן וכנרת — "לקיום הרבים", והוא פותח בהעפלת חוטרי תמרים — להחזיר עטרה לישנה.

בימי עֶברה מתעורר בן־ציון להקמת כוחות מגוייסים לכל שעת סכנה במחנות "אימונים ועבודה" בקיבוצים, מעביר את מיטתו לאהלי ה"חברה" ורץ אתם בואדיות; ועם פרוץ המלחמה הגדולה הוא הולך — כי "צריך להרוג את היטלר"...

בן־ציון היה פעיל בדאגה לעתיד החיילים המשוחררים ובארגונם לכיבוש ויישוב הנגב, לפני שרגלנו דרכה שם. הוא עשה כדי ללכד את הלוחמים היהודיים בכל הצבאות והמחתרות. אירגן כנס לוחמים בנירנברג, העיר שבה נחקקו החוקים להשמדתנו.

עם קום המדינה לא שקט האיש, כי "בידיים עובדות של יהודים ובכספי העם — יש לבנות את 'חברת העובדים' והקים את 'אהלו' כבסיס מלחמתי להקמת המשק העצמי והציבורי בידי עובדים ועולים.

הוא נסע לארצות רחוקות להביא שתילי תמרים רבים להיאחזות הראשונה בערבה.

סוף סוף עתה עולה ונראית ברכת האדמה בכנרת שלו ובכל כפרי עובדי האדמה — ראשית הפירות, ראשית הרווחה.

תמוז תשכ"ד, (1964), במלאת עשר שנים למות בן־ציון ישראלי

יש "דקל שפל צמרת" ליד הכנרת — ממנו מתחיל, דרך גן התמרים, הערוץ העתיק של הירדן. בקצה הערוץ עומד בית אבן — הוא בית השאיבה הראשון. בחדר מעליו התגוררו

נוח נפתולסקי ובנציון שגידלו ירקות ושתלו חיטה. מפעם לפעם הזדמנו אתם לשיחות מאנשי כנרת ואורחים. רעיונות ומעשים נולדו בהן. שמעון ק. תאר וסיפר על הימים ההם ב"אנשי נבו".

נוח, מאחרוני הדור, בא עתה לשכון כאן — ליד רחל, בנציון והרצפלד, ליד ברל ויבניאלי, ליד מבשרים ומעוררים.

הימים רחקו והם הולכים ונשכחים ואתם האנשים. דור הצעירים והילדים לא הכירו את נוח ואולי אף לא שמעו עליו. לא ידענו להקפיד על זכרון הראשונים ועל מנחילי החיים כאן על פני האדמה הזו.

אך במקום הבודדים והמעטים והראשונים מאז — רבים עתה כאן ובכל מקום, עם רב ושוקק בין שדות ירוקים ועצים מניבים.

ועוד ישוב זיכרון הראשונים לחיות בדור זה ובדורות הבאים — בחיים ובאגדה.

דברים ליד ארונו של נוח נפתולסקי, 'בבית בנציון', מאי, 1974

☆

שלמה ויצחק היו הכורתים הראשיים בחורשת האקליפטוסים. גם איטה ואחרים, גם אני — עבדנו בזה. האקליפטוסים שנטעו לפני מספר שנים לשם ייבוש הביצה של "18 הדונמים" — עתה בֵּרכות הדגים שליד המוטור הישן — צמחו מהר והעצים נכרתו לצרכים היום־יומיים של המטבח והמכבסה ולהכנת מלאי לחורף.

בימי הביניים — שקטה עונת העבודה או היו ימי גשם או עם סיום הזריעה היינו להוטים לצאת לעבודות חוץ עם הבהמות והעגלות. זה השתלם טוב והתשלום במזומנים. עסקנו בהובלת מחצלות מהחולה לגדרות לבננות בשבילנו, וגם לשכננו, אם לא יכלו לפנות את הבהמות שלהם להובלה. רוב עבודות חוץ היו הובלת סחורות מצמח, בעיקר מלט וקמח לצפת, אוטומובילים עוד לא היו. מראש־פינה לצפת היה כביש גרוע.

היינו יוצאים, למען הבהמות וכדי לשוב באותו יום אם אפשר, מוקדם. עד ראש פינה הנסיעה התנהלה טוב — בעליות הגדולות היה העגלון יורד מהדוכן. הקטע הקשה ביותר מצומת הכביש לגליל ובתוך ראש־פינה ועד הפנייה דרומה לצפת. כאן ליד החנות של ראש־פינה, היינו עושים חנייה והפסקת מנוחה לנו ולבהמות וסועדים לבנו. נסיעה אחת כזאת זכורה לי במיוחד. עד הבתים הראשונים התקדמו הבהמות די בקושי אך בעשרות המטרים האחרונים קשתה העלייה במיוחד והבהמות עייפו מלסחוב ועמדו. אבנים היו מספיק לשים תחת הגלגלים האחוריים שלא להדרדר אחורה, להתקדם — לא רוצים. כשהעמידה מתמשכת אנו מתחילים להאיץ ולזרז. שתי עגלות יצאנו — העגלונים אני ויודקה זמירין מתחילים בזירוזים ובצליפות שוט — לא רוצים לזוז. יודקה מתחיל להתרגז, מתחיל לרתוח ויוצא מהכלים. נבלות — לא רואים שאחרי עשרים מטר תתחיל המנוחה הטובה, התרת הרתמות ומנת התבן והשעורה הטובים? טוב — זה בהמות. סוף כל סוף התגברנו. הגענו אל המנוחה. עכשיו התנשמנו, חזרנו לעצמנו, התרגענו, הגיע עידן ה"פסטיבל" אמש נגשה אלי גנסיה, העובדת בלול ובשורה בפיה, ברווז אחד שבר רגל ואין לה ברירה — אלא לשחוט אותו. שמעה שאנו יוצאים לעבודת חוץ, שכידוע שכרה בצדה — והיא נותנת לנו את הברווז ובעצמה תבשל אותו — וגנסיה ידעה לבשל טוב. לאוצר הזה הוספנו מה שניתן ובטבריה קנינו גם בקבוק קטן של קוניאק. מי ישווה לנו הרעבים, העייפים?

עוד היתה לנו נסיעה לעבודת חוץ שנהנינו ממנה — הפעם לא הנאה חמרית אגואיסטית. היה זה בתום ל"ג בעומר. פרקתי את הסחורה שהבאתי והתכוונתי לחזור. ליד בית החולים הישן הסתובבנו המונים שחזרו מחגיגות מירון. מישהו ניגש ושאל אם אני מוכן לקחת משפחתו לטבריה — הוא ישלם. למה לא? ניגשו עוד אנשים. העגלה התמלאה עד אפס מקום גדולים וקטנים. בירידה מצפת ואחר כך מראש פנה בלאו הכי היה עלי לעצור את הפרדות שלא ירוצו ועתה כשמטען נפשות כזה תלוי בי: להחזיק כל הדרך את המושכות כדי הליכה צעד־צעד כשהפרדות כמעט שוכבות על רגליהן האחוריות — זה היה מעייף ועצבן קמעה. הכל טוב — שנגמר טוב. כשירדתי הירידה האחרונה ונפתח המישור של עמק גינוסר — נשמתי לרווחה וחזרתי הביתה עם הון, מי ישווה לי? והגזבר מבסוט...

יום ולילה עם סטולר

התחלנו בנטיעת בננות וצריך היה להקים גדרות להגנתן, סוף ארוך ועבה גדל בגאון הירדן מבית־שאן דרומה, אך רשיון לקצץ בהם אפשר היה לקבל רק ממושל האזור שישב בעיירה אום־קֵיס על ההר צפונה מהירמוך. המושל היה צ'רקסי גבוה ונאה בעל גינונים מתקדמים. ימי הגשמים התמשכו, השדות כבר היו זרועים כולם — אפשר בימי בטלה אלה להקדיש זמן להשגת הרשיון.

יצאנו, סטולר ואני, רכובים על פרדות עם שקים על הראש להגנה מהגשמים, בדרך לואדי חמה, חצינו את הירמוך באזור המרחצאות ועלינו לעיירה. המושל קיבל אותנו, סידר את מבוקשנו והזמין אותנו להיות אורחיו ולסעוד על שולחנו לכשיתפנה. הגיעה שעת הסעודה. טבחו ומשרתיו של המושל ערכו שולחן גדול עם המון קערות וצלחות וצלוחיות ועשרות מאכלים. הייתי נבוך והתחלתי להגיד שסטולר צמחוני, היינו, אינו אוכל בשר וארכה שעת הסברי עד שמארחנו תפש במה מדובר. חכינו עד שהטבחים והמשרתים הכינו את המאכלים הצמחוניים. חי נפשי, זה היה לא פחות ואולי יותר טוב מהבשרים של העופות, הכבשים ובשר הבקר. ואני טעמתי אף אכלתי מזה וגם מזה.

אחרי שעה ארוכה של שיחה ותרגום וגינונים יצאנו שוב לדרך.

שעה ארוכה עשינו באמפיתיאטרון הגדול והמפואר שהרומאים בנו כאן מול הירמוך. החלטנו לא לחזור בדרך שבאנו ולרדת מההרים ישר מערבה מול נהריים וקיבוץ גשר. שוב החל גשם וצעדנו לאט במדרון התלול. הלילה, לילי חושך, ירד. נתקלנו במאהל בדואי. גדרות אבן וכוכים למגורים. מלכתחילה אמרנו להכנס ולהתארח באחד מאהלי הבדואים ולהתחמם ליד המדורה, אך לפי התרשמותי לא גילו הבדואים מצוות הכנסת אורחים ראויה. התפלאתי ואמרתי לסטולר שנלון באחד הכוכים. הכנסנו את הפרדות פנימה, קשרנו אותן לרגלינו ועוד נשאר מקום לעצמנו. שכבנו על הבטן, שנינו בפתח ומולנו חושך — רק פה ושם במרחקים אורות בודדים של כנרת ודגניות, של נהריים וגשר. אותו לילה היה ליל ט"ו בשבט ובתל־אביב נפתחה ועידת ההסתדרות. לא נרדמנו — צריך היה לשמור על הבהמות וכאשר החל להאיר מעט הבוקר יצאנו והובלנו שעה ארוכה את הבהמות ברסן — המדרון היה תלול מאד— עד שהגענו לעמק של גשר. לפני הצהריים חזרנו לכנרת עייפים ותשושים.

יום אחד הופיע אצלנו פרופסור אוהגן. גרמני גבוה והוא כבן 70 ואולי 80. היה מלומד וחוקר. התעניין באספסת וחפר לעומק מטר ויותר להגיע לעומק השורשים, התהלך בשדותינו ובשדות העמק מזרחה, נדמה שחקר בכיוון אינטנסיפיקציה. שבועות על שבועות התארח אצלנו, אכל אתנו ולן אצלנו. בערבים היה יושב אתנו בחדר האוכל, מברר עדשים, משוחח, שומע לשירתנו.

ערב אחד הופיע וילי — גבוה מאד, רחב כתפים, במכנסים קצרים, בלי כובע ועם מנדולינה — גרמני מאגדות הניבלונגים. הוא שר וניגן ולמדנו ממנו שירים אחדים שהיינו חוזרים אליהם בערבי השירה המשותפת. כרגיל גם רקדנו — וילי ופרופ׳ אוהגן נכנסו למעגל — מי אומר שהיו חיים קשים?

זלמן שזר ביקר אותנו ובערב נאם על נושא שלא אזכור. הוא עמד ליד החלון עם הנישה העמוקה. על אדן החלון ישב יוזיק. כדרכו נאם בהתלהבות ועשה תנועות הרבה עם הידיים. יוזיק היה רפתן ועבד גם ביום גם בלילה. בישבו על אדן החלון נרדם ומאחת הזעקות של זלמן רובשוב התעורר בבהלה ונפל על המרצה. צחוק ובהלת מה — את ההרצאה שכחו — הנפילה זכורה.

☆

איטל׳ה יקירה,
היום חזרתי מפריז, משם כתבתי לך. גם מסרתי ד״ש בעל פה על ידי זלמן רובשוב. הוא יגיע בימים אלה ארצה. הצעתי: תשתדלו להביאו לכנרת. מלבד מה שהוא יכול לספר ומלבד דרישת השלום (בילינו יחד כמעט יום תמים אתו ועם בן־גוריון) הרי באמתחתו שירים ביידיש שהוא כתב בשוודיה. הוא הקריא אותם לי ולבן־אשר. ומאד, מאד היה כדאי לשמעם מפיו. כדאי לדאוג שהוא יביאם אם לא יתבייש בחטא נעורים״ זה...

בריסל מוצאי שבת 3.11.45

☆

לגן הירק ולחלקת הבננות היה דרוש זבל וטיוב. המקור — המזבלה של טבריה בגבול הדרומי של בית הקברות. לפעמים היינו יוצאים בשתי עגלות, לרוב בעגלה אחת. היתה דאגה קפדנית לבהמות עבודה — האדם הרי מבין יותר מבהמה ואין מה לדאוג לו. הכוונה לא לעייף את הבהמות יותר מדי. היינו יוצאים בשעה שלוש לפנות בוקר, מעמיסים בקלשון עגלה מלאה וגדושה, מוסיפים עוד קצת ומגיעים לפני הזריחה. מפרקים ערמות, ערמות, בשורות, לפי הסימנים, וחוזרים לטבריה. אחרי העגלה השנייה היינו קופצים לכינרת להתרענן מהזבל והאבק, וקדימה. בשעה עשר כבר היתה העגלה מפורקת ואנו נכנסים לחצר, משקים את הבהמות, שוטפים גופן ב־2 — 3 דליים ומניחים לפניהם את מנת השעורה והתבן שלהם ופורשים, גם אנו, לרחיצה ולתנומה. בארבע אחר הצהרים עושים עוד ״נַגְלה״ ו״באה מנוחה ליגע״. לא כל כך קל היה לדחוס 3 הובלות ביום עם הפריקה — בערמות, אך המכסה התמלאה.

דורבנים החלו לבקר בגן־הירקות ומחבלים בחלקות הכרובית ובחצילים ושאר המינים. ביום היו ישנים בחורים שלהם ובלילה יוצאים למצוא פרנסתם. ברנשטין וליבוש עבדו בגן הירק. לפי קוציהם שאורכם כאורך עיפרון וצבעם חום־לבן הלכו בעקבותם וגילו את

משכנותיהם במעלה הואדי שמעל הכרמים וגבעת שמונה. היו צעדות ומחקרים בלילה שהתלווינו אליהן. לאחר שהדבר נחקר הובאו לחורים וסביבתם ירקות מורעלים. הביקורים פחתו ולבסוף התחסלה המכה. גם חוה ואיטה היו עם הירקנים. היינו שולחים רוב הירקות לדמשק ברכבת מצמח.

בבואנו לכאן היה החלק המערבי של הקרק שמתחת לכביש, כבר מסוקל. אך גלי הסיקול מדרום לצפון היו מונחים בשדה וביניהם כבר זרעו וקצרו. בעונת החריש שוב עלו אבנים והוסיפו אותם לגלים הארוכים, מהצד המזרחי הוחל הסיקול. בדרום — היום השטח של בית הספר בית־ירח, השטח של "אהלו" כיום וזה של העתיקות, בצפון, עדיין היה מלא אבנים. בטרם עברו האדמות לרשות הקרן־הקיימת היתה 'חברת הכשרת הישוב' בעלת השטח, ונולדה התכנית של "עיר הוילות" של כנרת. תכנית "עיר הווילות" היתה במקרה ידועה לי עוד בטרם עליתי לארץ וסיפרתי כבר על כך באחד הפרקים שלפני עלייתי.

עכשיו אני כאן ואני בעל־בית בשטח. כבר השתתפתי בעבודת הסיקול כאן. אך הדברים לא היו כל כך פשוטים: גם אוסישקין ראה עצמו כבעל בית על הקרק, וכמחויב כלפי המשקיעים בפרוייקט הידוע של "הווילות על הקרק" שאותו הכרתי עוד בוילנה. כוונתו זו, יצרה עימות קצר עם בנציון. אוסישיקין הבין שהפעם הוא עומד מול עקשן גדול ממנו, ולאחר מספר נסיונות וויתר. "פרויקט הווילות" הוקם בחוף נתניה.

תחת אותו מצוק על הקרק היינו כמה אנשי סוד — מאיר ספיר, משה מרק ואנוכי — מחכים בלילה לסירות ערבים שתגענה מפינת הבטיחה, ליד שפך הירדן לכנרת, ויביאו אתם אוצר קדוש — נשק שנקנה על ידי יוסף פיין מדגניה, (אבי מוטי הוד).

חוף הכנרת היה ג'ונגל של סוף גבוה.

במקום זה — שמענו סיפורים — היו, עד לפני מספר שנים, מתהלכים שודדים חמושים וגם עלו לקרק למעלה כשחיילים תורכים לא היו מעיזים לבוא לכאן. "תלעה לקרק" (עֲלֵה לקרק) — היתה אזהרה שלא להסתבך כאן.

עתה אנו באותו מקום מפרקים מהסירות רכוש יקר. הערבים גם רימו לא מעט: הביאו גם רובים פגומים — בלי בריח או קנה עם סלילים שחוקים. פיין ידע כי יהיה אחוז פחת ולא הקפיד — כדי לפתח את המקור, כנראה.

בצד המצווה הגדולה היתה הנאה כלשהי. הערבים הביאו יחד עם הנשק עוד סחורות שהיה בהם, כנראה, רווח ניכר נוסף: גרבי משי ו"בקלאוא" דמשקאית משובחת וטעימה והיינו טועמים ממנה ומוסיפים.

בלילה היתה מגיעה עגלה סמוך למדרון והסחורה מועברת לדגניה או למקום אחר.

--- כל ילדי כנרת חלו בשעלת. כדי לבודד את שמואליק שלא חלה עלתה אתו איטה לצפת לחנגה סמילר. בעלה עבד שם בדואר בטלפון. שמואליק היה בן 8 חדשים, עוד לא התהלך, אך היה זריז בזחילה ונהנינו ממנו כשתוך הזחילה על הרצפה בחדר הגדול היה מזנק קדימה כשברגל אחת נלחץ אל הרצפה ומתקדם כמו בטיסה. התברר בינתים כי השעלת "תפשה" אותו. איטה ירדה הביתה ושמואליק הועלה ל'פוריה', שם ריכזו את כל הילדים לקייטנה.

בחורף שהגיע ירדו הרבה גשמים ויום אחד היה כנראה שבר ענן. כל השטח מהמוטור הישן ו'18 הדונמים' (עתה, ברכות הדגים) הוצפו. המים גאו וצריך היה לפתוח להם פתח.

במחצית הדרך בין בית הקברות וראשית העלייה למושבה ולהר היה גשר, אך לא היה מספיק להעביר את מי השיטפון. יצאנו והתחלנו לשבור את הכביש. מים אדירים החלו לזרום לכנרת, אך עוד זמן ניכר היה אגם גדול מכאן עד הירדן.

עם בא האביב, נולד אבינועם. הוא נולד בעין־חרוד, בבית־חולים בצריף שהוקם דרומה מהמעיין והמשק. מנהלו היה ד״ר הרשקוביץ שאחר כך היה למנהלו של בית החולים החדש שנבנה מעל העיר עפולה.

איטה לא היתה סבלנית. היא עלתה על ההר שמעל בית החולים והתחילה לרדת משם בקפיצות מסלע לסלע. כשירדה למטה התחילה הלידה. הבן נולד בכ״ח טבת (1927). באותו יום נפטר אחד־העם. האם לא מתאים לקרוא לו על שם הנפטר הדגול? אחר כך התברר שזה לא היה כל כך מתאים. לגמרי לא... לאחר זמן גילתה הדודה חוה, שהיתה בטוחה כי השם שניתן לו הוא צירוף של ״אבי־נאם״ — רמז אלי כבעל נאומים...

--- קדחנו. גם איטה, גם אני. הצטרף גם שמואליק. זה נמשך חודשים. בא אלינו יום אחד הרופא ד״ר מאיר: מה אעשה אתכם? אחר זמן, כשהוספנו לקדוח, הוא חזר אלינו ושאל אם יש לנו משפחה בחוץ־לארץ. כשאיטה ספרה לו כי היא בת כפר ומשק, אמר: ״תסעו לשם — אולי ייטב ותבריאו. נדהמנו. הרופא אמר: קופת־חולים תעזור לכם. השגתי הקצבה של 8 לירות. גם לגזבר שלכם אמרתי כי מוטב שתצאו ושהקבוצה תביא חלקה״. כצדיקים — מלאכתם נעשית בידי אחרים?...

על מתנות לא חשבנו. כסף לא היה לנו לכך. אך רצינו ״להשוויץ״: לקחנו אתנו אשכול בננות — להראות להם שם, בצפון, וכמו שהאימרה העממית אומרת: ״לא היו לה לאשת האיכר דאגות, קנתה חזירונים״...

איטה היתה תשושה מהקדחת ומהעמל.

הנה שוב נמל יפו. שמואליק על ידַי, אבינועם בידי איטה והחפצים והבננות. הסירה בין הסלעים ובין הגלים עולה ויורדת, עולה ויורדת. הספנים כבר יזרקו החפצים ואשכול הבננות, אך אנו, עם התינוקות, הנגיע בשלום לאניה?

אך אלהים גדול — הגענו. גם החפצים הגיעו, גם הבננות. התחלנו להרגע ולהסתדר. ויצאנו לים הגדול.

הנסיעה בים היתה די טובה. כשהגענו לנמל קונסטנצה ברומניה, עלינו על הרכבת צפונה, לפולין. בתחנה היתה התקהלות ונאומים וקריאות נגד יהודים של המפלגה הימנית־האנטישמית. בתוך הרכבת היתה צפיפות — לא לזוז לכאן או לכאן. רוגזת הגויים היתה מוחשית ומאימת. יצאנו איכשהו מהקרון הזה ונכנסנו למחלקה השנייה, כאן היה מרווח ונוח. בקרון ישבו שני כמרים עם זקנים בגיל בינוני. שמואליק מיד החל לטפס על אחד מהם ונתקבל בסבר פנים. האחר שתק נתון לעצמו. החלפנו דברים ברוסית. שמואליק היה עירני, ירד וטיפס שוב ללא ליאות.

הגענו לגבול הפולני והמשכנו באותה רכבת עד העיר קראקוב. היה עלינו להחליף רכבת והיה זמן לצאת לרחוב ולהלך מעט. שמואליק רכב על כתפי ונוהג משונה זה עורר תשומת לב ותמיהה, אך התגובות והמבטים היו סלחניים ואפילו ברוח טובה. את היחס הזה עורר בעיקר הילד. זו כנראה היתה תמונה לא רגילה ברחוב האלגנטי — אדם שזוף בעל שערות

מוטקה, איטה, שמואליק ואבינועם בביקורם בוילנה. 1927

שחורות — איטלקי? ארמני? ערבי? — ועל כתפיו ילד יפה, שערות בהירות, עינים כחולות. כולם שמו לב, חייכו והתפעלו. ושוב ברכבת שהגיעה לתחנה שממנה עלינו לעבר רכבת אחרת. שוב צריך להעביר את הילדים ואת החבילות.

וכאן השתבש משהו וכשעלינו סוף סוף לרכבת להשלים את המסע שכחנו את אשכול הבננות, וחבילת החיתולים המלוכלכים של אבינועם. נו מילא — מה לעשות?

בתחנה האחרונה חכתה לנו עגלה. אנו מתקרבים אל סוף המסע.

כעבור כמה ימים נמסרה הודעה כי נמצאו הבננות וחבילת החיתולים ואפשר לקבלם — לסדר כזה בפולין לא ציפינו וכבוד מדינת פולין עלה בעינינו.

למרבה הפלא — ביום שהגענו לתחנה הסופית ירד שלג והימים ימי מאי. איטה היתה ירודה, רזה וחיוורת. אמא סובבה ודאגה, אבא התהלך בחדר וכאילו דרך־אגב שלא יראה חלילה ברגשנותו, השמיע פעם בפעם חצאי מלים לעודד את בתו שתאכל, שתשתה — כאילו הוא מדבר לעצמו. מיד הזכיר לי את מרדכי באופן הדיבור ובהסתרת הרגשות. שמואליק טיפס על הכסאות, על השלחן, והסבא מתהלך בחדר ומדבר לעצמו: "לעלות" "לעלות" — צריך להגיד ל"עלויס" והנכד אומר "לעלות" — משונה. שמואליק היה בעיניו פשוט כמו גוי ואילו לאבינועם קראו "שליאכטיטש" כלומר אציל.

איך הורי איטה התיחסו אלי — קשה להגדיר. נדמה לי שלא היו כל כך מרוצים, ודאי לא היו מתפעלים. בעיקר האבא. יכלה להיות הסתייגות מהצורה, הדיבור, הלבוש או הנימוסים. אולי אני טועה אך נדמה היה לי כי עיקר ההסתייגות היא בשל היותי ליטוואק, כלומר, איש ליטא. בעיני חסידים פולניים הליטאי היה קודם כל לא חסיד, לא בעל דבקות ואולי קרוב לאפיקורס, שכלתן וגם יבש.

אני הייתי דוקא חסיד על פי מוצא אבי שהיה שיך לחסידי חב"ד (יתכן כי גם בחסידי חב"ד היתה סכנה ולא נחשבו חסידים אמיתיים).

את היחס הקריר והמסתייג אם לא העויין — חשתי בשבת הראשונה. בקיץ היו לא מעט מקרובי המשפחה של הרוטנברגים באים לעשות בכפר באחוזות המשפחה המורחבת לימים מעטים או רבים, והתפילה היתה מתקיימת אצל חותני שהיה בכור הבנים של שמואל רוטנברג העשיר, "תלמיד־חכם" וראש השושלת.

כשבאתי לכאן התהלכתי בלי כובע. אמא של איטה פנתה אלי והציעה לי לכסות את הראש בארוחות ולא סרבתי לה. לחותני לא היה ברור אם אסכים לעלות לתורה והקדים לשאול אותי על כך. הסכמתי. נתנו לי טלית וכאורח נתכבדתי ב"מפטיר". כשהגיע הזמן לקרוא את ההפטרה ופתחתי במנגינה שהיתה זכורה לי ובהברה הספרדית. חשתי בריחושים עויינים או לגלגניים. סיימתי בלי בהלה ומבוכה. פעם אחת — לא נורא. נדמה לי כי ההברה הספרדית במיוחד לא נתנה לחסידי מנוחה — שמעתי את הלחש של החזרה על המלים המוזרות.

משום מה אני זוכר רק את ארוחות הבוקר. דברים שונים הועלו מן המרתף, ואני אכלתי בקביעות לחם בחמאה עם מלפפונים חמוצים. רק זה. וההסבר האחד שלי — חסרון השומן בגופי היה, כנראה, הטעם של התרכזותי למלא, למלא את החסר.

היה סקרהיטשין הכפר והיה הפולוורק. כשחולקה ירושת הסבא לבנים ולבנות — כל אחד בנה את ביתו ואת בנייני המשק בשטחו במרחק אחד מהשני. קרוב לבית הורי איטה

התחיל היער. במרחק יותר גדול היה אגם לא גדול מכוסה רובו בעלי ופרחי הליליות. והלאה מזה היו שטחי אחו והנהר בוג.

☆

איטה וחוצ'ה, מרדכי ויוסף,

אני מתחיל למנות אתכם — והן אפשר עוד להמשיך — והנה 'בַּנָּדָה' הגונה אתם שם. ואני — הצדיק — יושב כאן וחושב לי: אולי באמת לא דומה השמיעה לראייה?

צריך "לגמור" עם הזקנים. ישיבתם כאן באמת מעוררת רחמים. איזו בדידות! את אבא מצאתי חולה. היו כליות ועכשיו מרגיש בלב — ושוכב במיטה ואמא מטפלת. ואם יקרה ואמא תרגיש עצמה לא טוב — אין נפש קרובה. רצונם מוחלט: רוצים לארץ־ישראל. מציקות השאלות: איך לחסל ואיך להעביר לארץ, להבטיח איזה קיום בארץ — שלא להיות תלויים. ואפשר לחסל וישארו להם כ־800-1000 לירות — וגם להעביר את הכסף, אני אוכל לדאוג והסידור מוכרח להמצא! וזה עליכם, ובבקשה רבותי! לי נראה שאפשר היה לפעול — אצל חנה בשכונת בורוכוב — שהזקנים יוכלו להוסיף להם בניין קטן לביתה על מגרשה. בין כך וכך צריך לחסל וגם הזקנים אומרים: אם לא ארץ־ישראל אז הם יצאו לוארשה. אין לשכוח גם לברר את האפשרות לדרוש אותם לארץ. וזה העניין והוא בידיכם. לדעתי — גם אם לא נראה עכשיו סידור לקיום — צריך לקחת אותם לארץ.

שוחחתי ארוכות עם הזקנים. אבא, למרות שמקבל עיתון של ה'אגודה', התקדם בהשקפותיו. כמעט ציוני, ותופש יפה עניינים. יש לו הבנה. אפילו לגבי דברים כמו ה'הגנה' ובמיוחד מצא חן בעיניו שגם בחורות לוקחות חלק בזה. הוא התעניין מאוד אם גם איטקה וגם חוצ'ה יודעות לירות? הוא מבין את עניין העבודה את עניין החלוציות. הוא שמח לנמל תל־אביב. קורת רוח רבה גרמו לו התמונות שהראיתי לו מכנרת, הגנה, נמל תל־אביב. גאה בזה!

אמא בריאה. רוצה מאוד, מאוד לארץ ישראל. אם גם איטה תהיה בקיץ כאן — יתבררו אולי הדברים ויוכרעו סוף סוף.

שלום לכם ממשפחת מוטל שידלובסקי. רק אצלו ואצל מאשה הייתי. אמא של אהרון חולה — היא לא בדעה צלולה. את חניה שידלובסקי ראיתי — ואני משתדל למען עלייתה. גדלה ועברה את אחיותיה. דמתה קומתה לתמר...

אם תרצו תכתבו פעם כמה מלים. שלום ליונה ולמאיר פנס.

חוצ'ה — את תכתבי לי על עצמך. הן אחרי ברכה את השוועגערין הכי אהובה שלי.

מרדכי! — עליך לפרקים לכתוב מספר מלים לאבא. אבא מתרעם שאינכם מוסיפים מלה כשמישהו כותב מכתב. ואתה, מרדכי, ביותר דומה לאבא אין זיי נישט קיין דבר־אחר.

יוסף — שלום לך. וי געהט דאס ביי דיר! המתיישר כבר הקו? המתחיל יותר כבר לתפוס "אפס קצהו"? שלום לבלומקה.

אני — א נפקא מינא איין ייד — אבל אתם, אצלכם, אצלנו, במשק ובקבוצה ובארץ — מה, מה? המצב בארץ מדאיג אותי ושולל את מנוחתי —

אתכם שלכם מוטקה

על הפולוורק בחצות ינואר 1937, סקריהיטשין

☆

לוילנה נסענו להתראות ולהכיר את משפחתי, אך גם בגלל אבינועם שסבל בבטנו: בוילנה התברר כי יש לו דיזנטריה. הכנסנו אותו לבית חולים למחלות מדבקות שהיה בקצה העיר. זה היה צריף עץ גדול ורוב הרופאים היו יהודיים. בית החולים היה בתוך יער. קרוב אליו היה

בניין לא גדול ויפה — בית הכנסת של קראים, קהילה לא גדולה בעירנו ובעיירה קרובה טרוקי, עם אגם גדול ושרידי ארמון מלכי ליטא. רחל גירס ומשפחתה גרו קרוב, מול בית החולים, באחד הבתים המעטים שבפרבר המרוחק לחוף הנהר.

איטה היתה באה לכאן כל בוקר מבשלת ומטפלת וחוזרת ללון בביתנו.

כשהשכבנו את אבינועם לישון היינו יוצאים לפעמים לרחובות העיר. שמואליק לא אהב ללכת והיה רוכב על כתפי. היו מסתכלים עלינו — לא היו רגילים לראות כזאת וכבר סופר שהיו העוברים ושבים מפנים מבטיהם בתמיהה, אך הילד הבהיר והשזוף עורר חיוכי חיבה.

יצאנו לכפר — עיירה קטנה שם התגוררה חברה של אחותי הגדולה. שם נפגשתי והכרתי את משה וורוביצ׳יק (רביב) והתידדנו מאד, היינו רוחצים ושוחים בנהר, לפעמים בסירה ובאותם הימים התפרסמה הידיעה על רעידת אדמה במקומות שונים בארץ. במכתב שקבלתי נודע לנו כי גם הבית הגדול בכנרת נפגע והתהוו בו סדקים.

אבי — דוד חנן בן אליהו נוביק
נפטר בוילנה בכ״ו חשון תרפ״ח (24.11.1927) בגיל 44
זמן קצר לאחר ביקור משפחתנו בפולין ובוילנה

רחוב בוילנה

בשובנו הביתה מצאנו כי סידרו בשבילנו חדר בביתו של חיים הנגר — חושה שעמדה בקצה המושבה מול הפרוזדור של הקבוצה (שבו כמה חדרים והחדר הגדול עם הקשתות — החאן שהיה במקום עם ראשית בניין כנרת) סיבת השתכנותנו בבית שכור היתה כנראה מחלה שהתהלכה בחצר ורצוי היה להרחיק את ילדינו מהדבקות.

וכבר מצאנו שהוחל בבניין הרפת בנקודה החדשה, על הגבעה. הוחל גם בבניין שלושה בתי קומתיים על הגבעה. במדרון הגבעה מהמקום שעתה עומד ביתם של שלומית ושמואליק ניטע כרם רימונים. לרגלי הגבעה עוד נמצא שטח הפלחה דרומה ומזרחה. למטה, תחת קבר זלצמן, נבנה בית המשאבות. הכרם כבר מתחיל להבשיל פריו.

הזמן חולף. הבית הצפוני כבר בנוי ובקומה הראשונה התחילו חיים — התינוקות עברו לכאן. גם אבינועם עבר וחוה בין המטפלות בו, ברות ודיתה. היה חורף גשום מאד. כשבועיים ירד גשם ללא הפוגות כמעט. ערב אחד הייתי צריך להביא מים לבתי הילדים — היה, כנראה, קלקול בקו המים.

ירדתי בעגלה ובה שלוש חביות לַכינרת, ליד דקל רחל. נכנסתי לתוך המים בעגלה עד חצי הגלגלים. בעמידה ברגל אחת על הגלגל ובשנייה בתוך העגלה ובפח הייתי מעלה מים ושופך לחביות. עד שמלאתי את שלוש החביות וכיסיתי אותן בשקים ארך זמן. ולאט לאט, כדי שלא ישפכו מים, סובבתי ויצאתי אל הדרך. שק גדול לבשתי על עצמי.

הדרך היתה ספוגה מים ולא היה קשה לבהמות לסחוב את העגלה אף במעלה הדרך שבין שדרת הקזוארינות ואדמות האיכרים. שקט סביב — רק הגשם היורד, והשמים השחורים מעל. היה טוב והתחלתי לשיר בקול והעגלה מתקדמת צעד, צעד. בחצות הגעתי ל״טיפול״ פרקתי את המים לכלים וגיגיות, הצצתי בבן וחזרתי ושרתי ושרתי...

באחד מאותם הימים נפטרה נחמה שנישאה לא מזמן לחברנו מורשתי, חלתה ובמחלה שחייבה בידוד והועברה לגבעה, לבית הדרומי — לבית הזה לחדר הזה נכנסה משפחתנו כשעזבנו את ״החצר״, כולנו עברנו מה״חצר״ ל״גבעה״ שבועיים לפני שפרצו מאורעות 1929.

מריבות לא היו, ויכוחים היו. הראשון — שאלת האינטנסיפיקציה. בנציון צדק — 200 דונם למשפחה — כמה דליל יהיה העמק החם עם הפלחה החרבה, עם שנות הבצורת לסירוגין — עמק דל ואנשים בו מעט... אהרון שידלובסקי טען: כן, אך אין ליטול כספים ממישהו שאין אנו יודעים כיצד ומתי נוכל להחזירם. נמשיך וכאשר נוכל לחסוך מה, בבוא הזמן, נתפתח בהדרגה. אולי נטה הרוב בהרגשתו אחרי אהרון, אך בנציון לא נכנע — וגבר. האינטנסיפיקציה החלה מהרפת. בנציון נסע לבירות ולדמשק להביא פרות טובות, לשפר את הגזע של הפרה הערבית. מרים ברץ נסעה והביאה את הפרות ההולנדיות. כשעמד בחצרנו הפר ההולנדי (שלנו או המשותף?) הוביל אותו מאיר מלמד לשוקת להשקות. הפר נגח בו... בחסד — ברוך השם.

וחגיגות זכורות לטוב. חנכנו את חדר האוכל ונטענו את החורשה לידו. הדגניות — אולי כבר גם בית־זרע — באו בהמוניהם ובטפם. שמחה אמיתית. ואחר כך רונדו עליז, יד על כתף מכאן ועד חצרה של דגניה, עליזים, מתרוננים.

גורל משונה: אותו רעיון של אינטנסיפיקציה שכבש לו את דרך־המלך והרחיב גבולותיו גם מעבר לאותה צורת־חיים שיתופית: אותה הנחת יסוד להתישבות רחבה, לניצול האדמה

לשם קיום של רבים, למשק לאומי במהותו — אותו רעיון, כנרת היתה עריסתו ובנציון מנושאיה, הוא שהתלבט והתחבט ארוכות עד שקבוצתו קבלה אותו בהכרתה וברצונה בשלמותו.

הרבה התייסרנו בחבלי תהליך זה וגם לקינו בהפסדים חומריים ששימשו קרש קפיצה ומקור עושר משקי לישובים רבים שכנים ורחוקים. כדאי היה הסבל! כנרת לא נתנסתה בעינויים ובלבטים רק בשביל עצמה. וכשאתה עומד לפני החיזיון הזה, אתה מלא הערצה: חזון גדול, מעבר למושגים בני־חלוף, וראיית מציאות מחוסרת צימאון יוצר, הם שנתנו לבנציון את הכוח הנפשי והמוסרי לעשות את כנרת סדן למהפכה — על אף הוויכוחים והניגודים.

יצאנו לדרך ארוכה ומרובת תלאות ודאגות. כנרת נתמלאה קימעה־קימעה אנשים חדשים שהלכו ורבו.

מוטקה חדש בכנרת. 1932

☆

אתמול בליל שישי היתה אצלנו חגיגה — יום החלב. ברפת היו 617 ליטר חלב. בערב בחדר האוכל היו תלויות הרבה דיאגרמות על הרפת ושני ציורים: אחד — שורה של כדים החל מקטנטון המראה את כמות החלב בשנה הראשונה של הרפת, וגמור בכד ענקי שרשומה עליו כמות החלב של השנה. ציור שני — דליים בגודל שונה המראים את תנובת החלב החל מההתחלה ועד השנה. השנה מקווים להגיע ל־4000 ליטר בממוצע לראש. היו גם תמונות — קריקטורות, איך שהיו מובילים בכרכרה את החלב לטבריה וכו' היתה רשימת המשפחות של הפרות ברפת ורשימת החולבים אצלם החל מחוה (הראשונה) וגמר בחוה הקטנה ויצחק. אחרי ארוחה שמנה — תוצרת חלב, היתה שיחה על הרפת שאסתר התחילה בה ואחר־כך עיתון היתולי על דברים ששייכים לרפת. גם היום, כל היום, אכלו חמאה, שמנת, חלב, גבינה טובה לשובע. לאחדים זה אולי יזיק אפילו — דין וואולטאג.

אני בחג והיום הייתי בבית. למרות שברות מטפלת כמעט רק חוה אי אפשר להתפנות מעט. תמר לוקחת הרבה זמן ומה שאני מרשה לעצמי כשאת בבית אינני יכול להשאיר לחוה. גם זה מספיק לה. מסירותה לילדים היא דבר לא שכיח. רות מרגישה את עצמה טוב ומשחקת יפה בפרט כשתמר על ידה. הילדים בריאים. שמואליק עושה חשבונות. הוא כבר יודע כמה זה 24 ועוד 25 וכדומה.

עובדים עכשיו באיסוף החציר. עגבניות ביוקר רב, לירה — לירה ועשרים ארגז, אבל אין עוד פרי. השבוע הורדו רק כ־10 ארגזים, האספקה לא רעה. הלול מקווה להגיע בקרוב ל־1000 ביצה ליום ואז נסדר "יום לול".

מכתב לאיטה, אפריל, 1934

ריכוז קרקעות:

הרקע — בידי הפלחים הערביים היו אדמות ג'פטליק (ממשלתיות) שממשלת המנדט נתנה להם, עם זכויות עיבוד. הן לא היו רשומות ב"טאבו" כשלהם, אך היתה להם זכות להחלפה, או למכירת זכות העיבוד.

שלוש שנים אחר הצטרפות קבוצת וילנה לכנרת, התחילה פעילות שמגמתה היתה העברת מכסימום שטחים ערביים מאלה לרשות המשקים וביחוד רכישת אותן חלקות שהפרידו בין חלקות שלנו. פעילות זו היתה משותפת למשקים ולקק"ל. קק"ל היתה המממנת את הרכישות, אך המשא ומתן להשגת הסכמת הפלחים היה מוטל על המשקים. זו היתה פעולה משותפת של שלושת הקיבוצים שהיו אז: דגניה א' דגניה ב' וכנרת, וכל קיבוץ חייב היה להקדיש חבר לפעולה זו. מדגניה א' היה יוסף פיין, מדגניה ב' — נחום רוזנפלד ומכנרת — שאול אביגור. הם חילקו את העבודה ביניהם, אך הפעולה עצמה היתה מורכבת ממסכת שלמה של פוליטיקה ודיפלומטיה, יחסים חברתיים, יכולת שכנוע, כספים מתנות, והעיקר: דיבורים ודיבורים לאן קץ. שאול הפסיק פעולתו זו בערך בשנים 1926 — 1927 אך במשך תקופה לא קצרה הוא דאג להכניס במקומו את מוטקה לאט לאט. מוטקה לפני זה עבד בפלחה והכיר יפה את השטחים והגידולים. תוך זמן קצר הוכח שמוטקה היה הבחירה המוצלחת ביותר לתפקיד זה, והוא התאים לו התאמה מלאה, היתה לו כאמור, הכרות עם החלקות והפלחה, היה לו רקע מתאים של "לחיות עם הערבים", ידע את השפה והכיר את המנטליות והמנהגים, והעיקר: היתה לו סבלנות בלתי נדלית.

זכורה לי רכישה חשובה ביותר שנחשבה להישג שיא והיתה כולה בזכות מוטקה. היתה זו החלקה הרצופה הגדולה ביותר שהיתה ברשות אדם אחד. החלקה היתה של 170 דונם והיתה ברשות מוסטפה אחלב.

מוטקה עסק בזה לעתים כעבודה מלאה ולעתים חלקית עד 1934, השנה שבה הצטרפה לכנרת "קבוצת רמת־גן" וכנרת הצטרפה לקיבוץ המאוחד. מוטקה נכנס אז לוועדת הביטחון של הקיבוץ המאוחד והתחיל לעסוק בגיוס חברי קיבוץ למשטרה הבריטית, ובהכרח ירדה פעילותו אז בנושא הקרקעות. עם תחילת מלחמת העולם, נפסקה פעולת הגיוס למשטרה כיון שאז התחיל הגיוס לצבא הבריטי, ומוטקה חזר לפעילות יותר רצופה בנושא הקרקעות.

חשוב לציין גם את הצד השני של הנושא — הצד היהודי. המשא ומתן עם הערבים לא היה הכל. אחרי סיומו היה צריך להשיג את הסכמת קק"ל למחיר ולהשיג את הכסף. נחמני מטבריה היה נציג הקק"ל והיחסים אתו דרשו טאקט רב. עם כל היחסים הטובים אתו הוא היה נוקשה מאד בענייני כספים והסכום שהסכים להקציב ליחידת שטח היה מוגבל. במקרים לא מעטים רכישת השטח היתה "עניין בוער" למשקים והם היו מוכנים אף להוסיף כסף כדי לבצע את העיסקה. (וכל זה כמובן ללא ידיעת נחמני). אני הייתי אז גזבר כנרת, וחסרון הכיס היה אז ממש נורא. מידי פעם היה ניגש אלי מוטקה בבקשה לסכום כסף, חלקנו ברכישה. ככל שלא היה מצבנו דחוק, מעולם לא סרבתי. ידעתי שרכישת הקרקע היא היסוד לקיומנו ועשיתי כל מאמץ להשגת הכסף.

בנושא הקרקעות, עשה מוטקה עבודה מצויינת. הוא זכה להערכה רבה מצד הערבים, מצד נחמני ומצד המשקים. יכולת ההשפעה שלו על הערבים היתה ממש מפתיעה והצלחתו היתה רבה ביותר.

שלמה כנרתי, תשמ"ה, (1985)

חשיבות רבה היתה לעיבוד מיידי של הקרקע אחרי הרכישה: לחרוש ולזרוע, עוד לפני הגשם. הערבים היו זורעים אחרי הגשם, כך שבזמן הזריעה שלהם השטחים שלנו היו כבר מעובדים ולא יכלו "לנגוס" מהצדדים.

לביצוע משימה זו נוסד עיבוד משותף של כל המשקים שנקרא "פלחה — צמח". במרוכז, פחות קשה היה לרכז את המאמץ ולהגיע לעיבוד בזמן הנכון. מוטקה עבד בראש הענף הזה והתמודד בהצלחה עם הבעיות הארגוניות הקשות והסבוכות הקשורות בשיתוף כה רחב.

רק עם הקמת האקוודוקט והרחבת שטחי ההשקאה, חולקו החלקות למשקים והפעולה המשותפת נפסקה. אני הייתי אז הגזבר של ריכוז הקרקעות ושל העיבוד המשותף. הפעולה שנעשתה היתה מצויינת. מפת השטחים היתה מסובכת ומגוונת בצבעים שונים שסימנו בעלות של חמולות, בודדים, ומשקים, שנמשכו מצמח עד אשדות והיתה חשיבות רבה ביותר להגיע לרצף קרקעי שלנו.

לעתים היינו מעבירים בלילה צינורות מים מחלקה לחלקה שלנו מתחת לחלקות של הערבים, והיו יחסים מורכבים של: קרקע תמורת מים, ומים תמורת כסף וכסף תמורת קרקע וכו' וכו'. כשבעיקרון היה חשוב ביותר להקדים ולהשקות את החלקות שנרכשו כדי לקבוע עובדות.

שמואל הרחול, תשמ"ה

☆

גם שותפות היתה. כנרת והדגניות עיבדו אדמתם, אך הדישה היתה משותפת, מכונת הדייש והלוקומוביל היו משותפים ודשו יחד, לפי תור. כשדשו בכנרת באו הדגניות עם עגלות הסולם שלהן להוביל התבואה מהשדות. הפרידות של דגניה שלא ידעו מדרונות, היו נעמדות מול ההר, והעגלות העמוסות היו גם מתהפכות. אחר כך נרכשה אדמת דלהמיה — עתה ברשות שני קיבוצי אשדות־יעקב שישבו קודם בגשר — ועבדו כמה שנים בשותפות לידנו והדגניות. את ארוחת הצהריים הכינו בשותפות, כל אחד בתורו.

☆

שלשום יצאנו, כשלוש מאות אשה ואיש מעמק הירדן, בזמת וארגון המועצה האזורית ליום של "והדרת פני זקן" ל'בית התפוצות' בתל־אביב.

הצעירים הם בני שבעים. אחדים צורתם טובה וגם עסוקים עוד בעבודה ממש, ויומם יום עבודה רגיל, או מקוצר מעט. חיים ייני קרוב לשמונים. קם ראשון, יוצא על טרקטור ישן, שרק הוא עדיין משתמש בו, ומסדר צינורות ההשקאה בשטחים — לא יום שלם. מציעים לו כל מיני עבודות, גם ניהוליות — שומע וחוזר לצינורות שלו. ז'ורה — הראשון בכרם. ועוד כדומה לזה. ליובה גולני, תמר, חופש — זה בכלל "שד" — ועוד. צורתם טובה, הליכתם ודיבורם נאים. כך בערך ממקומות אחרים. מעגן — עוד לא הגיעו לגיל הדרוש, מעטים משער־הגולן, מגשר עוד אין כנראה. מאשדות־איחוד לא היו. מדגניה ב' — בודדים, מדגניה א' — צילה, יהודית שמטרלינג, מנוחה פיין, יונה בודניק — נראים טוב.

אחר כך די רבים שחותם הזמן עליהם ויש נכים. ניסים מעין־גב נתמך במקל — פניה ארצי מספרת לי שידיו רועדות, אך עתה דוקא התחיל לצייר ואשתו מהלכת עם מקל על שלוש רגליים. ועוד כאלה מפה ומשם שגם מובלים או נתמכים ביד. בכל זאת קמים ונוסעים ומהלכים — וטוב שיצר החיים לא מוותר. וטוב לפגש את בני הדור הזה אם גם, לרוב, נטשו שדה וגן ומטע ועושים במחסן הבגדים ובהנהלת חשבונות וכדומה מלאכות.

7.1.1978

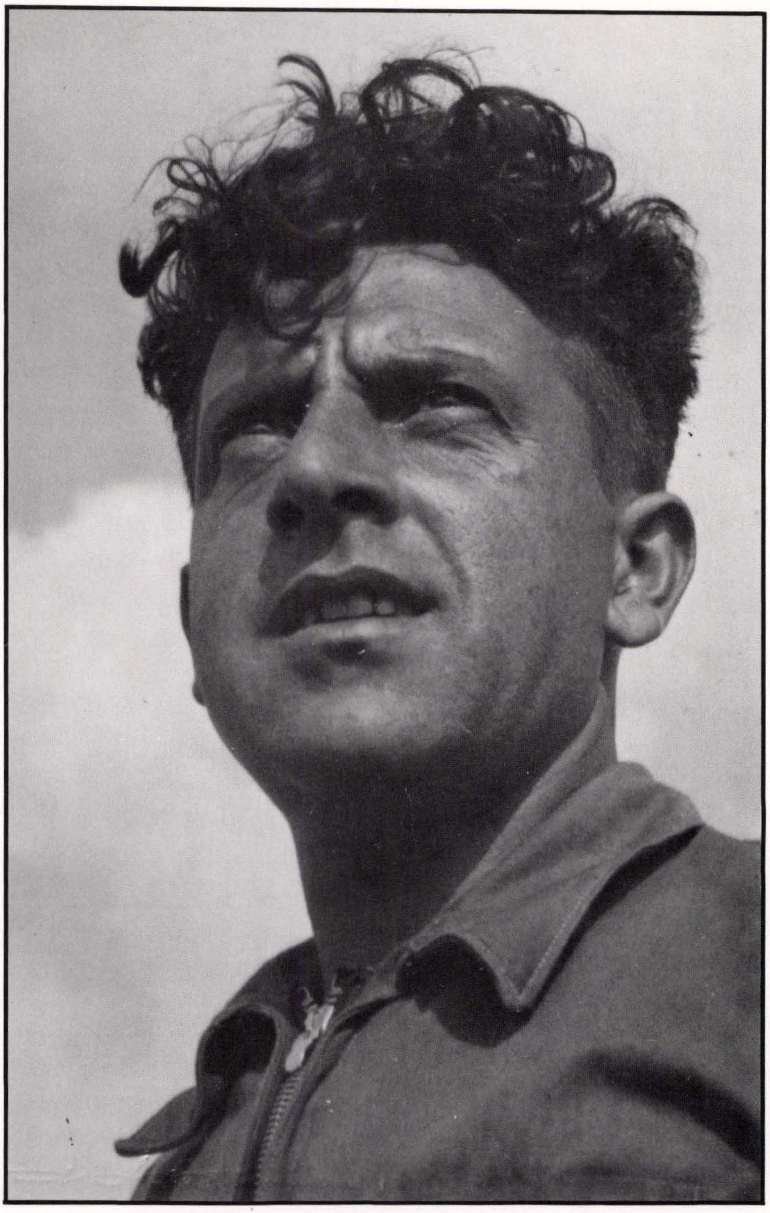
☆

בשלהי 1941 בשלה החלטתי להתנדב ליחידה לוחמת בצבא הבריטי, אך הרצפלד התערב ועיכב. אותו זמן הייתי עושה בענייני קרקעות צמח. סוף־סוף זו העניין: הערבים החלו להיענות לחילופי קרקע, ואף למכירת חלקות. בגוש האדמה שבין אפיקים ושער הגולן, התחילו להתרכז ולהצטרף רבים. זו היתה התקווה ליישובי עמק הירדן לאדמת השקאה נוספת שתחולק ביניהם. הצורך בהתרחבות היה רב. תוספת קרקע להתיישבות, מצווה שאין להתייחס אליה בקלות, וההתחלה המבטיחה, נתנו תוקף להרצפלד ואנשי הישובים לתבוע בכח ויתור על רצונו של יחיד.

עם האביב הגיעו ימי התקרבות הגרמנים לאל־עלמין ואלכסנדריה של מצרים והתחייבותי להמשיך הגיעה אל קיצה.

פרק ד:

ושוב לשם - פולין

בשליחות 'החלוץ' בפולין, 1937

בתחילת דצמבר 1936 מפליג מוטקה מחיפה לטריסט. 'מרכז ההגנה' מטיל עליו לנסוע דרך פאריס ולהפגש שם עם כתריאל כץ, חבר קיבוץ בית השיטה, שעשה בשליחות המרכז בענין מאסרו של שאלתיאל, שליח ה'הגנה' בגרמניה, ועם גיורא יוספטל שעמד בראש התנועה הציונית בגרמניה.

ב־16.12.1936 הוא מגיע לוארשה ומתחיל לגייס מועמדים להכשרה צבאית, מתוך קיבוצי ההכשרה של הקיבוץ המאוחד, גורדוניה והשומר הצעיר.

קורסים צבאיים והכשרה גלוייה כזו עוד לא קויימו על־ידי ה'הגנה' בשום מקום. ועוד בתמיכת שלטונות פולין, שהיה להם אינטרס בהגירת היהודים מארצם. (עד הפסקת העלייה ע"י שלטונות המאנדט).

הכשרה צבאית לחלוצים, וארגון הגנה עצמית ליהודים, היו עיקר עיסוקו של מוטקה בתקופה זו בפולין. כשנסתיימה שליחותו, באה איטה לבקר את הוריה וביחד חזרו ארצה, דרך צרפת, שוויץ ואיטליה, ב־13.12.1937.

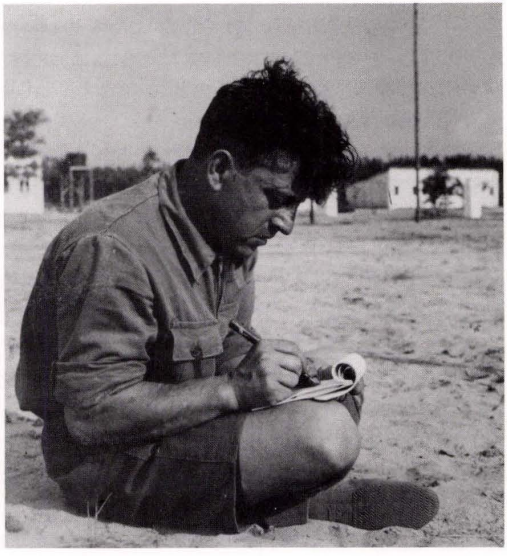
וארשה 21.12.1936

ברלין — כאן כבר נתקלתי בהמון צבא. כל מיני אוניפורמים. פרדים, צעידה כמו בימי וילהלם השני. צלב הקרס על כל אדם חמישי, אולי. סוגים שונים של משטרה. ביקרתי במוזיאון מלחמה. חלק היסטורי — התפתחות הנשק מימים קדומים. החלק הגדול מוקדש למלחמת 1914 — 1918. רובים, תותחים (אחד למרחק 22 קילומטר) אוירונים עם פצצות של טונה וכו'. במוזיאון זה הייתי ביום חול רגיל ובכל זאת הוא היה מלא באנשי צבא, נוער ובעיקר תלמידי בתי־ספר שבאו בלווית מורים. ילדים מגיל 10. חשבתי: גם אנו זקוקים למיליטריזציה, להרמת החינוך והכישרון המלחמתי של כל גבר, כל אשה וכל ילד בתוכנו. והמטרות כל כך שונות ורחוקות וכל כך מוזר שבאותו נשק נלחמים אנשים (או נאלצים להלחם) לשאיפות כל כך זרות אחת מהשנייה. היש מוצא? — הוא איננו, והנבין אנחנו עד הסוף ובהקדם, חברה, בהקדם, לפני מה אנו עומדים? הן רק בהתחלת מפעל, בהתחלת גאולה לעם האומלל בעמים, בין שהוא מכיר בזאת ובין כשהוא עדיין אינו מכיר ומחפש לו או מחכה לישועות מישועות שונות...

במפגש עם יהודים — מתחיל אתה לחוש. הלא אנחנו, אצלנו בארץ כלל איננו חשים את חיי העם. הלא אנחנו כמאובנים ולבנו לא זע! איזה דיכאון! יש פשוט רצון לבכות. חלק היהודים הרוס חומרי. רציתי לבקר את מישהו מהורי הנוער שהיה אצלנו — לספר ולשמוע. נתברר שבמשרד לא ידועות הכתובות, מפני שהרוב יצא והתפזר ובעיקר מפני שמכל הקבוצה שלנו רק ארבעה שלמו בעד הילדים, היתר הוחזקו בכספים ציבוריים וגם ההורים נתמכו. יש עוד רחובות שלמים עם חנויות ובתי מסחר יהודיים, אבל מצבם קשה מאד. גרמנים ציביליים עוד קונים לפעמים גם בחנויות יהודיים, אבל על כל פקיד, שופט, חייל, זאת אומרת כל אלה שעסוקים במשק הממשלתי, אסור לקנות אצל יהודים וזה המון עצום. וזה מלבד נגישות אחרות, ובחיי הרוח! — התביני מה זה אומר שהיהודים ולא הציונים בלבד — שהרגשת הכבוד העצמי מפותחת אצלם יותר — כי אם גם המתבוללים

מתנזרים לגמרי מלבקר תיאטרון וכד׳. וליהודים יש תיאטרון שלהם, את רמתו האמנותית אינני יודע, ולשם אסור לגוי לבוא. וכדי למנוע חלילה כניסת גוי לשם מוכרח להיות לכל מבקר מין פספורט שם כתוב — אני יהודי — ותמונת בעל התעודה מודבקת בצד. ולמי שאין תעודה כזאת לא נותנים להכנס. וליהודים העשירים — ודוקא יש עוד הרבה יהודים עשירים — לא נותנים להוציא את כספם והם מוכנים להפוך אותו לחצי ולשליש ואין לאן להציל ואין איך להציל. יש פעולת עזרה גדולה, בין היהודים לעניים, מדולדלים, לעזרת חורף ולהחלפת מקצוע — בעיקר מאמנויות חופשיות למקצועות עבודה פשוטים וזה כולל גם את ה׳חלוץ׳ והכשרה לארץ, לתרבות וכו׳. התקציב הזה, 300,000 לא״י לשנה ויותר. למרות כל זה הנוער היהודי בחלקיו הגדולים עוד לא הוציא את המסקנה ההגיונית והנפשית על דרכו. וגם הנוער שלנו, הציוני, החלוצי עוד מחוסר שורשים עמוקים בהוויה יהודית־תרבותית ומחוסר חום והתלהבות, וחיי נפש עמוקים עם הציונות, הארץ והגשמה חלוצית. ההכשרה כאן לא בריאה. החלוצים בהכשרה לא מתקיימים מעבודתם, כי אם מקבלים כל אחד הוספה של 2.5 לירות לחודש לקיום. לכן אין איפוא לא הווי, לא הכרח ולא הרגשה רצינית של הכשרה, של עבודה, של הכנה לקראת חיי פועל בארץ. ובכל זאת — שוב כמו בכל מקום — מרכזי ההכשרה האלה ובתי החלוץ בערים מהווים את ה״יש״ הנותן תקווה, שביהדות הגרמנית. עכשיו, לשם הבראת התוכן של ההכשרה משתדלים להעביר אנשים להכשרה לארצות שונות (צרפת, הולנד, סקנדינביה, איטליה) ובעיקר לפולניה שכאן ההכשרה הכי בריאה למרות כל צרותיה...

כמו שנכנסתי כך יצאתי מגרמניה בלי אי נעימויות יתרות ובאתי לארץ פולין ולעיר וארשה רבתי, בת 420 אלף יהודים — כגודל כל היישוב הארץ־ישראלי.

רגע של פרטיות
בשליחות ׳החלוץ׳ בפולין 1937

קז׳ימיר, 24.5.1937

אני כותב לך ממקום נפלא בלב פולניה. אולי הוא מוכר לך. כפר קטן, יותר נכון מין עיירה קטנה על חוף הַוִיסל, עיירה עתיקה מאד אולי היותר עתיקה בפולין. כמעט עיירה יהודית אבל נקייה ויפה מאד. שקט, עתיקות נוף ונקיון — כל זה משרה נעימות ורצון לבדידות בתוך טבע שליו זה. גבעות והרים מלאי ירק בהיר של עצי עלים. אתמול, הגעתי הנה יחד עם ברל לוקר לכינוס ארצי של הסתדרות הנוער, ״פרייהייט״. נוער יהודי מתלבט במצוקת הימים האלה בין חלוציות ויאוש. ודברי ספק וחולשה מעורבים ב״ואף על פי כן״ מנסרים בדברי בחורים ובחורות ואינך יודע אם אלה יעצרו כח לעמוד בזמנים אלה, לשמור על הקיים ולאסוף כוחות למעשים נועזים כתביעת התקופה שתדרוש מאתנו לא בלבד להיות עם־צבא, כי אם אולי להתערב במאורעות מכריעים בשנים הקרובות. דבר אומלל היא הגלות. יש בה מן המפורר כוחות של יהודים לעומת הארץ שמבשילה אדם אחר ומפתחת במידה גדולה את רגש האחריות הקולקטיבית.

הבוקר השכמנו והפלגנו בויסל למקום חורשה ושדה. שם תחת השמים היתה שיחה על ׳ההגנה׳ שהתחלתי בה. אני כאן ודאגתי למחנה שלי שעזבתי אותו ליום. עוד מעט אני יוצא מכאן לוארשה.

1937

לשמואליק אבינועם ורותה

בפולניה עכשיו חם מאד. עד 40 ואפילו 42 מעלות חום. אני לרגל עבודתי, יושב עכשיו בכפר, במושבה של חלוצים המתכוונים לעלות לארץ. שמעתם אולי על הפרעות שעשו ליהודי בריסק ומצב היהודים קשה מאד. ובינתיים גם לא נותנים לחלוצים וליהודים לעלות לארץ־ישראל והחלוצים חושבים איך בכל זאת לעלות, להתיישב לבנות וגם לשמור ולהגן על הארץ.

אתם עוד ילדים, אבל עוד כמה שנים תהיו כבר נערים ותצטרכו גם אתם לחשוב על מצב היהודים בעולם וכל זה, ואיך להביא יותר אנשים לארץ ואיך לבנות אותה.

וארשה 1937

בשבת ביקרתי קרובים והלכתי גם למסור דרישת שלום. בכל מקום אתה פוגש השפעה קומוניסטית — גם בנוער צעיר, לומד. ארץ ישראל זה דבר זר ושנוא (אתה נשאל: התפתור ארץ־ישראל שאלת היהודים? הצריך להחליש ב״חלום העתיד״ את מלחמת הקיום כאן במקום, מלחמה על זכויות, על חיים? ומה עם אלה שישארו כאן וכמה יעלו? וכו׳ וכו׳) ומי שכבר רוצה ומבקש את עלייתו, כמה היחס הזה חומרני בלבד, חסר כל יחס נפשי, אידיאי, יהודי... אתה מרגיש פשוט חיל ורעדה פנימית. לא רק הגוף חולה, הנפש חולה. השפעת הקומוניזם עצומה, למרות המחתרת, למרות סבל ועינויים בבתי סוהר ובמחנות ריכוז.

ובתנועה הציונית — ריקנות. והמפלגה שלנו, ׳פועלי ציון ימין׳ ו׳צ.ס׳ — אפס וביזיון. לא כוח רעיוני ולא כוח פוליטי, לא תרבות ולא השפעה ברחוב ולא המון חברים. מלחמה רעיונית יידיש־עברית, דגל אדום וכחול לבן זה כל התוכן. לא ארגון יהודי, לא חלוציות, לא הגנה עצמית (אם יש משהו של הגנה עצמית זה ב׳בונד׳ שגדל מאד) קריירזים עלוב

ופוליטיקניות קטנה. וזאת היא המפלגה הנושאת את דגל הציונות הסוציאליסטית. והתנועה הארץ־ישראלית: תנועות נוער — ׳החלוץ הצעיר׳ ׳פרייהייט׳, ׳השומר הצעיר׳, ׳גורדוניה׳ — מפוצלות, ובתקופה האחרונה — חוסר עלייה, ובגלל המאורעות בארץ — גם עזיבה. ואם יש משהו בכל היהדות הזאת, הגדולה, בפולין, אלה קיבוצי הכשרה. לא אגיד דבר על ׳גורדוניה׳ ו׳השומר הצעיר׳, לא ביקרתי שם עדיין. העיקר בכל זאת אלה הם קיבוצי ההכשרה של הגוש הכללי (הקבוץ המאוחד), כי אצל אחרים כמעט לא קיימת הכשרה כי אם הסתדרויות בערים ובעיירות. גם את הקיבוצים האלה עוד לא ראיתי ואולי אכתוב לכם עוד על זה. ביקרתי רק בקיבוץ ׳גרוכוב׳ ליד וארשה. 150 איש — רובם יושבים בקיבוץ זה למעלה משנתיים. משק (עובדים בו כ־40 — 50 איש) פלחה, פרחים, ירקות, חממה, רפת בת 10 ראשים (4000 ליטר לראש בינוני), שני אינקובטורים ולול שנבנה עכשיו, (מדגירים 600 ביצה לגהורן לבן), גידול ארנבונים לצמר, משתלה לנטיעת גן עצי פרי. היתר עובדים עבודת חוץ בבניין ובעבודות מקריות.

לידה 1.4.1937

נאחז אני בשעה פנויה, איטל׳ה, לכתוב לך.

באתי בערב פסח לוילנה. עשיתי את הסדר הראשון עם אמא והמשפחה.

זיכרון אבא. אבדן רתת החג — ניטא אמאליקע יאהרן. — היה קצת עצוב, וקצת ריק. לסדר השני הלכתי לקיבוץ. להם אין סדר ראשון — שני סדרים, לא לפי היכולת. בסדר שבקיבוץ הייתי עם ברגינסקי וליובה לסקובה. בשתיים בלילה יצאתי עם ליובה וטיילנו עד אור הבוקר ברחובות אהובים, מספרים זכרונות נעורים. בשובי הביתה התחיל לרדת שלג. כמה ביקורים ״הכרחיים״ מצדי או המשפחה ואני בקיבוץ. כבר הכרתי חברים וחברות. דורשים שירים ומצב־רוח קצת חגיגי, ודרך הכל בכל זאת, חודר מצב הרוח הקשה — באין עלייה — אשר גורר אחריו החלשת הקיבוץ והופעת חולשות בחיים הפנימיים. גם עזיבה ומבוכה. קשה הישיבה וקשה העזיבה. ושניהם כאלו חסרי היגיון וחסרי תכלית. רק בודדים — בחורים, בחורות (לרוב בחורות יותר מבחורים) עוד מלאי אמונה ותמימות והתלהבות. נרות תועים. ואף על פי כן איז דאס אביסל פארמוגנס... [יש מעט רכוש...]

ברגינסקי הרצה על המצב בציונות. שרנו. לימדתי שירים חדשים. ברגינסקי ועוד חברה של הקיבוץ יצאו ללוות אותי ואני משכתי אותם לטיול. אחרי חצות, ליל ירח. אנו מתרחקים מהעיר. השלג חורק תחת הרגלים ומכסה גבעות, עצים ובתי עץ של קצה העיר. אנו נושמים אוויר צח אין אויף יינגלש [מעשה נערות], מתחלקים על הדרך הקפואה. בשלוש באנו העירה. בעגלת שלג ליוו אותי החברה הביתה. נזכרתי בטיולנו אז. והשלג כבר נמס בעיר. אריינגעכאפט.

את שני הימים האחרונים ביליתי בעיקר בקיבוץ. רק ביום הוצאתי את ברגינסקי ל־4 שעות והלכנו ליער. בחור מאד הגון ומעניין ונדמה לי שבפנים היתה שמחתנו כשמחת ילדים. עוד היער מלא שלג אבל שמיים כחולים ושמש מחממת והויליה במלוא מימיה. מאד אני אוהב להראות את וילנה ואת חמודותיה. עיר כל כך יפה ונחמדה!

ואחר כך התחילה פרשת הישיבות והאספות. לי היתה עבודה מיוחדת בקיבוץ, אבל רציתי להקשיב ולהשתתף בכל מה שמתרחש אצל החברים בתור פרטים ובתור אנשי תנועה. כל

אחת משתי האספות נמשכה מהערב עד מאוחר בלילה. מלבדי וברגינסקי דברו הרבה חברים. מלבד החלשת האמונה וכוח העמידה האידיאי של האנשים, צרות וסטיות, יחסי חברים, פאסיביות, אפאטיה, כסף פרטי אצל חברים. בכל זאת שיחות של אנשים מהארץ משפיעות. המרה השחורה קצת מתפזרת, נושמים תקווה, סופגים ביקורת קשה, און מיפארטראַט זיך, אבל מי יודע אם זה לא מצב רוח עובר. חסרים כאן אנשים שיעבדו בהכשרה, יחיו עם האנשים, יפתחו את הביטחון העצמי, את האמונה, את היכולת הטמונה באנשים, את הלב הפועם במעמקים.

אחרי האספה ישיבה עם המועצה עד עלות השמש. עניינים: מצב כלכלי, חוסר אנשים, חולים, השקעות בסידורי דירה, בשכלולים, סידור חדר הרחצה, בית־כסא, אספקה לאנשים, פלוגות קטנות בגליל (מצבם. ליקבידציה שלהם כדי לספק אנשים בשביל הקיבוץ הגדול בוילנה), לימוד עברית, ועוד ועוד. באתי הביתה, נפרדתי ונסעתי הנה ללידה. קיבוץ קטן (60 איש) עם מצב רוח עוד יותר ירוד, עם מצב פנימי עוד יותר קשה. לא היה לי צורך להיות כאן בענייני עבודתי, אבל רציתי לראות ולהכיר מקום בפרובינציה. קשה לתאר את הדברים: מחכים הרבה שנים לעלייה, בחורים ובחורות מתבגרים, תנאים לא טובים, עזיבות, לגלוג ליושבים, שאלת המשפחה (יש כבר חברים וחברות בגיל 32 — 27), חוסר הדרכה ומתחילים להתפתח דברים קטנוניים, ירידה של חלוציות, היחס לעבודה נחלש, הדאגה לסדר החיים, לניקיון, פוחתים. חדלים ללמוד, חדלים לקרוא. יש גם הרבה דברים ממש לא יפים ומכוערים. אני ודאי קל דעת, סנטימנטלי ותמים קצת. אני בכל זאת מאמין בכל זה וכשחברה מתלקטים סביבי שומעים ומדברים — ומדברים גם דברי מרירות וציניות לפרקים, מסבירים ומצדיקים את הפְּרָצות, נדמה לי שיש איזה כוחות לאדם ולתנועה אשר הם מעל לתפישה רגילה. לכאורה הרס ובכל זאת אחריות לעניין. כאן עוד יותר מאשר בארץ, הרבה יותר־קשה לחיות חיי קיבוץ. לא נתנו לי לצאת היום. הבנתי להרגשת החברה. עם כל הבקורת (ואת מי מבקרים: את התנועה, המרכז וכו׳) וההתמרמרות והציניות והיאוש, רוצים לשמוע, רוצים להתאזן. נשארתי גם להיום, להמשך השיחה.

מחר בבוקר אסע לברנוביץ. אני חושב ששם אמצא מכתב ממך.

איך עבר הסדר אצלנו? איך את מרגישה בבית, בבריאות? היש לך איזו מחשבה על נסיעה הנה? שלום לחוצ׳ה ולחברה שלה. שלום ליונה ותגידי לה שאמא מבקשת אותה לכתוב. אמא דורשת בשלומך והנכדים. אחותי חושבת השנה על שכירת דירה לקיץ ולוקחת בחשבון שאולי אתם תהיו כאן איזה זמן. אמרתי לה: יֶה שצ׳ו נא ווודיֶה פִיסָנו. [עוד כתוב על המים].

מחבק את כולכם יחד

הקיבלת את הכסף בשביל בלומקה משאול (2 לירות)?

לודז׳ 21.4.1937

איטל׳ה יקרה,

זה עכשיו הגעתי הנה אחרי יום נסיעה. קיוויתי למצוא כאן מכתב ממך — ולא מצאתי. ולבי עליכם, יקירי, ואני אהיה אתך כמה רגעים ואספר לך מעט.

הייתי בקלצי. הפעם יצאתי לרגל עבודתי יציאה דחופה בלי אפשרות להתעכב קצת במקום. נדמה לי שכתבתי לך בזמן נסיעתי בפולסיה שבקיבוצי ההכשרה מתחיל להיות

מורגש ההכרח לשבת זמן ארוך ומתוך כך הרצון לסדר את החיים באופן יותר נוח ונאה. בעיקר מתחיל להיות מורגש הדבר בקיבוצים שבשטח פולניה התעשייתית, איפה ששכר עבודה יותר גבוה ויש יותר עבודה והקיבוצים יכולים ביתר קלות להשקיע אמצעים גם להטבת תנאי החיים גם לשכלולים יסודיים. בעיקר התמסרו בתקופה האחרונה לסידור דירות יותר גדולות ונוחות עם חדרי אוכל יותר טובים, מטבחים יותר מסודרים, חדרי קריאה וכו'.

הקיבוץ בקלצי הוא אחד מאלה. כאן מצאתי את בנו של מוטל שידלובסקי וגם בן אחד ההורביצים. משה שידלובסקי בחור נחמד מאד, רציני, שקט וטוב. כולם אוהבים אותו. נתתי לו לקרוא את ספר 'השומר' והוא בלע אותו ובעיקר חיפש את זכר כנרת, בספר. יש בו דמיון עם אהרון. דרך אגב, לעתים קרובות תוקפת אותי ההרגשה של קשר משונה לאהרון. נדמה לי שהוא חסר לי יותר מאשר כל אחד אחר.

הייתי בבנדין. כאן הקיבוץ נחשב ל"עשיר". אם עובדים כולם, אז באמת המצב די טוב. גם אוכלים לא רע. ניצלתי כשלושת רבעי יום לבקר את הסביבה הזו, המיוחדת, סביבת התעשייה הכבדה ומכרות הפחם בפולניה, זגלמביה ושלונסק. הערים כאן כל כך קרובות שבמשך יום אחד ופחות ביקרתי את סוסנוביץ, קאטוביץ, דומברובה, מיסלוביץ. ערים עם חותם חזק של גרמניה. כאן קרוב הגבול.

מוטקה חדש עם עליזה שידלובסקי, כנרת 1942

ההכשרה הצבאית ב'החלוץ' — פולין*

באחד המפגשים בחיפה, דיבר בן־גוריון בשנת 1936, תוך דברים שונים, גם על ענין חשיבות הענקת הכשרה צבאית לחברי תנועת 'החלוץ' בארצותיהם.

ועידת הקיבוץ המאוחד ביגור ב־1936, היתה מוקדשת בעיקרה לענייני ההגנה והמאורעות שפרצו בשנה זו. בועידה זו, התקיימה שיחה, בין שאול אביגור, וביני, והציע לי לצאת לפולין, לעסוק בהכשרה צבאית, תוך הסכם העומד להתבצע עם ממשלת פולין, ולפתח יָזמה במידת הניתן.

☆

... קורס זה (בהדרכת יוסקה רבינוביץ) קדם אפוא, לפעולת משלחת 'ההגנה' בראשות מרדכי חדש מכנרת, שהגיעה בסוף 1936 לפולין וקיימה בז'ילונקה שעל־יד וארשה את הקורס הראשון למדריכים בהגנה, שבאו מ־22 קיבוצי הכשרה.

'הקיבוץ המאוחד בהגנה', חלק א', עמ' 35, אורי ברנר

☆

בסוף שנת 1936, ללא תדרוך ממשי בתָכנית פעולה, יצאתי לוארשה, ונכנסתי לקבוצת השליחים בקומונה בדז'ילנה. הופגשתי עם ד"ר פקר שהיה מתווך בין מרכז החלוץ והשלטונות בפולין. באותה תקופה, גיבשה הממשלה הפולנית עמדה שכוונתה היתה לסייע לחיזוקו של הישוב היהודי בארץ־ישראל וכוח ההגנה שלו, כדי לאפשר גם עלייה מוגברת מפולין. ואולי בעיקר מטעם זה.

וזה על ידי שתי דרכי פעולה: מכירת ציוד צבאי ל'הגנה', ומתן אפשרות לחלוצים בעלי רשיונות עלייה לקבל הכשרה צבאית לקראת עלייתם. הכשרה זו, היה לה מלבד התפקיד הישיר של הכשרה צבאית לעולים בסרטיפיקטים, גם תפקיד מסייע להכנת מפקדים, להשלטת ארגון ומשמעת כללית, לקראת הכנה סודית של מבצעי עלייה ב' מוגברים.

ענייני הרכש בפולין היו בידי יהודה ארזי המנוח, ועוזרו היה כתריאל כץ. בבואי לוארשה נועדתי עם השניים, ובמידה מסויימת גם נעזרתי בעבודתי מפעם לפעם בשני אלה. יהודה ארזי עסק בדרג הגבוה של השלטונות הצבאיים, וגם בנושא ההכשרה הצבאית. ד"ר פקר כאמור היה המקשר בין מרכז ה'חלוץ' והשלטונות. נקבע כי המוסד הישיר למגע וסיוע בענייני ההכשרה, יהיה הפ.ו.או., הכשרה קדם־צבאית, בדומה לשירות הגדנ"ע אצלנו.

השלטונות היו מוכנים לתת לנו לעסוק בארגונים אלה, רק בקבוצות שאושרו לעלייה, ורק זמן קצר לפני היציאה. תנאי מפורש שלהם: הכשרה צבאית לייצוא בלבד, ולא טיפוח מסגרות להגנה עצמית בפולין. בנסיוננו הראשון, ריכזנו בקורס צבאי של 8 — 10 ימים, קבוצת עולים מעורבת מכל התנועות החלוציות, בבית־ההבראה של החלוץ ביוזפוב, על יד וארשה. במבנה עץ של ראינוע, קיימנו את הפעולה. הייתי לבדי, אך פ.ו.או. הצמידה לנו

* העמודים הבאים מתבססים על דברי עדות של מרדכי חדש, כנרת, לארכיון 'בית לוחמי הגטאות' ב־7.11.1966.

מדריך, קצין במוסד הנזכר, וסיפקה לנו מספר רובים ואקדחים עם תחמושת סרק ודגמים של רימוני־סרק.

הקצין, תפקידו היה בעיקר לפקח עלינו. ההדרכה נעשתה על ידי בלבד, והיא כללה שיחות על תולדות 'ההגנה' וכו', פירוק והרכבה של נשק, כפי שהיה מקובל אז בשעורי 'ההגנה' בארץ, תירגולים חמושים ותרגילי סדר.

עם יציאת הקבוצה לארץ, בטרם באו אחריה קבוצות אחרות, התחלתי להתמסר לשני דברים: לעבור בקיבוצי הכשרה של התנועות, ולהעלות בכל מקום שאלות המצב בארץ וענייני ההגנה בכלל ובפרט, כי השנה היתה שנת 1936, שנת המאורעות בארץ. בביקורים אלה עשיתי במיוחד למיון ובחירת מועמדים לקורס מרכזי למפקדים שתוכנן. שנית — הכנות לקורס מרכזי של מפקדים ומדריכים.

התכנית לקורס המרכזי של מפקדים, צריכה היתה לתת את המכסימום שהמרכז יכול היה להכניס בו מנסיונו וידיעתו. ולהוסיף על כך מאותם הדברים שאי אפשר היה להשיגם בתנאי הארץ, מסיבות משטר המנדט, כגון תנועה חופשית, אימונים חפשיים בנשק, מטווח וכדומה. נקבע כי הקורס יכיל כ־40 איש, מזה שליש בנות. המועמדים ייבחרו על ידי קיבוצי ההכשרה של התנועות, מבין המועמדים לעלייה, ובהשתתפותו והסכמתו של מרכז ההכשרה הצבאית ב'החלוץ'. בין המועמדות היתה גם צביה לובטקין, אך ש. (שינד) שישב אז בקיבוץ קלצי, לא הסכים לשחרורה, בשל מעמדה ותפקידה בקיבוץ באותו זמן. בברנוביץ נפגשתי גם עם פרומקה, ואולי גם עם חנצ'ה, ונדמה לי כי גם פרומקה היתה אחת המועמדות.

לא ראיתי אפשרות לרכז את הקורס לבדי וגם להדריכו בכל הפעולות, וחיפשתי עוזרים. שני ישראלים, חברי 'הגנה', ביקרו אז בפולין: מנחם בן־שחר מגבת, ואפרים שפירו ממושב בית־שערים, והצלחתי לצרפם לצוות. גם הפ.וו.או., דאגה להצמיד שני קצינים מהצבא להדרכה, וכאמור גם לפיקוח. הם ידעו רוסית, זו היתה האפשרות שלי למגע אתם.

☆

--- הפיקוד במחנה נמסר למרדכי חדש איש כנרת ועימו שני המדריכים מנחם בן שחר מקבוצת השרון ואפרים שפירו מבית שערים, שהשליטו במחנה רוח ארץ־ישראלית. לקחו בו חלק 33 בחורים ו01 בחורות שבאו מ־22 קיבוצי הכשרה.

--- רמתם היתה גבוהה יותר מהאימונים הבלתי לגאליים בארץ.

ספר 'תולדות ההגנה', עמ' 1000

☆

חיפשנו מקום, הגענו ליהודי ורשַאי: דוקטורוביץ. איש עשיר, נדבן, ומוכן לעזור. כ־20 קילומטר מוארשה, היה לו בית־חרושת של לבנים, ושטחי אדמה ויער נרחבים סביבו. בחלק מהשטח הקים ביתנים קלים וסככות ושירותים, לקיום קייטנת קיץ לילדים עניים מהעיר. מקום זה נמסר לנו לקיום הקורס. ראיתי צורך להקים במקום מטווח. כל עוד אדם לא השתתף בפעולות קרב, ההמחשה הטובה היא הירייה החיה, ובפרט אם זו חוזרת, ואדם מסגל לעצמו כושר קליעה.

הוצאנו סכום גדול — כ־500 לירות שטרלינג בחפירה גדולה בגבעה. כיסינו את השטח בדשא משתרש ומתפשט, והקמנו מִתקן ליורים תחת סככה וסידורי בטיחות. בקשתי ליצור

פולין — קורס מדריכים

מפקדי הקורסים. משמאל לימין: מנחם בן־שחר, מוטקה חדש, אפרים שפירו,
בשליחות החלוץ בפולין, 1937

משטר מתאים למחנה כזה, עם תקנות והבטחת משמעת. אחד הדברים שהיו שייכים לעניין זה, וגם למתן אופי חיצוני במחנה ובאימונים, תלבושת אחידה. היו ויכוחים על כך במרכז החלוץ, בעיקר מטעמי תקציב, אך הדבר נעשה.

במאי 1937, נפתח בז׳ילונקה הקורס המרכזי למפקדים. מספר המשתתפים התמלא כמתוכנן. בנים ובנות, בעלי רמה ויחס התלהבות למפעל. המדריכים הישראליים הצטרפו לפעולה. הובאו נשק, תחמושת, מכשירים, טבלאות לימודיות, חומרי ניקוי. הביאו מתקנים להחזקת רובים, רובה לאיש, ונתמנה חניך (נדמה לי כי היה זה חבר שהיה סנדלר מקבוץ ההכשרה מהורודישצה), כסמל על חדר המפקדה בו שמור היה הנשק. על הקירות תמונות הרצל, ביאליק, ברנר. אורגנו מטבח, צריפי דיור, שירותים, והסככות שימשו אולמות לאימונים בימי גשם.

עיקר העבודה התנהלה כמובן בשדות ובחולות. שעורי תיאוריה, פירוק נשק ושיחות התקיימו בחדר האוכל ובחורשות. התָכנית היתה שווה לבחורים ולבחורות, אך לבחורות ניתנה תוספת־קליעה בקשת, ספורט חדש ויפה, שנתקבל בהתלהבות. במרכז התכנית — תרגילי סדר חמוש, תרגילי רובה שונים בכיתות ובמחלקה. היתר: שימוש באקדח, ברימון ובמקלע מ.ג. (אותו סוג שהיה נארז בזמן ההוא על ידי שליחינו ונשלח לארץ במאות,). בעצמנו ידענו אז אך מעט מאד בתרגילי שדה, וכאשר העברנו שעור של פתיחת מחלקה, נראה היה כי הננו מגיעים לשיא. מקום נכבד הוקדש לתולדות הישוב וה׳הגנה׳, חיי הפועלים והקיבוץ, וסיפורים מחיי הארץ.

היהודי העשיר דוקטורוביץ, בעל אחוזת ׳ז׳ילונקה׳, עם מוטקה. פולין 1937

תיאור מוגבל על כלי הנשק, והנהלת המטווח, נמסר לקציני הפולנים. ההליכה למטווח, ציינה את הפסגה. בכוונה הרבינו בתקציב לכדורים חיים לקליעה וליירייה, ולפעמים אף ניתנו פרסים. הפרס הראשון שניתן, היה ספר 'השומר' שיצא אז בארץ. ידענו שירי במטווח הוא הדבר הקשה ביותר לביצוע בתנאי המחתרת בארץ ולכן השתדלנו להרבות בו בפולין.

השמועה על הקורס נפוצה בקיבוצים, והתייחסו אליו ולכל מפעל ההכשרה ההצבאית בדחילו וברחימו, בתקוות וכיסופים. במרכז החלוץ היו מזמינים אורחים נכבדים מהארץ לבקר במקום. כך נתקיימו בקורס ביקורי אליהו גולומב, יצחק גרינבוים, אגרונסקי (— אגרון שהיה אחר־כך ראש עירית ירושלים) ונדמה כי גם יצחק בן־אהרון. פגישות אלה התקיימו, לרוב, במעגל בחורשה. האורח סיפר מהנשמע בארץ, או מבעיות התנועה והמצב המדיני, אך עיקר התרשמותו היה מחופש הפעולה אצלנו בנשיאת נשק ואימונים בו בגלוי, בעוד שהארץ עוד לא ידעה כזאת. (רק עם העלייה לחניתה, ובחסות הנוטרות, התחילו אז בארץ לנהל פעולת אימונים גלוייה יותר).

בנות, בקורס מדריכים בז'ילונקה, 1937

☆

חם מאד. חסר גשם. בפולניה סכנת בצורת כללית. אני יושב לי במחנה, אבל יוצא מפעם לפעם לוארשה. המקום יפה ונוח. יער, חול, אגם מים. עובד ומנהל הרבה שיחות. רוצה אני לא רק להכניס את העבודה החדשה כאן, כי אם גם ובעיקר, על ידי העבודה הזו ודרך העבודה הזו, ללכת ולחזק קבוצת אנשים שתתחיל להחדיר רוח חדשה של אקטיביזם, של ארגון חזק, של חיפוש דרכים "זיך אליין צי העלפען" כשמבחוץ המצב בציונות ובעלייה אינו ניתן על יד אחרים. לחנך אנשים בתנועה,בהכשרה ובהסתדרויות־הנוער, להכין את עצמם לאופנים חדשים של דרך ושל מצור. אינני יודע אם תביני אותי מהמשפטים האלה, אבל אם אצליח בזה, ונראה לי כרגע שיש תקווה, אז תכניס עבודתי במשך הזמן בין אלפי חלוצים ונוער, רוח חדשה והרגשה שיש רק לסמוך על הכוחות העצמיים שלנו ולחפש דרכים איך לעשות בכוח הזה מעשים נועזים שתנועתנו עוד לא ידעה אותם. האצליח?

אשלח לכם בעוד כמה ימים תמונות מכאן. עניין המשך העבודה עוד לא ברור. אולי יתברר בעוד כמה ימים ואני אדע "אויף וואס פארא וועלט איך בין".

רצון להניח יסוד מוצק להתחלתי — ורצון להיות אתכם וגם להיות בארץ, בבית.

קשה לחיות ובעיקר כאן, בפולניה. חיי היהודים הם איומים, ויש שאתה רוצה לברוח לפינה שיש בה חיים פשוטים בתוך חזית. הרצון לחיות הוא לפרקים בכלל לא גדול ויחד עם זה עניין רב לחיים ובעיקר לחיינו. אולי זאת סקרנות לחיים שאתה רוצה לראות את גילויים בזמנים כאלה.

ז׳ילונקה, 10.6.1937

מצבי בעבודתי לא לגמרי ברור. מצד אחד נראה לי שבקרוב יהיה צורך בהרחבת ה״עסק״ ולעומת זה עכשיו נשארתי בלי אמצעים והמצב קשה. הערכת העניין והתעניינות דווקא גדולים. היום קבלתי טלגרמה מבן־גוריון מלונדון לשלוח לו 6 קומפלטים של אוסף התמונות ששלחתי גם לכם. עוד לא ברור לי עדיין אם אהיה בקונגרס או לאו. מחר אני חוזר לוארשה. אני שמח שנחתי כמה ימים מחוץ לעיר ה״פאסקוווה״ הזאת. הנוף נחמד, עם חבר׳ה צעירים, אתמול שרנו עד מאוחר ולימדתי את החבר׳ה הרבה שירים חדשים: ׳צעצועים הלכו לישון׳, ׳שיר ערש׳ של מוצארט, ׳בימי מצור ודמים׳ הקאנון היפה ממקהלת יהודה שרתוק. לפעמים אני מרגיש אושר בשירה.

קְלֶוָואן על־יד רוֹבְנָה, 7.7.1937

מהמחנה נשארתי מרוצה, אם כי העיקר הוא איך יהיה הפרי. בדרך כלל זו מלאכה קשה, להחזיק 45 איש תחת משמעת צבאית. סידור העבודה, עניינים תקציביים, העבודה המשותפת עם הממשלה שיש בה הרבה קשיים ודרושה זהירות רבה...

וארשה, 17.6.1937

☆

עם כל הדיסקרטיות, לכאורה, של המפעל שלא הירבו בפרסומו, החלטתי להוציא אלבום תמונות על מחנה המפקדים, עבודתו ואימוניו, מיועד לזיכרון, ולנוגעים במיוחד לעניין. שלחתי 3 אלבומים למזכירות הקיבוץ־המאוחד, ׳מרכז ההגנה׳, והאחרון שלחתי לבן־גוריון, שהיה אז בלונדון. זה האחרון נפל כמציאה בעיתה, בדיוק ביום שניתן היה לעשות בו שימוש חשוב.

ב־1937 החליטה ועדת פיל על הקמת מדינה יהודית בחלק מן הארץ, וייצמן ובן־גוריון

הסתערו לממש תכנית זו, על אף הויכוחים הסוערים שהיו בנידון בארץ נגד חלוקתה. תוך ניהול המשא ומתן עם הממשלה הבריטית, נקרא יום אחד דוד בן־גוריון למשרד המלחמה, שם היקשו עליו בשאלות, על כושרו של הישוב היהודי להבטיח את ביטחונו הפיזי. בן־גוריון הרבה לתאר את כוח 'ההגנה'. בשובו הביתה מצא את האלבום ששלחתי לו ובו תצלומים מהכוח המתאמן. הוא חזר למחרת לאותו מקום, לגלות להם, כי מלבד הכוחות בארץ, מתכונן צבא של עולים גם בחו"ל.

בעקבות מקרה זה, קיבלתי הודעה לבוא לקונגרס ה־20. בן־גוריון, אליהו גולומב ודוב הוז, שמעו פרטים על הפעולה בפולין וסיכוייה, ודירבנו אותי להמשיך ולהגביר את המפעל, מבלי לחשוש לגודל ההוצאות.

בימי הקונגרס בציריך, קרו כמה התנפלויות של נאצים שוויצריים על צירי הקונגרס ועל רבנים. כונסה פגישה של פעילי 'ההגנה' מבין באי הקונגרס, והוחלט להעמיד שמירה על כמה מהאישים הבולטים וכן לגבש קבוצות לקרבות רחוב ולתגובה נגדית בשעת הצורך. על קבוצה יותר קטנה הוטל להשיג נשק חם וקר. כל אחד מאלה הלך לחנות לקנות מכשירים שאינם דורשים רשיון. קניתי לי אקדח קטן ומכשיר קפיצי למכות יבשות, הניתן להסתרה בקלות. את אלה הבאתי איתי לפולניה בשובי, והמכשיר הקפיצי הפך כעבור זמן לכלי שהיה בו צורך.

תוך כדי הקונגרס, התחילו להגיע שמועות על היענות הממשלה המנדטורית לתביעות הערבים. התחיל תהליך של צמצום העלייה, והפסקת נתינת סרטיפיקטים. מיד תרגמנו את זה לאפשרות שהממשלה הפולנית תתחיל להעמיד מכשולים לפעולה שאותה התחלנו לפתח, ושהיינו מוכנים להרחיב את ממדיה. ואמנם, עם שובי לפולניה, ראינו צורך לעכב את ההכנות למחזור שני של מפקדים, שהתחלנו לתכנן אותו. בתקופת ביניים זו ביקרנו בקיבוצים, ובעזרת אותם המדריכים שעדיין לא יצאו לעלייה, ביקשנו לארגן פעולה פנימית בכל קיבוץ וקיבוץ אם כי בצורה הרבה יותר פרימיטיבית ומוּסְוֶוית, מאשר במחנה האימונים המרוכז. נשק לא היה והשתמשו בתחליף, שהתבטא בשעורים שונים ובעיקר בתרגילי סדר ובניסיון ליצור קבוצות משמעת. שני המדריכים הישראליים שעבדו איתנו בקורס, עוד המשיכו תקופת זמן בביקורים בקיבוצי ההכשרה באזורים שונים, כדי לקיים את הפעולה. כן ניהלנו אותה בצורה קצת יותר חופשית, אם כי גם זה בלי נשק, במושבות הקיץ של החלוץ. וזכורני, בית גדול בקלואן־וואהלין, שבו הטלנו על כמה חברים מאלה שהשתתפו בקורס המפקדים, לעשות את פעולתם בעצמם.

הפעולה הזאת, למרות אופיה המוגבל, התפשטה ברוב קיבוצי ההכשרה. ביקשנו להוסיף הרשמת חברי הקיבוצים למגרשי המיטווחים שבקרבתם, כדי לפתח יותר ויותר כושר הקליעה, ולהעלות את רמתו.

כאמור, מפעם לפעם נידחו פעולותינו לארגון קורסים מרוכזים למפקדים ולמדריכים. אולם באותו הזמן החריף המצב הביטחוני של היהודים עצמם בישובי פולין ובאזורי הספר שלה. יום אחד בשנה, שהיה יום השנה לסטודנט הפולני, שנהרג על ידי יהודים בהתנגשות בוילנה, הפך להיות יום מועד לפורענויות במקומות שונים. אם כי לכאורה, אסור היה עלינו לטפל בשטח הפנימי, ראינו צורך לגבש קבוצות לשעת חירום באזורים בהם נמצאו קיבוצי הכשרה. הקימונו בקיבוץ ההכשרה בוילנה, בית־מלאכה קטן, והדגם של המכשיר הקהה,

הקפיצי, שרכשתי בשוויץ הפך למוצר תעשייתי. התחילו להעביר מאות ויותר ממוצר זה לכל מקום שהיה בו גרעין להגנה עצמית.

זכורני פגישה של אגודת עגלונים וסבלים ברחוב גנשה בוארשה שהשתייכו ל׳פועלי ציון׳, והוזמנתי לבוא לפניהם לברור דברים בקשר לארגון הגנת הסניף במקום. היה לי אז ספק אם הם קלטו את ההסברות הכלליות, או את הדוגמאות שהבאתי מחיי הארץ, אבל לא היה ספק, לפי פניהם, לפי כושרם והתנהגותם, שהם מהווים אגודות שבשעת הצורך, במקרה של צרה, יקחו חלק פעיל.

העלייה של ׳סרטיפיקטים׳ הלכה והצטמצמה. ההכנות למפעלי עלייה ב׳ עדיין לא הגיעו לשלב ממשי. עבודתנו המשותפת עם השלטונות הפולניים נפסקה. לעת עתה, לא ראיתי אפשרות לפעולה או לפיתוח יָזמות חדשות, ועל כן החלטתי להקדים לחזור לארץ. אפשרויות שעתידות היו להתגלות מחדש, לא נתנו מקום להפסקה גמורה ודרשנו שיבוא מישהו אחר להחלפה. כעבור תקופת זמן — כבר לאחר עזיבתי, הגיע לפולניה חבר אשדות־יעקב, מנשה עמלי, עליו הוטל להמשיך במה שאפשר היה להמשיך.

וכותב יהודה ארזי: "בקורסים אלה ביקרו באופן מתמיד חברי מרכז ׳החלוץ׳ צביה לובטקין ואנטק (יצחק) צוקרמן. בפגישה הראשונה שלי עם צביה אחרי המלחמה, אמרה לי שרוח ׳ההגנה׳ של הקורסים היא שהאצילה עליהם בימי השואה את הכוח הנפשי והאומץ בבואם לארגן את יחידות ההגנה העצמית בגיטאות פולין.

"ז׳לונקה מילאה את תפקידה" כתב שמואל בן חיים, משרידי ׳החלוץ׳ הפולני, למרדכי חדש ששירת בבריגדה באיטליה.

ספר ׳תולדות ההגנה׳, עמ׳ 1002

אימונים במסגרת הקורס. פולין 1937

בזה תמה פרשת חלקי בתוך ההכשרה הצבאית, וייתכן ששמורים פה ושם סיכומי פעולות והתָכניות שבוצעו או טיפלו בהם, לאחר עזיבתי את פולין.

לדאבוני דווקא הנושאים של הווי וטרמינולוגיה לצורך סודיות, לא זכורים לי כראוי. אבל, אולי רק אוסיף, שכעבור 10 שנים, כאשר שֻרתתי בבריגדה, ונמצאתי בראשית המגע עם השרידים — גם במחנות גרמניה, וגם בחלק המזרחי של אירופה — הגיעו אלינו העדים ובעקבותם גם נוצרו הקשרים עם שרידי החטיבה שהתארגנה בבוקרשט למטרת עלייה ארצה. נתנו להם את האות לתזוזה אל חופי הים התיכון, בו היו לנו אפשרויות לא מעטות של קליטת אנשים, על מנת שהדברים יתחילו להתבצע בכוון של עלייה ב׳. כאן עלי להזכיר, כי באותה התקופה הגיע מהארץ, אותו איש, יהודה ארזי, עליו הוטל לארגן את עלייה ב׳ מחופי איטליה. נוצרו אז במקומות שונים על הגבולות קבוצות פעולה שצריכות היו לכוון את התנועה, בעיקר מהחלק המזרחי. יום אחד קיבלתי פתק מאיש אחד, שחתם בשם מולא — איש השומר הצעיר, שהיה אחד מחניכי קורס המפקדים שאותו ריכזתי אז, והוא מונה בזמן הזה על פעולות הבריחה בגבול יוגוסלביה.

☆

--- הגיע אלי גם הד ממרחקי זמן שלא תארתי. הד מנושא שכל־כך יקר היה לי. חבר שהיה אחד מחניכי בקורס אחד מזמן שליחותי בפולין. איש זה חותם בשם מולא (ואינני זוכר אותו בדיוק), כנראה נודע לו שאני כעת כאן והוא שלח לי פתק ובו כתוב לאמור: ״עבודתך אז לא היתה לשווא.״ מאוחר יותר נודע לי שהוא וחבריו היו מאבות האקטיביזם הלוחם של הנוער היהודי בפולין בימי ההשמדה. הפתקה מצורפת בזה. אנא, שמרי עליה...

טרויזיו איטליה, 9.7.1945

☆

כאמור ביקשנו, על ידי הכנת המפקדים והמדריכים, ליצור את הגרעינים שיוכלו לקיים מתח, חינוך והכוונה של אנשי החלוץ, גם לגבי חברותם העתידה בהגנה בארץ, וגם לגבי ארגון פעולות עלייה ב׳.

קיבוץ ההכשרה, או חלק שבו שנקרא ׳השורה׳*, כפי שזה היה גם בקיבוצי הארץ, הם היו גופים קבועים. לא כל כך ברור לי, באיזה מידה הקיבוץ כולו היה שותף לפעולה, או שזה התחיל קודם, בארגון של חלקים בתוך הקיבוץ, כדי לפתח את הפעולה בממדים שהיה ניתן בידי המדריכים לעשות.

לגבי עלייה ב׳, ארגון העפלה וכו׳ אינני זוכר לפי האנשים או לפי פעולות מיוחדות. אבל ידוע לי שמבין אלה שהתאמנו אז עלו והצטיינו בארץ אנשים שקיבלו תפקידים בתוך ארגון ההעפלה באניות לארץ.

הסיבה העיקרית להפסקת שיתוף הפעולה עם הצבא הפולני ב־1937 היתה כפי שציינתי קודם — הפסקת או הקטנת העלייה לארץ בצורה משמעותית. לפולנים היה אינטרס לעודד עזרה רק לגבי עולים לארץ, כדי להמנע מטיפוח המחתרת, או ארגון ההגנה ככח צבאי יהודי בתוך פולניה עצמה, שזאת בוודאי ביקשו למנוע. יחד עם זאת, כנראה שגם הם לא ראו צורך להפסיק לגמרי את התקוות או הסיכויים של המשך הפעולה, בהנחה שאולי העלייה תיפתח מחדש, או שתוגבר על ידי עלייה ב׳. לכן לתקופה האחרונה של שירותי בפולניה, אפשר

* ׳השורה׳ — אחד מכינוייה המחתרתיים של ה׳הגנה׳.

לקרוא תקופה של השהייה: מחד לא הודיעו לנו על הפסקת הפעולה, אך מאידך השהו כל פעולה ממשית מרוכזת, כפי שהיינו רוצים אנו לראות אותה בביצוע הקורסים, שהם היו צריכים להקים ובהכנת קַדְרים שישרתו גם את העלייה לארץ וגם את ההגנה העצמית במקום.

לצערי, לא עומד לי זכרוני ולא רבים זכורים לי בשמותיהם מאז. מבין הבחורים אני זוכר חבר ששמו היה גזש, הוא האיש מקיבוץ ההכשרה בוילנה, שהיה אחר כך חבר רמת־רחל. אחדים זכורים לי בַּפנים ואף נפגשתי אתם, אבל אינם זכורים לי בשמותיהם. הזכרתי את מולא, איש השומר־הצעיר מקיבוץ צ׳נסטוכוב או קיבוץ אחר, אינני בטוח בזאת. כשנתקלתי בו אחר־כך, הוא היה כבר חבר קיבוץ המעפיל, של השומר הצעיר. מהבנות אני יכול להזכיר את פנינה שינמן מאלונים, עליזה מגבת, מלכל׳ה מאפק, וצמרת שהיתה חברה בקיבוץ השומר הצעיר (נדמה לי באילון).

2.3.1937

--- נמצא אני כבר במקום, במחנה. השלג נמס, גשם ורוח. הזמן והתנאים לא כל כך נוחים לעבודה כזו. זה היום השלישי במחנה. הדברים כבר הסתדרו והעבודה הולכת. לו היתה לנו אפשרות כזאת להכין אנשים בארץ, היה זה דבר גדול מאוד. יש לי 30 תלמידים — 24 בחורים ו־6 בחורות. מלבדי עובד עוד קצין פולני — שאני נדבר אתו רוסית — ועוד בחור ספורטאי. אני עסוק בשיעורים, הרצאות, הנהלת המחנה. קם ב־6 בבקר, שוכב ב־12 בערך. החברה טריים לגמרי וקשה להוציא במשך שבועיים חייל טוב, אבל מה שישיג כאן איש במשך ימי המחנה הזה, יהיה הרבה מאד. על הדברים האלה אל תספרו ברבים. אם המחנה הזה יצליח — ואני מקוה שיצליח — ארחיב את הפעולה וכבר ודאי אשתמש בניסיון חשוב שארכוש כאן.

וארשה. מוצאי שבת, חצות, 6.3.1937

איטל׳יק יקירה — שלום לך,

חדש אין לי, אבל עבודתי במחנה עלתה על הפסים. אני ותלמידי עובדים הרבה, עייפים מאד ונופלים למשכב בלילה כהרוגים. בזמן הקצר העומד לרשותי כנראה אצליח להכשיר את החברה לא רע ואשלח לארץ פלוגת חיילים טובים. לו היתה נראית לי כבר יותר בטוחה האפשרות לפתח הלאה וּבְמַשְׁתַּב גדול את עבודתי, הייתי שמח, כי מה שאני עושה ומתכוון לעשות, הוא דבר חשוב מאד לארץ ולהגנה.

צר לי רק שהעבודה דורשת להיות מרוכז רק בה ואין לי אפשרות כמעט לחיות קצת את חיי התנועה והיהודים מקרוב. אני מרגיש שזה היה חשוב בשבילי.

היום יצאתי עם הפלוגה שלי — 30 איש — בְּמַרְשׁ לויסלה — 3 קילומטר דרך — ולתרגילים בשדה. יער, תנועה — לו קצת אתכם — אתך, עם הילדים...

6.5.1937

איטל׳ה יקירה,

... האביב בכל תָּקפו: השמש מחממת כבר כהוגן. העצים מוריקים, השדות במלוא הגידול

הרענן ויש כבר פריחה. קשה עכשיו לשבת בין חומות וארשה. והגעגועים עכשיו יותר חזקים והלב מפעם יותר.

אני התחלתי שוב וביתר מרץ, את הכנותי למחנה גדול במספר המתלמדים ולמשך יותר מחודש. העבודה מרובה והדאגה גדולה ולא נשאר לי זמן לעבוד על עצמי, אם כי יש צורך להכין את עצמי לעבודה זו. הקריאה לא ניתנת לי בנקל וצריך הייתי עכשיו להיות סטודנט חרוץ. הלוח שלי אינטנסיבי מאד. ב־14 למאי אני מתחיל את המחנה. ב־22 אצטרך לנסוע ליום־יומיים לועידה של "פרייהייט" (הסתדרות של נוער) שבה יוקדש יום לשאלות חינוך הנוער להגנה. באמצע המחנה, משער אני, אתם תבואו אם הנסיעה תסתדר ואני אצטרך לצאת אליכם לכמה ימים (שרק אוכל) לפגוש אתכם ולבלות אִתכם מספר שעות. עם גמר המחנה, בחצי יוני, אצטרך להיות שבוע בסמינר של 'החלוץ הצעיר' (בווהלין) ואחר־כך להסתובב בכל פולניה. יתכן שגם אסע לקונגרס, אם כי זה עדיין לא ברור, ואחר כך עבודה רבה. זה לפי התכנית — במציאות זה אולי אחרת, אם כי יהיה רע מאד אם לא אהיה טרוד ועסוק מאד בעניין זה. יהיה רע לי ורע לעבודתי...

וארשה, 2.3.1937

שלום לכם יקירי, רותקה, אבינועם ושמואליק,

רותיק עוד לא יודעת לכתוב ואמא כתבה לי שלא אכפת לה כלל שאבא איננו. אבל אתם, הבנים, כותבים לי: אבינועם שמתגעגע ושמואליק שאומר שעד פסח כבר אני צריך לחזור.

רק לאבא אתם מתגעגעים ילדים, ואני — אבא שלכם גדול, וגדול עוד יותר יודע להתגעגע. ואתם לעתים כל כך קרובות באמת חסרים לי, חסרים. ואני לא רק להציץ לחדרכם, למשחקיכם ולפניכם הייתי רוצה, כי אם ממש לראות, לשוחח אתכם, לספר לכם, ללוות אתכם לשנתכם, לכסותכם ולנשק לכם לפני השינה. וזה כל כך רחוק ולבי כואב לי כי אני אוהב אתכם מאוד. ואת רותקה הקטנה, הבובה השמנה שלנו, הייתי רוצה להחזיק על הידיים או להרכיב על כתפי, לרחוץ אותה ולשחק אתה, הגנדרנית והמפונקת. אבל איך אני יכול לעשות זאת? הן אני נסעתי לעשות איזו עבודה ורק התחלתי בה ואני לא יכול לעזוב אותה. אנחנו, השליחים מארץ־ישראל, משתדלים כאן להכין את החלוצים לארץ וללמד אותם עד כמה שאפשר את הדברים הנחוצים לנו מאד בארץ. הן אנו עדיין מעטים בארץ, והערבים מתנקשים בנו וברצוננו לבנות בָּארץ מולדת להרבה מיליונים של יהודים. ואין אף אחד עוזר לנו ואנו מוכרחים לעזור לעצמנו. וזה דבר חשוב שכל חלוץ וכל יהודי שעולה ארצה יהיה מוכשר בנפשו ובגופו לעבודה, לסבל ולהגנה. ואם השליחים יכולים לעזור לזה שהחלוצים והיהודים יתכוננו לארץ, יבואו מוכנים יותר לכל מה שמחכה אצלנו לאדם — גם לטוב אבל גם לרע, אז הם צריכים להשתדל לעשות זאת, עד כמה שהם יכולים. ולכן, ילדים יקרים, לא אוכל לשוב, אבל נשוחח מפעם לפעם...

ציריך, 2.8.1937

שלום לך איטה,

אתמול הגעתי הנה ובאתי ישר לישיבה של פלוגות שלנו בארץ ובחוץ־לארץ. דנים בעניין החלוקה והמדינה. עוד מעט מתחילה ישיבת הסיעה שלנו בקונגרס והערב כנראה ידברו טבנקין, ברל ובן־גוריון. וייצמן בקש להיות נוכח בישיבה זאת לשמוע את השוללים ובעיקר

את טבנקין. עדיין לא ידוע מה יהיה גורלו של הקונגרס, אם הוא בכלל יוכל לגמור משהו. ועדת המנדטים מחכה למסקנת הקונגרס לשם המשך ואולי התחלת עבודתה.

בשוויץ, כידוע יפה, אבל עוד לא ניצלתי ולא ראיתי דבר. רק עכשיו מצאתי לי חדר. הכל ביוקר רב.

תוך כדי פעילותו בפולין, נקרא מוטקה לקונגרס הציוני בציריך, כדי לעזור בארגון סידורי הביטחון וההגנה של המשתתפים, ובאבטחת ביטחונו האישי של דוד בן־גוריון

4.8.1937

שלום איטה,

כבר בתוך הקונגרס. היתה אתמול ישיבת הפתיחה והיה רגש קשה. זאת לי פעם ראשונה בקונגרס, בדחילו ורחימו למעמד זה של ה׳כנסת הגדולה׳ לתפוצות עמנו ברגע זה. האם פגה ההתלהבות בתנועתנו? והאם נגזר שישיבת פתיחה רשמית של קונגרס על נימוסיה, ברכותיה ואזכרותיה צריכה להיות משעממת? האם לא צריך היה הקהל הגדול, הצירים והאורחים, בעצירת הנשימה ובשקט חגיגי לעשות את הערב הזה? והנה בושה, וחול! היו כאלה שגם עיתון קראו ומכתבים, שוחחו, פיהקו, רעשו (כמו באסיפה אצלנו) וחיללו. והנה למחרת — הוא היום — ישיבת הקונגרס הראשונה ונאום וייצמן. את תָּכנו ודאי קראת וקראתם כולכם. זה היה נאום גדול ומלא רגש והעלה את הקונגרס למתיחות נפש רבה. ה״אני מאשים״ כלפי הממשלה והאדמיניסטרציה, המלא גאווה, כוח, והכרת צדקתנו, והפנייה להרברט סמואל בקריאה המזעזעת: ״מדוע, מדוע?״ עוררו רטט. ובתוך הנאום הגדול הזה קיבל וייצמן גם מהלומה קשה ומרה. בתקיפת הדור הצעיר שלבו אולי התקשח. ריכוז 2 מיליונים יהודים (וכמה זה שנות דור?) והרחקת ישוב יתר הארץ ויתר היהודים ל״באחרית הימים״ היו אכזבה מרה. הכרזת ההסכמה לחלוקה — למרות שההחלטה היתה שווייצמן לא יגע בנאום הפתיחה בשאלה זו ולא יפתח את הקונגרס בהכרזה זו — והגדרת יכולת ההתיישבות בעשרות השנים הקרובות, היו מכות קשות כלפי חוץ וכלפי פנים. ואחריו נאום אוסישקין. אמונה לוהטת ונאמנות ציונית באיש פרימיטיבי וגדול זה — נתערבבו בנאום זול ונסתאבו. כפי שהנך רואה: נישט פריילאך. וגם בתוכנו, ב׳סיעת עבודה׳, מלחמה קשה ורצינית. בעצם כמעט אינה קיימת עדיין בקונגרס זה סיעת עבודה — השומר הצעיר מתכנס לחוד, וזה כשישה ימים נמשכת מועצת המפלגה שלנו ובמרכז הויכוח בן־גוריון הלוהט באש המדינה העברית וטבנקין הגוזר וחותך וגומר במשפט המנסר: ״המדינה — זאת חלוקת הארץ וחלוקת המחנה״.

5.8.1937

ושוב מועצת המפלגה — ואין הסכם. והשוללים אומרים: לא ניתן ייפוי כוח להנהלה לשאת ולתת בדבר החלוקה — אין לקרוע את המנדט, המדינה — פיקציה ואסון, 80% של הארץ מדינה ערבית, הקונגרס לא יכול להחליט בדבר החלוקה. התנועה לא החליטה עוד.. — הקונגרס נפתח והסיעה שלנו לא מופיעה, מבקשת לדחות, מחפשת סיכום מתוך אחדות. רק עוד צעד ואנו מפולגים. ועדה מחפשת מוצא. כבר קרוב ההסכם ושוב נדחה. הקונגרס מחכה, השוללים מבקשים עוד להתייעץ. באספת השוללים הופיע ברל. הוא אינו בין המחייבים, הוא בין השוללים, אבל הוא מחפש לא לתת לקרע לקום, הן בן־גוריון קניין גדול לתנועה, האם נפסיד אותו? ההנהלה תִּפֹּל — מי מתוכנו ילך לשם? ויש ידיעה שצ׳מברלין רואה מוצא ב״תכנית הרברט סמואל״ ומוכן לוותר כבר על הצעת המדינה. אין מוצא! מוכרחים למצוא פיתרון — ומתקבלת החלטה:

א. לחייב את ההנהלה ללחום על קיום המנדט והגשמתו המלאה.

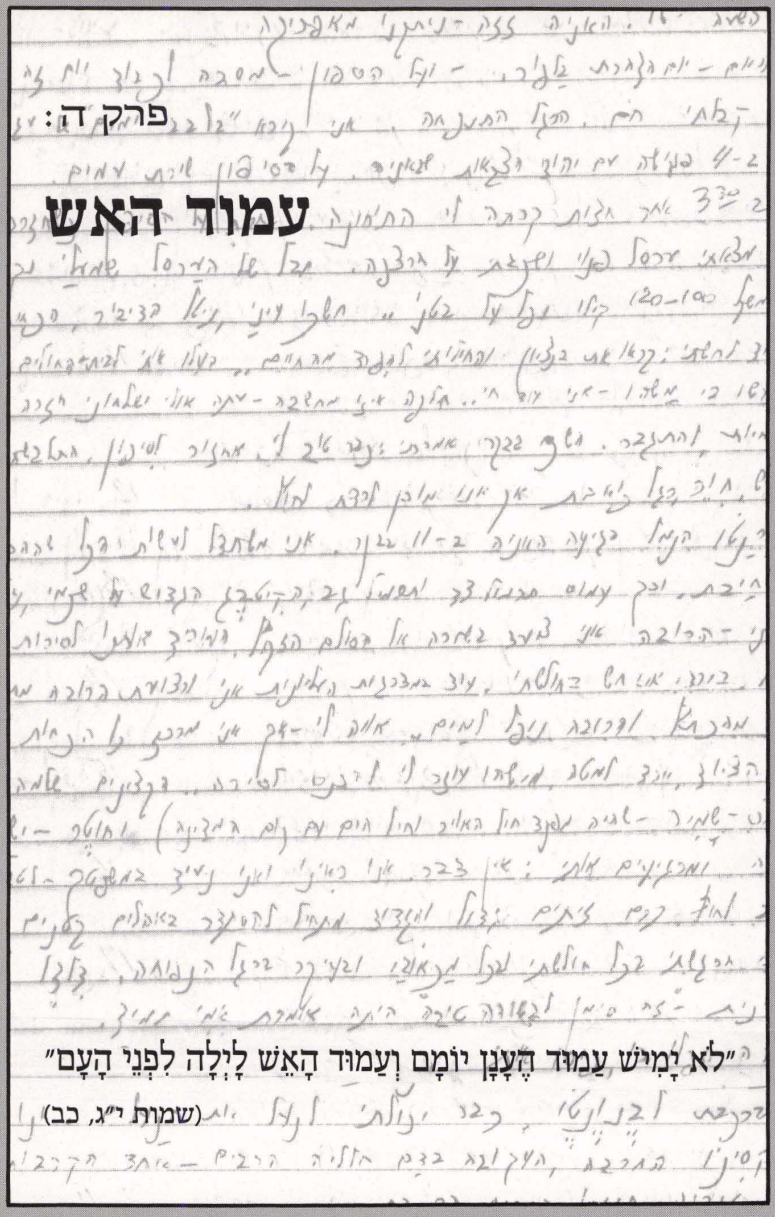
ב. לתת ייפוי כח להנהלה לברר עם הממשלה וחבר הלאומים את תָּכנית הקמת המדינה היהודית.

ג. להביא להחלטה את "הצעת המדינה" לקונגרס שיבחר במיוחד לשם כך, על יסוד בירור התָכנית בתנועה.

ד. לא לקשור את ההסתדרות הציונית עד הקונגרס הזה עם שום פעולה המעמידה בסכנה את המנדט.

גם ייפוי כח להנהלה לנהל משא ומתן כפי שבן־גוריון דורש, גם רשות קבלת תכנית רק על־ידי קונגרס מיוחד. בן־גוריון רואה סכנות בעניין הקונגרס אבל מוותר לשם אחדות המחנה. מציע את עצמו להנהלה החדשה — ללחום את מלחמת המדינה העברית. נמצא מוצא. הוקל. אבל במעמקים עוד חרדה, עוד דאגה: מה יהיה הלאה? Pro domo sua*, לא ארבה. אתמול מצאתי לי שעה ויצאתי בסירה על פני האגם הציורי. שטתי על פני המים השקטים של שוויץ השקטה והיפה המכנסת בתוכה שליחי עם מתלבטים בסערה ובעינויים על דרך לא ברורה ועל גורל מוזר ולא ידוע. לפני כמה ימים כתבתי קצת לשמואל על "מסביב לקונגרס". עם גמר הויכוח הפוליטי הגדול התחילה העבודה בוועדות. 'סיעת עבודה' עושה את כל המאמצים להציג לפני הקונגרס את עבודת ההווה, את המצב ההולך וקשה של שוק העבודה בארץ. מצב ההתיישבות החדשה, ירידת הפרנסה. בקשר עם הקלה במצב העבודה יש איזה הישגים וכנראה יעשו משהו ליצירת עבודות. עוסקים בהכנות אקסקוטיבה חדשה. המפלגות, חוץ משלנו, מציעות אקסקוטיבה גדולה 15 — 17 איש. יש הצעת האקסקוטיבה הישנה שתשאר הנהלה קטנה ועל ידה ועדה פוליטית בהשתתפות ניכרת של השוללים, שתשב בלונדון ותעבוד יחד עם ההנהלה. הערב הייתי בישיבת הוועדה הפוליטית. המשלחת לז'נווה־וייצמן, שרתוק ונחום גולדמן — מסרו דו"ח. מסקנת ועדת המנדטים תהיה כנראה ברוח החלטות הקונגרס: ביקורת ממשלת המנדט, אמונה באפשרות לקיים את המנדט ועמידה בכל תוקף על זה שכל זמן שהממשלה לא תציע תכנית ברורה, מפורטת, להקמת מדינת יהודים המותאמת לצרכים ולהבטחות — נשאר בתוקפו המנדט בלי כל שינויים. מועצת חבר הלאומים ודאי תקבל את המסקנה הזאת ואז זה יעבור ללונדון — הממשלה והפרלמנט. שם יהיה המשא ומתן העיקרי שיצטרך לחזור לאישור 'חבר הלאומים'. לעת עתה המצב לא רע (אם כי ודאי תהיינה עוד הרבה צרות), התערבות עיראק נדחתה על־ידי ועדת המנדטים, והמשלחת הערבית הנמצאת בז'נווה מדוכאת וב"מצב רוח". יש ניסיונות מצד הערבים להיכנס למשא ומתן אתנו.

* למען עצמו, "לטובת ביתו".

פרק ה:

עמוד האש

"לֹא יָמִישׁ עַמּוּד הֶעָנָן יוֹמָם וְעַמּוּד הָאֵשׁ לָיְלָה לִפְנֵי הָעָם"

(שמות י"ג, כב)

מוטקה, חייל בבריגדה. 1942

הפסקתי עבודתי בעיבוד קרקעות הקק"ל בצמח, וברכישת והחלפת אדמות עם ערביי הכפר. התגייסתי לצבא הבריטי, יחד עם פולקה ואצקה. עשינו כמה חודשים בצריפין (סרפנד) בחיול ואימונים, יצאנו לשירות במחנה השבויים האיטלקיים והגרמנים בלטרון — שמירה על השבויים.

ירושלים. יום רביעי, חצות. יולי 1942

איטה וילדים יקרים —

מחר בבוקר אני יוצא לסרפנד.

אתן את שבועתי לקיסר בקול ואת השבועה למלחמת היהודים ולצבא היהודים — בלחש.

זה יהיה היום האחרון לחופש האזרחי שלי — יום ראשון ל"שיעבודי" למלחמה — מלחמת נקם, מלחמה על הארץ, מלחמה למען עתיד עמנו.

— זה יום קשה ויום מאושר.

האדם — בשר ודם. הולך וכושל. שוגה וחוטא, שוקע ברגיל ומבקש נוחות. כשהוא מתעכב, מפסיק את מהלך החיים הרגילים ושם על עצמו "כבלים" של מילוי חובתו ומשאת נפשו — הוא מפסיק ללכת בדרך הרגילה ושוב עומד לפני העיקר שנשא בנפשו בנעוריו. הנעורים, ילדים יקרים, הם הימים שבהם אתה מבקש את הדרך לעתיד ואת העתיד בטָהרה, בלהט, בכל מאודך.

ולא דומה היום, הימים הרבים, הקשים, האפורים — לנכסף, למטרת ההיחלצות. ורחוקה הדרך שאי־שם בסופה מאיר הדבר הנכסף.

להאיר לעצמו, מתוך עצמו — בדרך זו — זאת הברכה שאני מברך את עצמי ליום המפנה (ואני מרגיש דבר מה דומה ליום עלייתי ארצה) ובזה תברכו אותי גם אתם, יקירי, אהובי.

מי יתן ואשא וגם אוכל — אם הברכה הזו תצמח מתוכי ואתם אתי באשר אני.

שלכם, אביכם ידידכם.

ביולי 1942 המתה סרפנד מגיוס מוגבר בשל חרדה הולכת ועולה.

ראייתי היתה קצרה מהרכבת משקפיים. חששתי שמא יש בכך פגם לגבי חייל ביחידה לוחמת. באוזן אחת שמעתי רק כ־40%. וכך התחכמנו — שני חברי כנרת שהתגייסו איתי באותו יום, עמדו משני הצדדים, בין אחרים המחכים לתור וסייעו בידי בלחישה על הטעון תשובה. כך יצאתי סוג א׳ א׳ ובאתי עם כולם אל השבועה למלכה ולנסיכה. שמח ושליו קיבלתי את ראשית האימונים וכל הדקדוקים הקטנוניים והמגוחכים לכאורה שבטירונות והפיכת אדם לחייל. מצאתי מרגוע בציפייה.

באותו זמן נראתה ההכרזה על צירוף פלוגות חיל הרגלים שלנו לגדודים, כצעד חשוב ומבטיח בבניין הכוח הלוחם של המתנדבים הארצישראליים. אך בדיעבד לא השתנה כמעט דבר לגבי התפקידים השוטפים שמלאו היחידות ולגבי תקופת אימונים מתעצמים.

על אף נשימת רווחה עם נסיגת הגרמנים מאל־עלמיין, התגברו אי הסבלנות והציפייה. כמה מחברינו שנראו בעיני רבי הסמלים האנגלים, משירות צבא הקבע, כאינטליגנטיים מדי

— בשל משקפיים, רזון גוף או תנועות בלתי זריזות משובשות מעט — הועברו ליחידת הקשישים בטענה שנועדו לתפקידים בעורף.

כך נפל יום אחד בגורלו של חיים בן־אשר לעבור לקשישים. בכמה תחבולות אמנם הוסרה הגזירה, אך לא קלה ממנה תפסה מקומה: בן־אשר נקבע לשמש בְּטָמָן (חייל־משרת) לאחד הקצינים. מצבו היה עדין. הוא כתב מכתב לקצין המפקד בזו הלשון: ״התנדבתי למלחמה, אך יש אדם אחד בלבד שאני מוכן לשרתו והוא — משיח בן־דוד״. הקצין חייך ופטר אותו לנפשו.

על שניים מחברי כנרת פולקה ג. ועלי הוטל ריכוז הגיוס והתעמולה בירושלים.

יום לפני עלייתי לשם, פגשנו איש ותיק מן העלייה השנייה ומשאלה מוזרה איתו: בנו בגיל החייב גיוס, אך אינו רוצה בכך.״אולי תוכל לנסות ככל האפשר בעדינות, לשכנע אותו ואף ללחוץ במידת האפשר שיבוא בין השורות״.

ניסינו בנחת והדבר התמהמה. יום אחד נודע לנו כי האב לא עמד בלבטיו והתנדב בעצמו. שבועיים לאחר מכן התגייס הבן.

פלוגתי נשלחה למצרים, ליד העיר סואץ,לשמור על בתי הזיקוק ונמל הדלק.

התפקיד היה תפקיד, אך לא יכולנו להשלים עם ריחוקנו מהמטרה הנכספת. יום אחד בקשונו לבוא לקהיר לאסיפה רבת־עם של חיילים ואזרחים בי״א באדר, יום תל־חי.

הנושא השתלב עם הידיעות הראשונות שנתקבלו על השמדה המונית ועל מלחמת הגיטו בוארשה. האוירה באולם היתה מחושמלת. כמה נכונים אנו לַכל וכמה רחוקים מאפס קצהה של המטרה.

סואץ ערב שבת, 18.12.1942

יקירותי השתיים — האמא והבת!

בשעה זו אתן אולי עוד מחכות לי שאבוא. ולי לא היה מזל וברגע האחרון — הבוקר — מצאו את פשעי הכבד והודיעו לי בצער שלפי תקנות המלך — הוד מלכותו — נמנע ממני החופש עד 26.12 (כמובן — אם בינתיים לא אתחרבן שוב...)

המלך יושב לו על כסאו, המלכה, ודאי, לצדו ואם יש לו בנים או בנות הם, אני תקווה, מסובים יחד. והוא אשריהו וטוב לו. ודאי אינו ידוע שבתקנותיו שלל מאחד מחייליו את אותה ההנאה — להיות יחד אתכם. ואני אומר אשריהו וכו׳ כי אני בטוח שהיה מצטער והיה ודאי מתבייש להביט בעיני המלכה, רעייתו. ואני כחייל נאמן אינני רוצה שהמלך שלי יצטער הרבה...

ויש לי עוד טעם לנחמה — גם כן חשוב! — הן אני מוכרח להזכיר שרבים, הוי רבים, מחייליו בני עמו ומחיילינו־אחינו, נפרדו בשל המלחמה הזו ממשפחותיהם לחודשים רבים וגם לשנים ומה אני סוף כל סוף — הן אני רואה אתכם, ברוך השם, לעתים די קרובות ואם אפילו יש קצת צרות (הנה שמואליק חולה, הנה רותקה מתנהגת לא כהוגן, הנה אמא מרגישה לא כל כך טוב), הן אתם שלמים ובריאים...

25.1.1943

נגמרת פרשה קצרה של חיי הפלוגה — זה עכשיו עיקר חיי וזאת החברה שלפרקים אני מרגיש את עצמי דבוק בה לא פחות מאשר חברת הבית שאני קשור בה יותר מעשרים שנה.

עם הספקות ולפרקים תחושת חוסר טעם המגיעים עד יאוש עקב מאמצינו, מתיחותנו הרוחנית, גדלות התנדבותנו ותכלית המעשה שלנו. — בכל זאת אני מרגיש את עצמי במקום. את שלי אני עשיתי ועושה, אם כי לעתים מתוך חריקת שיניים על המרחק הרב שבין מה שאני עושה ומה שברצוני לעשות.

בהתקרב ימי הפסח ביקשתי להבטיח כי הפלוגה תערוך פסח כהלכה. ערכנו הגדה, הקצין חרט אותה על סטנסיל בכתב יד נפלא — לשכפול. נקבעו קריאות ונלמדו שירים — רובם על פי ההגדה של כנרת. על קטע אחד מירמיהו "מי יתן ראשי מים" התעקשתי כי יושר על ידי אשה. לא הרחק מסואץ היה בית־חולים עם יחידת בנות שלנו שהוזמנו לעשות אתנו יחד את סדר הפסח. אך חיילת בעלת קול יפה ורגיש מצאתי במחנה אחר. בג'ניפה במרחק כ־40 ק"מ מאתנו. כמה פעמים נסעתי לשם בטרמפים בערב, כדי ללמדה, ופעם אף עשיתי מחצית הדרך חזרה ברגל, בלילה, באין טרמפ במדבר.

אך החיילת היתה אתנו בליל הסדר. בין חולות המדבר באוהל היו שתיקה ורתת כשהיא שרה: "מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה" וקול גבר חם: "והיא שעמדה לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו".

סואץ 1.1943

כשאני שומע את חברי החיילים מתלוננים: האוכל לא די טוב, העבודה קשה, הדרישות רבות, הצדק לא כל כך משביע רצון, החופש לא ניתן כפי הרצוי וכו' וכו', אז יש ואני עומד לפני אותו מתלונן ושואל אותו כמה שאלות: הגד לי, אחי, יש לך קרובים בפולין, בצ'כיה, בסיביר, בטורקסטן, ברומניה? ואם גם אין לך, גם כן תוכל לזכור אותם קצת. הלוואי והיה להם אוכל — רבע מזה, עבודה קשה פי כמה מזו שלך, אחוז אחד מחופשתך ופחות מזה אפילו מהצדק וכו' וכו' והם היו מאושרים מאושרים והיתה בליבם עוד חיה — תקווה...

השנה היתה שנה של עמידה לכאורה. נראה היה כי הכל מתפורר ואין תוחלת ואין תכלית.

שמרנו, שמרנו, שמרנו... כל המשאלות הולכות ומתנדפות. פלוגות חיל הרגלים שנשאו נפשם לגדולות נשארו מאוכזבים.

נפתחו פתחים לעבור ליחידות אחרות — נהגים, מהנדסים, פורקי אוניות. מרתכים. פעילות, מאמץ מלחמתי: יחידות השיגו נשק ותחמושת, החביאו במדבר סיני או אף העבירוהו להגנה בארץ. אחרים נפגשו ביהודים בצפון אפריקה, טיפלו בילדים וגם העבירו נערים לארץ במדי חיילים ופנקסי צבא.

יוני 1944

במפרץ שוב — ימים אפורים. שמירה ושוב שמירה במחסני הצבא, במתקנים שונים, שמירה על מכלאות עיזים — מזון למחנות הצבא ההודי שבשירות הצבא הבריטי. עד מתי?? פורמלית נקבעו גדודים, מעשית — היינו מפוזרים בפלוגות. היאוש גובר, הבחורים מתחילים לרנן ולבקש העברות ליחידות אחרות. פולקה ואצקה הצטרפו לפלוגת מהנדסים. פעילי היחידות, המבוגרים יותר מרוב החיילים, מתכנסים ויוזמים לחץ. פנינו לבן־גוריון שבראש הסוכנות. ב־3.7 עלינו — גרבובסקי, בן־אשר, בני אפלבוים ואני — לירושלים, לישיבה עם בן־גוריון. על טענותינו ענה בן־גוריון כי הוא מבין לרצון ולאי השקט שבין

החיילים — אך הרבה משאלות של שונים וחזקים מאתנו אינן באות לידי מימוש ויש להמשיך... (אך בסוף דבריו נשמע כעין רמז לתביעותינו מהבריטים ולשמץ סיכוי בבאות...) חזרנו ליחידותינו. אחרי הרמז הדק של בן־גוריון, העליתי בפני צעירי פלוגתי, ביתר הדגשה את הסיכויים, והשתדלתי לגרש את היאוש ולהפיח תקוות. אכן הצלחתי די טוב בין צעירים רבים וטובים — והם זכרו לי זאת בימים הבאים.

☆

בהיעדר הכוונה לאומית או ישובית מרכזית, ונוכח הגבלת פעילותם של הוועדים, נתקף חוג הפעילים, שרצה לראות בהתנדבות תנועה ציבורית המשמשת מנוף להתחדשות ציונות — תסכול גובר והולך. במכתבו לבנציון כותב מרדכי חדש:

"שתי הרבבות — במצור! מצד הישוב והמוסדות, ומצד העולם. ובפנים?... ודאי, חוסר הרגשת התפקיד וחוסר ההרגשה שאכן עלינו, על עצמנו מוטל משהו ביצירת הדבר הכללי... הצבא העברי שבלב...

שתי הרבבות צריכים לא רק להיות ה"יש", כי אם להיות הלחץ למה שמוכרח להיות!..."

'תולדות ההתנדבות', כרך שני: 'המאבק לצבא עברי', עמ' 159, יואב גלבר.

☆

תשאל עלי? מתבוססים בקטנות וסופגים עלבון... המלחמה לא נמאסה עלי עדיין — עוד לא עשיתי מלחמה. הביתה אינני רוצה עוד לחזור — עלוב לחזור כך...

רוצה להסתייע בהכרה מדינית פעם, בחזון של נס פעם, באמונה משיחית פעם. וממשיך לנסות בין הרבים, משהו, לרוב לא מצליח... "החיים" חזקים יותר... הרצון לבידור הוא כאילו שאנו נושאים בתלאות החזית וזוועותיה זה זמן רב ורוצים "קצת חיים" קצת שיכחה... נדמה לי שאנשים לא חשים שמאבדים תקופה. מוותרים על "לעשות היסטוריה" — הצגת הקולנוע, מיטה טובה, אשה — זה החזון העיקרי...

נו, ואני חוזר שוב... עוד מעט עלי לצאת לגארד (הטרמין הזה בשממונו, בהעלבה שבו ישמש לנו כבר לכל החיים אסוציאציה מדכאה לאכזבה).

18.6.1943

חדשות אין. הרגשתי הפיזית — ללא דופי. בריא וחזק. מה עושים עם זה? בפנים — עלבון, מרירות, ריקנות. הלזה הלכתי? כשאני רואה לפני עיני את התכונה למעשים חדשים — חש אני בדלות עמידתי. ובכל זאת לא חרטה חלילה על שהלכתי. אולי עוד פועם סיכוי? אולם לו גם כך, גם כך אין חרטה. טובה ישיבתי כאן, מאשר הישיבה בבית. יש לי לב על העולם ועל אלה שמצרים את המאוויים של המתנדבים. אולם עוד יותר מתקוממת כל הישות נגד עצמנו, ישובנו, דמות חיינו. לפני כמה ימים היה בישוב יום שביתה, ביטול מלאכה והתייחדות עם הגולה. אינני יודע איך עבר היום, מה השאיר אחריו. אולם הרגשה מקניטה "עכברית" (כן, ממושג: עכבר) מכרסמת: ודאי כרגיל. פה ושם אפילו, ודאי הזדרזו רבים למחרתו של היום "להשיג" את הפסד היום בהנאה, בחיים ---

יש לי הרגשה של נחיתות, של הסתרת פנים כלפי האור שהאיר מהגיטו בוארשה. האיר וכבה בדם האחרונים: זקנים, צעירים, ויידישע מיידלאך —

☆

מכתב מרדכי חדש למשה שרת (בשם פעילי המתנדבים בגדודים):

עכשיו אנו עומדים בנקודת המשבר... יש הרגשה שצריך עכשיו לחדול מלדון בעצם השאלה של השתתפות בחזית ויציאה... אלא לעורר בכוח רב את ההכרה הכללית בדחיפות הגיוס והתגבורת לגדודים — כדי להבטיח את סיכוי ההשתתפות, את המילואים לחיל־המצב בארץ ולכמה יחידות חשובות אחרות... אני חוזר: חוששני מאד לתקופת ציפייה ממושכת, העלולה לגרום בינתים לעזיבה גדולה מהגדודים, ועל ידי כך למנוע או להחליש את הסיכוי בכללו".

'תולדות ההתנדבות' כרך שני: 'המאבק לצבא עברי', עמ' 353, יואב גלבר

איני זוכר ואיני יודע, מתי והיכן נפגשנו לראשונה. הריעות צמחה באוויר ועל האדמה בַּהתנדבות במלחמת העולם השנייה. לא היינו ביחידת אימונים אחת ולא עשינו את הדרך בגדוד אחד. נוצר קשר מסתעף ומעמיק במרחק ומעבר להווי של יחידה צבאית בהתנסויותיה יום יום.

מה הצמיח את המגע ואת הזיקה בין מוטקה לביני, אשר התחילו בימי הגדודים העבריים ונמשכו 40 שנה? מגע אנושי בייחודו כמעט, ואינו ניתן לפיענוח. ראשיתו נעוצה בהתנסות אחת גדולה ורצופה אי־אלו שנים, במה שאני מכנה עריכת גלות יחד בצבא זר ואויב לגילוי רצון החיים והתקומה בשבט החלוצי והבלתי נכנע על פני האדמה הזו. בימי הכליה באירופה, בימי הגזירה על התקווה האחרונה. בארץ, ניכנס בנו דיבוק תמים, אירציונאלי, כי לא לשווא ולא לתוהו, לא כ"קצף על פני המים", באה ההתנדבות הזו בשעה זו לעולם. בכל תמורותיה ומבחניה ראיתי את מוטקה רגוע, ער, מאוזן עליז, ואף עוד לפני הכרזת הבריגדה, גם בעתות יאוש אשר פקדו את הגדודים, ללא אימוני־קרב, ללא רמז לקטע חזית באירופה, ללא סמל וללא דגל. רק הווי של שיממון משווע, של שמירה — גארדים בלע"ז, על מחסני נשק וציוד בריטי. ולכל אלה היו ביטויים, שנחקקו בצפרניים על קירות בטון של מחסנים, כמו: "כאן קבור הגדוד". מצבי־רוח קולקטיביים כאלו לא היו נדירים בגדודים, בשנות ההתנדבות הראשונות.

בכל אלה, לא ראיתי את מוטקה, באף פגישה ובשיח מלב ללב, מעורער באמון כי משהו גדול צפון בהיותנו כאן.

חיים בן אשר תשמ"ה (1985)

☆

יצאתי לחופשה הביתה. בדרך נודע כי ברל איננו. נסעתי ל'עפולה' להצטרף ללוויה בכנרת. השמים הנמיכו מאד. היתה הרגשה שהוכית אישית ומלחמת היהודים הוכתה במקור השראתה.

למחרת חזרתי עם העיתון שבישר על הכרזתו של צ'רצ'יל על הקמת חטיבה יהודית לוחמת שתשתתף בחזית המלחמה באיטליה.

צעירי הפלוגה באו ללחוץ ידיים ולברך על הדבר שנפל: באמת צדקתי, טוב שלא התיאשנו, שלא עברנו לפלוגות אחרות, שלא התפתינו ללכת אל הצנחנים הגויים. היו גם ספקנים שלמדונו — אתם לא מכירים את האנגלים. שום דבר לא יצא מזה. אך משעה שיצאנו במשאית מהמחנה ליד קרית־חיים לרכבת בחיפה, גבהנו גבהנו והיינו כחולמים. פה ושם הופיעו דגלים, ובתחנת רחובות חיכו לנו המונים להפרד ולברך. כן, היינו כחולמים. לא

היה צער פרידה מהמשפחה ולא העיב ענן. התיישרה קומתנו. דופק הלב התאחד עם שקשוק הרכבת דרומה דרומה אל מצרים, אל בורג׳־אל־ערב, אל ראשית הדרך, אל המטרה.

☆

מכתב של משה שרת לשאול מאירוב (אביגור):

--- היום הושגה המטרה הזאת (הקמת הבריגדה) נתבשרנו על כך רשמית ובכתב...

מכל מקום ברור שבלי תנופה חדשה בארץ, לא יקום הדבר.ולבי חרד שמא נקעתי כליל ממעגל העניינים בארץ. ושמא כריתי בור לעצמי ותו לא על־ידי הלחץ שלחצתי כאן ללא הפוגות ומתוך מיצוי כל הצינורות. לחץ של חתירה עקשנית מתמדת למטרה שנקבעה פעם — ובשבילי אחת ולתמיד — מבלי להביט אחורנית, וללא ביטחון אם יש מחנה מאחורי, פרט לבן־ציון ישראלי, מרדכי חדש, שלמה רבינוביץ (שמיר) ועוד מעטים כאלה...

התָּכנית עושה רושם כביר, אך מי יודע אם יש עוד שהות לפעולה.

׳תולדות ההתנדבות׳ כרך ב: ׳המאבק לצבא עברי׳, עמ׳ 369, יואב גלבר

☆

20.9.1944

איטל׳ה ורותל׳ה יקירותי —

בשורה חדשה אתי: אנו עוזבים את הארץ! לכתחילה הודיעו כי במשך 48 שעות. עכשיו נראה שזה יקח שבוע ואולי גם יותר, אבל אין לי כנראה סיכויים רבים להיות ביום הכיפורים — ליום הולדתך מיידעלע — בבית ולא בַּצליחה. נו, זה גורל של חייל!

זה קשור עם הבריגדה. נתרכז במצרים ודאי לאימונים ולארגון חטיבה גדולה. בימי האנגינה הרהרתי בזה וגם המכתב שכתבנו — אני ואת רותה — במכונת הכתיבה היה באותו עניין והנה: כבר!

נו, אין לי מה להודיעכם לעת עתה דבר במיוחד. אני מרגיש די טוב, אם כי בגרון עוד קצת מדגדג. העיקר שאת איטה תחזרי מתל־אביב בסיכויים טובים ובהרגשה טובה ותהיו בריאים. ואני מצדי אתאמץ להיות חייל הגון.

הכל בא בחטף. בפלוגה פגשו אותי כאשם הראשי בכל העסק הזה ואפילו רצו לברך אותי בעיתון: "ברכות למוטקה ח׳ להולדת הבת — "הבריגדה". יתכן שעוד יתנו לנו ערב להפרד... להתראות ושלום לחוה ולכולם. נשיקות לכן. תהיינה בריאות. שלום לאילנה.

שלכם מוטקה.

הקמת הבריגדה, 3.10.1944

---את כותבת שלא הייתי כנראה מחליף את מצבי בשום מצב אחר. זה נכון וכל כך מובן. היש משהו מהקנאה בדבריך? איטל׳ה יקירה! תביני שבכל זאת מחוץ לעצם העניין שבשבילו הלכתי, היתה לי עכשיו הרגשה של ניצחון גדול ולא מפני שאני עשיתי את הדבר החדש ובלעדי לא היה קם — אלא מפני שנשארתי אולי בין הבודדים, הבודדים מתוך שלושת אלפים בחורינו, שעוד ציפיתי והוכחתי ולא נתתי מנוח לעצמי, לחברי, למוסדות. וכשבא הדבר — תגובת רבים היתה כאילו יחידי עמדתי על שלי והניצחון — ניצחוני. הבדיחה שנוצרה עם בואנו לכאן ועברה חיש מהר בכל הגדוד היתה פירוש של ראשי התיבות של ׳חיל׳ (כך נקראת בעברית הבריגדה. ראשי תיבות של המלים: חטיבה יהודית לוחמת) ׳חיל׳ אומר: "חדש יוצא לחזית!"

אי־שם, שבת, 28.10.1944

בני וחברי —

יש לי הרגשה, שמואליק, שאנו מדברים על דברים רציניים ומכריעים.

הזכרת לי במכתבך על רצונך להצטרף לבריגדה שלנו. אני חושב הרבה על כך.

הנך זוכר את שיחתנו כשמלאו לך שמונה עשרה. היית נוטה ללכת לצבא. אז אמרתי לך כי רצון אמא ואותו מצב דל תוכן וסיכוי, שבו היו שרויים הגדודים, מכריע לצד הצטרפותך לכוחות הנבנים מבפנים. אז, נדמה לי, אמרתי לך, כי אם מזלנו ישתנה ותפתח הדרך למלחמה בגוי ארור שקם עלינו — אולי אז יהיה המקום בתוכנו הולם אותך.

והנה הגענו והתקווה נהיתה ממשית. כשאני מעלה בלבי את דבר בואך אלינו מרגיש אני חרדה ושמחה. יתכן ששירותנו ביחד ואולי בקרבה יתרה היתה מותחת מאד את כל ישותי ואולי גם מגבירה ומחזקת אותי הרבה. קרבתך היתה לי לשמחה רבה, אם כי ודאי לא היתה מונעת ממני את החרדה לשלומך. אולם לאמא עלול צעד זה להוות משבר קשה.

אוקטובר, 1944

ימים נפלאים במדבר. אנו חונים לא הרחק משדה הקרב של אל־עלמיין. איך נע הכל מהר כל כך? — הנה בא הגדוד הראשון והנה הולך ובא הגדוד השני ממערב, מבנגזי. עוד יום ובאו התותחנים ובאה יחידת סדנה. נהגים? לא, נהגים לא יהיו לנו עתה. יחידה 178 תצטרף אלינו באיטליה, אך לכל היחידות מגיעות מכוניות משא חדשות, קומנדקרים, טנדרים וג׳יפים. הכל חדש וראה נא — מתחילים לצבוע על המכוניות את סמל הבריגדה — המגן־דוד הצהוב. ראו נא, ראו...

תותחים חדשים הגיעו. רובים חדשים. והבריגדיר הגיע. ליד המאהל הורם הדגל שלנו — זה כבר ממשי? זה כבר רשמי? עוד היו ספקנים ומנבאים: ״אשליות!״.

אך יום אחד חדל הרינון: החלו לחלק גופיות ותחתונים חמים! פג כל ספק: אם כך, הרי זה באמת...

--- באותם ימים, כשכל הנפש והציפייה היו מרוכזות ביום הבא וביום הנוסף המקרב אותנו אל יבשת אירופה והחזית שקפאה אי שם בצפונה של איטליה — בא הגורל וטלטל אותי טלטלה של יאוש.

בוקר אחד הודיעו לי לפתע כי יהיה עלי לחזור ולא אוכל להמשיך קדימה. לפי ״תקנות המלך״ אין חייל שעבר את גיל 39 יכול להמצא ביחידה קרבית ההולכת לחזית. פור זה נפל על עוד שניים בגדודי. למה הופלינו? הן בגדוד אחר בו שרתו בן ציון ישראלי וזאב שפר עשו הקצינים שלנו לעקוף את התקנות והעלימו חיילים בגיל קשיש יותר. חששנו כי יד קציני יהודי בדבר: לא נראו לו הפעילות הצבורית הרוחשת בפנים ומודרכת על־ידי חיילים טוראים או בדרגות נמוכות המהווים אוטוריטה בכל היחידות. השקפה או יצר — אנה אנו באים?

מפקדי הקרובים היו אנגלים וכן סגניהם פרט לגדוד זה היחידי — שבו שרתתי והקצין היחידי בעל הדרגה הגבוהה ביותר וסגן מפקד הגדוד.

התחלתי בשביתת רעב. בפלוגתי ובגדוד התחיל רחש וצער. חשתי באהדה סביבי, אך מי יעזור לי? עד מהרה בא סמל המחלקה שלי והודיע לי כי הגיעה שמועת השביתה שלי למפקד

הגדוד, הוא רגז ונראה כי מצבי עוד החמיר. בקשתי את הסמל להכחיש כי זו שביתה, אלא שהעלבון והרוגז נטלו את התיאבון...

ובינתיים צריך לקום ולעשות! הלכתי לרב הצבאי, איש צעיר וחבר תנועת ׳הבונים׳ באנגליה, והפצרתי בו שיפנה לבריגדיר לבטל את רוע הגזירה. הוא היה נרגש ואץ למפקד החטיבה, שעל אף קלישותו היהודית חש כי הועמד בענין בלתי שגרתי ושהוא נתון בניסיון מיוחד. המקרה עורר בו יחס ואהדה. באותו ערב הוזמן מפקד גדודי להתארח אצל הבריגדיר בנוכחות הרב. כשהיטיב לבו בכמה כוסיות ויסקי שאל אותו המארח על ענייני. זה טען על "קינג׳ס רגיולישנס" והברגידיר העיר לו: "ראה, אין זו יחידה רגילה ואולי יש כאן מקום להתחשבות מיוחדת", ופנה אל הרב: מה מצב בריאותו של החייל? הרב ענה: א׳ א׳ ומפקד הגדוד נאלץ להסכים.

--- אני עובד ליד מטה הפלוגה, מישהו קורא לי: אתה הולך אתנו.

נקראתי לקולונל: "הפכת עולמות... החלטתי להשאירך... אולי תלך לנהגים?" "ברשותך", עניתי, "אני מבקש להשאר בפלוגתי, עם חברי, וללכת לחזית".

כולם שמחים אתי, לוחצים ידים, מתחבקים. נקראתי לקפיטן פלץ. גם הוא שמח. מודיע לי שחברה עורכים בנאפי מסיבה לכבודי. אני מאושר — מי ישווה לי? — אני מאושר...

אני הולך לקבל את הקיטבג החדש. נושם לרווחה. חברים יקרים — כיצד זכיתי... הולך לנאפי לכתב לאיטה ולילדים ולבשר להם. גם הם ינשמו לרווחה — כולם חרדו לי.

קיבלתי רובה. הקצין עקביא סיפר לי על "מאמציו" של בן־ארצי — להכשילני. אמרתי: אתה מספר לי? —

אצל הרב חתמתי "גט על תנאי" למקרה... כתבתי לאיטה. שיחה על העיתון. הצעתי להקדיש את הגליון הראשון לבריגדיר. הוסכם. בשעה 3.30 קונצרט של התזמורת הישראלית בין החולות. רוח. המוסיקה לא נשמעה טוב — אבל יפה היה וטוב היה ודברי יוסף ברץ היו נרגשים ונתקבלו בהתלהבות.

בשעה 8 מיפקד. ישיבה בעיגול על החולות, אווירה טובה. ב־9 כיבוי אורות. הלילה האחרון במדבר, בבורג׳־אל־ערב.

הצפיפות רבה. האולמות דרושים גם ביום. ובלילה ישנים בערסלים התלויים 2 מטר בגובה. השעה 16.00. האניה זזה — ניתקנו מאפריקה.

נובמבר, 1944

היום — יום הצהרת בלפור. — ועל הסיפון — מסיבה לכבוד יום זה. קבלתי חום. הרגל התנפחה. אני קורא ׳בלבב ימים׳ של עגנון. ב־4 יש פגישה עם יהודי הצבאות שבאניה. על הסיפון שִׂיחַת עמים. ב־3.30 אחר חצות קרתה לי התאונה. אחרתי על הסיפון וכשחזרתי כבר לא מצאתי ערסל פנוי ושכבתי על הרצפה. חֶבֶל של הערסל שמעלי נקרע ובחור במשקל 100 — 120 קילו נפל על בטני... חשכו עיני, ניטל הדיבור, הכחות אזלו... עוד לחשתי: קראו את בנציון והחילותי להיפרד מהחיים... העלו אותי לבית החולים. סוף? — עשו בי משהו — אני עוד חי... חלפה איזו מחשבה — עתה אולי ישלחוני חזרה? התחלתי לחיות, להתגבר. השכם בבוקר אמרתי: כבר טוב לי. אחזור לסיפון. התלבשתי, יצאתי — חלש, חיוור, רגל כואבת, אך אני מוכן לרדת לחוף.

לטַרַנטו הנמל הגיעה האניה ב־11 בבוקר. אני משתדל לעשות כל מה שההכנה לירידה מחייבת. וכך עמוס תרמיל־צד ותרמיל־גב, הקיטבג הגדוש על שכמי, על כתפי השנייה — הרובה, אני צועד בשורה אל הסולם הזקוף, המוריד אותנו לסירות המוליכות לחוף. בירידתי אני חש בחולשתי. עוד אני במדרגות העליונות ורצועת הרובה מתחלקת לי מהכתף והרובה נופל למים. אויה לי — אך אני מרכז כל הכוחות, מחזיק בכל הציוד, יורד למטה. מישהו עוזר לי להכנס לסירה... הקצינים שלמה רבינוביץ (אחר כך — שמיר — שהיה מפקד חיל האוויר וחיל־הים עם קום המדינה) וחוטר־ישי עומדים למטה ומרגיעים אותי: אין דבר. אנו ראינו ואנו נעיד במשפטך — לטובתך... קרוב לחוף, כרם זיתים גדול והגדוד מתחיל להסתדר באהלים קטנים ללינה. עתה הרגשתי בכל חולשתי ובכל מכאובי ובעיקר ברגל הנפוחה. צלצל לי באזני הימנית — "זה סימן לבשורה טובה", היתה אומרת אמי תמיד. החבר'ה טיפלו בי, כיסו אותי.

ברכבת לבֶּנֶוֶנטוֹ כבר יכולתי לנעול את הנעליים. אנו עוברים את קאסינו החרבה, העקובה בדם חלליה הרבים — אחד הקרבות הגדולים בהיסטוריה. חנינו בתחנת הרכבת.

לפיוג'י, לא הרחק מרומא, אנו יוצאים באוטומובילים. קור גדול. ב־4.00 אחר הצהריים אנו מגיעים למקום. איזה נוף! דרכתי על שלכת של עצי ערמון מפוזרים בסביבה ועל הגבעות סביב. בניין עצום ומפואר. מלון בו היה נופש מלך איטליה. הגדוד שלנו והגדוד השני — משתכנים בו. יצאנו לעיירה הסמוכה. שתינו יין ורמוט.

בבריגדה, איטליה, חנוכה תש"ה, 1945

20.12.1944

יום קשה היה לי היום ומבחן נוסף. זה נקרא ״מסע מאומץ״ ! במשך כשעה וחצי — בהליכה מהירה ובריצה — עברנו כשלוש־עשרה קילומטר. עמוסים קשה ובנשק ! העסק — בעיקר הריצה — מוציאה את הנשמה ״במקצת״ לבני כל הגילים. אינני יודע, באמת, למדוד אם לי הרבה יותר קשה מאשר לאחרים. אבל בלי השוואות: די זיפטי ! ובכל זאת אתה מרוצה אם לא בתוך העסק הרי לכל הפחות אחריו: אכן אפשר לעשות זאת ! רזיתי די טוב בכל הגוף, בפנים ובגוף ובכרס. מבחינה אסתטית אני מרוצה למדי ומובטחני שודאי גם אין נזק בכך. האם לך עוד עניין בצורה?

18.1.1945

--- בינתיים עוברים הימים, יום אחר יום. מרבים ללכת, לרוץ ולהתאמן. הימים לעתים יפים ואפילו נפלאים. עכשיו חיים אנו בשלג ואם זה גם נמס מעט בדרכים, ההרים שומרים אותו יפה. אין זה השלג הגזעי כמו בשוויץ, ובכל זאת יפים גם האפנינים. לרגעים אני נזכר בטיולנו הקצר, בשעות ירידתנו ברגל — קלי לבוש וכבדי חמדה — מה״ריגי״. היו אלו שעות יפות להפליא, צעירות וידידותיות. הנוף מזכיר לי זאת —

חיים אנו ועושים ובינתיים עוברים ימים ושבועות ומתקרב מה שמתקרב ואין שום דבר כבד ומכביד מהחרדה אם נגיע למחוז חפצנו, למילוי מאויינו, כדבר שלם, בעל צורה. רק יהודים ! השאלה אם נחזור גם לא מעסיקה. ביטחון בחיים ונכונות לכל אפשרות. הלב דורש רק שיהיה ״כוכב״ לעניין, שיעלה יפה. וצעירי ארצנו כל כך מאכזבים ועלולים, חלילה, להעמיד בספק כל מה שהשקענו וכל זה שמצפים אליו.

22.1.1945

---אמש קבלתי מכתב משמואליק. התחיל לכתוב יותר. מתוך מתיחות כתבתי לו אתמול על מצבנו ופניתי אליו ולחבריו לא לשקוט ולא לשתוק. וכן אמרתי לו שאם צריך יהיה להחליף אותי — שיבוא. האם בגדתי בהבטחתי? אינני יודע איך תקבלי זאת. בוער עלינו העור. קרוב לחצי בריגדה עתיד להתמלא על־ידי גויים אם לא יבואו מהר אנשינו. אחרי כל מה שהשקענו בשנים ובתקוות — אם כזה יהיה העורף — האם אשלים אני או אחרים שזרים יבואו במקומנו ושם הבריגדה היהודית הלוחמת הראשונה יתנדף ויתחסל בסוף מביש כזה?

— האם תוכלי לתת את דעתך והרגשתך לדבר זה?

במכתב היום את מטילה ספק בחברות ועוד דברים. קרובים ממש הם הקרובים ביותר. אולי זה נכון ובאמת טוב שיש קרובים כאלה ולפרקים אני חושב כי אולי בגללכם הרבה דברים יותר קלים לי מאשר לרבים אחרים. אני מרגיש אתכם יפה, הולך אתכם, רץ אתכם, סוחב את הכלי הכבד עלי אתכם. וזה מקל הרבה. ומקלים עוד דברים שאחרים, אולי, חסרים...

26.1.1945

--- נצחונות הרוסים מקדמים את ההרגשה של התקרבות הסוף. הבעתי את דעתי כי אנו בתור עם איננו מעוניינים בגמר מהיר של המלחמה (ז״א, בכניעתה הקרובה של גרמניה) ולעומת

זאת עניין רב יש לנו בהשתתפותה הממשית במערכה של הבריגדה שלנו. יהודינו־חיילינו המאמינים קל ומתייאשים קל, קיבלו את דעתי כרשעות וכו׳ (כאילו תלוי בי הרבה...) והשמועה נתגלגלה עד שצלצל בכל מקום שלדעתי נצחונות הרוסים אסון לנו ואנו צריכים לבקש את סטלין לא למהר, כדי שהחטיבה שלנו תספיק עוד. ועוד הגדילו להגיד כאילו זאת היא טרגדיה אישית בשבילי. טפשונים ! ובכל זאת, כנראה, נספיק להשתתף ואני מרגיש איזה צורך פנימי לערוך את עצמי לקראת הדבר, כמו צעיר לקראת חתונתו. הבוקר ביקשתי את הרופא לתת לי אפשרות לבדוק את המשקפיים, אם הם מספיקים לגמרי — בשביל קליעה טובה (אני קולע לא רע כשהמטרה נראית לי טוב) וכן לבקר את רופא השיניים.

היות ואני חושב את עצמי פחות או יותר לפחדן וחומד חיים — משונה לי קצת שפחד מהמתקרב לא מעסיק אותי כלל. לפרקים רק הרהור נוגה של רצון להגיד לכם דברים טובים, אמיתיים, פשוטים לפני האפשרי. יתכן שעד שנצא יזוזו באיטליה ואולי נעבור למקום אחר: אומרים שהמעבר של האלפים קצת קשה. הייתי כבר מוותר על עריכת סדר פסח במינכן כפי שהיה ב״תכניתי״ ובלבד שנירנברג תשאר לנו. חשבון מיוחד. כשאני מסתכל במפה מתעכב אני על נקודה זו. סבורני, ותקוותי — שנספיק.

27.1.1945

--- טבעי לחשוב את המלחמה לדבר מסוכן. אבל ביטחון החיים גדול. כשקיבלתי אתמול את הידיעה הרגשתי פתאום יתר ביטחון בשובי. אודה לך — אל תכעסי עלי — אין לי רצון שסטאלין יעשה בעדנו את כל המלאכה. ״צדיקים — מלאכתם נעשית בידי אחרים״. אבל אנחנו איננו צדיקים כל כך — על כל פנים בגרמניה כנראה נהיה, ואולי נעשה משהו בעד העבר ולשם העתיד. כשאדם רוצה לראות את העתיד הרי באופן מוחשי הוא קודם כל רואה את הקרובים ביותר: רותה וכולכם — הראשונים. לראות אתכם והתלוות על ידכם לקראת הטוב יותר המקווה.

ושמואליק מעכשיו יהיה שותף לדברים גדולים, לרצונות גדולים. אני תקווה שיתעשר בנפשו, יגדל ויהיה לנו לרצון.

קטע מיומן

13.1.45. תכנית לשמירה — שמירה בלילה.

14.1.45. קמנו ב־5. רוב היום במטווח. ישיבת ועד־הגדוד. מקלחת חמה.

15.1.45. במטווח — חזרנו ב־4.30. יום אפור. לא קר. עם בנציון וגרבובסקי אצל הרב קספר.

16.1.45. במטווח בשעה 5. יריתי במקבץ — טוב, בטומי — די טוב. גשם. חזרנו. ב־3.00 התהפך האוטו שלנו — יצאנו בשלום. באו 40 איש מבסיס הנהגים. פגישת נאמני הגולה.

17.1.45. מעונן. רטוב. השלג נמס לאט. ביקורת הנשק והחדר. יצאנו למסע. ישיבת ועד הגדוד.

18.1.45. יום יפה. התקפת מחלקה. ביעור יעד,עמדה מבוצרת — צָהרים בשדה. גמרנו ב־4. מכתבים מאיטה ורותה, תמונות המשפחה וילדי כנרת.

19.1.45. ערפל וגשום. לשדה — זריקת רימונים. מרגמה ״2. צהרים בשדה. חזרנו ב־4,

מלאתי קש. מאיטה ושמואליק — מכתבים. מקהלה. מזכירות החטיבה — ישיבה.
20.1.45. (שבת) ב־10.00 מועצת המפלגה בשאלות מדיניות. ב־15 מזכירות המפלגה: עיתון, נושא הרביזיוניסטים. מאיטה — חבילה. כתבתי לאיטה ולשמואליק.
21.1.45. קר ויפה. פרקנו תייל. פלוגה בסידרה, התחפרות. הרצאות על עבודה. לילה בחזית.

3.2.1945

נצחונות הרוסים והתקדמותם לברלין, אדרבא! אני לא אעצור בעדם, ובכלל אין לי פרטנזיה לברלין. לתהלוכה חגיגית של כל בנות הברית, לקונגרס ניצחון, להופיע — אדרבא (אם כי גם אסכים שלא ישאר ממנה אף לא מקום לקונגרס). אנו צריכים לכבוש את נירנברג ובזה דיינו. אם נספיק — קשה לדעת. יתכן גם שלא. אבל יש לנו עוד צָרכים ועניינים באירופה. שמואליק, קרוב לודאי, יספיק להגיע הנה. לכוחו, עיניו, אָזניו ולנפשו — יהיה ודאי לקלוט ולגדול.

נלך בדרך גברים ובתקוות לעשות משהו למען עניין גדול. אם תרשי לי להתבטא במלה גבוהה — אולי משהו בעל ערך להיסטוריה של עמנו בתקופה הזו. כל עניין רכישת מולדת והקמת מדינה בה שתפקידה להציל את הרוצים (ואף את האומללים שאף לא מרגישים שזקוקים להצלה — הם ובניהם ובני בניהם) וקריאת כל היהודים לעזוב את ארצות התלות — כל העניין הזה עומד בפרשת דרכים. עיניים רבות ואינטרסים רבים קורצים לצד פינתנו. אם גם מפעלנו, הבריגדה היהודית הלוחמת הראשונה, תוכל במשהו להשפיע בתקופה שמפנה מוכרח לחול — דיינו... דיינו איטל׳ה!

בבריגדה, איטליה 1945.
ראשון משמאל: חיים בן־אשר. שני מימין: מרדכי חדש

5.2.1945

בערב זה, ערב הפתיחה במוצאי שבת, נשמעו בעיקר דברי בן־אשר ודובדבני. בן־אשר גרם לרגעים של עליית הנשמה. הוא דיבר על דרך פלוגות השירותים שקדמו לנו קצת בזמן, הרבה — בפעולות שונות בחזיתות, והיו הראשונים לפגישה עם גולה ולמעשים טובים...

אחר כך דבר על "ייסורי הגדודים" והיה זה מעשה אמנות: במשך רגעים לתת תמצית של שנים "מזופתות" אלו, שנים של תיסכול וחריקת שינים.

ואחר כך על החטיבה. מה היא לנו, איך היא גואלת מאוויינו ומה שעוד שמור לה לעשות לחינוך הנוער ואולי גם במעשים חשובים.

6.2.1945

רבים חוזרים מהמועצה שהיתה לכל חיילי איטליה העבריים־הארצישראליים. חלקם רק פעם ראשונה ברומא והלכו לראות וביקרו בראשונה אצל משה רבנו והיה להם זה הפסל החוויה העיקרית. ואכן שווה הוא! אמנם נתן תורה שילדי ישראל מחוייבים ללמד אותה וכל לימוד, רותקה, הן הוא גוזל זמן מהמשחקים והטיולים הטובים יותר. ואמנם גם הִכְתִיב לעמו מצוות וגם אלה עולות לפעמים במאמץ. אבל 'משה' נשאר ביצירה זאת — מחדש ומזכיר גדולה גם לעולם רבתי.

עמדה החבורה ו"עשתה" ויכוח. באחת כולם הסכימו: צריך היה לקחת את 'משה' זה ולהעבירו ארצה. הריב התלקח: איפה יִמָּצֵא? אמר איש כפר גלעדי: אצלנו, על מרומי הרים! אמר איש עמק־הירדן: אצלנו! כאמור: "ממעמקים קראתיך"! אמר אחר: על שפת ים־התיכון,עומד ומביט כלפי העולם כמחוקק קדום וחדיש. אמר זה כך וזה כך. זה בטענתו וזה — בנימוקו. ולא היה אולי בא סוף לדברי החָכמה ולדברי העקשנות אילולא קם אחד ואמר: את משה רבנו נעלה ירושלימה, נרימו לראש הר־הצופים ופניו מזרחה: לעבר הר נבו. שם פעם עמד והביט אל הארץ היעודה ולא נתן לו הקב"ה לבוא לתוכה. ואנו נכניסנו! נגמול לו חסד, תגמול על צערו ועמלו. נפתח לו שערי הארץ שנסגרו בפניו! ונאלמו כולם. אכן נשא הדבר חן בעיני כולם. אני בעד!!!

8.2.1945

--- ונגזר על בנינו, וצעירינו ללכת!

אבל זה איננו יכולים ואיננו רוצים... המאזן ודאי לא מזהיר ואין ברירה. הנדיב צריך להיות נדיב. אולי מתחת לסף ההכרה פועלת גם איזו השוואה היסטורית עם 300 המלקקים של גדעון (המעשה על יד מעיין עין־חרוד). אולי יקרה נס והמעטים יענו בעד הרבים, ימלאו כרבים. זה לא טוב. כי ה"רבים" שלנו תמיד מעטים ותמיד מוכרחים לעמוד כמו רבים הרבה יותר. אולי בסוף ננפץ גם את האדישות ואת הקליפה. ובינתיים אין מפסיקים שרשרת של התנדבות וחלוציות. זה לא! אפילו שעומדים להתפקע...

אינני יודע אם שמואליק חשב מחשבה בהירה בכיוון זה וכך הגיע למסקנה זו שהביע. יתכן שלא, שהדברים הם ברובם מתחת לסף ההכרה. ובעלי דימיון חלש וחושים "ריאליסטיים" כביכול, יכולים לראות ברצון הנערים מעט הרפתקנות, רצון "לראות עולם" וכו'.

אני חושב שביסוד,הנערים האלה ודומיהם — זה המשך שרשרת התנדבות וחלוציות. ועוד נכדינו יצטרכו כך לחיות — תתכוננו איפוא. איטל'ה, על יסוד "המציאות" של משפחתך, לדאוג לנכדים ולשגעונותיהם: בחירת שבילים תלולים ואף מסוכנים לפרקים — שאולי יבקשו לטפס בהם.

12.2.1945

בדרך כלל, ברוב המקומות שאנו נפגשים עם האוכלוסיה במשך זמן מה, מתייחסים הם אלינו "בלב". מבכרים אותנו, כנראה, על פני רבים אחרים מהצבאות שהם ראו בעיניהם (והם ראו!) ומחבבים את הארץ־ישראליים ורוחשים להם תודה, אם כי הם לא יכולים בנקל להבין אותנו — אם לא קתולים ולא פרוטסטנטים... יש ודאי אצלנו מקרים יוצאי דופן של התנהגות רעה, פרועה, גרימת נזק וכו'. אבל בדרך כלל כנראה, אנשינו יותר אדיבים ביחס, יותר נדיבים בתשלום בעד כל דבר (כביסה, חפירה וכו') לא גורמים נזקים במשק האיכר, בחפציו, רהיטיו וכד'.

והאיטלקים עם לא רע. החקלאים שלהם נבונים, חרוצים, טובי לב ומכבדים כל הבא ביין החמוץ. ובנותיהם לא מכוערות וחביבות והזקנות טובות וכו'. עלה על דעתי הרהור: העם הזה והארץ הזו לא רחוקים מאתנו.

24.2.1945

אולם אתמול הרגשתי בכאב ובשתיקה מה זו "זיקנה" וכמה היא קשה לאדם ובעיקר לאדם שבפנימיותו הוא תוסס ורוצה ומבקש לעמוד יחד עם כולם כשווה.

וזה אחד הדברים שגרמו, כפי שכתבתי לך בגלוית ה"פונטן טרווי" אמש, למתיחות נפשית שעוברת עלי בימים אלה.

הנושא בנציון. כתבתי לך לפני זמן קצר משהו על הרגשתי ועל חרדתי לשאלת השארותו אתנו. והיה נדמה שזה יהיה בסדר. הובטח לטפל בזה. ופתאום: אתמול בבוקר מודיעים לו שהוא חוזר, למקום ששמואליק נמצא, יחד עם עוד כמה עשרות אנשים שדרגת בריאותם יותר נמוכה. עכשיו, עם היציאה קדימה, מבררים באופן מדוקדק ורק ה־First Class,כמו שאומרים האנגלים, יכולים להמשיך בדרך. הייתי עסוק בכל מיני סידורים ומיפקדים של תזוזה ולבי דפק וכאב עד שמצאתי אפשרות להתחמק, לרוץ לחפש אותו ולדעת מה אירע. שעות ההכנה שלהם ליציאה היו ספורות. הוא רץ והתרוצץ ואני בחרדה גדולה: יודע אני מה זה בשבילו...

אחר הצָהרים הוא בא אלי והודיע לי שהדבר סודר והוא נשאר אתנו. זאת היתה שמחה רבה לו ולי, אולם הוא היה קשה רוח ועייף מהמאמץ הנפשי. "עבר עלי במשך חצי יום מה שעבר עליך במשך כמה שבועות", אמר לי. הוא ישב וכשנשארנו שנינו לבדנו בחדר אמר כשדמעות חונקות אותו: "הצעירים אינם יודעים כמה טוב להם"...

סיפר שאנשים הביעו לו השתתפות כשנודע על הפקודה שעליו לחזור. אולם, נדמה לו, שכשחזר היתה לאנשים מקצת אכזבה... ודאי, האיש הזה תמיד ובכל מקום (ובכנרת שלנו אתנו הרבה שנים) — קשה — בשל התביעה הגדולה שלו, וכו' וכו'. הרבה אנשים, הן כמעט כולם, כאילו לא כל כך נלהבים לדבר והוא, שחלם ולהט וקרא — פתאום עומד לעזוב את יציר לבו ולחזור בשל,בשל.. הן הוא היה בין הגורמים העיקריים שטיפחו וטיפלו, בין

עם חברים מהבריגדה. איטליה, חנוכה תש״ה, 1945
ראשון מימין: בנציון ישראלי. לידו — מוטקה חדש

אלה שאולי לזכותם אפשר לרשום מאות ואלפי מתנדבים ההולכים אתנו עכשיו...

והנה הוא מרגיש את עצמו פתאום ככלי אין חפץ בו... זו חולשה. כי אנו, חבורת האנשים שבאופן נגלה ובלתי נגלה קבענו עד כאן, בדרך עכשיו, ואולי גם להבא, הרבה דברים חשובים, — יודעים מה ערכו לנו ומה חשיבותו, עם כל הקושי לעבוד אתו יחד.

בערב קרא לי קצת לטייל. היה ערב יפה, ליל ירח וקר. העיירה כבר מכבה את האורות. ברחובות, בין עצים רבים בשלכת, מסתובבים בחורים ששתו מהיין האיטלקי המצוי ושתויים מעט ומוסיפים דברי שכרות יהודית, לא גזלנית, הבאים לבטא איזה רחשים פנימיים הקשורים לימים אלה, לקראת ה״קדימה״ והארץ. והאנשים היקרים מוצצים בלבי... מעגלי הורה ברחובות. בחורינו נפרדים מעיירה שקטה ויפה זו שהיתה תחנה חשובה ויפה בדרכנו. בודדים גם נפרדים מה״סניוריטות״ שרכשו להם בתחנה ארעית זו. כלכלו אותם באוכל והשתעשעו באהבה...

והעיירה הולכת ונרדמת. היא חיתה כמה חודשים בתנועה ובפרנסה ועכשיו ירד עליה השקט. כמה טונות תפוחי עץ ואגוזים אכלו הבחורים? כמה משפחות התקיימו מכביסה וצילום, ומכירת נייר ומעטפות וגלויות? וגם כמה עניינים צדדיים כלכלו את התושבים? הבחורים היו טובים בעיני המקומיים. הם רק לא הבינו לאיזו דת אנו שייכים. שאלו: ״אתם אינכם קתולים?״

☆

--- בנציון. יפה ראיתיו שעה אחת ברומא, עומד עם בנו בכורו תחת קשת הניצחון של טיטוס. מהצד הבטתי בו, ולא יכולתי להסיר עיני ממנו: קנאי המביט בגאווה. לוחם המאושר לעמוד כאן יחד עם בנו. עומד מאושש ונוהר כאילו צופה ניצחון ירושלים. יפה ראיתיך בנציון תחת קשת הניצחון של טיטוס. כלוחם ברומאים ראיתיך. כלוחם בכל הרומאים.

לאחר מותו של בנציון ב'אסון מעגן'. כ"ב אב תשי"ד (1954)

☆

10.3.1945

רציתי רק דבר קטן לבקשך וזאת: לדעת שאינכם סרים ממני אף לרגע. וטוב לי מאד עם כל אחד מכם ועם כולכם יחד. אולי אפשר להגיד אפילו כי מאושר אני. הכל כחלום ועדיין לא הסתגלתי להבין נכונה איך קרה השינוי הזה. איך עמדנו עד כה ואיך במשך זמן כל כך קצר הושג הדבר שכבר עמדנו בו כלאחר יאוש. חברים כל כך רבים היו מתייחסים אלי בלגלוג: מה אתה עוד "מנדנד על הנשמה"? הן כבר ידוע, כבר ידוע — שלא יצא כלום...

פלא בעיני: איך ידענו לחכות ולהאמין... לעתים היו קוראים לי: "פוליטרוק" ובכלל כידוע לך: בכל מקום ולא פחות (אולי אף יותר) אצלנו, יש "יחס מיוחד" ל"עסקנים". ובפרט שעוד עשירים במפלגות אנו וב"יחסים". והנה נדמה לי שהיחס הזה השתנה מאוד ולטובה. אני מרגיש את זה ביחס אלי ונדמה לי כי זה פחות או יותר כללי. והסיבה היא גם זו שהיינו בפנים — עושים בכל המלאכה ובכל ה"צרות" ובכל הסיכונים — ולא רק שאיננו משתמשים בזכויות מיוחדות, אלא להיפך, עוד משתדלים להקל על אחרים. אולם הסיבה העיקרית היא, נדמה לי, גם זו שאנו ניצחנו את הבלתי מאמינים ובעיקר אולי מפני שאנו נכנסים לחיים חדשים, מיוחדים, כשהחיים עומדים כל שעה מנגד ושאלות חדשות ורציניות תצוצנה לעתים ובאופן פתאומי, ורוב האנשים מרגישים שיש צורך להשען על מישהו מבחינה חברית, מוסרית, יהודית. ובעקבות זה, נדמה לי, השתנה המצב והבחורים נכונים למרות, לקבלת השפעה וליד מובילה...

אני מרגיש טוב ומודה כל יום לאלוהים. לא האוזן ולא הרגל ולא שום מיחוש ולא שום דבר אחר. עכשיו יש רצון כביר להיות שלם ולהיות בכל. אמרתי "אלוהים", זה משונה קצת...

פברואר 1945

עזבנו את החדרים. החפצים בחוץ ובאוטומובילים. בלילה טיילתי לבדי — אותם הכוכבים שבכנרת... פעם הקיצותי עם איטה על הטרסה הגדולה בחצר כנרת מול הים וכוכב אוריון עלה במזרח, כבר לפנות בוקר —

מרץ 1945

החברה נוהגים בי ב"דרך ארץ". בעיני רבים אני אחד מאלה שהביאו אותם הלום... קמנו לפנות בוקר. עולים למכוניות. ערפל. חיילים הודים על יד בית מופצץ. מכונת זריעה חדישה, תוצרת איטלקית, ברוחב הדרך — עד כאן!

מחליפים פלוגה מהגדוד השני. חיים שקטים... מסתדרים בבית, בקומה השנייה. הגרמנים שקטים ולא מטרידים.

מחלקתנו — מרכז הפלוגה. כאן המפקד והמפקדה. הפלוגה תופסת קווים לאורך קילומטר. הגרמנים כמה עשרות מטרים לפנינו — גם כן בבתים.

ב׳חדשות מקומיות׳ מסופר על הגדוד בתפקידו. בגיליון הראשון הודעה על שרעבי שנפצע קל מרסיס פצצה. זה הפצוע הראשון בגדודנו. התימני הקטן. גרתי אתו פעם באוהל אחד.

זכורני לילה במחנה בקרית־חיים. שוכבים אנו תחת הכילות. לא הספקתי להרדם והריני שומע אותו פתאום רוקע ברגליו וטוען: ״אינני יכול יותר... או שיתנו ללכת לחזית או שיתנו לי ללכת הביתה״... הוא גם ניסה להציע את עצמו לצנחנים. בין אלה שנַמְּהו כל הזמן לחזית.

עם חברים, בבריגדה. בלגיה, סתיו תש״ה, 1945.
ראשון מימין: מוטקה חדש. ראשון משמאל: חיים בן־אשר

א׳ בניסן, 15.3.1945

בערב התחילה חליפת אש מוגברת. עמדתי בעמדה חיצונית. העמדה עצמה נוחה לתצפית אבל לא למתן אש. בעיקר בלילה. עמדתי עם ה״ברן״ בחוץ. רוב גופי גלוי. רק מאחור הריני מוגן על ידי העמדה. אתי עוד אחד. הגיזרה שלי — המישור מימיני, הכביש שאני עומד על ידו וקו הרקיע של הסוללה, שפונה לצד הגרמנים. עצי פרי מבצבצים מאחורי קו הרקיע. אפשר להרגיש בגרמנים רק ממרחק קטן מאד, בפרט עם רדת החשכה. אני מקבל הודעה שבשטח זה צריכים הודים להעביר קדימה תותח ועלי להזהר לבל אפגע בהם.

ירדה חשכה והאירו זרקורים, הערב יותר מהרגיל: 9 זרקורים חורצים קווים בשמים, לצד צפון וצפון מזרח, כמניפה. הצריכים הם להאיר לפטרולים שיצאו או מכוונים הם את מסלולי הירייה? התחילה הרעשה — הרעשה הגונה.

--- לפנות ערב שלחו הגרמנים פגזי עשן קרוב לעמדותינו. הדבר עורר חשד. בעשן

משתמשים כשרוצים לחפות על תנועה, לרוב עושים זאת שכמתכוננים להתקפה. האמנם נודע להם כי "בריגדת הרוצחים היהודים" — כפי שכינוה באחד משידוריהם — נמצאת בקרבתם, והם עורכים לנו פגישה? היתה קצת מתיחות בערב זה. אני עומד על יד הכלי שלי והנה מעבר לכביש משהו זוחל ועולה על הכביש: בעל־חיים. אני נועץ עיני ונוכח... חתול! באור שנופל מהזרקור מתברר לגמרי שאכן — חתול שחור עם כתמים לבנים מטפס ועולה. הבחור שנמצא עמדי בעמדה אינו שקט ביותר. אני שואל אותו משהו ומרגיש שהוא מתוח. ברגע זה אני מתגעגע מאד לשמואליק ונדמה לי כי אילו היה כאן על ידי, בעמדה, היינו מרגישים את עצמנו בטוחים, חזקים ומחזקים אחד את השני, ומתוחים איזו מתיחות טובה, שיש בה מקצת נשמה יתירה.

היריות והרעמים אינם פוסקים, מתגברים הם מרגע לרגע. אני נשען על העמדה שמאחורי. אני שקט וניחא לי. הנני חש שלא נשקפת סכנה רבה מצד אנשים. רק פגז או רסיס יכולים למצוא אותי שלא במתכוון. איזה ניגון מבשיל בקרבי ומתבקש, ופתאום יללת חתולים ארוכה, ולעומתה — נהימה מבין הרעמים. עולם כמנהגו נוהג — בכמה מאות המטרים המבדילים בינינו לבינם מתעלסים חתולים באהבה לאור כוכבים שקטים כל כך...

ב' בניסן 16.3.1945

הבוקר התבשרנו: פטרול גרמני מתקרב לצד העמדות של פלוגה ג' הנמצאת מימין לפלוגתנו. הרגישו בהם ונתנו להם להתקרב עוד ועוד. אז פתחו עליהם באש וזרקו שמונה רימונים. התוצאות אינן ידועות עדיין, אך מעמדה קדמית הודיעו שגרמנים עם דגל של הצלב האדום מתקרבים לעמדותינו. מפקד הפלוגה שלי הודיע למפקד הגדוד וזה פקד שה"דוקטור" שלנו יצא לקראתם גם הוא בדגל צלב אדום...

--- כנראה שהבריגדה היא שהכניסה קצת אי שקט בחזית שקטה זו. יתכן שהגרמנים יתכוונו עכשיו להראות את יכולתם? יש מתיחות. עמדותינו במשך היום מופצצות די קשה. פגזים נופלים על ימין ועל שמאל בקרבתנו. בעמדות הבחורים עייפים קצת, אבל מצב הרוח טוב, איתן, "חברמני". יש לאמור: הבחורים בעמדות ישנים מעט מאד. כל לילה שומרים ומתחלפים מדי שעתיים. בימים יש עבודה — להעביר עמדות, לעשות עמדות וכו'. במחלקה 4 נפגע הבית, הפגז העיף את התנור עם ארוחת הצהרים. יוצאים לגור בחפירות. גם אצלנו התחלנו לבצר את הקומה התחתונה ולחפור חפירות לעת הצורך. בערב הודיעו לנו על פצוע באחת העמדות. נושאי האלונקות יצאו והביאו בחור שנפגע, ברסיס של פגז, בקרסול הרגל כשישן בתוך ערמת קש. הפצוע הראשון מפלוגתנו.

--- אתמול ב־4 אחר הצהריים הגיעה ידיעה כי פטרול של מחלקה אחת מפלוגתנו תפש מכונת יריה — "שפנדאו". כעבור כמה רגעים באה ידיעה כי נתפשו שני שבויים והם נשלחים אלינו — מושב המפקדה של הפלוגה. הידיעה הזו רוממה את הרוח. כעבור רבע שעה יצאנו לצד הבית שממנו רואים את הסוללה למלוא אורכה. ראינו מרחוק קבוצה צפופה של אנשים ואלה שהביטו במשקפות קבעו שאלה הם השבויים. נראה שבגדיהם כהים — צבע ירוק כהה. בהתקרבם ראינו מספר יותר רב של שבויים. כשהם מתקרבים, ידיהם מורמות, יכולנו למנות קרוב לעשרה. חששנו לאכזבה. מישהו מעיר שנראה, לפי המדים, כי אלה חיילים איטלקים (ואומנם יש חיילים איטלקים פשיסטיים אי־שם בחזית). הם מתקרבים

עד כי אפשר כבר למנות 11 ולהכיר את פרצופי בחורינו המלווים אותם. אחד הולך לפני שורת העורף, האחרים בצד ומאחור. ידי השבויים מורמות גבוה. בחורינו צועקים משהו מפעם לפעם ומזרזים אותם במכות רובה ובכידון. אני מקבל פקודה: עם המקלע — להיות מוכן לשמירה! הנה הם מגיעים. פניהם מבוהלים, מיוזעים. נעמדים בשורה אחת על חלקת שדה שליד הבית, פניהם מוסבות לשדה. השמירה שבאה אתם עומדת מאחור — אני, עם ה"ברן", מצדם.

בגדיהם כהים, ישנם ומטולאים. מכנסי עבודה רחבות. סוודרים פרטיים, חולצות פרטיות. תלבושתם עושה רושם די עלוב. קשה להשוותה עם תלבושת חיילינו. פרצופיהם לא מגולחים, רטובים ומביעים פחד מבוהל. רובם מבוגרים, בין 30 — 40, שניים צעירים מאוד.

--- מצב הרוח מרומם. הגדוד השלישי הצעיר ופלוגתנו זכו לניצחון. מקנאים בנו ודאי יתר הפלוגות והגדודים. בערב הביאו עוד "שפנדאו" אחת שלקחנו שלל. אני רואה את צ־קה עם עוד קבוצת חלוצים (מפני מוקשים) ומחבקו. אוהב אני מאד את הפרחח המתוק הזה, בחור יקר, אם כי פרא ופורק עול לפרקים. אני מחבקו ואומר לו: נו, צ־קה, הן יכולת להיות באותה פלוגה ולא כאן! הפעם לא התווכח והיה מאושר ...

עם בחור זה, שלא עזבתי אותו כמעט מהתחלת חיי הפלוגה, נאבקתי לא פעם בשל רצונו לעבור לשירות אחר. מאוכזב מה"בפס", כרבים אחרים, ביקש "מקום פעולה". בפעם האחרונה, לפני יותר משנה, בהיותנו בפעם השנייה בלטרון, ביקש לעבור לפלוגה אחרת. עכשיו אני מזכיר לו כי הפלוגה ההיא עדיין יושבת לאורך תעלת סואץ והוא הגיע למחוז החפץ...

--- מפי הטלפוניסטים שלנו נודע שיש שמועה כי גם הגדוד השני היה בהתקפה. יש להם הרוג אחד ואחד־עשר פצועים. לקחו בשבי 20 גרמנים — הידד! הבריגדיר ומפקד הגדוד ביקשו למסור תודה והערכה לפלוגתנו על ההצלחה והעבודה היפה. — מתעורר הרצון שגם בארץ יהנו קצת. הישפיע הדבר על הנוער בארץ? הנה כבר יצאו מפעולה מספר אנשים ויש למלא את השורות — הישמעו בחורי ארץ־ישראל — יש למלא!

והנה עוד: בפלוגה ד' נפצעו 7 בחורים ואחד נהרג: רוסק. חבר פלוגתי מראשית קיומה: פיקח ומתבדח. בחברה חיבבוהו — ראשון לגדודנו הצעיר...

--- הג'יפ מביא על שתי אלונקות את גוויות החללים עטופות שמיכות — יענקל שולגסר וברוד. אחד בית"רי, השני חבר המפלגה! האין בושה שאני עכשיו זוכר זאת? — לא, הנה האחדות! פה, במקום זה — חסל הויכוח! — גם בגיטו המורָד נדם הויכוח. היודעים שם, בארץ, טעם מבחן אמיתי? — שניהם נהרגו בהתקפה על הגרמנים...

תהיינה נשמותיכם, ברוד ושולגסר, צרורות בצרור מלחמת היהודים!

יוסף א', חברו הקרוב של יעקב שולגסר, זה עכשיו חזר מהמקלחת ונודע לו. הוא שואל אם אמר משהו לפני מותו, אם בקש משהו. יש עצבות מה על המקרה ועל הבחורים המוכרים כל כך. אך כולם יודעים, ואף אומרים: מלחמה! זה פשוט, זה צפוי, אי אפשר להימנע.

זו פעם ראשונה. עוד לא "הריחונו" כזאת. דלי ניסיון אנו. אבל הם הלכו יפה ופעלו כיאות. הטנקיסטים שחזרו אמרו: "ראינו התקפות רבות. אבל הבחורים האלה מצויינים ונועזים מאד. נושאי האלונקות היו מסורים ולא הרגישו בפחד. הן הם הולכים בלי נשק, רצים גם בזמן שאחרים שוכבים, ובתוך הקרב גופו הדגל הלבן אינו יכול להגן עליהם..."

אי־שם, ליד מפקדת הבריגדה לא הרחק מהעיר רבנה נפתח בית הקברות לחללים הראשונים של החטיבה הלוחמת.

קבלתי מכתב מא'. במכתב תמונת שמואליק במדים — בן־חיל.

--- עכשיו נהיה כנראה אנחנו הראשונים בשטחים המשתחררים ועלינו תהיה הדאגה לחפש את היהודים, לטפל בהם ולארגן משהו של קבע לענייניהם.

--- שם הבריגדה הולך לפנינו. יתכן שהשבחים נפוצו על ידי הטנקיסטים ששיתפו אתנו פעולה בזמן ההתקפה. הטנקיסטים, שבזמן ההתקפה יכלו להסתכל פחות או יותר בשקט לנעשה, הודות להיותם סגורים תחת השריון הכבד של ה"צ'רצ'ילים", סיפרו בהתפעלות רבה: "עוד לא ראינו התקפה יפה ונועזת כזו! הבחורים נראו כשדים והלכו לקראת האש בלי כל פחד!" שני, כשרק חזר אחר ההתקפה, צעק בהתלהבות: "שלוש פעמים 'הידד' לפלשתינאים! אין כמוכם!" הקצין של הטנקיסטים היה נלהב ואמר: "עבודה יפה מאד, ושילמתם מחיר קטן לערך. בהתקפה כזו, לאור היום, בשדה פתוח — תמיד יש הרבה יותר קָרבנות". ב'מרכז העזרה הראשונה', הקרוב ביותר לקווים, הכינו 40 מקומות לנפגעים. עוד אי אפשר לעשות סיכום של האבדות והנפגעים. כרגע מסתכמת הפעולה אצלנו בשלושה הרוגים וכ־15 פצועים. הגרמנים סבלו, כנראה, אבידות הרבה יותר גדולות — לפחות 20 הרוגים, מחוץ לנפגעי התותחים והמרגמות שאי אפשר לדעת עליהם, וכשלושים שבויים.

25.3.1945

--- רתמנו את האוטו שלו ונסענו לבית הקברות. סידרנו וקישטנו את ששת הקברים הראשונים שלנו, חברינו שנפלו בקרב. ארבעה מגדודנו, שניים מגדודו של בנציון. אולי אשלח לכם בעוד זמן מה תמונת החלקה. אלה הראשונים שנפלו בקרב כיהודים, כשהם נושאים תגי יחידה יהודית ולוחמים תחת דגל יהודי. הארורים קיבלו מכה הגונה. איבדו הרבה עשרות בהרוגים, ו־12 שבויים שנלקחו על־יד הפלוגה שלי, ואני שמרתי עליהם עם ה"ברן" שלי במשך כמה שעות. את יכולה לתאר לעצמך את הרגשתי.

נו, כל טוב לך ואביב יפה לכם.

שלך מוטקה

איטליה, 25.3.1945

תודה לך על החבילה שקבלתיה יום אחרי קבלת החבילה משמואליק והכל בה בסדר. הייתי כותב פיליטון על משלוח הסבון. זה היה פיליטון של כל הגדוד, של כל הבריגדה. איטליה הוצפה בסבון "שמן" וחבר אחד שקבל יחד אתי חבילה גדולה, כולה סבון, פרץ וצעק: "אני אאבד את עצמי לדעת בגלל הסבון הזה. סבון וסבון. עד מתי? עכשיו גם אי אפשר לָמסרו לפליטים. מה לעשות? לא מספיק יש לי לסחוב על הגב וצריך אני עוד שקי סבון, לסחוב לחזית ומהחזית ולכל מקום? אויה לי ואוי לראשי! ייגמר כבר המשלוח של הסבון פעם אחת..."

לפני ערב פסח, 27.3.1945

נו, שלשום הודיעו עלינו סוף סוף לעולם. ואתמול היה מוקדש מקום די נכבד, בעיתון המחנה השמיני, לבריגדה שלנו. אף זכינו שיוזכר כי הצטיינו ולקחנו שבויים. הצטיינה במיוחד

הפלוגה שלי, גם בהתקפה גם בלקיחת השבויים. ונפל בגורלי לשמור על השבויים האלה. כמובן הייתי מחליף את התפקיד הזה במעשה יותר אקטיבי כלפיהם, אלא... נו, ויצאנו מהקווים ההם ונכנסנו לאחרים. בשל המקום המכובד ביותר שניתן לפלוגתי במקום הקודם — להיות בחוד החץ — נמסר לנו עכשיו דווקא לשבת יותר אחורנית. ובכלל כאן חיים שקטים וחודשים רבים לא היו אבידות. יש להניח שכאן פשוט נהנה מהטבע. ויש ממה ליהנות.

כנראה שלא נישאר כאן הרבה זמן ויש שמועות שונות על העתיד הקרוב, אולם הצנזורה ודאי לא אוהבת שמועות... המלחמה, כנראה, באמת הולכת ומתקרבת לקיצה ואני — אף דאגתי שלא נספיק להלחם ממש על אדמת גרמניה ולכבוש את הצימוק — את נירנברג.

קבוצה מחברי כנרת בבריגדה. 1945.
שורה עליונה, משמאל לימין: מוטקה חדש, יעקב מייזל (ינצ׳ס), שמואל שטראוס ז״ל, מאיר קלינג.
שורה תחתונה, משמאל לימין: דוד מינין (דודקה), מנחם סטולר

2.4.1945

כעבור זמן קצר בא משה שרת. הנסיבות די רומנטיות! — בואדי הפראי הזה בילה זמן קצר ודיבר קצרות לבחורים. אמר שהיה הבוקר אצל מפקד החזית האיטלקית והלה שיבח את הבריגדה ואמר שהבחורים אמיצים. שאל משה: האם לא יותר מדי אמיצים ומתפרצים? אמר גנרל קלרק: ״יותר טוב קצת יותר מדי מאשר קצת פחות מדי״...

החברה שאלו על המגוייסים החדשים ואז חיבק אותי ואמר: ״הבנים של שנינו עוד מעט יבואו אליכם... ואיתם עוד״. מישהו גם צילם ואם יצליח תמצאי אותנו באיזה ז׳ורנל או סרט וכד׳.

משה שרת מסר לי ד"ש משמואליק. מיד אחרי זה סודר שמשחררים אותי לפגישה של משה עם ועד החטיבה. חגרתי רובה (את ה"כלי" לא סוחבים כנשק אישי) וירדתי שוב מההרים והספקתי להגיע למיפקד שבו בראשונה הורם הדגל שמשה הביא אתו. בשדה תלתן עמדו מאות אנשים. משה דיבר ברתת על הרגע. הבריגדיר נאם ואמר שקודם היה גאה לקבל על עצמו את התפקיד ועכשיו גאה להיות עם אנשים כאלה (וואס זאגסטו סוארא גדולה!) אחריו בירך הרב הראשי, ברכה על הדגל ו"שהחיינו" ולקול חצוצרה הונף הדגל. ואודה לפניך: — היו לי דמעות בעיניים. נדמה לי כי אף אחד לא ראה. גם אני לא ראיתי: אולי גם בעיני אחרים...

☆

משה שרת היה רחוק מהתלהבות בענין נירנברג והוא כותב:

"יש אמנם שם אנשים עסקנים, מנהיגים. יש להם כל מיני רעיונות. רעיון אחד הוא לעשות בנירנברג כינוס כללי של הלוחמים היהודים... בזה שקועים מאד, מחברים כבר את הנאומים וכמעט גם את ההחלטות שצריכות להתקבל בנירנברג"...

'תולדות ההתנדבות', כרך ג': 'נושאי הדגל', עמ' 303, יואב גלבר

☆

13.4.1945

אני, לפרקים, מתפאר קצת לפניך. האם את צוחקת לי? אתמול עשינו דרך לא ארוכה ביותר אבל קשה למדי, בשמש חמה ועמוסים כהלכה. סחבתי. במקום מנוחה קצרה אמר לי חבר אחד, חבר חולדה, שהוא ב־5 שנים צעיר ממני: אתה יודע, קשה! באמת בשבילנו זה יותר מדי להיות בחיל הרגלים. לכל היותר מקומנו בפלוגת הסיוע (פלוגה המרוחקת מהקו ומשתמשת בכלי מלחמה כבדים למחצה: מרגמות של שלושה אינטש — אבינועם יסביר לך מה זה — מכונות ירייה כבדות ויקרס, תותחים אנטי־טנקיים. הם לא הולכים כמעט, לא סוחבים על עצמם ויותר בטוחים. הם נותנים אש לפנינו, מעל לראשינו. כמו שאי אפשר להם בלעדינו, כך אי אפשר לנו בלעדם). ואני עמוס יותר מהחבר הזה ובטוח שאסחוב גם עוד מרחק הגון, אם נצטרך להתקדם...

אפריל, 1945

--- פסח בהרי בולוניה. עברנו את הסניו. עליה להרים אל עמדות הגרמנים. האוכל מובא ע"י איטלקים על פרדות. הגרמנים נסוגים — אנו בעקבותיהם. חם וקשה. ורטהיימר, מורה ירושלמי, מתקשה בהליכה ואני עוזר לו ולוחץ שיתקדם.

ולפנות ערב, כשהיינו כבר שרויים במצב של מנוחה במקצת ושביעות רצון במקצת, פנה אלי אותו מורה ירושלמי והוא ב־7 שנים צעיר ממני ואמר לי: "מוטקה, כבר הייתי בלי כוחות. גמור היה אתי שיותר מכמה מאות מטרים לא אוכל להמשיך. והנה אני רואה: הולך לפני מוטקה, "קְרֶפְקִי זִ'דוֹק" [ברוסית: יהודי קשה] וסוחב את הברן עם תוספת הגונה של תחמושת... זה חיזק אותי, התחזקתי בכוחך! והתעודדתי מרוחך!"

בולוניה, 7.5.1945

איטלי יקירה —

סוף המלחמה! הנה בא הדבר. מכיון שבשבילנו אין זה שינוי מכריע מהיום למחר, ממדים — לאזרחות ולשיבה הביתה, יתכן שאנו מרגישים פחות את השעה הזו דווקא. כבר מאות שעות הינו מוכנים גם לשמוע את ההכרזה הפורמלית ובזמן האחרון עוד עיר גדולה כבושה, עוד ארמייה נכנעת, לא עשו כבר רושם. ואפילו ימי הפיכתם של היטלר ומוסוליני לפגרים, לא חשנו כמפתיע, כמקפיץ.

--- אולי אולי צפוי לנו עוד משהו? קשה לדעת. אם גם כן, הרי זה אחרת, שונה מזה של שדה־הקרב. ובכל זאת, איטלי, אל תצטדקי. עם כל חרדתך ותפילותיך "של אשה ואם לא גיבורה" חש אני משהו מהשתתפות חיה וטובה שלך עם רצונותינו. גם בך מעורבים הרגשות...

וה"ערבוביה" הזו של רגשותיך בעניין זה ובעוד עניינים אחרים ועוד דברים רבים של זמן אחרון וזמן קודם, רוגזות ודאגות ומשברים שעברו עליך לחוד — ועלינו יחד וגם מעט שמחות מילדים ומטבע ומאביב זה — כל אלה מונחים — ב"בגאז", בצרור מכתבים שלך, שאתי.

כשאת נגעת במכתב, שקיבלתיו היום, בענין הרשימות שלי, ההרהור הראשון היה: בעצם כדאי להוציא חוברת של המכתבים שלך — זה ספרות. היתה לך חזית די רחבה של אדם, אשה, אם, חברת קבוצה — תקופת השנה האחרונה ולפניה, ואם תהיה ספרות של אנשי חזית ומלחמות, יכול להיות שבתוך ספרות "אנשי העורף" מכתביך לא יהיו דבר בטל...

--- לפי הנוהג הכללי של השחרור יתכן שבנציון יגיע מהר מאד הביתה — אולי אפילו תוך חודש־חודשיים. לפי התור הרגיל של השחרור, יתכן שגם תורי יכול להגיע בעוד 3־4־5 חודשים. זה לא כל כך רחוק. אולם לוחצת עלינו שאלת ההמשך של הח.י.ל. אם נזכה, כפי שאנו רוצים עכשיו, להשתתף גם בחֵיל הכיבוש, יש כאן שתי שאלות נכבדות: על אחת כתבתי לך — הוא מעמדם הנפשי־מוסרי של צעירי הח.י.ל בתנאים של צבא כיבוש והחזקתם בכבוד את דגל שמנו שכרגע זכה כל כך בעיני יהודים וגויים גם יחד. באמת שם טוב.

והשאלה השנייה: לנו היה אידיאל — להגיע לחזית. ואם גם מיצינו מעט — בכל זאת... הצעירים הפסידו את הניסיון המעורר והחשוב הזה. מה יהיה להם אידיאל קיומם? הכבוד והנקמה שבכיבוש גרמניה, האפשרות והסיכויים להשפיע על הפרוצס של "יציאת אירופה" תוך פעולה והתמסרות לעזרה ולחינוך ולארגון נוער וכו'. והדבר השלישי: לשַמֵר את הח.י.ל כגרעין של צבא עברי שיחזור אולי לארצו על נשקו — למדינה שלנו.

הדברים והתפקידים הם גדולים וחשובים, אולם — בלי הפְּרִיקָדָה! ומובן שלאנשים, ובעיקר לנוער, חסרה פה איזו נקודה מדליקה. הניצוץ של "מסירות נפש" שברגע גבוה, נעלה, מיוחד.

בלי זה, לחיות בצבא כיבוש — אפילו עם התפקידים שמניתי — זה לכל היותר כמו חיים במשק. חיי יום־יום, עשיית יום־יום. והרקע הוא של הרבה "יצר הרע" שאוֹרֵב בעד כל סדק ומכל פינה.

וזה מבחן. ואנו כאן חושבים איך לקשר חולייה בחולייה, איך להוריש לשמואליק, לנוח,

מוטי פיין, אבנר וכד׳ את הירושה ושצעירותם עוד תרים אותה יותר גבוה ולא תחליש, חלילה!

שהילדים שלנו יגדלו ויצמחו בתפקיד כזה. שנפשם תהיה גדושה רצון ויופי בתוך זוהמה, התפרקות איסטינקטים של עם מנוצח אחר המלחמה ואולי ניסיונות לקלקל לנו את צעירינו ולמשכם לתהומות...

הן בעצם, אם יצא לנו להיות בגרמניה (מי יודע? יש גם שמועות על אוסטריה) הן אז אנו, בעצם היותנו, מזכירים לגרמנים את השפלתם. המגן־דוד יתהלך על פני הארץ שכבר היתה מוכנה לחוג נצחונה על ה״אויב מספר אחד של האנושות״ — היהודים. וכל חייל שלנו משמש כעין פרובוקציה לגרמנים... זה חלק מנקמתנו, אבל הוא גם מעמיד אותנו במתיחות מסוימת.

בקיצור — כמו שאומר הרצפלד: ״השאלה היא — פרובלמה״...

ואני, באופן פרטי, אינני יודע אם בגלל שמואליק (ואולי אבינועם?) ויתר ה״ילדים״ לא ארגיש הכרח או רצון מעט להשאר עוד איזו תקופה. מה דעתך את בעניין זה?

28.4.1945

עניין הגברים במלחמה, עניין הוא ועולם שלם. מהעדינות הפיוטית, האירוטית והצנועה ועד כל הגילויים של ״למעלה״ ושל ניבול פה ושל ניבול ״פעולה״... זה תופש מקום כביר. ויש שזה הופך שיחה מקובלת ורמיזות בחצי פֶּה. ואף בחורים מצויינים ״הולכים בתלם״... לפרקים אתה מתפלא קצת, אינך מתרעם ולפעמים אפילו מלווה בחיבה עם השתוממות יחד.

האשה תופסת מקום רציני מאד בדיבור ובשתיקה. ודאי שיש רגעים — רבים כאלה היו בקווים — שקיים היה דבר העולה על הכל. אולם אך יצאת ממתח הרגעים המיוחדים והאשה כובשת לעצמה מיד את המקום בראש, בחלום ובהקיץ. אינה עוברת איטלקיה שלא יצפצפו לה, לא יקרצו לה, לא יביטו אחריה מבטי תשוקה, מבטים שפושטים מעליה את כותנתה... רעב...

21.4.1945

ובינתיים הבחורים מנסים לגשש בתרגום למעשה של הדבר הנקרא: נקמה. ויש התפרצויות לגבי שבויים ולגבי מקרים הנראים חשודים בין האוכלוסיה, שחלקם גרמנים. אין העניין כל כך נורא ו״טראגי״ אם כתוצאה גם נופצו כמה ראשים או נשברו כמה עצמות, אבל למקרה כזה מתחילה, כרגיל, להילוות גם הפקרות וחוליגניות, שעלולים לבזבז דברים גדולים ושאינם יכולים, בכלל, לדור בכפיפה אחת עם מסגרת צבאית מסודרת ובפרט שהמדובר הוא בכלי עדין ויקר כזה כמו הח.י.ל שלנו. ובנסיבות של עולם שיכול בכלל למנוע מאתנו את הכניסה והתפקיד בגרמניה. צריך איפוא להשתלט על רוחם של האנשים, לעקור הפקרות, לרסן ולכוון. וזאת מלאכה רבה, עדינה ומורכבת. ואנו שקועים בה. הקצינים שלנו — חלקם איננו טוב מהחיילים — אנשי הפקר וכד׳, אינם יכולים להשתלט ופונים לעזרתנו. נגסה לא רק לקחת בידיים את הדברים, אלא לקבוע לנו דברים להבא... בינתיים, מבחינה זו, טוב שהתעכבנו לפני הגבול. בכלל, עניין כניסתנו לאוסטריה וגרמניה עוד עוטה ערפל. לא ידוע כלום. בינתיים קיבלנו איזו עבודה במקום ובעקבות התפקידים התחלק גם הגדוד שלנו: רובו

זז קדימה בכמה קילומטרים והפלוגה שלי — אחורה מספר קילומטרים והנה שוב נפרדתי משמואליק: הוא נסע קדימה עם פלוגתו. אבל זה קרוב למדי ואני אתראה אתו, אם לא מחר — מחרתיים ודאי. כי עלי להיות שם. הפלוגה שלי קיבלה תפקיד ללוות רכבות לאוסטריה, כמה עשרות קילומטרים מעבר לגבול. היום כבר יוצאים מספר אנשים לשם. אלה יהיו הראשונים שיעברו את הגבול. הם נצטוו להתנהג בהתאפקות, להבליט את הסמלים, לכתוב על הקרונות כתובות שונות בעברית (גם לשם הדגשת מציאותנו וגם כדי להסב תשומת לב יהודים, אם יפגשו בהם, שאנו כאן והכתובות קוראות להם לבוא בדברים אתנו), לחפש יהודים ולהתעניין בכל אינפורמציה אפשרית. יש ידיעה כי קרוב לכאן, במכרה באַלְפִּים, רצחו לא מזמן 500 בחורות יהודיות. במחנות של עשרות אלפי אנשים הנמצאים בסביבת קלגנפורט — פרטיזנים יוגוסלביים, עובדי כפייה מאומות שונות. אנו אולי נמצא מישהו מבני עמנו.

20.5.1945

קראנו ללילה הזה — "ליל טיטו". היתה שמועה כי טיטו והפרטיזנים עמדו לפתוח במסע לתוך יוגוסלביה להכרזת עצמאות. הצבא הבריטי עמד להתערב והבריגדה השרויה בנקודת התורפה — עשויה להישלח לקרב עם הכוחות היוגוסלביים. תפשנו את ה"עוקץ" — אין לנו חלק ורצון למלא תפקיד כזה. בינינו לבין קצינינו יש הסכמה לסרב.

ידענו את דבר סיכון התקדמות הבריגדה לתוך אירופה וגרמניה. באותו לילה העברנו את ההוראה לסרג'נטים — שיעבירו לכל היחידה. ופתאום נפל שקט. יורד המתח. הגזירה נתבטלה. נשמנו לרווחה.

22.5.1945

דבר נפל בפלוגה... שלושה מאתנו נכנסו לכפר ובבית אחד היכו שתי נשים ולקחו סכום ניכר של כסף... הכפר הוא אוסטרי, כלומר — גרמני. אומרים לי: מה הרעש? אין המעשה עצמו "מריח" כל כך אך עלה הרהור: איך יגיב הצבא הבריטי? היעברו בקלות? ואולי יתעוררו בעיות ותועמד בספק האפשרות להתקדם הלאה אל תוך גרמניה. הלכתי אל הקצין פ. ודרשתי שיאסוף את כל הפלוגה. דברתי על העלול להתפתח בדרכנו ועל סתימת הגולל על הסיכוי להיכנס לארץ האוייב. השתרר שקט. אחר כך יצאו מקטרגים על "יפה־הנפש" ועל היצרים הטבעיים לנקמה בגרמנים ושלילת "הצמחוניות". (בפינה ישב בחור צעיר מקבוצה שהגיעה אלינו כבר אחרי גמר הקרבות, כמו הקבוצה של שמואליק, והקשיב. ברבות הימים הזכיר לי בחור זה את האסיפה וגם יצא ספרו "פצעי בגרות" שאֶסְפה זו תוארה בו — חנוך ברטוב). אחר כך סידרו אנשי המשטרה הצבאית מיפקד זיהוי של הפלוגה. סילקנו את הבחורים לפני בוא הנשים הגרמניות והעניין נמרח והושתק.

מתוך 'פצעי בגרות', חנוך ברטוב

"חברים!"

מבטו היה נטוע ברצפת האסם, וגם כשפתח ודיבר לא הגביה עיניו, כי אם להפך, הנמיך את קולו אל המקום ההוא. אף שחזותו האיכרית שונה כל־כך, נשמע באזני לחשו כמו בעת שהיה אבא עובר בערב יום־הכיפורים לפני התיבה ואומר תפילה זכה.

"חברים, אמש קרה כאן, בסביבה שלנו, מקרה -- מסויים, באמת, אינני מבין איך יכול היה לקרות מקרה -- נורא -- כזה. גם אני מקווה -- אני מתפלל בלבי — שאין לאיש מן הפלוגה שלנו יד בדבר. הלוואי, האמינו לי... חברים --"

הוא השתתק וקמטים מאונכים נחרצו במצחו, כמתאמץ לפענח דברים הכתובים למטה, על הרצפה. הפלוגה חיכתה בשתיקה.

"ובכן -- לא בשביל לדון מה מחוייב חייל עברי לעשות ומה אסור עליו בשום נסיבות שהן, לא בשביל זה מקיימים אנחנו את השיחה הזאת... אף כי, חברים, אני, אישית, והרשו לי לומר, שאיני רואה יכולת להעלים מכם את הרגשתי זאת, יש לי עמדה, עמדה פנימית, עמדה שאין לה שום שייכות לא למקום ולא לשעה, כי אם משהו הטבוע בעמקי נפשי, הייתי אומר, בעמקי מהותנו היהודית, זו שהיא נחלת כולנו ואשר אוי לנו אם תתחלל..."

דחילק, תמרי, על מה מדבר? החברה לא מבינים מה אתה רוצה".

זה היה פוקר, כמובן, שמלים מכונפות מעצבנות אותו בכל עת, לא כל־שכן עכשיו, שהוא מתאווה לדעת מה העניינים. צחוק דק נשמע בקצות האסם.

"רגע... רגע..." תמרי הגביה ראשו, אבל עיניו היו עצומות בחזקה. את כפותיו הקצרות לחץ כנגד חזהו, כמבקש לרסן כאב גופני, והוא שאף אוויר. "אני מתקשה, חברים, אינכם משערים כמה אני מתקשה ואיני יודע במה -- במה — במה לפתוח..."

"אולי פשוט תפתח בעניין!" אינפף לייזי כמו מתוך שֵנה. הצחוק הדק גבר.

"זה כבר העניין!" תמרי פקח עיניים מוצפות דיו שחורה, ונפנה אל לייזי. "זהו עצם העניין, לייזי -- איך למנוע מן הטפל שיחריב את העיקר, איך להביא את הפלוגה לכך שתדע להכריע בהתאם -- לאינטרסים -- הכי נעלים. חברים, לא במקרה הקדמתי שלא הבירור המוסרי הוא זה שלשמו נתכנסנו, אף כי אני יודע, אני יודע, האמינו לי, יודע ומרגיש את כאבם הנורא של חברים שעמדתם שונה משלי, המאמינים שאמות המידה היפות לעולמנו הנורמלי אין להן כל משמעות כאן והם היו רוצים שנחזיר..."

"אתה משגע אותנו, תמרי. תעזוב עם הפילוסופיה ותגיד מה כל הברדק הזה".

"פוקר, שתוק!" זה היה קורפורל קופרברג. אף שברגע זה הוא אחד מאתנו, אינו יכול לשאת פריעת סדרי הצבא.

"ובכן", תמרי נאנח אנחה עמוקה, ומכאן ואילך דיבר בלשון ענייניות וברורה, ואפילו קולו לא רעד עוד. "לפני כשעתיים נקראתי למשרד הפלוגה, אל מייגור סאנדרס. טילפנו אליו מן המשטרה הצבאית הבריטית. הבוקר. שתי נשים, אם ובתה, הגיעו הבוקר לתחנת המשטרה הצבאית והתלוננו כי הלילה — אמש — פרצו חיילים לביתן, מחוץ לעיירה, התנפלו עליהן..." שוב התחיל קולו דועך, נהפך ללחישה. "ניסו לפגוע בגופן, הן טוענות שהיה גם ניסיון... לאנוס אותן וגם... לרצוח. הן התגוננו, צעקו, כך סיפרו למשטרה הצבאית, והצליחו להניס את המתנפלים. לדבריהן, שדדו מהן החיילים כסף, שעונים וחפצי־ערך אחרים".

קולו של תמרי אבד בדממת האסם, וכיון שדעך בהדרגה לא השגנו שכילה דבריו. רגע קל ירדה עלינו שתיקה, כערפל סמיך. המחשבות גישושו לכל עבר, מנסות לצרף את הנאמר והמרומז אל המנוחש. אלא שכבר נשמע קולו החרישי והשלו של זוננשיין:

"מנין ידעו הנשים שהמתנפלים היו חיילים?"

"הם היו לבושים מדים בריטיים, ועל שרוולי בגדם היו התגים שלנו. מגיני־דויד זהובים על רקע כחול־לבן־כחול. כך טוענות הנשים".

"לא לבשו מעילים עליונים?" שאל זוננשטיין.

"מדבריהן יוצא שלא", השיב שוב תמרי בקול חלוש.

"כמה היו?" נתעוררה לפתע סקרנותו של לייזי.

"לתוך הבית נכנסו שניים. אבל נדמה להן שבחוץ היו עוד".

"אני לא מבין בשביל מה היו צריכים ללכת עם סמלים, אם הלכו לשדוד", אמר ערוסי...

--- "איזו חשיבות יש לשאלה הזאת, ומה אתה רוצה, גלעדי", יצא הכעס הצפוי, כשהוא בעצם ריגשת־לב, כמעט קול־תחנונים. "שתי נשים הותקפו אמש. הן טוענות שביקשו לאנסן, לרצחן, ששדדו אותן, המשטרה הצבאית מחשידה חברים שלנו!..." וכאן, במפתיע, קטע את דבריו אלה וחזר, כנראה, אל מה שביקש לומר מלכתחילה. "אנחנו איננו איזה אספסוף מקרי שנתלקט כאן תחת דגל בריטי... הקשיבו לי, חברים, אני מבקש אתכם... גם איננו המון אבירים, כמו אלה האבירים של... של סנקביץ — שכל אחד עושה לו חשבון־יחיד, נלחם מלחמה פרטית...

--- "אנחנו כאן כולנו שליחים -- חיל־ישועה לניצולים, חברים. יש מטרה. ודווקא מפני שאי־אפשר כאילו לפקד עלינו ואיש הישר בעיניו יכול לעשות, אנחנו מוכרחים לקדש עצמנו למטרה אחת -- וזוהי, חברים, זהו הדבר הכי גדול, הכי נשגב, שכל היתר צריך להשתעבד לו -- וזהו הצלת היהודים... זוננשיין יספר לכם... הם מחכים לנו כמו למשיח -- כמו למשיח -- בלאגרים, על הגבולות. בתחנות הרכבת. אליהם אנחנו צריכים להגיע..."

"מה אתה משכנע אותנו כל־כך הרבה, כאילו מישהו פה מתנגד?" רגז לייזי.

"וחוץ מזה, תמרי, בחייך, רחם על החברה. לא יהיה להם היום צהרים", ניסה מושיק נשק בדוק...

--- "ג־ל־ע־ד־י!" צעקה כזאת שצעק תמרי אין לתאר. היא היתה כאילו כל הצעקות שכבש בעשרות שנים של התאמצות לחיות בצוותא, לטרוח למען הזולת, להיות מופת לכל, נתלשו מתוכו באחת. מצחו וצווארו נתרשתו וריד תפוחים. "אותך לא. אבל בשביל כל אלה שנותרו, מברגן־בלזן ועד אושוויץ, היא הכל. ברגע זה היא הכל. הם מחכים לנו, ואנחנו נצא אליהם. אנחנו נמצא אותם בכל מקום שהם תועים שם, בכל מקום שנושם עדיין איש אחד. אנחנו נגיע למחנות, למנזרים, אל מעבר להרי־חושך. לא יהיה מחסום שלא נפרוץ, לא גבול שלא נעבור. אולי אינכם יודעים, חברים, אבל כבר היום נודדים אנשים שלנו מארץ לארץ, ואינם בוחלים בשום תחבולה בשביל להגיע ליהודים. אם יהיה צורך, נצא לא רק למסדר כזה — נזייף תעודות־מסע, נשחד, נערים, נגנוב, נעבור על כל הלאוין שבתורה, וכל זה בשביל להציל לנו כל יהודי שעודו חי. בינתים די לי בתשובה הזאת... אתה שואל אותי מה אומר לילדינו. ומה תאמר אתה לילדינו אם אחרי כמה מעשי רצח, שוד, אונס ושריפה, יפרקו את נשקנו, יסלקו אותנו הרחק מכאן, ימהרו להיפטר מאתנו — מה תאמר אתה כשישאלו אותך איך קרה הדבר, שנמצאנו כאן, אלפי בחורים, מאות כלי־רכב, ולא ידענו לנצל את השאנסה היחידה שנתנה לנו ההיסטוריה, אלא... אלא עסקנו ב... בפוזות תיאטרליות..."

--- "באתי לראות..."

"אין פה מה לראות, חביבי... זה רק מפריע... כל מי שאין לו מה לעשות כאן, מתבקש לפנות את שטח בית־העולים..."

תמרי היה נמרץ מאוד, וניכר היה בו, שעכשיו מצאה נפשו הפועלת את תיקונה. חולצתו חפותת־השרוולים היתה מסופגת זיעה, מתחת לבתי־שחיו ובגבו, וגם מצחו הבהיק, כאילו הוא עכשיו בעמק הירדן. עיניו הנוצצות רצו לפני גופו המוצק, ולא היה אדם או ענין שתמרי לא תיקנו ולא החזירו לדרך המאורגנת. הסמל שעסק ברישום שמות כילה את מלאכתו, ותמרי אמר שיש

להדפיס מיד את הרשימה ולתלות העתק אחד על לוח־המודעות. זה הכי חשוב. כל יום מוצא אדם שארי־בשר או בני־עיר. קורפורל־הטבחים שגוייס מאחד הגדודים בא ואמר לתמרי, שהלחם לא מספיק ולא יספיק. אנשים ממלאים כליהם לחם וממשיכים לסחוב...

☆ ☆ ☆

י"ב אלול תשמ"ד (1985)

לחנן סבר שלום רב,

בפנייתך אין כל מוזרות. אדרבה, עד היום זוכר אני היטב את מוטקה חדש, שהוזמן לי להיות במחיצה אחת אתו בימי שהותנו בחזית (במטה של פלוגה ב', הגדוד השלישי, אצל מייג'ר סטורס). במובנים רבים היה הוא אחד מאותה קבוצה בולטת של מתנדבים קשישים (במושגיו של בן 18 — 19) ששימשה לנו, הצעירים, מופת.

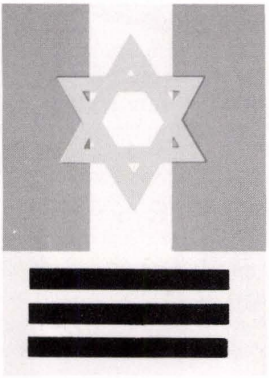
עם זאת, אין לראות בדמותו של תמרי, כמו גם בדמויות אחרות בספר, "תצלום" של חברי לח.י.ל. השתמשתי בקווים חיצוניים וביסודות אחרים שנאגרו בזכרוני, אבל עשיתי כן מתוך חרות גמורה והשתדלתי להיות נאמן אך ורק לתחושותי הפנימיות ולמה שנראה לי כאמיתו של הסיפור כיצירה ולא ככרוניקה.

אני שמח מאוד על הערתך, שתיאורו של תמרי והמסופר בספר נזכר הרבה על ידי מוטקה ז"ל בכתב ובע"פ. אך חשוב לציין שזהו שימוש חופשי וכי דמותו של תמרי, היא דמות ספרותית, שמרדכי חדש שימש לה, הוא ואחרים, כ"השראה"...

--- ושוב: הרשה לי לשוב ולהדגיש, שדווקא היום, כמעט 40 שנה אחרי אותו קיץ ראשון שלאחר המלחמה, עולות במלוא ייחודן — ובחריפות מדהימה — דמויות יקרות אלה, מוטקה חדש, בנציון ישראלי ורבים אחרים, ורק היום מבינים אנחנו איזה עושר אנושי נעקר מנופנו מאז.

בברכה,

חנוך ברטוב

לעתיד הח.י.ל.*

(דברים בכינוס חיילים)

מפעל הח.י.ל. הוא נכס של כל חייל והוא רשאי וחייב לחשוב ולהיות אחראי לדרכה ולהמשכה של החטיבה.

איני חושש להביא את שאלת ההמשך לפני הציבור הנמצא כאן, ועלינו לסכם כאן במשותף את דעתנו. מדוע? — מפני שלדעתי החיילים מסכימים אתי ומתיחסים בחיוב לצורך המשך הח.י.ל, השתתפותו בין צבאות הברית בכיבוש גרמניה, ויעודו במילוי תפקידים ציוניים חשובים.

אך איני מפחד להתחיל בעניין זה גם כשאני, במעוט או יחידי. זכרו את הגדודים לפני 8 — 9 חדשים. היתה זו קבוצה קטנה בלבד שהתהלכה עוד בתביעת החזית, קבוצה שהיתה נלעגת ומותקפת בכל מקום. אפשר היה להגיד — וכן גם אמרו — כי 95% של החיילים אינם רוצים או חדלו לחלוטין לחשוב על זאת. כך דיברו חוגים מאורגנים, כך אמרו המוני הבודדים. גם הקבוצה הקטנה היתה קרובה ליאוש, ובכל זאת קם הדבר! ואפילו בממדים ובאופי יותר חשובים מאשר קיוינו. לא האמנו שתהא זו בריגדה מוגברת, בדגל, בסמלים, בהכרה מפורשת כזו בעולם, ובפרסום כזה. חשבנו כבר: לפחות הגדודים! היינו מוכנים אפילו שישתתף חלק מהגדודים בפעולה ממש, בשם כולנו...

וכיום כבר שכחו המאוכזבים והמתנגדים את הכל והננו כולנו כאחד — פטריוטים של הח.י.ל ומכירים בערכו.

אבל טעמי העיקרי הוא: המשך הח.י.ל — צבא־כיבוש, ותפקידינו באירופה לאחר כך — זהו צורך ציוני. ובמלה "צורך ציוני" כלול הכל: צורך אישי, מוסרי, מדיני, חינוכי אנושי. ולפני חיילינו יעמוד כל זה במבחן אחד: החשוב הדבר לציונות הלוחמת? — וכאן אין לי פחד מבחורינו, אין לי פחד להביא את הסיסמא ואת התפקיד לפני החיילים. הם יקבלו אותם. הם ישאו בהם. באשר הם מגשימי מפעלים ציוניים!

ולשאלה זו עלינו לגשת: היש צורך ציוני בכך?

אנו אומרים: נקם! שלשום שמעתי אחד, ספק־מהרהר, ספק־פוסק — "אולי הנקם זה לוקסוס בשבילנו?"

אז לקחתי את הפנקס הקטן "שנה בטרבליאנקה" וקראתי בו. החלטתי לקראו בכל יום.

העניין הזה לא ישתתק ולא ישותק בתוכנו, בתוך העם. בין אם נרתח ובין אם נהפוך בו ב"שיקול־דעת". אחר המלחמה יהיה ודאי פרוצס של חדירת יחידים, קבוצות, הסתדרויות של צעירים יותר וצעירים פחות, יתומים שיתבגרו, שרידי מורדים, אנשי מחתרת ופרטיזנים — הם יבקשו דרכים לתגמול. איני יודע אם כעם נברך על כך או נמצא טעמים לחשוש לכך. אך החייל תחת דגלו למה לא יהיה הנושא הגלוי של נקמת העם?

במה? — אל תשאלו! אינני יודע בדיוק. אבל מלבד עצם ההופעה של הח.י.ל על דגלו וסמליו בגרמניה כצבא־כובש עוד שמורים לו סיכויים.

בכלל אינני מתאר לעצמי את "תרכובת" הכוחות הנפשיים של מלחמת היהודים והנוער על קיבוץ גלויות ב"ארצם השדודה" מבלי יצר זה של הגזע, בלי היצר האישי והלאומי לנקמה. בלי יצר העקשנות לקיום — למרות ההשמדה והכיליון. בלי שיצרים אלה יחיו וייצקו להט

* דברים אלה של מרדכי חדש (שהיו חתומים בשם — "אבינועם") נאמרו בצפון איטליה במחנה הפלוגה 178, בין סיום המלחמה והתזוזה לאירופה, והתפרסמו ב"על המדוכה" — בטאון המשמרת הצעירה של מפא"י בסיון תשמ"ה (1945).

במפעל המחויב על־ידי הפרוגנוזה האכזרית של הציונות (מימי פינסקר והרצל), הפרוגנוזה על חוסר כל פיתרון בגולה ואפילו במשטר העתיד, משטר "הרצון הטוב". הן שרידי יהדות אירופה עוד לא "שוכנעו" על־ידי הפרוגנוזה שהפכה מציאות והתאמתה בצורה כזו ובמידות כאלו.

היש עוד מי שישא את כבוד העם וגאולת דמו — כחטיבה הלוחמת שלנו? תפקידנו השני: השפעה על תהליך יציאת אירופה.

אינני יודע אם שליחות התנועה הציונית לאירופה תוכל לחדור לכל הארצות, ומתי? אבל אם גם נניח שתחדור — ואף נניח שהמשלחות תהיינה מאוחדות ולא מפולגות ומתפלגות — כמה שליחים ישבו בכל ארץ: 8 — 10 — 12?

והפרובלימה העיקרית עכשיו היא לא בארגון העלייה הבנויה על רצון היהודים ואפשרויות העלייה, ולא בחינוך ממושך, כבימים עברו. היהודים אינם נחפזים ליציאה ולעלייה ומטפחים לא מעט תקוות לחידוש החיים — אם מתוך רפיון ואם מתוך השלכת יהבם על עתיד "שכולו טוב". לכן, התפקיד העיקרי עכשיו — ליהודים ולציונות — לסחוב בציציות ראשם של אחינו, לדחוף על סיפון האניות, לחטוף את הנוער והילדים מתוך אותה המשפחה הלוחשת "אהבתי את אירופה".

כאן לא מספיק — כאשר זה נעשה בעיתון אחד בארץ — לקרוא: נער, זכור!" — ולחנך לתפקיד העלאת היהודים. כאן צריך להביא את היהודים המתבוששים שיזעקו: העלו אותנו!

לעליית ה־900 מאיטליה חסרו כמה עשרות אנשים שירצו לעלות והיה הכרח — לכולנו מובן מהו ההכרח כלפי חוץ — שיעלו לא פחות מ־900. ואת העשרות האלה דחפנו לאניה. אחד מחיילינו — סיפר לי דובדבני — "התיישב" על שתי משפחות והפעיל אותן להיות בין ה־900 כשרצונן החופשי לא היה בשל כל צָרכו...יש צורך בהיקף גדול של שליחים ובאינטנסיביות אחרת של הפעלת הרצון לעלייה.

האם הח.י.ל על אלפיו, חדור הרגשת השליחות, אינו עתיד להיות גורם גדול בזה?

אל תשאלו: איך?

מאחורינו נסיונות נועזים של יחידים ונסיונות מקובצים של חיילינו באיטליה. יש כתפיים ויש עוז.

אין ביטחונות ביחס לתנאים ואפשרויות. אבל יש סיכויים, יש חיפושים, יש יכולת --- ותפקידנו השלישי — צבא עברי. לא אוסיף אף מלה על כך.

לא אוסיף על דברי קודמי ודברי בן־ציון בעיקר. את קיומו של הח.י.ל אין להפסיק ויש לשמרו בבניין, במניין ובמסגרת, כגרעין הצבא העברי.

היש ערך לדיוננו? היש לנו סמכות? ברור — מוסדות וכינוסים של התנועה הציונית יחליטו גם הם החלטות בענין זה. אך הם נתונים עכשיו במערבולת קדחתנית של עניינים והכרעות בעולם שנוגעים מאד מאד לנו — והם סומכים עלינו שנדע לומר את שלנו בשאלה זו.

לי נראה שצו קיומו והמשכו של הח.י.ל והתפקידים הקשורים בו — תפקידי ציונות לוחמת — הוא צו ציוני, והתנועה תסמוך את ידיה על מאווייו וחיפושיו, ותברך על השלוחה המתאמצת להעניק לעם היהודי כוח לכוחות הנאבקים על עתידו.

כליה וחצלה

פרק ו':

ח.י.ל

"וְהִיא שֶׁעָמְדָה לַאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ. שֶׁלֹּא אֶחָד בִּלְבַד עָמַד עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ.
אֶלָּא שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ
וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַצִּילֵנוּ מִיָּדָם".

שירו של מוטקה ב"ליל־הסדר" בכנרת, כמסורת של שנים. שיר של מסורת שלקח עמו לצבא, לבריגדה, ולכל אשר הלך.
שיר שביקש שישירו אחריו גם לאחר שילך. שיר שהיה לו לא רק זמר, אלא דרכו של עם־עולם.
שיר שהיה לו לצו של חיים.

גם הדרך הארוכה מתחילה בצעדים ראשונים, מהוססים אולי. לרעיון יש סבלנות. כשהתרחשה השואה הגדולה ואבד רוב העם שהיווה מקור היניקה להתחלת שיבת־ציון — אחזו בנו התדהמה והשיתוק. לברל כצנלסון היתה הרגשה שנגדע הגזע — הינצו עוד ניצנים חדשים? לולא היינו, המעטים, כאן, לולא הרקיעו מתי מספר אלה בסולם שניצב למטה וראשו מגיע גבוה — ההיתה עוד תקומה?

על גבול החידלון — נראו ניצנים. משרשי הגזע עלתה החיות של רצון־קיום. ההתחלה היתה לאחיזה. אצבע אלוהים.

יצאנו כמה חיילים לליווי רכבת אספקה והגענו לעיר האוסטרית קלגנפורט. נודע שיש כאן יהודים: האמנם? מצאנו אותם — כארבעים יהודים — רק גברים — כולם חייטים מהונגריה שהיוו קבוצת עבודה לצבא הגרמני. יהודים ראשונים... עוד לא נרגענו מזה והנה — בשורה ממש... אנו — כמה מחיילינו שבליווי הרכבת, עומדים, וברחוב עוברות משאיות מלאות אנשים. באחת מהן התחילו לנפנף לנו בידיים. לא תפשנו — מה זה? המשאית נעצרה. ארבעה בחורים קפצו ממנה ורצים אלינו: "אנחנו מחפשים אתכם — הנה ראינו את המגן־דוד על כתפיכם — אנחנו אליכם". אנחנו צריכים לחזור ברכבת. אני אומר לחברי מהפלוגה שיחזרו בלעדי והולך ל"הונגרים" למצוא את הרב קספר וחוזרים לבחורים המחכים. "מי אתם?" — "אנו משלחת משארית הפליטה. שלחו אותנו לחפש אתכם. אם תגידו 'טוב' יתחילו לבוא אליכם". אמרנו: תחזרו ותגידו 'טוב מאוד'. אמרו: "שלושה מאתנו נשארים אתכם — אחד חוזר עם הבשורה" הבחור נכנס למכונית הרב, ציידנו אותו בכיכר לחם וקפסת בשר ונסענו לא הרחק, אל הגבול שבעיירה יודנבורג (עיר היהודים — משונה!) ליד הגשר שעל נהר בינוני נפרדנו. הבחור החל ללכת. בצד השני הרוסים עצרו אותו, שאלו מה ונתנו לו ללכת. בחור לעניין. הוא אומר לנו: אל תחששו. אסתדר. כבר עברתי קשות מאלה.

☆

ביום הכניסה לחזית לא הגיע אף חייל אחד בבריגדה למסדר חולים. עוד בחזית ראינו את היהודים האחרונים באירופה. נגלינו לעצמנו. מחטיבה של אחוות־נשק הפכנו לחטיבה של אהבה ליהודי האחרון על יבשת הרצח. בצאתנו מן החזית על 50 חלליה, נולדנו לֵדה שנייה כחטיבה לוחמת של רבי יצחק מברדיצ'ב אוהב ישראל, חטיבה מחפשת: יהודי אחד, ילד יהודי אחד. בנר לאור היום.

☆ חיים בן־אשר

16.6.1945

--- שמואליק כתב לך שהדבר הוטל עלי. ואולי בינתיים ברור לך יותר מהו. ואיך אגדיר זאת? התחלה קטנה, תקווה גדולה ולב רוטט. ומי היה נותן "ראשי מים ועיני מקור דמעה"... וכבר לא על העבר, כי אם על כל איש שאני נפגש ומביאו אתי. וכל אשה במיוחד. לאלו, כנשים, עוד גורל נוסף. ומלטף אני את היד של אשה שאומרת: מלוכלכה אני... וקדושה היא. ואיך לחדש את חייהן, להשכיח ולתת קרקע חדשה לצמיחה. אלו יכולתי בשבילך, בשביל רותה, בשביל הילדים והנוער בכנרת, חברי ואחרים, להתפנות שעה ביום ולכתוב רשימות על הפגישות, על מבטים. ולא זה ששלדי אדם. דווקא הרוב בא בצורה חיצונית לא רעה לעת עתה ובלבוש. אבל מה שבנפש ומה שלעתיד — עדיין הכל בערפל.

אתמול נסעתי 200 קילומטר להביא את שתי הבחורות שכתבתי לך עליהן והבאתי אותן צעירות, יפות ו.. עבר! הן עכשיו אתנו.

אתמול והיום הגיעו אלינו עוד אנשים. צריכים היינו כאן אשה־חברה לקליטת הנשים, ואין אתנו כאלו. זה היה יכול להיות חשוב לחייהן להבא.

אין אני יכול להוסיף ולספר על כך. גם בגלל איזו מועקה פנימית כבדה ומתיחות עצבים — ומכאן לחי"ל. כולנו בשר ודם ואוהבים את הבית ואת הקרובים ובכל זאת איזו זרות! נדמה כי אילו כמה אלפי אחרים מהארץ היו עכשיו כאן — היו מרגישים משהו שאינו יכול להביא להחלטה על החזרת הח.י.ל ארצה. נדמה כי נמהרה ההחלטה, והיא בניגוד לצרכי ההצלה, אפילו אם אמהות ונשים מבקשות לראות חזרה את "שלהם" —

24.6.1945

ואני? איטינקה! זכינו שיתחילו לבוא אלינו ממקומות שונים ורחוקים, מלב גרמניה ומעבריה — הולכים לבריגדה כמטרה וכעוגן תקווה וכוח מציל ומכנס. היש עוד דבר יקר מזה? לא אוכל לספר בזה הרבה. הימים הקרובים יגידו. אולי לא נאכזב... וגם אתם יכולים לחזקנו בניסיון זה — הניסיון העיקרי...

בית העולים, פונטבה, איטליה, 10.7.1945

--- ובכן, חשבתי לא לכתוב. אבל עכשיו יש לי רצון לכך, להתחלק אתך באיזה רגש טוב שממלא אותי. כשסידרתי את משכבי באו להגיד כי אשה אחת כורעת ללדת. כידוע לך אני מאוד — בעד... יש לנו כאן רופא מבין הבאים ואשתו, שיודעת לעזור לו והם התחילו לטפל. בניסיון של השנים האחרונות ידעו כנראה גרוע מהתנאים האלה שכאן ולא הקפידו. אני התקוממתי ואמרתי שאמנם אפשר ללדת גם ביער, אבל אם בא הדבר אצלנו, כאן, נוכל להרשות לעצמנו שהיולדת תרגיש את עצמה טוב. ראויה היא ש"נפנק" אותה קצת. השעה אחר חצות. הלֵדה קרובה, אבל היא עוד מרגישה לא רע. הפשלתי את השרוולים, ניקינו חדר מיוחד, התחלתי לשטוף את הרצפה, השגנו סדינים, עשינו אור גדול בחדר וסוף סוף החזרנו את היולדת לחדר נאה ועל מיטה טובה ונקייה. בעלה על ידה. הם שניהם מדובנה. טוב היה לי ותוך כדי כך נכנסתי לחדר סמוך. מנורת חשמל כחולה דולקת. חסרות לנו מנורות לבנות לכל החדרים. ובחדר שלוש מיטות עץ, כל אחת בעלת שתי קומות. והחדר מלא.. נשים הרות! שתים מרובנה ואחת מוארשה. כלן מלאות ובשלות — כבר בחודש התשיעי. צהלתי

בפנים. נזכרתי בך — אולי דעתך נגד ?, שבתנאים כאלו שהיו בשנה האחרונה, הזוועות והפחדים, תיכנסנה נשים להריון? — והנה חיים ! בחורות נעימות. את פניהן איני רואה בבהירות באור הכחול,אבל הן נעימות וקולן לבבי. וואָהלינער מיידלאך. ישבתי על מיטת העץ. הבעל ישן לו והיא מרגישה לא טוב במקצת ויושבת על ידי. מאוחר, אבל הנשים עירות ומספרות. על מה? איך? יש ויש מה לספר. ואני יושב ושומע את קילוח הסיפורים. פיינע יידישע טעכטער... אמיצות ויקרות "ווּאו זיינען מיר ניט געוועזן? אין די געטאס, אין די פארטיזנקעס אין אלע לעכער" אחת אומרת: לולא התנועה לא היו נשארים יהודים.. ניחא לי, הרגלים כואבות קצת, אני עייף ובפנים אור וחום. לילה טוב, שווסטערקעס ! לשכב לישון או לחכות עוד? צריכות להגיע הלילה שתי מכוניות עם אנשים חדשים. אכתוב לאיטה. כן אני עייף קצת. כנראה נזכה להיות נוכחים בהולדת יהודי חדש בבית העולים שלנו.

☆

ברגעים הראשונים הם בכלל לא תפסו מי אנחנו? — חיילים במדים, עם מגן־דוד על הזרוע ו"טומי" ביד וחייל זקן מתחיל לדבר אתם יידיש, זה היה בנציון — לאט, לאט התחילו להשיג, כי אנו חיילים יהודים מארץ־ישראל, ובאנו לקחת אותם לארץ־ישראל. ראינו לאור עששית דלוחה שלדים נושמים ואור אחרון בעיניהם. המוזלמן היהודי אינו מיתוס, ושלד של אסיר־מוות יהודי, אינו אגדה. לאט, לאט החזרנו את הדיבר לפיהם. באווירת תימהון חלומי באישון לילה... והתחלנו להאמין בחזון העצמות היבשות בבקעה של יחזקאל. מדעת ושלא מדעת.

חיים בן־אשר

"... לא מצאתי כאן מנגנון לפעולה... את הועדה להצלה ולחיפוש השרידים הפכנו למנגנון וצורפו אליו אנשים בעלי יכולת עם חוטר־ישי בראש. סורקיס התמנה למרכז. מוטקה חדש וטובין עובדים אתו. בינתיים התגלו יהודים רבים מאורגנים ובלתי מאורגנים ועכשיו יש כבר קשר עם אלפים רבים... העבודה רבה עכשיו...".

מכתב של יהודה ארזי — 'תולדות ההתנדבות', כרך ב': 'נושאי הדגל', עמ' 577, יואב גלבר

☆

בית העולים, פונטבה, איטליה 19.7.1945

--- הערבים האחרונים — ערבי הקשבה. אחרי "ליל וילנה" היתה שיחה עם הפרטיזנים בה עיקר הדברים נאמרו על ידי אבא קובנר, ראש הפרטיזנים של וילנה. סבבו דברים בחצי לחש והרקע: מצפון הכיליון.

אמש היתה פגישת חברי הקיבוץ המאוחד לרגל נסיעתם של שני החברים שהזכרתי, ובה על הקיבוץ המתבוסס בריבו, על ילדים בבית המריבה, על חוסר כוח לעמוד בפני החובה, על שובנו לבית, על האדם בארץ ובקבוצה ויכולתו להאיר לאנשים שצריכים לבוא — כשהם גוש של חושך, ריסוק הנשמה, חוסר אמונה וכו' וכו'.

והערב — המשך השיחה עם הפרטיזנים. כולם מתוחים.

אני מוכרח לגמור, איטל'ה ! הימים הקרובים יפלו עלי כהר — החברים נוסעים למועצה לונציה ואני נשאר יחידי במקום כשכל יום צריך לקבל ולשלוח מאות אנשים ובתוך זה תגיע

גם שיירה גדולה של 500 — 600 איש בבת אחת. אני אשכב. עוד מעט צריכים גם להגיע כ־200 איש, ודאי יעירו אותי. לילה טוב לך. נשקי לרותקה ושלום לאבינועם.
שלך מוטקה

☆

מפעל דומה הנציח אהרון מגד בספרו 'מסע הילדים אל הארץ המובטחת' פרשת ילדי סלבינו: "... ככל שנכנסתי בעובי החומר שנצבר במחברותי, ראיתי שיש בו הרבה יותר מסיפור "הפואמה הפדגוגית" המופלאה שהתרחשה באותו מעון חינוכי במרומי האלפים האיטלקיים ליד הכפר סלבינו, מעון שנוהל על ידי חיילים עבריים ושחולל את התמורה הגדולה בנפשות אלה שעברו דרכו במשך שלוש השנים. הסיפור לבש לעיני ממד כעין "מיתולוגי" — של מסע ארוך, נפשי וגיאוגרפי כאחד. מסע שראשיתו אי שם באירופה החשוכה, המשכו בנדודים בין גבולות, בציפייה ממושכת לספינות על החוף, בהפלגה על מים סוערים, בחניה בין גדרות קפריסין — וסופו בארץ המובטחת. מסע שהבית בסלבינו היה רק אחת התחנות בו — אם גם התחנה שבה התרחש המפנה המכריע. ואולי, אמרתי בליבי בחושבי על ההיבט ההיסטורי של פרשה זו, מצד תולדות העם היהודי — זהו פרק נוסף — לאחר קפיצת־דרך של כמה אלפי שנים באפופיאה המסופרת ב'שמות' וב'במדבר': יציאה מבית עבדים, והמסע הארוך במדבר בדרך אל החירות. אלא שכאן — הן בית עבדים והן המדבר — נוראים הרבה מן הראשונים.

☆

בית העולים, פונטבה, איטליה, 21.7.1945

--- הערב היתה מסיבה. בה אמרתי לקהל הגדול עם החיילים הרבים: חמשת אלפים בעוד כמה ימים; כך שמפעלנו לא היה קטן. בדרכים אחרות זרם ודאי כאותו המספר ועוד ידנו נטויה. אלא שבעוד כמה ימים אנו זזים קדימה — יתכן לבלגיה — וודאי נמשיך ולא נעזוב. בנציון, אולי הלילה, בשעה זו שאני כותב לך, יושב קורן לפניכם ומספר כשתמונות ביקוריו בגרמניה מרחפות לפניו. אני חשבתי הלילה לכתוב לו. ספק אם אצליח. בעוד כמה רגעים עלי לצאת לפגוש שיירה גדולה שתעשה הפסקה קטנה ותמשיך דרכה.

28.7.1945

הנה עברנו באוסטריה ומחר נכנסים לגרמניה גופא, תחת הדגלים והסמלים. זה ודאי צריך לגרום קצת מצב־רוח לגרמנים!

ואכן, מלבד תינוקות שיוצאים לכביש ומנופפים לנו בידיים, הפרצופים עד כה באוסטריה מעט מופתעים ורציניים כששיירתנו עוברת בדרכים ובתוך הערים.

הנה פתאום גילוי: בדיוק היום או מחר, לפני 25 שנה, עברתי כאן — ב'מעבר ברנר' בדרכי לראשונה ארצה. גלגולו של אדם. אחרי חצי יובל שנים לחזור באותה דרך, עם הבן כחייל בדרך לגרמניה וכו'. העניין עז ועצוב מאוד.

אז היה נראה לי, לבן השבע־עשרה, שחר עולה לעם היהודים. ועכשיו, בעקבות חורבן כזה ובגללו, ושוב למען משהו יותר טוב. הנה בעוד כמה שבועות ימלאו 25 שנה לבואנו ארצה — נדמה לי ב־26 לאוגוסט (או ב־10, אינני זוכר) — החושבים הוילנאים לציין את היום הזה? אולי היה כדאי.

29.7.1945

כאמור עשינו את חנייתנו אמש באינסברוק, אחרי העיר. את שמואליק בערב לא ראיתי. מיהרתי עם קצין אחד העירה בה נמצאים כ־200 פליטים. חלק מהם חיכה לנו מחוץ לעיר וקיבלנו כמה פרחים מידי בחורות: כמנהג העולם! בנות ישראל זרקו לנו אותם. הפרחים הראשונים שזרקו לבריגדה נשים יהודיות!

הבוקר זזנו ובשעה 10 לערך, נכנסנו לגרמניה ממש.

☆

בתמורה הזו בניצניה ניגלה מוטקה לעיני, כאיש השיח בפשטות הלב הער והפתוח, הלב השומע לדופק ליבו וקצב נפשו של כל אחד: נער וזקן, גבר ואשה מבית המוות, מהשרידה הפארטיזנית ביערות ויחידי המרד בגיטאות. מוטקה היה לשליח עצמו בחטיבה המתחילה לנדוד, להלוך בשארית הפליטה.

שאלתי את עצמי, מאין יונק מוטקה את עירותו, את כוחו, את חיותו בהילוך — השיח בהווית השכול והיתמות מגדלות העם, אשר בחר בחיים ושָפע חדוות הרוח, והתמעט, כה התמעט? לי רק הסבר אחד לעירוּת־תמיד זו: אדמת כנרת מקופלת מתחת לרגליו של החלוץ מוילנה, ונודדת אתו כבארה של מרים במִדבר החורבן. לפי האר״י הקדוש באר זו נתגלגלה לכנרת. ולפי המסורת שאב כוס מים בסירה שטה על פני הכנרת והשקה בה את תלמידו, רושם תורתו, בעל ״עץ חיים״, ואמר: מעתה אתה ראוי לתורה זו, חכמת הקבלה של צפת.

חיים בן־אשר

☆

בלגיה, 1.8.1945

הערב אני עייף אחרי שישה ימי נסיעה. מחר כבר ודאי אתחיל לחפש לחדש את המגע ואת הטיפול בעניינים. אנו כ־90 קילומטר דרומית־מערבית לבריסל ואבקר שם כנראה, בימים הקרובים,להוָדע על בני עמנו. ומכאן נשלח קרני מישוש הלאה, הלאה. תוכניותינו חובקות זרועות עולם, העולם היהודי. הנה הביאנו הגורל ומחייב אותנו להיות מרכז ליהודים באירופה.ומדמיוננו הושלך הרסן. רוצים אנו בגדולות. השבועות הקרובים יגידו אם נצליח להעמיד את עצמנו לשירות רציני לצורך הרבים ולהגברת קצב היציאה מאירופה והתכונה לכך. לדעתי דרושים לנו כאן, באירופה, ובהקדם, מאות אנשים מהארץ ואני אציע בימים הקרובים שהבריגדה תִפנה לישוב בקריאה בנושא זה. דרושים מורים ומורות וגננות וסתם חבריא צעירים ופחות צעירים עם לב יהודי, עם סגולה לרחמים ועם כושר אכזריות לקצץ בתוך היהודים ובעיקר בתוך הנוער, חוטי שורשים להתקשרות מחדש עם הקרקע הזה. לדעתי טובים גם צעירים וצעירות, פרחי מורים ומורות עם הסיפור על ארץ־ישראל, עם השיר שלנו, עם אהבת החופש שבטבע. הייתי אפילו לוקח כאלה שטרם גמרו את חוק לימודם, מאמצע הלימודים, מהסמינרים, רק בעלי לב ורצון טוב. כאֵלו כמו איטֶלה שלנו, שלומית, ריקה, גבע, סימה גלובוס וכו׳ לא אפרט עכשיו. אנו מוכרחים במשך זמן קצר להעמיד את יהודי אירופה ובעיקר הנוער,על הרגליים, כפי שכתב לי עכשיו חבר אחד ממזרח־אירופה: ״בשבילנו הציונות עכשיו, זו שאלת — הרגליים״.

בלגיה, 12.8.1945

היום היתה לי שעה מיוחדת. התברר שלאֶניה שצריכה להפליג ממרסֶל ב־27.8, נשארו בשביל בלגיה עוד 4 סרטיפיקטים. את אלה הבאתי למין קיבוץ הכשרה בקרבתנו וצריך היה לתת אותם ל־4 בחורות מתוך קבוצה של 15 — רובן מרומניה. שמחה על ארבעה שבאו כהפתעה טובה, וקושי לחלק אותם. ניסיתי שבשיחה של כולן תקבענה הן עצמן את המאושרות וכשזה לא יכול היה להסתדר, צריך הייתי להכריע בעצמי, כהבנתי. עשיתי זאת ועד עכשיו רודפת אותי דמות נערה בת שבע־עשרה, גלמודה, שמוכרח הייתי להוציאה מהחשבון. אולי היא בוכה עכשיו? וארבע אחרות שמחות ומהרהרות כבר ביום שיבוא.

אני אינני מרוצה ביותר. לנו אין סבלנות ואם כי בתנאים אלה, בין תזוזה לתזוזה, אולי אי אפשר היה לעשות עוד דברים, ממש מרגיש אני שאלה שהיינו בתוכם — ובעיקר במחנות בגרמניה — מרגישים ודאי איזה חלל אחרי שעולם חייהם ותקוותיהם התחמם והתמלא ציפייה. מה שהתחלנו זה ל"פרוש כנפיים" אבל עדיין הכל "לקראת". עמדתי לצאת מחר לפריז. כנראה שאדחה זאת בפני ענייניים אחרים ומתוך שאנו מחכים באלה הימים לבואם של כמה אנשים מלונדון, ביניהם משה שרת, זלמן רובשוב ואולי גם בן־גוריון. אנו זקוקים לפגישה הזו. במחשבות, רצונות וחלומות נוספים וחדשים שעלו אצלנו — בעקבות התבגרות, ניסיון התקופה האחרונה ודימיון נועז — אנו זקוקים לפגישת התייעצות והכרעה. אנו מבקשים להפוך את שליחותנו בין היהודים באירופה לשליחות של אחדות ביניהם ולהביא אתנו אחדות ותביעת אחדות לארץ. רק לפני כחודשיים, בעקבות מכתבו של שאול אלינו, ניסינו לעשות והאמונה והכוח היו מעטים למרות הרצון. עכשיו אנו מרגישים יותר באפשרות הטמונה בהכרתנו, כוחנו. הלוואי. אלא שבינתיים הפצצה האטומית מנבאה שינויים רבים בעולם — אולי גם לטובה — והמלחמה נגמרה ממש והשחרור רץ ובא.

מה יהיה עם הבריגדה, קשה לנבא. אנו זקוקים לה מאד באירופה. בעצם צריכים היינו לעזוב את אירופה רק עם אחרון היהודים. וראשית: במשך 3 — 4 חדשים עלולה להשתחרר כל החבורה (וזו חבורה לא רעה וכולה חברי המפלגה) שנשאה ופעלה כל הזמן ועשתה במפעל האחרון, הנמשך, מפעל העלייה והכנתה. איך זה יהיה — קשה לתאר. האפרוחים עדיין לא הצמיחו נוצות. כתבתי לבנציון על הצורך לעורר קבוצה חדשה של מתנדבים במקומנו, אם בכלל יהיה גיוס. אני חושב גם לפנות לאחד־שניים מחברי כנרת ולהעלות לפניהם את ההצעה על שליחות במדים. אולי אפנה ללסיק ועוד מישהו. יש חברים שמציעים שישארו גם כמה מאלה שמתקרבים לסוף השרות ויאריכו אותו בעוד שנה. המצב קשה ואודה לך כי אלו היה בן־אשר יכול להישאר היה זה אולי גם משפיע עלי. הוא אינו יכול: ילדים קטנים, אשה חולה וגם הוא עצמו לא בריא...

הולנד, ספטמבר 1945

מלבד כמה שעות בהאג, עם הבן שלנו, גם טיילנו היום וראינו דברים שלא רבים זוכים לראותם: הרבה רמברנדט וכמעט הרוב של ואן־גוך. צריך לגשת לראות זאת כשזה מונח "תחת האף", אבל הסקרנות והדרישה מבפנים לא רבים. אינני יודע מה זה: "זיקנה" או מצב־רוח? אינני מאושר בימים אלה ונראה לי, מפעם לפעם, כי אנו כל כך חלשים, כל כך תלויים בנס, כל כך לא יודעים להתגבר עד שהקרקע זזה. בפתח האולם של ואן־גוך:

חמניות! השנה לא רק אותו — גם אותך מזכירות החמניות. הן מילאו השנה מקום ניכר בחייך ובמכתביך. מפינות החדר, דרך החלון והמרפסת הצצת בהן כנראה הרבה ולא הרפו מחשומת לבך: כמו פריחתם, קליפות זרעוניהם ועלבון קמילתם. הוא — ואן־גוך התחיל מצבעים כהים ומצב־רוח של דלות ומרירות החיים (ודאי הכרת את התמונה: אוכלי הבולבסין) ומצוקתם, וסיים בסערות פריחה ובהירות וגווני צהלה. לא מובן לי למה השתגע? האם מרוב שפע? אינני מבין בזה הרבה. נדמה לי כשאני מביט על התמונה שלו: כיסא, נר ועוד משהו, המצויירים כמעט בצבעים פשוטים, אך ניכר שבצייר בוער משהו בפנים. הכיסא ממש רותח...

עולם אחר אופף אותך בבית הכנסת הפורטוגזי העתיק באמסטרדם. יש כמובן איזה יראת כבוד בפני ההיסטוריה: הקהילה הזו שקמה מבין האנוסים, גדוליה בחברה ובמדע. אקוסטה, שפינוזה... אבל לי היה קר, קר. ישבתי, היבטתי על התיקרה הנפלאה מעץ אדום ועל "המזרח" המלא רוממות. בית הכנסת הגדול כמעט ריק. מפוזרים בו כמה עשרות אנשים בטליתות ושנים שלושה ילדים למטה. חלק מהם בצילינדרים. למעלה, קומץ נשים יהודיות. בקהילה זו, ביום זה? אינם... ואחד זקן, גם הוא בצילינדר, מונה לאחד מונה לשני: לזכר הנשמות... בעבור שנידב כך גולדנים... ונדמה כי מ"הרגיל" הזה מציץ המוות והחידלון הקרוב.

ערב שמיני עצרת — ברגן־בלזן, 28.8.1945

רותלי, בתי בת יקרות!

שימי ידיך עלי, אביט בך ואנשק על מצחך.

הייתי היום במחנה מספר אחד של ברגן־בלזן, כל המחנה היה שרוף. בתוך יער אורן כרותה חלקה, כאלף דונם גודלה. סביב החלקה גדר רחבה מלאה חוטי תיל שהשחירו ולאורך הגדר מיגדלים של שומרים.

הצריפים והאוהלים שהיו בתוך המחנה נשרפו על ידי האנגלים כשבאו — מפחד מגפות.

כאן היו מונחות אלפי גופות יהודים בחוץ ומאות ואלפים נוספו על המתים כל יום.

כאן היה המחנה.

מורמים מעל פני השטח מרובעים של אדמה שכבר כיסה אותם עשב קיץ. מרובעים לא גדולים — 6×10 מטרים, 8×12 מטרים. כאן קבורים אלף איש, כאן אלפים. כאן חמשת אלפים. בלי שמות... אלמונים.. פשוט לוחות קטנים ומספר קטן, פשוט — אלף, אלפים, חמשת אלפים. כך קבורים שלושים אלף יהודים שמתו כבר אחר השחרור. לא עמדו להם כוחות לקום ולשוב לחיים.

וסביב בין שרידי השרֵפה — שרידי נעל, שמיכה, בגד אשה קרוע ולא כלום. מגדלים ריקים של שומרים. יער סוגר על חלקה כרותה.. כאן היה מחנה מספר אחד — כאן באמצע בין הקברים על ערמת עפר עמד לפני שלושה ימים — לפני התחלת הכינוס — ילד בן 10 ואמר קדיש: "יתגדל ויתקדש שמי רבא..." כאן הכירה אותו אחות שזה עתה באה ושמעה בין אלפי הבוכים את קולו כשהמשיך: "יתברך ויתהלל"...

הלכנו לפני הצהריים לבית הספר. חיכו לנו הילדים ופגשו אותנו בשירים עבריים מארץ־ישראל. יש כאן כמאה ילדים, רובם יתומים גמורים. לחלק יש אבא או אמא. וכל

הילדים יפים מאד. לא מפני שרציתי לראותם כאלה. באמת, ממש יפים. הם דקלמו בעברית וביידיש ואף בפולנית והיו שירים מימי העיצבון הגדול מימי צער אומה ויחיד.

כל הילדים חושבים שהחיילים מהבריגדה הם אנשים טובים מאד וזה מפני שאנו הראשונים שבאים אליהם בלב פתוח ובאהבה. הם כל כך מעטים כאן שמתכווץ הלב היודע שאמא ואבא אין להם עוד. אילו נסעתי הביתה מכאן הייתי לוקח אתי ילד או שניים אלינו למשפחה,והיו לנו גם קטנים במשפחה. לימדתי את הילדים את השיר ׳על שפת ים כנרת׳ ו׳גולו, גולו, אבן גול מהרים חצבנוה׳ והם למדו מהר ובתשוקה. ילדה אחת שרה את שירה של רחל ׳כנרת שלי׳ ואמרתי לה: אולי את רוצה להתקשר עם הילדה שלי, עם רות — גם היא שחורה ובגילך בדיוק. וראיתי שהיא רוצה, אם כי לא עלה הדבר על דעתה ולא ידעה כי ייתכן כזאת: היות לה חברה בארץ־ישראל.

ובערב אותו יום פגשתי בילדה בת חמש־עשרה, מרים אברמוביץ שמה והיא מקובנה אשר בליטא, והיא יפה ועדינה כבת מלך ולה נשארה רק אם. לפני שלוש שנים הוציאו אותה עם אמה מהגיטו של קובנה ושלחו אותן לאסטוניה. היא אז בת שתים־עשרה. שנתיים היא עבדה בתיקון דרכים ומסילת־הברזל. הובילה מריצות עם חול ונשאה קורות כבדים של אדני רכבת על כתפיה. אחר כך שלחו אותן לסביבות העיר האמבורג ועבדה בבית חרושת של נשק בייצור פצצות — על יד אבן משחזת, שחורה מפיח ונחנקת באבק פלדה כל היום. לא היה מספיק אוכל,״אבל מוכרחים היינו להתרגל למעט״, עכשיו היא חולמת ללמוד כשתבוא לארץ־ישראל. אולי היא התבגרה יותר ממך, אבל כמלאך אלהים היא — לו הכרת אותה... ועכשיו אגיד לך שלום, בתי וכל טוב. אוהבך אבא.

☆

הגענו במשאית משלחת הח.י.ל לפולין, לחלל ריק, לאדמה ריקה ממיליונים יהודים, מילד יהודי. באושוויץ המכוסה שלג לבן. איש מאתנו לא חשב על כך, אך מוטקה בעלותו על המשאית לקח אתו מכוש ומיכל לאיסוף עפר ואפר אושוויץ לארץ־ישראל. אך גילינו, חשפנו משהו יותר ממשי אף מעפר ואפר בכבשן: בית בנוי עצמות. ובמכוש, ישר מהקיר, מילאנו את המיכל עם נעל של ילדה. כאשר שלחתי למוטקה פרקים מספרי, לא יכולתי בהקדשה אליו שלא לרשום: ״לקול המכוש בקיר העצמות באושוויץ״.

חיים בן־אשר

☆

ברגן־בלזן. באולם הועידה של המחנות
יום ד׳, ג׳ לחוה״מ סוכות 26.9.1945

איטל׳ה יקירה —

״אנו נדאג שהבריגדה היהודית לא תגיע לחופי אירופה״ הודיע לפני שנה בערך, ברדיו הגנרל דיטמר הגרמני. ועכשיו אנו, משלחת מהח.י.ל, עומדים כאן בבלזן..

אמנם לא ככובשים ומשחררים המסיעים את הנשארים — בתרועה ובדגלים — ארצה. מעט גם כוחנו לעזור בפועל נגד גזירות וסכנות, חורף קשה, חוסר טיפול אנושי ובחינוך הקטנים.

ובכל זאת אנו כאן — על האדמה הזו, כשהם בכניעה. תרומתנו אולי ברוח. משהו. מעט מהמעט, נקל ונדריך. לאלה אשר פה, כנראה נדמה שיותר טוב, יותר ביטחון, יותר תקווה

אתנו, כשאנו כאן. לרגעים נעשה קר לאור ההכרה שאולי אנו אך "ברק מסנוור" להם. תקווה טובה שקשה יהיה להצדיקה.

ואחרי הכל — אנו כאן. ואולי הדבר הזה גם בעתיד עוד ימלא שליחות ותפקיד. אם נחזק מעט את היהודים שלנו והנוער לעמידה ברוחם, ואולי יותר מזה...

27.9.1945

אתה מתהלך בבית הקברות הקטן. בגדול עוד לא ביקרנו. על שטח של דונם או פחות מזה אלפי קברים. מעט קברים בודדים. לרוב — בגבעה קטנה 300 — 200, חלק עם מגיני־דוד שחורים. ביתר — לוחות עץ קטנים, זמניים. באותיות לטיניות כתובים שמות של יהודים ויהודיות ולמעלה מצויין: פולני, הונגרי. רק קברים בודדים ולרוב של יהודים, מקושטים מעט: בשתיל, במעט פרחים, באבן חקוקה. הקברים האלה טופחו על יד קרוב: אחות, אח, או חבר שנשארו. בשיחה עם חברי "החלוץ" והנוער אמרתי להם: ראשית עבודתכם לשים מגיני־דוד, כתובים באותיות שלנו, לציין ליהודי קברו — והם תשעים אחוז של הקבורים כאן.

יום שני לועידה. הדינים וחשבונות, הנאומים והברכות. רופאה מכאן מדברת קצרות על "הבריאות". דבריה — רצופי האשמה, בעיקר על העולם היהודי: מדוע לא הופיע מזמן, לא חדר לכאן, לא ראה, לא הושיט יד?

זה ממלא לב הרבים. המרירות הצודקת על הבדידות, גם מאתנו. על הישוב מדברים מעט. אנשי הבריגדה הם כאילו הנציגות של הישוב — ואתנו ציטראגט אוף די טעלעראלך בכנות וברגש רב.

על מה מדברים: ארץ־ישראל! זה התחלה וזה הסוף. כמעט אין יוצא מהכלל.

בערב הצגה של הלהקה הדרמאטית. לכזאת לא ציפיתי: אמנות רצינית ועיקרה — הווי מחנות הריכוז. קשה לשאת את הדברים שהינך כותבת עליהם. הם עצמם אינם יכולים לחזור לראות את ההצגה לעתים קרובות. בין המשתתפים ילדה בת 12. גם היא בין החכמים של החיים. אני יושב באולם, בחושך. וועז סיואלט זיך קענין גוט אויס וויינען, ווי א קליין קינד...

28.9.1945

היום היה יום הויכוחים. דיברו רבים, גם משלנו דיברו. איך שמקבלים את אנשינו. באיזו אהבה, באיזו אמונה.

כולם מדברים על עלייה. "אנחנו נלך. שום דבר לא יעכב. כבר ראינו מוות. איננו פוחדים ממנו. נסבול ונפרוץ. לשום מקום אחר לא נלך ולא יכריחונו". כמה פעמים נאמרים דברים כאלה? אבל כאן אתה שומע אותם ברצינות מהראשונים ללוחמי העלייה. אתה כמעט בטוח בהם. מי ווּעט זיי ניט אפשרעקן..... אני מסתכל לאולם. עוד לא ראיתי ועידה כזו. 800 — 1000 איש יושבים שלושה ימים ומקשיבים. לא יוצאים, לא מסתובבים ב"קולוארים", לא מפריעים. כאילו לראשונה ניתן להם כך לשמוע. כך לדבר. יש, כנראה, צימאון גדול להקשיב ולחפש אם כך שומעים. זה כל כך שונה. לא האמנתי: ה"קצטים" (קיצור של קונצטרציונס־לאגר) כל כך מקשיבים, כל כך ממושמעים? רק פעמיים סער האולם: בחורה אחת, מדברת יפה, דיברה נגד החלומות הציוניים ועל אמונה במלחמת הסוציאליזם שישחרר

גם אותנו. ובכל זאת היא גמרה דבריה. נדמה לי שהיא עצמה לא מאמינה הרבה... אמרתי לה בהפסקה: עוד אראה "נקמה" בך: בחור מהבריגדה יתאהב בך ויקח אותך לארץ־ישראל. היא שמחה לשמוע — אפשר באמת להתאהב בה — וענתה בחכמה: ומה יהיה אז? אהיה גם אני — ומה על השאר?

הבחורה השנייה — סתם "רומענישע קוּה" — דברה על צדקת הרומנים הדמוקרטיים ועל רצון הרוב לחזור לשם מבלזן. לא האמנתי, כי הקהל רובו חדור רצון אחד: לארץ־ישראל. להט כזה ונכונות כזו למה שצפוי לשוברי "שערים סגורים".

כשתביטי לאולם תראי מיד כי אין זקנים, אולי אחד־שניים. הכל צעירים. רק בודדים למעלה מ־40, וכולם יפים. בעיקר הבחורות והנערות. פניהם טובות. איך קרה שרובן יפות? עוד קשה לעמוד על כך. אבל זה משמח את הלב מאד. ומהצער התוסס בכל אחד ואחת עוד יצמח משהו שלא ידענוהו. ויתכן שעוד נראה גבורות. יש משהו במחנה קטן, השריד שמעורר תקוות. יש רצון את כולם ללטף. בשר יקר הקורם בתוכו נשמות פצועות. גם כשהן צוחקות ושמחות.

לא רבה הבקורת. יש דבקות ואמונה בכמה אנשים. כאן מצאנו קבוצה של אנשים נקיי כפיים ומושכים באמונה רבה. סיסמתם: החוט המשולש של הקצטים, הפרטיזנים והבריגדה — ילחמו מלחמות היהודים.

בלזן עוררה בי יתר ביטחון. חורף קשה צפוי. הכלכלה עכשיו הולכת ורעה. אין בגדים חמים ואין נעליים. בקיץ עוד היו לבושים די נאה — בעיקר ממה שהם בעצמם לקחו מהגרמנים בימי הכניעה הראשונים. יש דאגה לגוף ולמזון לנפש.

— אנשקך, איטל'ה, לילה טוב לך מברגן־בלזן.

שלך מוטקה

☆

עם נעילת ועידה בברגן בלזן בהשתתפות בולטת של הבריגדה, זכינו, מוטקה ואני, לחוויה בלתי נשכחת בליל שימורים ב'שמיני עצרת'.

שיחה עם אחרונות "בנות יעקב", אחיות בבשר וברוח לתשעים ואחת הבנות, אשר התאבדו לפני בוא הקצינים הגרמנים לאונס המתוכנן ומאורגן לפי המסורת הפרוסית. (טהרת הדם ה'ארי' לא מנע מהם מבצע כזה). ומול התכנון הזה של החיה הצהובה עמדו לבנות אלו מ'בית יעקב' הרוח וחָכמת הגבורה בעיתה לתכנן ולבצע, לקיים מבצע של קידוש שם הבת בישראל, ובבהירות ועוז הנפש לנסח, להבטיח ולהשאיר צוואה לדורי־דורות.

עם סיומה של השיחה עוד התהלכנו חייל חייל עם בת מ'בית יעקב', עד שהפציע השחר והאיר היום. הן היו כה יחידות מחסידות פולין ביהדות של מיליונים.

אילו לא באנו לועידת ברגן־בלזן באיזור הכיבוש הבריטי אלא לשם פגישה זו — דיינו.

חיים בן־אשר

עד שהחלה המערכת המחתרתית הישובית להתארגן ומרכזה בצרפת, נשען בן־גוריון בעיקר על הבריגדה. אנשי ועד הבריגדה — גרבובסקי, פוטק, מוטקה חדש ובן־אשר ועוד — נפגשו עמו לעתים קרובות בפריס לדווח לו ולקבל ממנו הוראות.

--- הפער בין היכולת שגילתה הבריגדה במילוי המשימות שנטלה על עצמה ובין הקצב האיטי של התארגנות הגורמים העיקריים בשליחות הישובית, וכן התפיסה הכוללת של

החילים את תפקידם — תפיסה ממלכתית — לעומת המחלוקות הפוליטיות והאישיות שמצאו אצל האחרים — כל אלה הרשימו את בן־גוריון, ובחודשי הסתיו של 1945 נקשרו בינו לבין אנשי הבריגדה קשרים ויחסי הערכה הדדית שמצאו ביטויים באביב 1947 כאשר החל בן־גוריון לפעול להכנת הישוב למלחמה, ואחר כך בתהליך בנייתו של צה"ל.

'תולדות ההתנדבות', כרך ג': 'נושאי הדגל', עמ' 625, יואב גלבר

תפיסתו הכוללת של מוטקה, המתעלמת מכל מחלוקת פוליטית מפלגתית ואישית, היא התפיסה שרואה את הצלת העם היהודי כמשימה עליונה. תפיסה זו שלו באה לידי ביטוי במאמריו, מכתביו, שיחותיו ופעולותיו. לא פלא שתפיסות זהות אלה אצל בן־אשר, פוטק וגרבובסקי יצרו שיתוף פעולה פורה והתקדמות נמרצת ויעילה למטרה — שבן־גוריון כה העריך והחשיב. גם הרעיון הממלכתי הכללי שלהם תאם את תפיסתו של בן־גוריון. אין פלא שכל אלה היטיבו לשתף אתו פעולה גם לאחר מכן.

כשהתמקמנו בפונטבה מיד עם סיום המלחמה, הגיע משלוח של שבויים. משלוח מיוחד במינו: היו אלה שבויים מחייליו של הגנרל ולאסוב. ולאסוב היה גנרל אוקראיני בצבא האדום שמיד עם תחילת המלחמה ברוסיה עבר עם יחידותיו לצד הגרמנים ולחם בשורותיהם עד סוף המלחמה. על חייליו נאמר שלא זו בלבד שהיו גרועים מהנאצים, אלא אף גרועים מחיות טרף. שנאתם את היהודים בצירוף אכזריותם העמידה אותם בראש משמידי היהודים בתקופת המלחמה והשואה.

בואם אלינו עורר מיד את רגשות הנקמה שליוו אותנו לאורך שנים. אנשי בית"ר היו אמנם הראשונים, אך גם השאר הסכימו שזאת הזדמנות מצויינת לנקום בצוררינו. התוכנית היתה להניח חומר נפץ בבניין הגדול בו שוכנו ולפוצצו על יושביו — הזדמנות פז להשמדת למעלה מ־200 מהגרועים שבצוררינו ולהשיב גמולם בראשם.

התכנסות קצרה של חיילי הבריגדה להתייעצות הוכיחה שכולם תמימי דעים. — מוטקה ביקש את רשות הדיבור — הוא הסתפק בכמה משפטים קצרים בהם אמר שהוא מבין את רגש הנקמה ואיננו יכול להתעלם מההזדמנות הבלתי רגילה, אך יש לראות צעד אחד קדימה: ביום שלאחר השמדת חיילי ולאסוב — לא יהיו יותר חיילי הבריגדה כאן. יש אפשרות שישלחו לעורף או אולי אף יצאו מאירופה.

"פליטי השואה זה עתה החלו להגיע. מי יקבל אותם? מי יארגן אותם ויכוון אותם לארץ ישראל? מי יטפל בנשים, בילדים ובחולים? מי יחדיר בהם הכרה ציונית ויעורר בהם את המאבק לעלייה לארץ ישראל?"

"הסיפוק שבנקמה הוא עצום, אך אחריו לא יהיה כלום".

"תפקידנו העיקרי רק עכשיו מתחיל!"

"אירופה תשאר עם קבוצות יהודים תועים ותוהים, פירורי חיים, אבק אדם נבוך שאיננו יודע את דרכו. ואנחנו נחמיץ את השעה הגורלית, את יעודנו ההיסטורי שלמענו נאבקנו שנים".

אחריו לא דיבר איש — הדברים נראו פתאום אחרת.

החברים התפזרו. פעולת הנקמה ירדה מעל הפרק ואנו נשארנו בפונטבה.

המעשה הגדול אכן התחיל!

שמעון בכר, תשמ"ו (1986)

☆

כל מה שעומד לעבור עלינו — קשה ביותר. זה יעבור כאן על אלה שאין קרקע טובה, משל עצמם, תחת רגליהם והרצון לא מגובש, אם כי הנכונות היא רבה למדי.

אספר לך מקרה קטן. בפגישה אחת שוחחו על העברת ילדים מהמחנות לאנגליה, שווייץ וכו׳. הבעתי את דעתי — נגד: הילדים מעטים. צריך לדאוג לתנאים הכי טובים בשבילם. חינוך יהודי יותר לא מצפה להם בארצות ה״טובות״. ונדמה לי שאנשי המחנות, השכולים ברובם, צריכים לרצות שהילדים, המעט, לא יעזבו. ילדים — זה ארון הקודש... וכו׳. הייתי יחידי בדעה זו. כלם אמרו: דאגה לילדים קודם־כל ובלי כל חשבונות.

והנה סיפר לי היום אחד מהאנשים — במחנות בבואריה היתה מועצת כללית של כל המחנות. כשהגיעו לשאלת העברת הילדים, (היה כבר הכל מוכן להוצאתם וקליטתם בארצות האחרות) התחילה צווחה: לא נִיתן את הילדים! וכך הוחלט פה אחד.

הרי זה אומר משהו...

פריז, 2.11.1945

ביוצאי מהבן נפגשנו ליד סניף העירייה עם חבורה של שמונה יהודים ויהודייה אחת. הם הולכים להעיד, כפי החוק, שהאשה היא קרובה של ילד שנמצא אצל נוצרים והוריו לא חזרו — בכדי שהילד יוחזר לה על מנת שיוכל לעלות לארץ־ישראל. תפרקי את האלמנטים של הנושה הזה ויהיה בזה משהו ראוי לתשומת לב בפעם נוספת — בשני לנובמבר, יום ההכרזה של בלפור: השמדת משפחה, ילד שנותר והוא בידי נוצרים, אינו מוּצא מהם בנקל. פרוצדורה לא פשוטה. (פוחדים שחוטפים ילדים יהודים! למי יקר האוצר הזה?) הילד צריך ללכת לארץ־ישראל (אלא לאן?) ואיך הולכים?

לודז׳, שבת, ב׳ לחנוכה, 1.12.1945

איטינקה יקרה — בשלג הגעתי הנה והשלג הפשיר. ברוסית: פּוֹדְלָיָה פּוּגוּדָה [מזג אויר נתעב]. ובפנים: עצב ושיממון. מצאתי את אסתר של הדוד נתן. בת עשרים וארבע, גבוהה, צנומה, חיוורת ונעימה. היא גרה יחד עם הניה של הדוד שלמה ותינוקה הקטן — ילדה בת שבעה חודשים. הניה נסעה ועדיין לא ראיתיה. חנה׳לה יצאה עם אידה לוארשה, הקטן שמואליק נשאר מעבר, התעקש, לא רצה ללכת. רק ידיעה שילך לארץ־ישראל היפה, היתה כנראה מושכת אותו. עקשן מבני שידלובסקי, בסך הכל בן שלוש־עשרה. אסתר עכשיו יחידה עם התינוקת. אני מבקר אותה. היא מבשלת לי קפה מצוין. בדידות ועיצבון. את רצונה לא בדקה. אילו בדרך ישרה — היתה באה אלינו. עשתה את דרך הרבים ולא ברור לעצמה איך ניצלה. כולם הלכו. היא יודעת על כל המשפחה כי איננה. לא ידוע על שמואליק, אברהם ויוש של בלומצ׳ה — אולי הם באיזה מקום ברוסיה. ידיעה אין. בוארשה נמצאת איטה פריווס — כפי שאני מבין: אחותו של ישעיהו שאשתו וילדו היו אצלנו.

כמעט כולם רוצים ללכת — מי יודע איך יעמדו בפני הדרך הצפויה, האפשרות המשתהה יהקשיים. קשה לבחון זאת, אם כי גרעיני הנוער והילדים יש בהם דבקות ושרים יפה את שירינו. יש כאלה, ובין שרידי משפחתך הרוב, שלא נראות להם דרכים חדשות ומבקשים לתקן עולם במלכות שדי בַּמָּקום. יתכן שהיום אפגש עם בעלה של אידה הלפרין.

חנוכה, נר שישי, 1945

איטל׳ה יקרה —
אמש הגעתי לבית. מצאתי את חנה׳לה ואת הילדה של יהודית, בת שבע. וחנה׳לה נחמדה מאד ושמחה לי. הם ידעו שאני אבוא באחד הימים: בלודז׳ נפגשתי עם בעלה של יהודית. יהודית ובעלה לא היו בבית. ואמש — הנר החמישי לחנוכה. החלטתי שנחוג את החנוכה. המשפחה והחג יבואו לשעה, לכאן, אחר הניתוק גם מזה וגם מזה. יצאתי עם חנה׳לה. קנינו תפוחי אדמה, חמאה ועוד דברים טובים ואחר הבאתי קופסה גדולה ומלאה שוקולדות וסוכריות. קלפתי עם חנה׳לה את התפוחים וכשיהודית ובעלה באו, כבר היינו מוכנים עם החג והארוחה ומזגנו מעט יי״ש והיה טוב לכולנו. עד מאוחר, ישבנו ושוחחנו. אחר כך שכבו במיטה אחת — יהודית, חנה׳לה ודנקה (דבורה זלטקה) ובשנייה — בעלה של יהודית ואנוכי. ועוד המשכנו בשיחה עד אחר אחת בלילה. בבית דלות ומחסור ובעיקר ההזנה לא מספיקה. אני השארתי אמצעים ובעיקר לסידורה של חנה׳לה לדרך. יתכן שאקח אותה אתי או בדרך אחרת. אני יודע שאני מוציא אותה ממסגרת משפחה לתקופת מעבר שאולי לא תהיה קלה ונוחה ואולם בטוחני שזה פרוזדור ואנו נצטרך להשתדל בהקדם להעבירה אלינו. שמואליק הקטן נשאר בצד האחר.

פרנקפורט, 27.12.1945

איטל׳ה יקירתי —
יתכן שהמכתב יגיע אליך במהירות גדולה. אני בדרך חזרה לבריגדה. אתי חנה׳לה ואסתר. המביאה את המכתב, שקובעת כאן בעניינים, מייעצת לי לא להשאיר את הבנות בפריז אלא בבלגיה או גרמניה. וכנראה אעשה לפי עצתה לטובת עלייתן הקרובה, האפשרית. יתכן שאעבר דרך פריז ואקח אותן הלאה ואשים את שמואליק והכנרתים דואגים להן עד בוא השעה. אם הבנות, ובעיקר חנה׳לה, תעלינה בזמן הקרוב, נדמה לי שכדאי לחשוב שחנהל׳ה תלך לנהלל (יחד עם רותי שלנו?) כי היא רוצה מאוד ללמוד ושאיפתה: להיות אגרונום. יתכן שסקרהיטשין נותנת יסוד לחקלאים, תורה, עבודה, חברה — זה נדמה לי, התחלה מתאימה לילדה נעימה. הבנות דבוקות בי. אינני יודע איך ידברו עם הצברים שלנו...

פרנקפורט, 27.12.1945

מחלוני — פרנקפורט ההרוסה. בלבי — ההרס שלנו: לא בבניינים ובתי חרושת — באדם ובנפש. בכל זאת אולי נתחזק מחדש: יש מעט ניצוצות, יש מעט נוער, יש גם מעט בבוגרים... ויש תקווה מעט.

19.3.1946

כפי שודאי ידוע לך כבר חנהל׳ה ואסתר הגיעו באָניה׳תל־חי׳: הן עוד בעתלית. אתמול נסעתי לחיפה בתקווה לבקרן ולבקר את הקיבוצים. לא הצלחתי כי אם רק להעביר להן פתק. מחר אני נוסע שוב ויתכן שאבוא אליהן. הן תצאנה באמצע השבוע הבא ונקח אותן לכנרת והלאה נראה. נעשה ל״חיים״. אנו שמחים מאד.
באמת, לפני שלושה חודשים בביקורי בפולין לא שיערתי שכל כך מהר תגענה וטובה

היתה כניסתן ל״בית״. אני כשלעצמי שמח במיוחד: הן את השתיים האלו פשוט היצלתי בשביל הארץ ובודאי בשביל עצמן וחיים יותר אנושיים חופשיים בשבילן. כי הן לבטח לא היו זוזות, כדרך הרבים האחרים, בכיוון אלינו, לולא אחזתי בהן ונטלתי אותן ממקומן. הרי זה רווח ממש!

☆

אסתר: מוטקה הגיע אלינו בסוף שנת 1945 ללודז׳. גרתי אז עם בת דודתי ואיש לא ידע שאנחנו יהודיות. ערב אחד צלצל הפעמון ולפנינו עמד אדם זר במדים צבאיים. הייתי מאוד מבוהלת. רק לאחר שהציג את עצמו העזתי להכניסו הביתה. לפני שהגיע אלינו, אסף ידיעות רבות על קרובי משפחה ואנו שתינו דבריו בצמא. בהמשך, הירבה לספר על קרובי המשפחה בארץ, על משפחתו וכמובן הרבה הרבה על ״פלסטינה״. כבר מהתחלה אהבתי לשמוע אותו מספר. סיפורו היה בדרך מיוחדת. היתה לו דרך מרתקת של סיפור ועם זאת שקט פנימי, ביטחון ואופטימיות.

חנהל׳ה: מוטקה הסביר לנו שהוא החתן של דודה פסלה ודוד חנוך שאותם זכרתי ואהבתי מאד. הוא שאל אותי אם אני יודעת איזה יום היום ואיזה חג עכשיו, דבר שכמובן לא ידעתי. ירדנו למכולת ובכסף שנתן לנו מוטקה קנינו תפוחי אדמה ושמן והכנו לביבות של חנוכה כאשר בינתיים שוטף הסברו של מוטקה על חג החנוכה, משמעותו ההיסטורית והלאומית והסמלים המאפיינים אותו. מאוחר יותר הגיעה הדודה יהודית שהכירה את מוטקה עוד מביקורו לפני המלחמה. השיחה ביניהם היתה בעברית והתנהלה עד אור הבוקר. כמובן שלא הבנתי אף מילה, אך תפשתי שמדובר בעיקר בי.

אסתר: הוא הציע לנו לצאת אתו לדרך במגמה להגיע ארצה. היו לא מעט סיבוכים ולא מעט חששות מפני הסיכון הרב שאליו אנו נכנסות ביציאתנו לדרך בלתי ידועה, אך בסיכום הוחלט שנצא לדרך. קיבלתי ממוטקה כסף לקנות בגדים חמים ולמָחרת יצאנו ברכב של הבריגדה שבו היו עוד חיילים יהודיים וקרוביהם. נסענו דרך צ׳כיה ולבסוף הגענו לווינה.

חנהל׳ה: נסענו בלילה ולכן לא הרבה זכור לי. המכונית היתה מכוסה ברזנט סגור, ובמקרה של ביקורת הודרכנו לומר שאנו נוסעים לבלגיה לחיפוש קרובים. כך הגענו עד הגבול ההולנדי.

אסתר: כל הדרך טיפל בנו מוטקה באהבה ומסירות. לא זו בלבד שדאג לכל מחסורנו, אלא אף טרח לבדר אותנו ולא חסך מאמצים להסיר דאגה מלבנו ולטעת בנו ביטחון שהכל יעבור בסדר. וכל זאת מתוך שקט נפשי והומור דק.

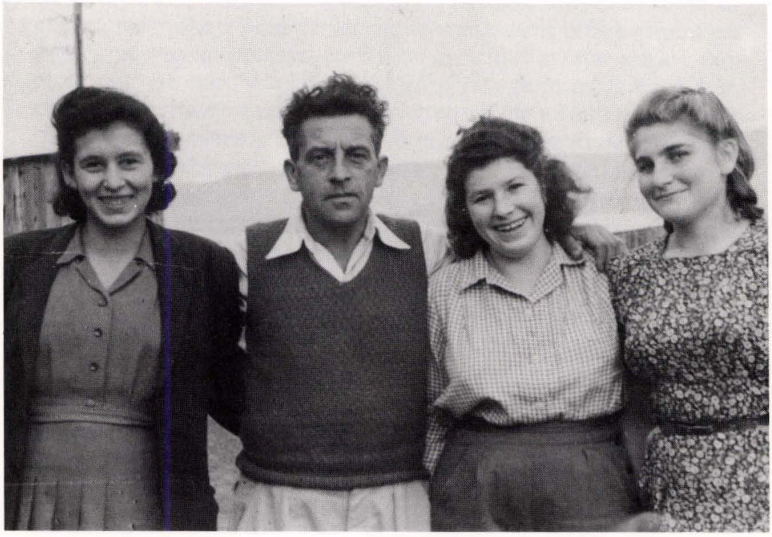
חנהל׳ה: את הגבול ההולנדי לא נתנו לנו לעבור ונאלצנו לחזור ולהמתין בעיירה קטנה. כעבור יומיים ניסינו שוב, אך גם הפעם לא הצלחנו. בינתיים מוטקה נקרא לחזור ליחידתו, אך דאג להשאירנו בידיים בטוחות. כעבור מספר ימים הופיע שמואליק ואיתו חצינו את הגבול ברגל בלילה — הפעם בהצלחה. מהולנד הועברנו לבלגיה עוד באותו לילה, לבושות כחיילות בריטיות ומשם כעבור כמה חודשים, דרך צרפת, עלינו ארצה באניה ׳תל־חי׳.

אסתר: את מוטקה פגשנו שוב כשהיינו במחנה בעתלית והוא בא לבקרנו. כאשר שוחררנו מהמחנה קיבל אותנו לכנרת עם קבוצה של פרטיזנים, בחמימות רבה. הוא ליווה אותנו בכל שלבי הקליטה ועזר לנו בכל. גם אחרי שעזבתי את כנרת המשיך לעקוב אחרי מעשי ושלבי התאקלמותי מתוך נכונות מתמדת לעזור ולסייע ברגע שיידרש. בעיני היה מוטקה דמות של אידיאליסט שלא עסק רק באידאות אלא אף בפרטים המעשיים והקטנים.

חזרנו לארץ, פורקנו בארץ, בקצב ובתור לפי שיקולי המפקדה הבריטית, ולא כחטיבה לוחמת אחת במצעד צבאי, לא בירושלים ולא בתל־אביב. מצעד המתנדבים שלנו נתקיים רק כעבור עשור במדינת היהודים, מדינת החזקים בְּרוח, מול העולם כולו אשר עמד מנגד בשעת כליה על סרט־נע, של שישה מיליון יהודים.

חיים בן־אשר

☆

מוטקה עם בנות מגרעין הפרטיזנים

עלון כנרת, כ״ט אדר תש״ז (1947)

בימים אלה — אשתקד — הגיעו אלינו ראשוני גרעין הפרטיזנים — ׳נוחם׳, באנית המעפילים ׳תל־חי׳.

ההופעה היקרה והברוכה של פרטיזנים יהודים במזרחה של אירופה, משהתקרבה אלינו בממשות שבידיה, בדרכי ה״בריחה״ והעלייה, עוררה בין החיילים העברים, שנפגשו בהם לראשונה, ובישוב בארץ, חששות ותקוות גם יחד.

כמו שהחששות היו חמורים מדי, אולי כך גם התקוות לא התגשמו עד כה. בית היוצר של כוחות הבנייה, הכיבוש והמלחמה המדינית — התנועה החלוצית התיישבותית — לא התרחב על ידי הצטרפות מאות הפרטיזנים שעלו כבר ארצה. הם התפזרו בערים מבלי לגבש גרעינים סוללי דרך לקליטה חלוצית־יוצרת של נוער ובוגרים שקידשו במלחמתם ביערות את כבוד האדם והעם.

רק אצלנו, בכנרת, נשאר גרעין פרטיזנים, שראשוניו מסיימים עכשיו את שנתם הראשונה בארץ ובהתיישבות. הדבר ראוי לציון ונושא תקווה.

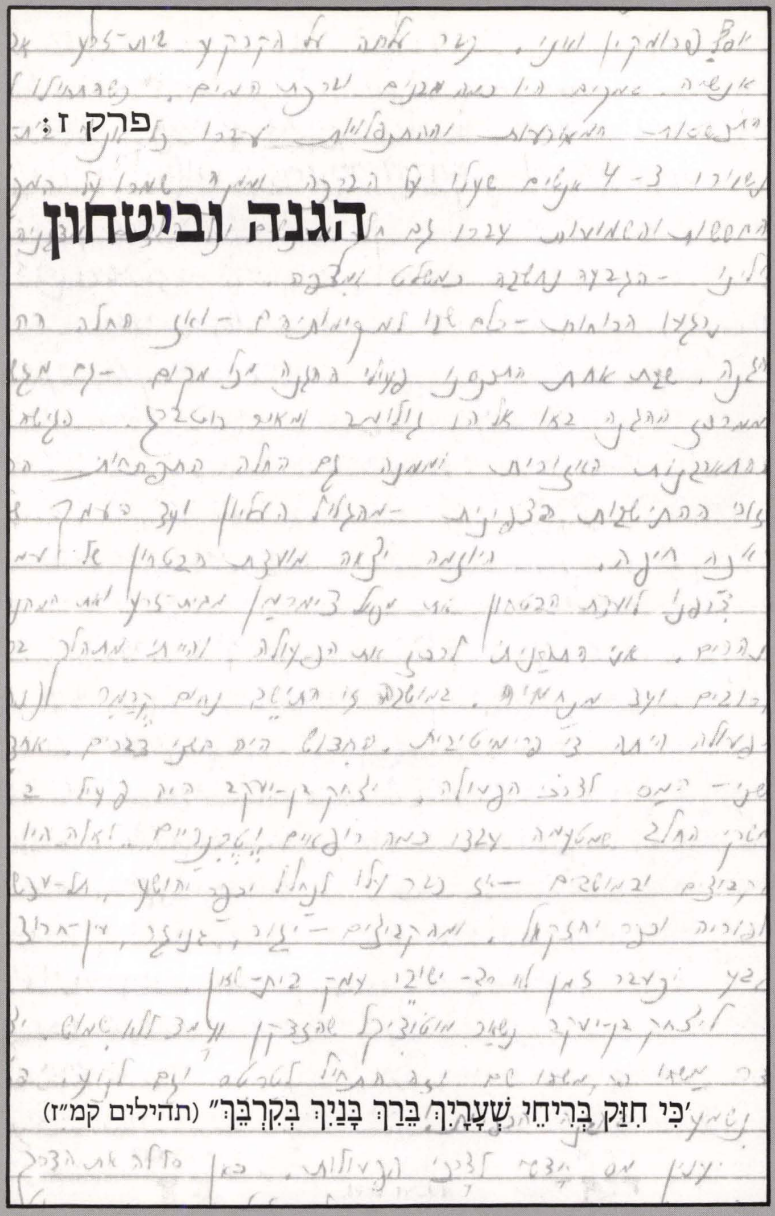
האם גזרה נגזרה כאן ואין לצפות לשינוי?

במבט לאחור

מה היו תרומתה ופעולתה של הבריגדה בפרספקטיבה היסטורית?
מסכם אלוף (מיל) שלמה שמיר, שהיה מייג'ור בבריגדה:

... ולבסוף — הבריגדה היתה הגורם הישיר, כבד המשקל ביותר להקמת מדינת ישראל. ...בימים אלה שלאחר הניצחון על גרמניה, העסיק את העולם הלם השואה וגורלם של העקורים, השרידים שניצלו ושמילאו את מחנות אירופה... באותם חודשים ראשונים איש עדיין לא ידע כיצד לנהוג בעקורים. הבריטים קיוו כי הם יחזרו או יוחזרו איש איש לארץ מוצאו, ואילו היה הדבר עולה בידם, היתה ארה"ב, והיה העולם כולו מסכימים לַדבר, בשתיקה. אבל הבריגדה היתה באירופה והיא שלחה מורים למחנות, ללמד את ילדי הניצולים עברית, והיא שלחה שליחים אל מעבר לגבולות ללקט עוד ועוד יהודים ולהנחותם אל המחנות בגרמניה ובאיטליה. והעיקר, אנשי הבריגדה נטעו בלב השרידים את האמונה היוקדת שעתידם מצוי רק בארץ־ישראל. לא ברור לי אם עשו זאת מלכתחילה על פי הוראות מירושלים או שזו היתה יוזמה אינסטינקטיבית ורק אחר כך הפכה לקו מדיניות רשמי. כך או כך זה היה הדבר ששינה את פני ההיסטוריה. ...אותו רגע הפך המאבק של העקורים לביטוי העיקרי של הציונות. החלה ההעפלה, לכידת האָניות, גירוש לקפריסין ולאירופה. עד שלבסוף השתכנע העולם שרק הקמת מדינה יהודית תהיה פיתרון של ממש לבעיה טורדת מצפון זו. הניתן לתאר התפתחות כזו של העניינים אילולא חנתה הבריגדה באירופה?

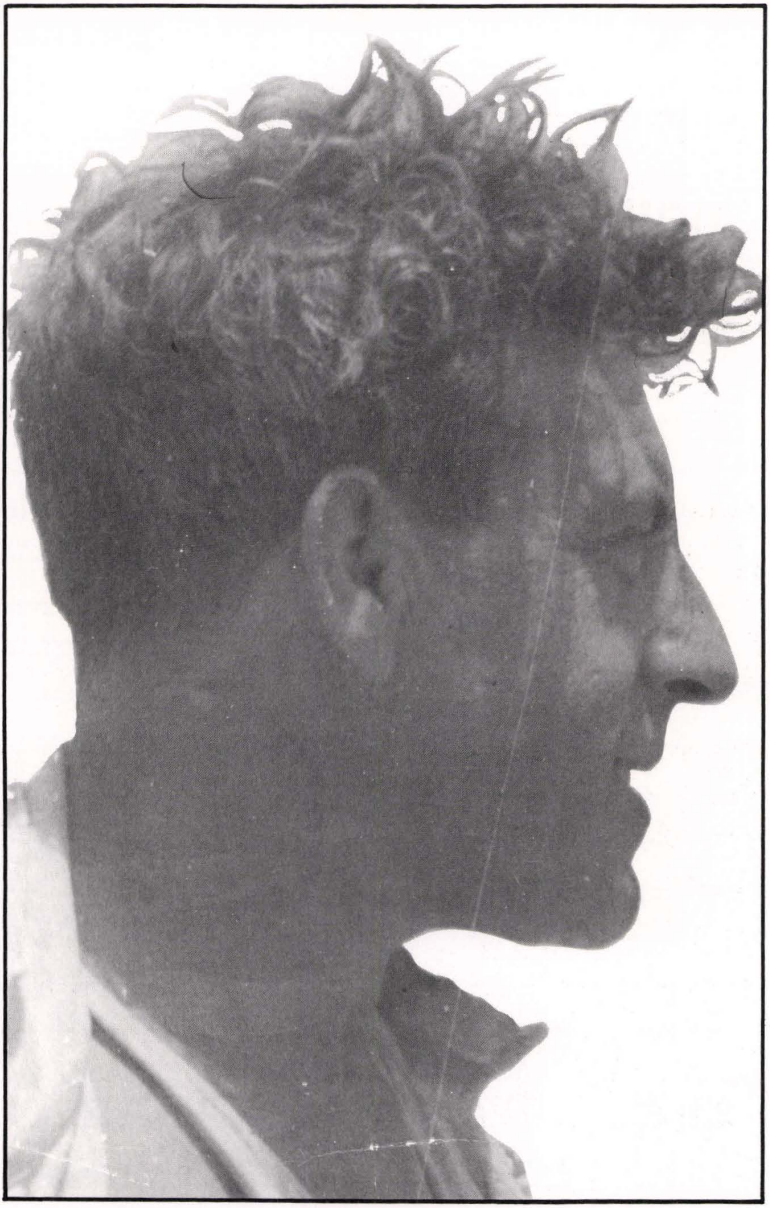
'ידיעות אחרונות', יולי 1985

פרק ז׳:

הגנה וביטחון

׳כִּי חִזַּק בְּרִיחֵי שְׁעָרָיִךְ בֵּרַךְ בָּנַיִךְ בְּקִרְבֵּךְ׳׳ (תהילים קמ״ז)

ערב לפני ראש השנה, 24.9.1976

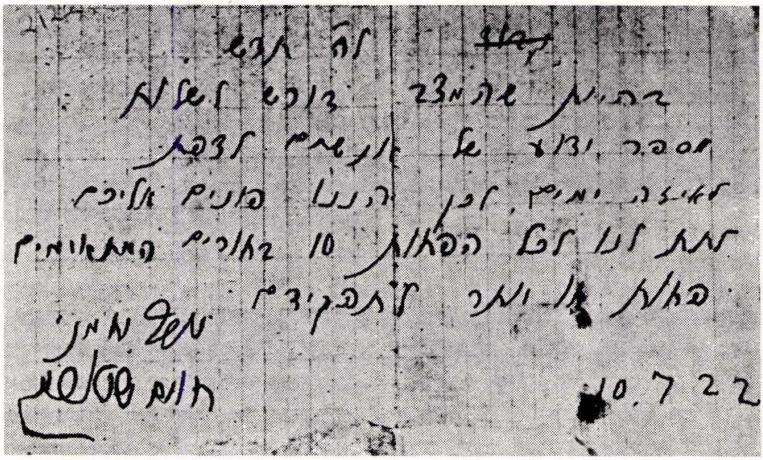
בתי!

שעה של נהרה היתה לי השעה שישבתי אתך במרפסת בית החולים. כל כך זכורה לי השעה ולבי מלא. נדמה היה לי, בשובי הביתה, שעתה נפתח לי מה ואני אמשיך לכתוב ואוסיף ואוסיף. ובשובי לא המשכתי. וכבר עברו ימים לא מעט ונדמה לי משהו נסתם אצלי ואולי לא אוסיף יותר... וצר לי. רציתי להוסיף דברים וגם כמה משאלות של עשייה כלשהי היו לי אליך כמו המשאלה שאת וחנן ושלומית תעברו על דברים שבכתב ומכתבים רבים שהצטברו ועוד. לשם מה? אולי, אם אמשיך, עוד אחזור לכך.

בינתיים נתפשתי למשהו... זה יומיים שהתחלתי לצאת לעבודה — לבית האריזה של התמרים. שוב נפגשתי עם אהרן שידלובסקי והוא ריתק אותי בכמה סיפורים קטנים על נסיונותיו להגיד משהו דרך עלון הקבוצה ונתקל בסירוב...

... היעלה בידי להגיד משהו? אך בינתים התחלתי לכתוב אליך...

הגנת צפת 1921 — 1922: עוד בהיותנו בכביש טבריה־טבחה, טרם עלינו לבנות את הבית הראשון בקרית שמואל היא טבריה עילית של היום — קבלתי פתק על חתיכת עיתון ובו הוראה לעלות לצפת ולקחת אתי עוד שני בחורים מקבוצתנו. על פיסת הנייר היו חתומים חיים שטורמן ויוסף נחמני, אנשי ועד ההגנה של הגליל. לא היה מקום לפקפק בסמכות השולחים או לשאול שאלות. עלינו — אתי מאיר ספיר ויוחנן מורשתי, התייצבנו בבית החולים שבראשו ד"ר גרי שהיה עם מגיני תל־חי וטיפל בטרומפלדור וחבריו הפצועים. עתה היה הוא בראש ההגנה בצפת.

בחבורת אנשי ההגנה במקום השתתפו אנשי העיר פרט לבחור אחד מגודל ורחב כתפים בנו של בעל הבנק — קלינגר. יתרם היו רופא אחד מאותו בית החולים ומורה אחד וכמה בנות — אחיות ובראשן עטרה, בת מטולה. נאה, עליזה ושרה הרבה — ממנה למדתי את "יפים הלילות בכנען".. משפרצו המאורעות ביפו־תל אביב ב־1921, היה חשש למהומות גם כאן — בשל קיצוניותם של ערביי צפת. היתה דרושה תגבורת. מלבדנו השלושה,באו גם שלושה אנשים מאילת־השחר. בראשם דוד כנעני, גם הוא היה אוהב לשיר והתיידדנו. היה קצין בצבא הטורקי. את שלושתנו, הוילנאים — שלחו לבית היתומות על הגבעה שמעל בית החולים — בקצה הצפוני של 'המצודה'.

פתחתי בזה את הקשר של משפחתנו עם צפת. כל משפחתנו, פרט לשמואליק, קשורה בעיר חמדה זו. לאחר שנים היו אבינועם ואמקה בפלמ"ח־"יפתח' — על הר כנען. משם יצאו לכיבוש עין זיתון ועלו לכבוש את צפת. המחלקה של אבינועם כבשה את "המצודה" לאחר קרב קשה. אבינועם ואמקה נפצעו ושכבו בבית החולים שם. בשכנותם שכב חנן, שלאחר זמן היה לחתני, שנפצע גם הוא. איטה התגייסה והיתה סגנית בבית ההבראה לחיילים בצפת וקבלה דרגת קצינות. רותה ילדה באותו בית חולים את רוב בניה ואת בת הזקונים שלה. כשנולדה אביגיל וירדנו אחרי הביקור לתחנת 'אגד', התהלך חנן מאיש לאיש וטרח לספר לכולם כי זה עתה נולדה לו בת — בתו הראשונה לאחר כל הבנים. אנשים הביטו בו וחייכו אל האב המאושר.

כך היתה לנו צפת — עיר ואם ואנו קשורים בה באהבת סימטאותיה ונופיה.

בבית הגדול עם שתי הקומות ועליית גג קטנה — שיכנו אותנו, "המגינים", בחדר העלייה. הכונה היתה להסתיר אותנו מעיני ערביי צפת במקום מבודד. (עתה משמש הבית לתערוכות ציור ופיסול). היינו הגברים היחידים בבית. זה היה בית יתומות (אחר כך עבר לשפיה) לילדות בגיל 10-12. המנהלת היתה מבני העלייה השנייה — אשה קטנה, גזוזה קצר, לא יפה ביותר. בעלת אופי נוקשה ועירנית. היו מורות ומטפלות וביניהן בלטה אחת, עולה מגרמניה, נאה, מסודרת, מאופקת, אינטליגנטית, יהירה במקצת. רק בערבים היינו מסובבים בעיר וסמטאותיה או מתאמנים מעט. בימים יצאנו לפעמים, יחד עם אנשי ההגנה המקומיים המעטים, לאימוני קליעה ליד עין־זיתים הכפר שעוד היה קיים. רוב היום היינו מבלים בבית או בחצר, התיידדנו עם הילדות, שיחקנו אתן ולימדנו אותן שירים. הילדות חיבבו אותנו, הגברים היחידים בחברתן. בין הילדות היתה גם שרה לוי־תנאי העומדת בראש להקת התימנים 'ענבל' — שהתקשרה אלינו מאד.

איך אפשר בלי רומן זוטא? היקית היהירה נטתה לי יחס וחיבה. היינו יושבים על פסגת המצודה (לך ותאר לך שבדיוק מקום זה יפיל מוראו על צפת ואבינועם הוא שיכבשנו) מְסַפְּרִים וגם שרתי... יותר לא פגשתיה. שמעתי שנישאה ל"יקה" מהחוגים ה"גבוהים".

לפעמים היינו מסובבים בסמטאות ובשווקים. יהודיות זקנות ישבו ושוחחו ביניהן, מראות עלינו, המגינים שלהם. התהלכתי אז ועל ראשי 'פפחה': כובע גבוה מעור כבש שאנשי קווקז היו לובשים והייתי, אני משער, בעיניהן גיבור... היו מברכות אותנו ביידיש — טייערע קינדערלאך...

☆

בימים אלה, ימי הפוגת־מה בעמק־הירדן, מתחוללת המלחמה על צפת. לשלוחתנו הצפונית אלה הם ימי־קרב אחרונים לזמן ממושך, ולאחד — אף לנצח... ראשון מובא אמקה פצוע באחד הקרבות האחרונים על המצודה בצפת. לאחר כמה ימים נפצע אבינועם בכיבוש אותה מצודה. באותו קרב נפצע קל אליעזר וכבר הוא מהלך בחדרי בית־החולים, שבין שוכניו אין פוסקים מלהפוך בנס אדיר זה של כיבוש העיר — מצודת און של האויב ונקודת המוצא לתקוותיו הנאדרות.

כאן נודע לו לאליעזר על הולדת הבן. אך עוד מעשה־מה לפניו בטרם יקבל חופשתו. וה"מעשה־מה" זה הוא הגורלי והאחרון.

נבי־יושע נכבשה. אליעזר נפל...

מתוך 'כנרת בימי מבחן', תש"ך, (1950)

☆

ובכנרת הייתי משתתף מפעם לפעם בפתיחת וסגירת סליקים של נשק, נקרי רובים ונצירים שחלודה עלתה בהם — והסתרתם מחדש.

עברו שנים...

עם פרוץ מאורעות 1929 — התחלתי להשתתף ביתר שאת בענייני 'ההגנה' במקום ואחרי זמן מה באזור... וכך בשנות השלושים מצאתי את עצמי בפעילות מלאה בענייני 'ההגנה' כשאנו מפתחים קשר רחב וחזק יותר בין כל אזורי ההתיישבות מהעמקים צפונה.

☆

ראה כמו כן את תכנית ההגנה של מרדכי חדש שהתמנה למפקד העיר העתיקה בטבריה במאורעות 1929 ושם כתוב בין השאר: "הנשק הנמצא בידי היהודים אפסי בכמותו, החומר האנושי והיחסים הציבוריים נותנים בהחלט מקום לדאגה ולתופעות של הלשנה ופרובוקציה פנימית שסיבותיהם הם: 1. יחסים אישיים; 2. אי סיפוק דרישותיהם; 3. אמצעי לחץ ותביעת משמעת מצידנו; 4. פחד מפני המשטרה והערבים השכנים והרצון לקנות את לבם".

כמו כן מציין מרדכי חדש: "חוסר גרעין הגנתי מאומן בעל משמעת ונאמן".

ספר 'תולדות ההגנה', עמ' 1220

☆

ההתחלה כאמור היתה בתחילת מאורעות 1929.

התאספנו פעילי האזור ונבחרה ועדת ביטחון משלושת היישובים בעמק — יצחק בן־יעקב, יוסף פרומקין ואני. כבר עלתה על הקרקע בית־זרע אך עדיין לא הכרנו אנשיה. במקום היו כמה מבנים וברכת המים. כשהתחילו להתקבל הידיעות על התפשטות המאורעות וההתנפלויות עברו כל אנשי בית־זרע לדגניה. במקום נשארו 3-4 אנשים שעלו על הבְּרֵכה וממנה שמרו על המקום. משגברו החששות והשמועות עברו גם חלק מהנשים וכל הילדים מדגניה א' וב' ומבית־זרע אלינו — הגבעה נחשבה כמשלט ומצפה.

נרגעו הרוחות — כולם שבו למקומותיהם — ואז החלה ההתארגנות לצורכי 'ההגנה'. שבת אחת התכנסנו פעילי ההגנה מכל מקום — גם מגשר ומנהריים — וממרכז 'ההגנה' באו אליהו גולומב ומאיר רוטברג. פגישה זו הצמיחה את ההתארגנות האזורית וממנה גם

החלה התפתחות ההתארגנות של אזורי ההתיישבות הצפונית — מהגליל העליון ועד העמק שלנו ושל יזרעאל בואכה חיפה. היזמה יצאה מוועדת הביטחון של עמק הירדן.

צירפנו לועדת הביטחון את מיכאל צימרמן מבית־זרע ואת המהנדס חיים סלוין מנהריים. אני התפניתי לרכז את הפעולה והייתי מתהלך ברגל בין הקיבוצים הקרובים ועד מנחמיה. במושבה זו התישב נחום קרמר (הוא נחום שדמי, לימים — אלוף משנה). הפעולה היתה די פרימיטיבית. החידוש היה בשני דברים: אחד — המוטוצייקל, השני — המס לצרכי הפעולה. יצחק בן־יעקב היה פעיל ב׳חקלאית׳ — אגודה למשקי החלב שמטעמה עבדו כמה רופאים וטרנריים... לאלה היו מוטוצייקלים לביקורים בקיבוצים ובמושבים — אז כבר עלו נהלל וכפר יהושע, תל־עדשים ומרחביה, בלפוריה וכפר יחזקאל. ומהקיבוצים — יגור, גניגר, עין־חרוד, תל־יוסף ובית אלפא וגבע וכעבור זמן לא רב — יישובי עמק בית־שאן.

ליצחק בן־יעקב נשאר מוטוצייקל שהזדקן ועמד ללא שימוש. יצחק ״לקח אותו בידיים״, סידר משהו פה, משהו שם — וזה התחיל לטרטר וגם לנוע. ״פרוגרס״ כזה — עוד לא נשמע בהגנה הכפרית!

עניין מס חודשי לצרכי הפעולות. כאן סללה את הדרך — בית־זרע. הגזברית שם היתה צפורה ״הגדולה״, הלולנית. היא פשוט רשמה צ׳ק עבור שלושה חודשים. זה היה חידוש מדהים. הן יתר הגזברים היו אומרים הן הן ודוחים עוד ועוד. הצ׳ק של צפורה פתח לנו את העיניים וייצב את תקיפותנו. דרשנו כבר בתוקף אותה מתכונת, אותה צורה — והצלחנו לא רע. נעשינו גורם!

שאפתנותנו ופעילותנו — המריאו. אמרתי לחברי: ״רחוק לא נלך בזה ואם תשקוט הארץ תואט פעילותנו ותדעך כל היענות. לפנינו תפקיד מרכזי אחד — פיתוח יכולת מקצועית וארגונית של הגנת היישובים וההתיישבות ופיתוח זה, לא יקום בלי חבורת מפקדים מאומנת לפעול ביחידות קטנות ויותר גדולות — אימונים וארגון. להרים מפעל כזה — לא בכוחו של העמק בלבד. נארגן את כל ההתיישבות בצפון ובשמה נדרוש דרישותינו״. כיצד נעשה זאת? — נרכז נציגי גושי ההתיישבות ונציג תכנית. ההצעה נתקבלה. ארגנו כנס מנציגי גוש נהלל, גוש עפולה, גוש חרוד ועמק הירדן. הגליל גם כן הוזמן, אך כמעט לא השתתף.

באחת השבתות נתכנסנו בעין־חרוד. מהעמק שלנו השתתפו — יצחק בן־יעקב ואנכי, מגוש חרוד — חיים שטורמן, אטקין (גבע) שמואליק אפטר (תל־יוסף) וישראליק בן־אליהו (עין־חרוד). מגוש עפולה — אליהו איתן (תל־עדשים, אביו של רפאל איתן) וכרמיאלי מגניגר. מגוש נהלל — עמנואל מרקובסקי (כפר יהושע) ומנהלל — צבי יהודה ובצר.

ההצעה העיקרית היתה — תביעת ביצוע קורס מרכזי למפקדים מגושי ההתיישבות וכן המשך וקיום ההתארגנות המשותפת של הגושים. וזו נתקבלה.

פניתי לחברי המרכז והוזמנתי על ידם לפגישה שנתקיימה בעפולה במסעדה המפורסמת של ונדורף, ליד תחנת הרכבת, בחדר פנימי המיועד לישיבות עסקנים בשטחים שונים. מלבד אליהו גולומב ומאיר רוטברג השתתף בישיבה גם יעקב דורי, מפקד חיפה. השתתפותו היתה מקרית, הוא נשאר אתנו לאחר שסיים את הישיבה בענייני חיפה.

הצגתי דרישתנו העיקרית — קורס מפקדים מההתיישבות. בהתחלה היססו ובקשו להמעיט בהיקף התכנית שהצגתי. לבסוף התרשמו כנראה מהנימוק העיקרי — הקמת צוות שיפעיל בבת אחת את כל האזורים. והסכימו.

ברור היה כי התרשמו מהארגון הכולל שהקמנו ומהאישים שהשתתפו בו — בעיקר מלוייתני 'השומר'. יעקב דורי לא סבר כמונו אך התרשם כנראה מהתוקף והחופשיות בהם ייצגתי את ההתישבות.

כעבור חודש הודיע לנו המרכז כי קורס מפקדים מההתיישבות יתקיים בקרוב בחולדה — שזה עתה שבו להחזיק בה אחרי עזיבתה וחורבנה החלקי.

☆

בסוף שנת 1932, התקיים בחולדה קורס מרכזי של 'ההגנה' למפקדים מן ההתיישבות (מושבים, מושבות, קיבוצים) שם קיבלו את הכשרתם גם מפקדים מרכזיים רבים מיישובי הקיבוץ ובראשם ישראל בן אליהו מעין חרוד, גיורא שנאן מאפיקים ומרדכי חדש מקבוצת כנרת. חברים אלה הטביעו את חותמם על הפעילות ההגנתית בישוביהם וגושיהם בשנות השלושים והארבעים.

'הקיבוץ המאוחד בהגנה' חלק א' (עמ' 35), אורי ברנר

☆

למפקד ומדריך הקורס נקבע אברהם אכר. המקום נקבע ב'בית הרצל', מבנה שנשאר שלם לאחר נטישתה של חולדה ונפילתו של אפרים צ'יז'יק, בתוך חורשת אורן יפה. בית בודד, מרוחק קצת מבנייני המגורים והמשק.

הקורס וכל הפעילות סביבו חלו בתקופה אישית קשה. הוא התחיל זמן קצר אחר מות הבת תמר. הקורס דרש מאמצים רבים: ארגוניים, גופניים ונפשיים. ועם כל זה, הכאב העמוק של זכר הבת שאיננה.

איטה יקרה!

יושב אני במקום בודד — חצר קטנה מוקפה יער מגודל — פינת שקט וחמד. יושב אני בין 25 בחורים טובים ועושה אתם במלאכה ובתורה וישנים אנו כולם על הרצפה על עלייה — חיי קסרקטין על פי צפצוף ולפי השעה ולפי הפקודה. קרועים מהעולם. את שני מכתבייך הראשונים קבלתי. האמנם באמת הולכת כבר רות ומבריאה במהירות? כמה טוב שתסור ממך המתיחות והחרדה בכל שעה. תכתבי לי כמקודם כל יום, כי קרוע אני ואיני יכול לשמוע דבר ולדעת מחוץ למכתב שלך.

נפשי מרה עלי. לא סרה ממני דמות ילדתנו. מעטות השעות שאשכח אותה. כששבתי הביתה הייתי כזר לכל. הציק לי החדר וזר היה והציקו החיים השוטפים במהלכם הרגיל, ובחיי — שבר. גם הילדים לא הפיגו את יגוני ובדידותי. תליתי על הקיר את תמונת תמרל'ה ומישהו (חוה או רבקה?) החליף כל יום את הפרחים על השלחן הקטן שמתחת לתמונה. זר היה לי בהכרה הפולחן הזה, אבל הפינה הזאת נראתה לי לחשובה שבחדר. שמחתי שעכשיו עלי לנסוע מהבית, אם כי חבל היה לעזוב את שמואליק ואת אבינועם. הייתי אצלך ועוררנו את זיכרון בתנו. נדמה היה לי שעל ידך המקום הנכון בשבילי ביותר, המקום השקט ביותר.

קשה לי לראות בשמחת אנשים אחרים ולא מפני הקנאה... יושב אני בתוך אנשים שרים ורוקדים. רבים — לפי זכרונות עבר — מציקים לי שאשיר. אני משתמט בבדיחה, כדי לא להיראות בציבור באבלי ומתחמק לצד. מרחוק שומע אני את השירה. לפרקים היא מסעירה את נפשי — כל כך אהבתי את הרגעים האלה שב"שבת אחים גם יחד" כשפורצים

שאר־רוח, סערת הנפש ומאויים... מושך אותי כל כך לשם, לבין השרים ברגעים אלה, ואיזה כובד יצוק בלבי, יגון אופף אותי ממלא את כולי ותמרל'ה, קמה לפני... הילדה היקרה שלנו... אולי יטהרו אותי עינוייי ויגבירו בי כוחות לחיים ולפעולה שאני כל כך משתוקק להם. ולו יכולתי גם בשבילך להיות רצוי ומקל, מבוקש ומבין. האם זאת רק התחטאות לאור צערנו המשותף ובשביל ילדינו הטובים? —

הראית כבר את הילדים? אם לא תוכלי לגשת הביתה לראותם, תבקשי שיביאו אותם אליך. לרגעים הייתי רוצה שתבואי אלי לכאן ליום — כמה טוב בשקט זה וביער. אני שולח לך את כתובתי.

... את כתובתי זו אל תגלי לשום אדם. זכרי, גם בעל פה אל תגידי מקום המצאי, רק בגלל מצב רותל'ה קיבלתי את האפשרות. תכתבי לי לפי הכתובת הזו ישר, אבל עליך להזהר כי כל אי זהירות יכולה להסגיר אותנו לסכנה רבה, פרטית וציבורית.

☆

מוטקה עם שמואליק, אבינועם ותמר ז"ל. כנרת 1930

הקורס נמשך חמישה שבועות מזה השבוע האחרון התקיים בבית הוועד הפועל של ההסתדרות, קרוב לתחנה המרכזית. כאן התקיימו רוב ההרצאות של ברל, גולומב ואחרים.

בקורס זה נולדה חבורת המפקדים שהיותה את האקטיבה של ההגנה בהתיישבות בכל אזור הצפון עד חיפה ואתה פעולת ההתארגנות, תכניות האימונים ותכנון הגנת היישובים. כאן לראשונה הציגו לפנינו דוד ליבוביץ וישראל ישפה את ההמצאות הראשונות של סוגי פצצות היד ופצצת המדוכה שהתלבשה על הרובה, פצצה למרחקים ניכרים. גם שירים חדשים למדנו כאן בביקוריו של יחזקאל סחר, מי שהיה מפקדה הראשון של המשטרה לאחר קום המדינה.

הנשק היה דל ורובו ישן גם חלוד וכלל קולקציה של רובים צרפתיים קטנים, אוסטריים ארוכים וכן תורפיים שאין להם מחסנית וכל כדור נטען בו מחדש אחרי היריה. ולא היה ביטחון בחלק ניכר של התחמושת. רובים אנגליים וגרמניים — אחרי מלחמת העולם הראשונה — היו טובים, אך מעטים. נשק אחר, פרט לקצת אקדחים ורימוני יד פרימיטיביים — לא היה.

☆

...בישיבת מזכירות הקיבוץ המאוחד אמר מרדכי חדש שמצב 'ההגנה' וכושר פעולתה בקיבוץ רע, אך לאו דווקא בגלל חוסר נשק... הכרחית הכשרה יסודית וחסרים מדריכים ומארגנים, כן דרוש פתרון להפעלת הוותיקים. הוא ציין שבגושי התיישבות צפופה עוברים לפעולה משותפת בין הישובים.

'הקיבוץ המאוחד בהגנה', חלק א' (עמ' 105), אורי ברנר

☆

לאחר התארגנות נפרדת של כל גוש ההתיישבותי בבחירת מועמדי קורס חולדה — עלתה שאלת רכישת נשק בטיב ובכמות המתבקשים לאחר גל המאורעות של 1929 עם הטבח בצפת וחברון ונטישת חולדה ובאר טוביה.

כדי להעלות תביעה מרוכזת של ההתישבות להזדיינות הולמת — יזמנו התארגנות משותפת של העמקים והגליל. היזמה יצאה מעמק הירדן. נציגי הגושים התכנסו והתארגנו לפעולה משותפת ובעקבותיה התייצבתי לפני יושב ראש ההסתדרות הציונית חיים ארלוזורוב עם דרישותינו. ארלוזורוב קיבל אותי בשמחה, בהסכמה, אך אפשרויותיו היו מצומצמות. הוא הציע שנתייצב בפני חיים וייצמן, שעמד להגיע ארצה, ונטל על עצמו להכין את הפגישה. כעבור שבועיים נקראנו להופיע במשלחת מטעם ההתיישבות והפגישה נקבעה בירושלים בערב פסח בשנת 1932.

אותו יום בשעת הצהריים נתכנסנו בביתו של הציוני הידוע והתומך הנלהב של הספרות העברית, שוקן (אביו של עורך 'הארץ'), שבו התאכסן חיים וייצמן בירושלים. עם וייצמן וארלוזורוב היו עוד כמה מחברי ההנהלה הציונית. משלחתנו כללה את אליהו גולומב ודב הוז מטעם מרכז 'ההגנה', צבי יהודה מנהלל, שמואליק אפטר מתל־יוסף, יצחק בן־יעקב מדגניה ואותי, שריכזתי את הפעולה בעמק הירדן ובהתיישבות בצפון הארץ. בסיכום הפגישה דבר ויצמן מתוך הסכמה מלאה לתביעתנו — דרשנו סכום של 20,000 לירות שטרלינג, סכום נכבד מאד אז, לרכישת נשק — ואמר שבשובו ללונדון ידרוש להגשים את התכנית ממר ד'אביגדור גולדשמיט, מראשי יהדות בריטניה שעמד בראש וועד הקרן של

כחצי מיליון לי״ש שנאסף אז לשיקום היישוב בצפת ובמקומות אחרים וצרכים נוספים שונים. הוא התבטא בביקורת על המגמה הפילנטרופית של ״ועד המזרח״ והוסיף: ״האדונים האלה אינם נוטים ואולי אינם מבינים להעריך את דרכי ההתגוננות של הישוב ושל היישובים המפוזרים״.

התפזרנו בהרגשת תקווה ממשית למילוי הצרכים. היום התחיל לנטות. את התחבורה לצפון כבר אחרנו ואיך נגיע הביתה לסדר פסח? ארלוזורוב התחיל לדאוג לנו ומישהו אמר לו כי ההנהלה הציונית עומדת לשלוח טקסי לקבל בטבריה את המשלחת של חברי ממשלה ופרלמנט של מצרים החוזרת מביקור בדמשק ומחכה במלון גרוסמן בטבריה.

תוך שתי שעות הגענו מירושלים, דרך שכם וג׳נין, לטבריה ועוד שהות לנו להגיע לסדר הפסח.

— סמוך לאותו זמן נרצח ארלוזורוב. הרבה דברים השתנו ותכניות השתבשו. גם תקוותנו נכזבה...

הגנת הישובים התבססה על הגנה מקומית של כל יישוב והמפקדה האזורית. יזמנו הקמת יחידה המיועדת להגשת עזרה לכל נקודה בודדת למקרה שתותקף. ז׳ורה מקבוץ ס.ס.ס.ר (אפיקים) שישב ב׳חצר כנרת׳ הציע הקמת יחידה שתשמש כרזרבה לכל מקום שיזדקק לעזרה. פנינו אישית לחברי קיבוצי העמק וארגנו יחידה שנקראה ׳הנודדת׳ וְכללה את החברים הבאים:

שולקה פטריקובסקי וישראליק זמירין מכנרת, קרסנוגורסקי ונתן מדגניה א׳, שניאור מדגניה ב׳, אליעזר גולדמן מבית־זרע, יעקב ענבי ויוסף מאשדות־יעקב.

ז׳ורה פיקד על היחידה. כל שבת היו עושים גיחות די ארוכות כשבידיהם מקלות ומפעם לפעם, במסתרים, נערכו שעורים בנשק — גם ידיעת פירוק הנשק נחשבה אז כחלק נכבד מהלמידה.

☆

היו כשתי עשרות כיתות פל״ם מהמשקים, שעליהן הוטל עומס רב יותר מדי. אילו היו לנו עוד כעשרים כיתות מאורגנות מראש, אף מהקשישים יותר — לפחות עד שנות הארבעים וחמש — היינו מונעים הרבה קָרבנות, חרדות וכלימה. לא היו עוזבים את צמח ומרחביה, לא היו נוטשים את שער־הגולן ומסדה, לא היו מחריבים את מתקני המים הגדולים מקור כל חי, לא היתה מרחפת הסכנה הפטאלית על פני הכל — העמק, טבריה, הגליל־התחתון.

ואפשר לסכם כך: ההתיישבות הקיבוצית ביחידותיה ובגושיה (בעיקר, כמובן, מדובר כאן על העמק שלנו) — לאחר שנתנה במלואו את חלקה בגיוסי חבריה ליצירת הכוח הארצי — הזניחה את נקודותיה, בהסתמכה יתר על המידה על הארגון הכולל — וכך העמידה את עצמה בסכנות החמורות ביותר.

אמת זו — טוב לספר בה כעת, במציאותנו החדשה.

׳כנרת בימי מבחן׳, תש״י (1950)

הפנייה הראשונה אל מזכירות הקיבוץ המאוחד לשלוח חברים למשטרה הוגשה על־ידי מרדכי חדש מקבוצת כנרת ומרכז ועדת הביטחון של גוש עמק הירדן. והביאו הצעות מפורטות...

מאוחר יותר סיפר לי מרדכי חדש שהוא כתב אז גם לברל כצנלסון שנתן את ברכתו אף שפקפק אם יענו אנשי הקיבוץ לשירות זה.

בישיבה, מרדכי חדש חזר בהרחבה על תוכן מכתבו וסיפר כי "מפקדיה הבריטיים של המשטרה מוכנים לקבל שוטרים יהודים, אך אינם מאמינים שזה אכן יתבצע".

... כעשרים ממגוייסי הקיבוץ הראשונים כונסו ב־20.3.35 לפגישה שארכה ימים אחדים על הר הכרמל. המחלקה המדינית של הסוכנות מימנה את הפגישה...

הפגישה נפתחה בדברי יהושע גלוברמן ומרדכי חדש... מרדכי חדש העריך את 24 החברים שנרשמו כ"בחורים טובים ונאמנים" אך רובם "אינם די מחושלים באופי ולא די מעורים בארץ ובקיבוץ"...

'הקיבוץ המאוחד בהגנה', חלק א', (עמ' 50), אורי ברנר

☆

במאורעות תרצ"ו קמה סערה בעין חרוד על רקע תביעת החברות "לשתפן בשמירה בפועל, בניהול ענייני השמירה והכנתן הטכנית המיידית לתפקידים אלה". תביעה זו נדחתה ע"י חלק ניכר מהחברים והחברות קמו להיאבק על זכותן.

עידוד רב הביא לחברות עין חרוד במאבקן מכתבו של מרדכי חדש. חשיבותו היתה לא בטיעונים חדשים או חזקים יותר מטיעוני החברות עצמן, אלא בכך שנמצא חבר קיבוץ ואיש ביטחון מובהק, שראה את הבעיות בדיוק כמותן והצטרף בפומבי למאבקן. המכתב התפרסם ביומן המשק ביוני 1936, ממש לפני האספה הכללית שאמורה היתה לדון בסוגיה זו וחברה אחת אמרה: "כאילו מן השמים נשלח אלינו. ידענו שבכוחו להשפיע על החברים". בפתיחתו מציין מרדכי חדש ש"אצלנו בכנרת נכנסו חברות לשמירה" ועוד: "אם החברה תתרגל ותשלים עם גורלה זה, כי אז היא גם לא תשלים עם הליכת בנה לקראת הסכנה, היא "תגן" עליו בכל הכוחות ובכל ההמצאות של אם אוהבת ותמשוך אותו אינסטינקטיבית אל הרצפה בזמן התקפה.

האם גם את הנער בן ה־15 לא נכין ולא נשתף בשמירה על המקום?...

אילו היו החברות שלנו אדישות לגבי עניין ההתגוננות, היינו צריכים למשוך אותן בכל הכוחות לכך. לדרוש, לחייב ולהכריח אותן להשתתפות — ומה גם כשהתביעה באה מצידן!"

בסיכום זכו החברות ב"ניצחון" במאבקן.

'הקיבוץ המאוחד בהגנה', כרך א' (עמ' 160), אורי ברנר

במאורעות תרצ"ו־תרצ"ח נערכה על טבריה התקפה קשה בשבת. זה היה ממש פוגרום. ההתקפה לוותה בשרפות רבות וכוונה בעיקר נגד בתי כנסת ששם היו מתפללים רבים. היו הרוגים רבים שחלקם מת בשרפה שעה שניסו להציל ספרי תורה וספרי קודש מן הדלקות. בטבריה אחרי ההתקפה היתה פאניקה ודיכאון והתחילה בריחה מן העיר. בתוך הפאניקה הזו התעוררו סכסוכים בין אשכנזים לספרדים. המצב היה ממש נואש. בן־ציון וברץ התעוררו וקמו לנסות להציל את המצב; ליישב את הסכסוכים, לחזק את רוח התושבים ולהפסיק את הבריחה מהעיר.

אנשי המשקים התחילו לשמור בטבריה בלילות ולחזק את ההגנה, אך נוסף לכך יזם

בן־ציון תכנית שבשבת־יום הכיפורים, בזמן התפילה, יבואו חברי המשקים לבתי הכנסת וינתן להם בתפילה פרק זמן לדבר אל הקהל בעניני השעה, לחזק את רוחם ולטעת בהם ביטחון ואומץ, וכמובן לנסות ליישב את המחלוקות ולהשכין שלום בין העדות. בן ציון ארגן את הנואמים בזוגות, וכל זוג קיבל 6-8 בתי כנסת. היתה זו שבת ויום הכיפורים גם יחד. מוטקה ואני היינו זוג. הוא הלך חגור אקדח וכבר בהופעה הראשונה עורר האקדח התנגדות וויכוחים, אך רוב הקהל קיבל אותנו יפה וברוב המקומות היתה הקשבה דרוכה. נאמנו לסרוגין.

באחת הפעמים, כשנאם הוא, היתה התלהבות ומתח רב בקהל. מוטקה נאם והתלהב ומתוך להט הדיבור, מבלי משים, הכניס יד לכיסו והוציא קופסת סיגריות וגפרורים... המהומה שקמה היתה נוראה: הסתלקנו משם בחרפה כשאחרינו מוטחים גידופים ועלבונות...

יותר לא נאמנו באותו יום...

שמואל הרחול, תשמ"ה (1985)

☆

כדי לרענן זכרוני החילותי לעיין בשמונת כרכי 'ספר תולדות ההגנה' והנה התגלה לי כי חל טשטוש זיכרון ביחס לחלקי בִּזמה ובביצוע של כמה מפעלים ראשוניים (וָזמת ארגון ההתישבות בצפון הארץ, וָזמת קורס המפקדים הראשון מההתיישבות ועוד) במקרה או לא במקרה... אכן חרה לי הדבר, אך מוטב לא להִתפש ל"קטנות"... בינתיים הלכו לעולמם רבים וטובים, ביניהם שאול אביגור ויהודה סלוצקי (הכותב הראשי של שמונת הכרכים), אך גם לי עצמי חלק הגון בכך: בטלן הייתי (ונשארתי) גם לא כל כך טרחתי לפרסומי העצמי — מגיע לי... אך מה שסיפרתי והוספתי (תכנית ההצטיידות שנדונה בפגישה עם חיים וייצמן וארלוזורוב, וָזמת הגיוס למשטרה יותר מאוחר וכו') סיפרתי אמת. קורים דברים כאלה שהכל נשכח ועתה כבר תופשים דברים רבים אחרים בחיינו האינטנסיביים את מקום הזכרונות ההיסטוריים.

תפקידו של מפקד בנקודה יישובית מורכב וכבד.* בהרגשתו את היום־יום ולחצו ומצוקותיו — אין הוא שונה מאחרים. ואילו תפקידו מחייבו לקיים עולם של תביעות וצרכים המפריעים מכל צד. האינטימיות הבלתי־אמצעית עם כל אדם ונער שבידך להזעיקו, לחייבו, לשלחו לסכנות — היא הרת־לבטים, ואת כל אלה יש להכניע, כי מוטל עליך לא בלבד להבטיח את המקום והאנשים. החיים מחייבים אותך לעשות הכל למענם ולהבטחתם, ואם אין אתה עושה — אתה חושף אותם. אין לחם — חייב אתה לעמוד בלעדיו; אין נשק כבד — עמוד במקל! את חפירה שהנך יכול לחפור איתה ואימון קרבי שיש בידך להנחילו ליוצאי מלחמה והכשרת מפקדים — אם זאת לא עשית, אין אתה ראוי לשאת באחריות זו שנטלת על עצמך.

דרכו של עולם הוא כנראה, ודרכם של החיים, אם פתגם עממי אומר: "בטרם ירעם הרעם — האיכר לא יצטלב".

* דבריו של מוטקה, בעמודים הבאים, לקוחים מתוך 'כנרת בימי מבחן', תש"י, (1950)

חברי הקיבוץ המאוחד, שמוטקה עסק בגיוסם, בבית־ספר לשוטרים. 28.6.1935

צא וראה: מעטים הם העמים שהתכוננו למלחמות — ואילו רובם חיכו לרעם שיבשר ויאמר: המלחמה כבר החלה... ורק בדרוך גייסות פולשים על אדמותיהם ובהופיע להקות מפציצים בשמים שמעליהם, החלו להתכונן ממש למלחמה. ומהם היו שכבר לא הספיקו ונפלו כקמה לפני הקוצר, אם בגבורה מעט ואם מוכים ובזויים!

ואם גויי הארצות כך, אלה שהיתה להם שהות־מה ואמצעים ועם רב — אנו, כאן, חסרנו כל אותם הדברים. מוקפים מכל צד, והאויב כבר מצוי מלכתחילה בתוכנו, מקיף כל כפר, עומד מאחורי פרברה של כל עיר ומעורב עמנו בכל דרך ובכל שדה. ומשונה, דווקא בזאת דמינו לכל העמים.

ההתיישבות אף היא לא עשתה את המוטל עליה. היא היתה מחוייבת בכך מתוך דאגת־קיום פשוטה. היא יכלה לעשות זאת, הנתונים היו במידה מכרעת בידיה. כוחה היה חשוב ביותר. המרות עליה חלשה ביותר.

רוצים אנו לדעת את העבר הקרוב. וגם אם נשתנו הנסיבות, לאשרנו, עד שלא נזדקק ללקח — הן תענין אותנו האמת, הבנת התקופה ומאורעותיה.

הקבוצה היא "נקודה" בשדה, במרחב, בגבול. ראשונה היא למגע־שלום עם השכנים, ראשונה למגע־מלחמה.

הכוח המגוייס הראשון, ה"פלמ"ח" — הקבוצה מולידתו, מארחתו, מכלכלתו, מסווה אותו. והרכבו ברובו המכריע — מחברי הקבוצה ובניה, מפקדים וטוראים.

... ומה בעתיד? הנה משלמים אנו בכסף מלא, טבין ותקילין, מדי חודש בחודשו לחברת

הביטוח פן תקרה דלקה בקמה, פן תינזק מכונית־משא בהתנקשות, פן ייחבל אדם בתאונת־עבודה. וביטוח מלחמה?

הקבוצה מחשבת כמה ילדים יהיו בכיתה פלונית בעוד ארבע שנים; הקבוצה מבררת בעוד כמה שנים יחזור מטע הבננות לאותה חלקה שכבר גדל בה. הקבוצה בונה בית, שהאמורטיזציה שלו מתחלקת לכך וכך שנים — וביטוח המלחמה מה יהיה עליו? כך לגבי הקבוצה.

והגוש? — הגוש רצוף משקים לתפארת. הגוש מעודד עבודה משותפת, פורייה. הוא מקים שירותים משותפים, דואג לצרכים משותפים, לעזרה הדדית, עזרה לחלשים ולנחשלים. ואולם, הנה התפרק אחד ממוסדותיו של הגוש — ועדת הביטחון. השנה היא 1947, ואולם הוועדה התפרקה — לא ניתן לה, כנראה, לעשות משהו. פלוגת החי"ש התפרקה, מפקדיה התפזרו. במשק גדול אחד, זה חצי שנה שאין מפקד. בסביבה גניבות רבות וחוצפת השכנים גוברת — בארבעת אלפים לירות העריכו את סכום הגניבות במשך שנה אחת. עמדו והקימו ועדה חדשה. אמרה להעמיד סכר בפני ההפקרות — "ליצור עיניים" בגוש. יש הכרה בהכרח הדבר, אולם משהגיעו לידי נתינה של ממש — ובעיקר אנשים קבועים — שקע הגוש בוויכוחים ממושכים. סוף סוף יצא משהו אחר, חדש: גיוס של נוער לחצי שנה — בשעת הצורך יוכלו גם להוות יחידה לוחמת...

... היתכן, חברים? האם לא יהיו לנו כמה מאות אנשים מאורגנים ומלוכדים למלחמות שדה במרחב שלנו? הן אף אילו היו כוחות מספיקים בארץ, שיבואו לכאן למלחמה בשעת הצורך — היתכן שאנו עצמנו לא ניקח חלק בה?

--- ולמעשה?

למעשה הבית ריק. מפקדינו־מדריכינו מגוייסים כמעט כולם. ואחד־שניים, שעודם מצויים — קשורים באוטו או במשהו אחר. ואי־אפשר לנתקם. בבית רק דן, בן שבע־עשרה. בהדריכו את הנוער העולה, במסגרת הגדנ"ע, תתעכב ותיהנה: חַיוּת אברים, מרץ גועש, דיבור חרוץ ובהיר. עכשיו נמסרו להדרכתו קבוצות בוגרים וקשישים. הוא עושה זאת בטעם, בשכל טוב, באורך־רוח. מביא קשישים דוגמה לצעירים. כושר של מדריך, כושר של מחנך. שומר גבול, שומר תוקף. חש בגבול מאמצים הנזונים מכוח הרצון יותר מאשר מיכולת פיסית. מפסיק. חוזר שוב. אבות, סבים ומורים — מוריו — הוא יוצא בחיבה מלפניהם. מדריך בחסד.

--- רישומו של הקרב על אנשינו היה קשה ומזעזע. כאן נגלו גבולות לכוחות הגוף וגבולות לגבורה. הבהלה שיבשה הכל. כאן הומחש ההכרח ההגיוני והמעשי להשאיר חללים ופצועים במקום, בלי לנסות לקחתם או לבוא לעזרתם. לבם של הלוחמים היה מר עליהם. כאן נגלתה הבהלה והאימה בפרצופה המעוות והשטני — הרומסים את הרצון, שיווי המשקל והביטחון.

התרשמותם העמוקה של הלוחמים, בין שבוטאה בסיפוריהם ובין שנראתה בעיניהם, נמזגו לתוך עורקינו וחילחלו בהם. היה לנו מר אתם יחד. הן המסע רק התחיל — ומה צפוי לנו עוד במסילה זו?

--- כולנו — הנשארים והיוצאים — נשאנו נפשנו לדבר אחד בלבד: שלא תפקוד אותם הבהלה, שלא תיטול מהם את הביטחון, שלא ייאלצו לסגת במפתיע, בפחד. ארורה הנסיגה...

מוזר ואכזרי הוא לצפות לעבר מישורי צמח, לעבר כלי הרכב של האוייב המתפשטים בהרחבה, המתקרבים מעגלים־מעגלים, לצד דרום ולצד מערב. ואי־שם בתווך — חיילי ישראל נסוגים ונופלים בלי יכולת להיעצר ולייצב מערכה, מרי גורל וצמאי הצלה. עולמות נופלים, כוכבים כבים. פצועים זועקים לעזרה, פצועים נאלמים דום. עוד צללים בודדים של חברים חולפים על פניהם — ואינם... נשאר רק שדה דומם, קוצים צהובים וטרטור טנקים מתקרבים. עכשיו אזרו אומץ ובאים גם חיילים רגלים בעקבותיהם. יללת ניצחון של אויב... פה ושם עוד נאנחים אחרונים, מתבוססים בדמם ושומעים קול צעדים מתקרבים.

... הקטנות והגדולות מעורבים יחד. ובכל זאת — מדוע לא נקראנו לבוא בהמונים אל השדה ולחפות, לפחות לחפות? — אך הבהלה איומה, מפוררת, דורסת. אין כוח לעצרה.

זמיר, צבי, שלום, שמעון, חיים, ישראל, דוד — אינם!

דן פצוע אנוש, איזיק ושמואליק פצועים קשה, אליק פצוע קל.

יום שלישי ט׳ באייר תש״ח — ״היום השחור״:

... אולם בלילה זה לא האיר הניצחון פנים. המשטרה לא נכבשה. מלאים על גדותיהם מהיום הארוך והדחוס, עייפים עד תום, כבדי הגות — פונים האנשים לשנת לילה. אנו יושבים ומסתכלים לעבר צמח, להד הקרב של הפלמ״ח. למִפקדה הגיעה הידיעה, כי שער־הגולן ומסדה נעזבו. עכשיו ודאי תבוא התקפה על הדגניות והאויב יתקרב לירדן. ואם יפרצו את הכביש ויגיעו לגשר שעל הירדן?

לרגל ההשתלשלויות האחרונות והאפשרויות המרות בימים הקרובים, הציגה המִפקדה המקומית בפני עצמה את הצורך בהחלטה מוקדמת על עמידה במקום ללא כל ויתור. הדיעה נותנת, כי החלטה כזו הכרחית מראש. בעקבותיה נקבעות מסקנות קיצוניות. נדרשים סידורים מסוימים, נמנעים ויכוחים אפשריים. בביצועה יש להתחייב ברצון. לא היססנו. סוף סוף אנו חלק של עדה ומכירים אותה ויודעים, כי הדבר הולם את רוחה ואם יש צורך בכך שהוא יאושר כהחלטה — הרי תתקבל מתוך התרוממות־הרוח. כן נראה לנו, כי יש צורך שלא תוטל כאן הוראה אלא שהדבר ייעשה מתוך בחירה פנימית, חופשית. טוב היה אילו יכולנו להשתתף כולנו בקבלתה. ואם אין הדבר ניתן ברגע זה, — כינסנו כמה עשרות מחברינו, וחברותינו, מפקדים ושאינם מפקדים וחברי המזכירות.

לא ארכה הפגישה. תוכנה היה בערך כך: אנו מוסרים לַמטה, שהכל — האדם, הרכוש, הנקודה — עומדים לרשות צרכי החזית ולפקודת המטה. אם יפונו שטחים והצבא ייאלץ לסגת גם מכאן — נשאר אנו האחרונים.

במסגרת זו אנו מקבלים פקודות והוראות לביצוע. מכאן ואילך — אם יוחלט על עזיבת כנרת — שוב חופשים אנו ממרותו של המטה.

ניגשתי למסור את ההחלטה. מפקד החזית וחבריו עמדו בשיחה בחוץ. רגע נשארו דמומים. אחר־כך אמר: ״בסדר?״ פתאום לחצנו ידים וחייכנו. מכל הבשורות והידיעות שהביאו באותן השעות — היתה זו, כנראה, היחידה המעודדת.

--- באותן השעות ורובו של אותו יום שדדו את שער־הגולן ומסדה. ראינו בעינינו את השיירות הארוכות ההולכות וחוזרות לטעון את השלל. ובגלל השוד נדחתה, כנראה, ההתקפה והיה אותו יום שקט כמעט, מלבד פגזי תותחים שתקפו את התחבורה בכביש יבנאל ואווירונים שסיירו בסביבה.

--- א. רגז והטיח דברים בוטים. המקרה הזה העמיד אותי על מידת המתיחות שאנו כבר שרויים בה ועל כך, שאנו עלולים ליפול קרבן לעצבנות ביחסינו הפנימיים ולצאת מגדר שיווי המשקל. כתוספת ואזהרה פילחה שוב באותו הרגע הידיעה האחרונה שהגיעתנו, על מצבו האנוש של דן כ׳.

--- למחרת, ביום החמישי, התחיל הקרב על הדגניות. ואתו — הפגזה והפצצה כבדה עלינו. התעלות נתמלאו אדם. מהם מבוהלים ומהם סקרנים ומהם שוקקים וצוחקים — נערות המקום. החום רב. השמש יוקדת. המקום בתעלות צר. באופן אינסטינקטיבי מצטופפים רבים. יש שותקים, נפחדים. ויש משוחחים ואף מתלוצצים. מקלע בודד מסביבת המטה פורץ נגד האווירונים. פה ושם יורים וקולעים ברובים. למרבה האירוניה יורה מישהו כמה יריות באקדח מול המפציץ.

פצצה נפלה בחצר והרסה את הנגריה. פצצה נפלה והרסה את המאפייה. הנער מאיר נהרג במקום. עובדות המטבח כוסו ענני אבק ועפר. פצצה נפלה על גג בית התרבות — כמה מחברינו נפצעו. דוד א. רץ לעבר מרכז העזרה הראשונה, כפוף ודם על גבו. לכל מי שקופץ אליו מהתעלות הוא צועק: ״זה לא כלום, תראו מה עם ריקה...״ הפגזים שורקים ומתפוצצים בחצר, בשדה, במורדות כביש יבנאל. עיקר המטרה — מטה החזית.

--- ובלילה זה, עוד בטרם זזו כוחותינו שוב קדימה, מזרחה, — הוברר, כי בניין המשטרה נעזב שוב על־ידי הצבא הסורי. אותה שעה סבב גור יחידי על אופנוע במבואות צמח, סבב וסייר. בין חללי היום — משה׳לה כהן האמיץ, המפקד ללא דופי בכל מערכות עמק הירדן. נפל בין סוללות דגניה ב׳. משה׳לה התהלך בחזית בלי לכפוף גבו. הוא התהלך ישר.

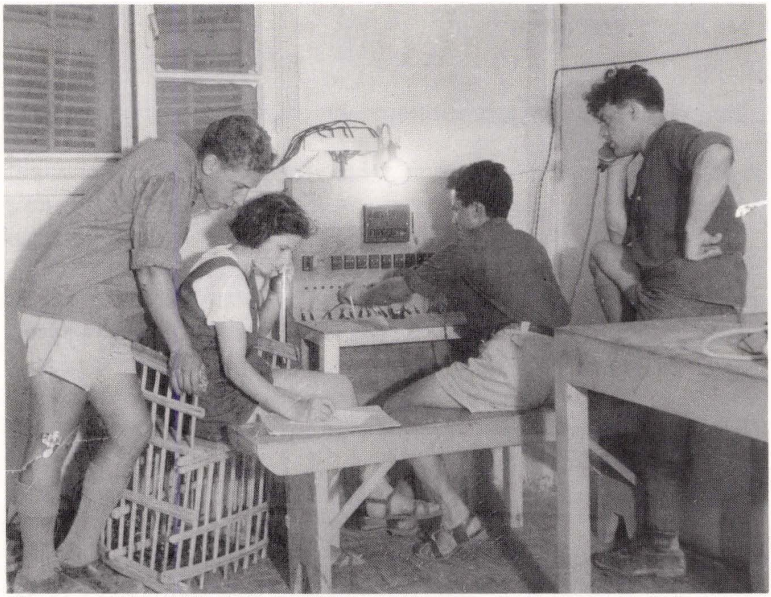
--- האם כבר עבר המשבר? כלינו ״הכבדים״ — שני התותחים וה״פרימוס״ — אינם מספיקים כדי להדביר את האוייב, ברשותם רכב מלחמה חדיש וכבד ולהם עורף בטוח, עזרה והדרכה אירופית, וחזית אחת. ואולם העזתם קצרה ורתיעתם מהירה והיסוסיהם מרובים, כנראה. אכן, שקועים אנו בפחדנו, בהרגשה של מעוט כוחנו ונשקנו הדל וכו׳ — אבל כדאי להיפנות ולעמוד על צרותיהם הם, חולשותיהם, פחדם. משעמדנו בניסיון הראשון, שוב אפשר לנו לבטוח יותר ולהתמלא העזה. האויב ניסה ונתקל — כחרמש בסלע — בקשיות־עורף בלתי מצוייה, המעמידה בספק את יכולת רכבם.

--- בשעות הבוקר שלמחרת היום שוב התחילה הפצצה ושוב היו פגיעות. עתה כבר לא היה קשה כל־כך לראות בהריסות — יבנו מחדש ואף אולי טוב יותר מאשר קודם. אין לכאוב על אלה. הן נעקר מתוכנו משהו, שלא יחזור ועוד...

הלילה חזרו ארבעת הבנים. ובאו חברות שהחליפו את אלו שיצאו אמש. הן משוטטות, סופגות את מראה ההריסות — ועיניהן זולגות דמעות.

--- מבפנים עלה איזה בוז לחפצי־תועלת. היתה כעין השלמה עם אבדן ערכים של חומר. היה צר על בעלי החיים האילמים, על אשר ניטע ונבנה במשך שנים רבות של התמכרות והתאמצות. אבל בכי על העומד להיהרס — לא היה.

באותם הימים היתה הגות גדולה, חובקת עבר רחב ועמוק והווה מר ועז, ומשתוקקת לראות בדימיון את דמות העתיד. היה משהו מהתפשטות החומריות, מהעריגה אל הנעלה ורב הטעם, שהימים רוויים בהם. באופן אישי ציפו רבים למבחן הקרוב, הרצוי אפילו. מין התמודדות עם הזר ועם עצמך. להיאבק וליכול.

מימין, מרדכי חדש — מוכתר כנרת, המופקד על ענייני ביטחון. מלחמת השחרור 1947

☆

מוטקה המא"ז — מפקד המקום. כאיש 'הגנה' ותיק, זכה לכך שכולם סמכו עליו. כמפקד היה מצויין. עוד מתקופות קודמות אני זוכר אותו כאדם אמיץ וחסר פחד. (עוד בשנות העשרים כשעבדנו בעגלונות, באחת מנסיעותינו המשותפות, העליב אותו שוטר ערבי ומוטקה הסתער עליו והפליא את מכותיו ובקושי יצאנו נקיים מהתביעה המשטרתית נגדו). כל פעולותיו בהכנת כנרת להגנה היו תוך ארגון טוב, קור רוח ושיקול דעת שזכה להערכה רבה. בימים הקשים של עמק הירדן, פינוי הילדים, כיבוש צמח, כיבוש מסדה ושער הגולן

דובר על אפשרות של פריצת קו ההגנה שלנו על ידי הסורים וההכרח לפנות גם את כנרת. זו היתה שאלה קשה, שאלת חיים: אם בהגיע הפקודה אכן נפנה את כנרת או נלחם עליה ללא סיכוי לקבלת עזרה מהצבא.

מוטקה ארגן התייעצות כללית על הדשא לקבלת החלטה. לאחר שהציג את הנתונים וההערכות התקבלה ההחלטה פה אחד: נלחמים בכנרת עד הסוף. מוטקה היה מרוצה מאד מההחלטה, וביחוד שהיתה פה־אחד. נראה היה שהוא ציפה להחלטה זו ושהציבור לא איכזב אותו.

יותר מאוחר הרהרתי שמא יזמתו להתוועדות כזו, יזמה שדרשה אומץ לב רב, היתה מתוך הברקה אסוציאטיבית של מעמד מצדה. חשבתי שזה מתאים למוטקה הרומנטיקן לראות את הקשר בין המצבים השווים של מצדה של אז וכנרת של היום, קשר שנתן לו את ההשראה לארגון התייעצות דומה. זו היתה התכנסות של שאר־רוח, התרוממות רוח והפחת תקווה בתוך שיטפון של חרדות ובשורות איוב. הפחת תקווה וחיזוק ידים שמוטקה כה השכיל לעשות.

שלמה כנרתי, תשמ"ה, (1985)

☆

משעבוד לחירות...

בשחר קיומה יצאה האומה ממצרים, מתחת ידו המכבידה של פרעה ורגלם הדורסת של כל הנוגשים, וחצתה מצולות ים בדרך לחירותה. שר האומה זימן לפניה את המדבר כפרוזדור לארץ הבחירה ולחיים לפי הבחירה.

אכן, ידע אשר זימן. וכשפנה העם מעמוד האש והענן של החזון שלפניו, החל להשתחוות לפני עגל הזהב וביקש לחזור אל סיר הבשר של מצרים. ראה השר כי עדיין לא יצא משעבודו ומחדוות העבודה הזרה והוביל אותו ארבעים שנה עד שבגר הדור להכנס לארץ היעודה.

תש"ח. בדמייך חיי... בדם מיטב בניה חצתה האומה את הדרך אל שחרורה. אפפה אותה החרדה הגדולה של הקרב האחרון. וזרח מעליה אור הנצח והניצחון. היא זכתה לגדולות ולנצורות עד שתעצר הנשימה מרוב הכבוד, האושר והזכות שנפלו בחלקו של כל אדם בדור זה.

הפעם — אין לנו פרוזדור... אנו בתוככי ארץ הבחירה, על הריה ובעמקיה של ארץ הצבי...

עתה, בשנת ח"י לעצמאותנו — הגזירה היא? — ושוב "ויתלונן העם"... העלה גם עתה כוחו של סיר הבשר ועגל הזהב ו... אהבת־ציון "על תנאי"?... או המנסה אותנו שר האומה אם ראויים אנו... אם נוכל להחזיק בה ב"ארץ חמדת אבות" ולחיות בה חיי סגולה?...

יהיה רצון — ובשנה יפה זו יעלה כוחנו מבפנים וישחררנו מהעבדות של חיי שעה ומעבודה זרה לאליל השפע ויצמידנו אל החזון כבראשונה וירתקנו אל עבודת העם על אדמתו באהבה ובטהרה.

יהיה רצון והקבוצה בישראל תחזור אל יעדיה ומקומה, באמונה ובשמחה.

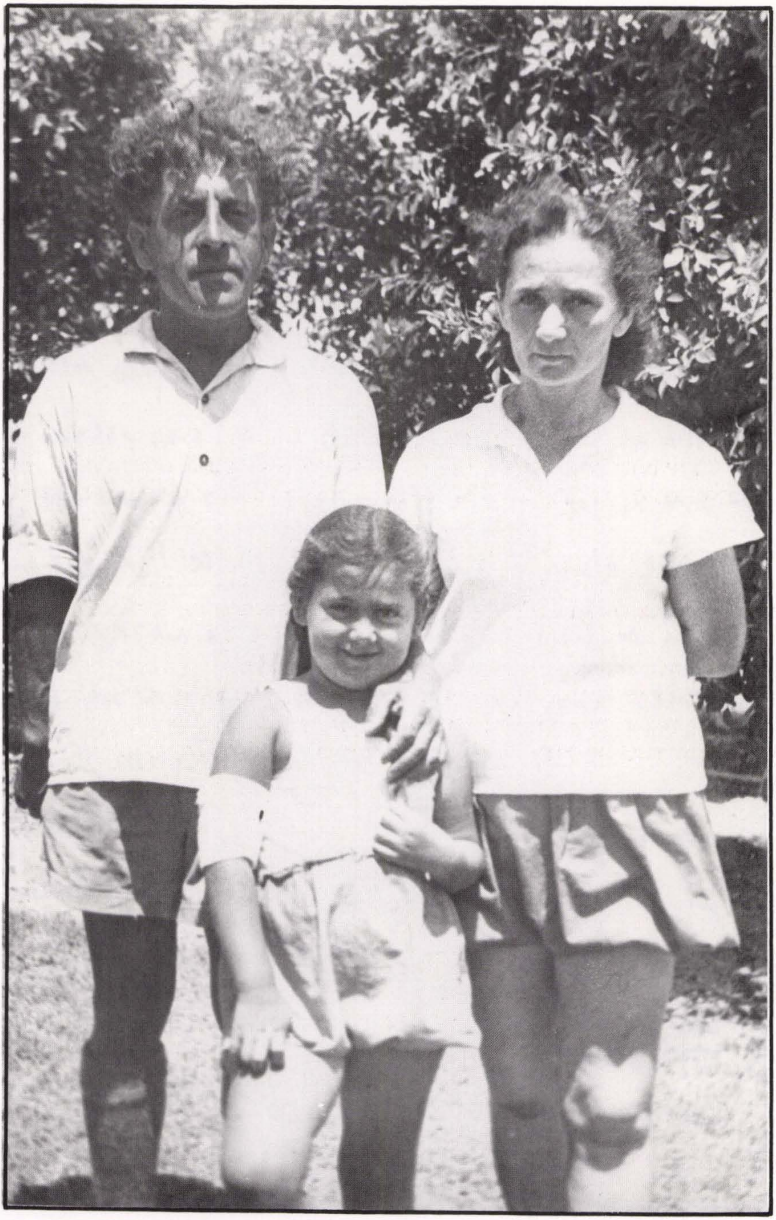
וקבוצתנו יהי רצון, תחצוב מחדש את כוחה בהסתפקות במעט, בעצמיות ובמצוות הזמן.

מעלון כנרת, תשכ"ז, (1967)

פרק ח׳:

אוֹשׁ וביתו

"חֲנוֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַּרְכּוֹ,
גַּם כִּי יַזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנָּה" (משלי כ"ב)

מוטקה, איטה ורותה. כנרת 1939

וביום השלושים כשתתכנס המשפחה, הייתי רוצה:
שתנוגן הסוויטה השניה של באך (כולה או חלקה)
'שיר הידידות' שבסוף הסימפוניה התשיעית של בטהובן (מילים לפרידריך שילר)
שיוקרא השיר 'עזרא' להיינריך היינה (בספר 'מנגינות עבריות' להיינה בתרגום אביגדור המאירי. הספר עומד ליד שאר ספרי היינה)
שיושרו השירים:
'אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו',
'והיא שעמדה', מ'ההגדה' של פסח,
'את חבי לי ואחזור' (סימונוב בתרגום שלונסקי),
'אויפן פריפטשאק' שיר עממי באידיש, שלימדתי את נכדי מוטי וחבריו לערב וילנה, במלאות 40 שנה לעלייתנו.
רותה, אם תמצא לטוב, תוכל לצמצם או לשנות סדר.

☆

כשהילדים הולכים ומתבגרים, הוא עומד תוהה ומתוח לתהליך התבגרותם והשתלבותם בסביבתם. הוא תוהה ומתוח כיצד רעיונותיו ושאיפות חייו ימצאו נתיבות ללבם, ומה ממנו, מאישיותו, יירכש על ידם כקו מנחה ומוביל בדרך חייהם.

עם זאת הוא איננו "מחנך". חלק גדול מזמן התבגרותם של הבנים הוא רחוק מהבית ואיננו מהווה נוכחות יומיומית בהכוונה החינוכית. אך גם ללא היעדרות ממושכת זו הוא איננו מתערב. הוא איננו משתמש בסמכותו האבהית בניסיון לכפות את עצמו ואת דעותיו על הבנים.

גילוי אישיותם המתגבשת והולכת, משתקף במכתביהם אליו או במכתבי איטה אודותם. תהליך התבגרותם של הבנים הוא עבורו תהליך של גילוי. גילוי של מתח וסיפוק. זהו תהליך העובר על אדם שאיננו רק אב וחבר לבניו, אלא אדם שהוא כחולייה המקשרת בין עבר לעתיד. אב שחובה עליו להעביר לבנים מסר. מסר המראה להם את העבר ומצביע על העתיד.

אב המתחיל שושלת.

☆

21.2.1943

--- ואלה הן שתי הברכות שאני מברך בהן את עצמי לעתיד: ששנותי לא יעברו את גבול אותו הזמן שבו הלב לא ירפה מלרצות ולשאוף, והגוף יהיה נכון לדלג אחריו, ואני אוכל לעמוד במקום משאת הנפש; והברכה השנייה — שבניַ ובתי יתנו את כל חייהם לדבר אחד — לעבודת העם. ולא בלבד ביגיעה כשרה על אדמת כפרם, כי אם בכל מקום, בכל שעה ובכל עניין שיידרש.

וארשה 1937

--- היש לי אנשים קרובים אתם אני יותר גלוי־לב? שאלה יפה שאלת אותי. צריך לקרות משהו מיוחד בחיי בכדי שימצא לי עכשיו אדם כזה. לעת עתה דבר מיוחד כזה עוד לא קרה.

4.5.1943

הפעם רציתי, כאביכם וחברכם, להצביע לכם על האותות הראשונים. אותות שהם כברק רחוק המבשר את הסופה המתקרבת...

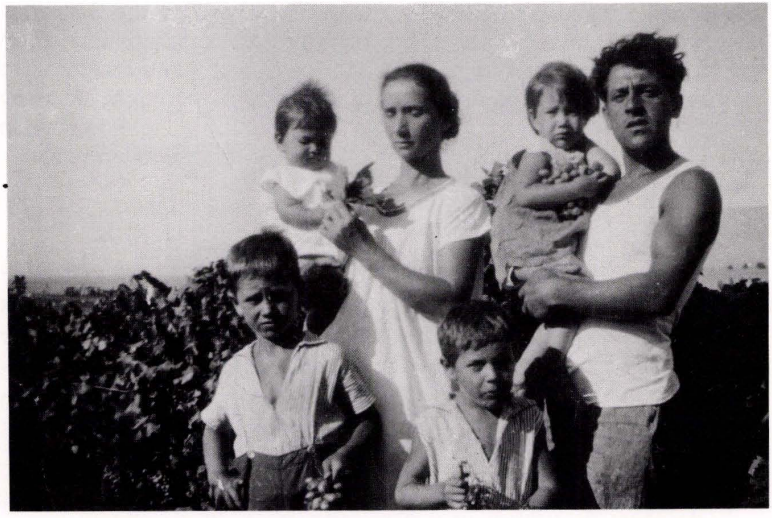
כשאני בגילכם בערך, ביקשתי לעלות ארצה, ואחר-כך כשעליתי, החיים התרכזו בעיקר בהתחדשות האדם, בהתרפקות על טבע הארץ, העבודה, האדמה. ואם לפרקים היה עולה בחלום דמות המשפחה בעתיד היה זה מופיע בדמות אידיליה יפה על משפחת איכרים וכו׳. לא שערתי שאעמוד עם בני בסוד ובמעשה של מלחמה על הארץ, מלחמה על הציונות. ויש סימנים שעלינו להטהר ולהתקדש למעמד זה.

לעתים קרובות אני חושב עליכם, בחורים, ולרוב מתוך רוח טובה וביטחון. אני בוטח מאד בכם. אני בטוח שלא תכזיבו. לפרקים אני מבקש סימן שיחזק את ביטחוני אבל גם כשאיני רואה אותו — נשאר אני בוטח. אתה, שמואליק, כ״מעיין חתום״. במעשה הבריחה שלך היה בשבילי משהו בדומה לשמיעת קילוח הזרם תחת הסלע. היה זה בשבילי — ובשבילך ודאי — רגע חשוב. אחר־כך באה שוב שתיקתך. אולם למרות שתיקתך וה״אני יודע?״ המטומטם במקצת שלך — אומר אני לעצמי שהזרם בפנים קולח וחותר ויתגלה.

ועל אמונתי בך, אבינועם, כבר אמרתי לך כמה פעמים: שונה אתה מאחיך וצורה שונה ודאי תהיה להתגלותך (יסוד הלהט...) אבל אני בוטח בך —

תצברו את כחותיכם מתוך שמירה עליהם.

... ויהיו נעוריכם — תשוקת מלחמה.

מוטקה, איטה, שמואליק, אבינועם, תמר ז״ל ורותה. כנרת, קיץ 1932

יולי, 1943

יקירי,

מכתבכם המשותף והידיעה שאמא מרגישה עכשיו יותר טוב השפיעו עלי רוב טובה ונועם. אהבתיכם יקירי, את כל אחד מכם לחוד ואת כולכם, "הכנופייה שלי", ביחד. ושמחה ממלאה אותי כשאני חש שטוב לאמא אתכם ואין היא "אוכלת" יותר מדי עגמת נפש, מכם.

השעון האהוב על אמא, התמונות — זו בשמש בגפנים וזו של אחותנו שאיננה יותר אתנו, המחזיקה באצבע קטנה באוזנה — השולחן השחור, הספסלים פרומי הקש המשמשים ארונות, גלילי צמר, דלי הרצפה — ביתי הקטן, היקר והמאיר. עכשיו, בזוכרי את מעט הימים שעשינו יחד, מתרעם אני על עצמי שלא הספקתי די ולא באתי לידי שיחה עם כל אחד מכם, כחפצי וכפי הציפייה הארוכה שקדמה לחופשתי.

אי שם 15.4.1944

נאמנות עזה וצנועה של כולנו, של כל היהודים. היה בזה גם מעמד מוסרי ואסתטי אחר ואולי גם סיכויי כוח אחרים. אבל הן זה הוא, זה הוא העניין: הגולה, האסון. והעם הזה אומלל ומה יש לבעוט בו? — לגזור על העם זה אומר לגזור על הילדים שלנו, על הילדים בכלל, על העתיד. אין משפחה, שבט, יחיד, יכולים להציל את עצמם ולהציל לעצמם גם חיים כפשוטם וגם דמות ראוייה. אין התחמקות, אין! דורות התחמקו והנה באו והוציאו את שורש הסבתא ואבי הסבתא וגילגלו לבורות קבר — נכדי משומדים וילדי חסידים עם פיאות, גם יחד. להקריב בשביל "אלה" זה אומר לחשוב על העתיד, על מה הם חיי הבאים אחרינו: אבינועם, רות, אילנה, התינוקות.

בכלל: מי רוצה להקריב? אמנם יש גם כזאת לפרקים. הן ודאי יכול לקרות שאם מחפה על ילדה כשנשקפת לו סכנה ואומרת: אני במקומו! אבל בעיקר כאן החוש: למצות את עצמו! אדם רוצה — ובמיוחד ברגעים לא רגילים כשאתה אחוז רגש של התמוטטות ושל סכנה והגנת ההמשך — אדם רוצה למצות את כל יכולתו. חרד מבזבוז, מהזנחת הרגע, מכישלון המאמץ. הקשר בין היחיד והציבור הוא דבר מיסטי. הקשר בתוך המשפחה עוד נראה ברורות — חוש פרימיטיבי כאן. אולם הקשר עם הכלל הגדול, עם העם גם הוא פשוט — אינסטינקט של "יחד" בסכנה, "יחד" בתקווה. אצל עמים, אצל כל העמים, ממשלות מבטאות את האינסטינקט (לא תמיד נראה לנו איך הן מבטאות) מארגנות אותו, מארגנות ומרכזות את ה"קרבן". היחיד במדה רבה פטור.

אצלנו אחרת ויותר קשה בכל.

את תשוקת האדם והנער "לבוא בשער", למצות את עצמו, אין לראות אותה כדבר "למען אחרים". אולי גם כאן האינסטינקט של חיים, האינסטינקט של הוולד המוגן? זה ראשית השתלשלות הרהורים שרציתי מהם להמשיך ולהמשיך והנה נראה לי פתאום שדי גם בכך הפעם: והנאמר לא נאמר כל כך בטעם. ולא אמשיך. כן אחזור כך: אנו והעם זה לא דברים שונים וזה לא זה מול זה — אלא מאי? — נו — זה פשוט ומסובך גם יחד — כן,כך. על זה עוד אחזור לך שוב: כשאת חושבת על הזמן ועל מקומנו ועל עמנו — אל תשכחי אז לרגע את הילדים. את בניך... זה מוכרח משהו לחדש לך.

אפשר להתקשות להגיד לבן: לך לאש!

החשבת, פעם, מה זה בן מתחמק?!

בשל זה גם פרצופנו כזה ובשל זה כך נראים לך היהודים. ומפני שהם נראים לך כך — אין את רוצה שבנייך ילכו למען האחרים. זה עניין עתיד...

אבינועם שוב. גם לומד וגם עובד יפה ומתלבט. בעל נפש. ונדמה לי נועד למשהו טוב. נדמה לי שיש יכולת פנימית להתמכרות למשאת־נפש.

אי שם, 28.10.1944

איטל׳ה יקירה,

לפני חצי שעה חתמתי לפני הרב הצבאי ׳גט בתנאי׳ שתוכנו הוא שבאם אדם ״נאסף אל עמיו״ או שנעדר ואין ממנו כל ידיעות במשך שנתיים מיום שנתקבלה הידיעה על היעדרו, רשאית הרבנות הראשית לתת גט לאשה, לשחרר אותה ממעמד של עגונה ולאפשר לה בחירה חדשה...

הרבה, הרבה בחורים עוברים וחותמים. בחורים הגונים.

בטוחני כי לכל אחד יש ודאי דפיקה בלב בגשתו לחתום — אולם כולנו כל כך רחוקים ממחשבה ממשית. כמה בטוח אדם בחיים!

איטל׳ה — כתבתי אתמול לשמואליק והערב או מחר אכתוב לאבינועם. לא רק תחושת כל אחד מכם וכולכם יחד מתחזקת ומחריפה, כי אם מתחיל להראות לי — בעיקר במה שנוגע לבנים — כבר עניין של מגע רציני עם אנשים מבוגרים.

גאה אני עליכם. לרגעים מודה אני למזלי וחרד אני: למה מגיע לי כל הטוב הזה? מודה אני לך ולמזלי עד כה. ומה צפוי להבא?

דרך חדשה. ניסיון חדש ומבחן אישי חדש.

24.12.1944

--- ואחרי שעוברים הרשמים הראשונים של תקופת הצלחתך ופרסומך הרב במקצוע האהוב עליך ביותר — השחייה וכו׳ הנך מתפנה לראות את הסגולה לחיים בכלל. ונדמה לי כי סגולותיך די טובות גם למלחמה ושירות, גם לעבודה ויצירה וגם לחיי הפרט. נדמה לי כי במידה שאמא כבר דואגת לאם הבנים של אבינועם, כך היא חושבת בשקט על אותה אשה שתפול בגורלך. מי יודע?

אם אינני טועה — ויש לך משהו של רצון להיטיב וגם להיות אחראי מעט לנעשה במשפחה ביחס לאמא, רות, אבינועם — הריני מברכך על כך מכל עמקי לבי. קורה לפרקים בחיים ולא פחות במלחמה, שאדם אינו חוזר יותר לביתו. דבר כזה יכול לקרות גם בקן המשפחה שלנו. מוטב אפוא שתדע שהנני סומך מאוד עליך בשעות טובות ובשעות משבר וקושי. ונדמה לי שיש בך גם מידת תוקף אף להתמצא בזמן קשה לעצמך ולמשפחה, אהבה וחובה. ועוד עיקר גדול: שתהיה משפחתנו משפחה כשרה בכלל ישראל, ותהיה תמיד בנתיב חלוצי. שיבחתי ואף הטלתי עליך, ודאי, עול כבד שלא הרהרת בו. אני סומך עליך שמואליק.

1.1945

--- ואשר לחוצ׳ה. אינני יודע אם אכתוב לה. אבל גם ממנה איני מחכה. מכיר אני את האוצר הזה. מיקרי אדם. אהבתיה אהבת נפש עזה. היו לי רגעים שרציתי לחבקה ולמעכה מאהבה, מהכרת תודה,מהרגשת יקר. זו דמות אילמת כמעט, שמלווה אותי זה הרבה שנים מהצד, בשתיקה. מין שריון שקוף שומר ושותק. לא אשתפך עוד (גם כך אני די סנטימנטלי — לא?) חוצ׳ה זו טבועה יפה יפה בלבי, ובמלים אין כאן כל צורך.

12.1.1945

--- נדמה לי שיש גם לך לאחרונה רגעי רווחה נפשית וגם מעט שמחה מהגידול, מדורנו הצעיר — על אף דאגותיך לאבינועם. ואם יכול לקרות — כאשר יקרה בחיים — שאנו לא נתראה עוד, הן הבית הנחמד, ורוחש הרבה חמימות וטעם ואישיות שלנו, מאד צריך אותך במרכזו, בריאה. ובעלת בית חרוצה — לפינה.
קיבלתי מכתב שהתאחר, משמואליק. הבחור ״קר המזג והאגואיסט״ הזה — שאינו אומר לך שלום בנוסעו מהבית — באיזו הערצה לוהטת הוא מדבר עליך, באיזו דאגה חמה לשלוותך, באיזו הרגשת חייבות כלפייך, באיזו תודה על כל שעשית למעננו.

מוטקה, שמואליק, אבינועם ורותה. 1937

22.1.1945

בחיי ״השוכבים על תענוגות״ — חיי תולעים — יבחרו אלה שאינם מסוגלים למשהו נעלה, יפה יותר. ואת תחיי אתנו, בהרמוניה, ונאהב אחד את השני תוך עשיית דברים שהמצפון מחייב וההולמים את הרצון הטוב. מי שיכול רק להלך על כביש או לטבול במים עומדים

ושטוחים — יבושם לו. משפחתי, הייתי רוצה, שתחיה גם בניסיונות יותר גבוהים ותשחה במים יותר עמוקים. משהו מזה אולי יהיה חשוב למישהו, מתי שהוא. לא נציל את ימינו ושלוותנו על ידי חיקוי למה שאינו מושך ואינו אושר ואינו ניסיון.

איטליה, 27.1.1945

איטל׳ה יקירה,

ויותר מאוחר קבלתי את מכתבו הקצר של שמואליק על הליכתו לבריגדה.

״הקושי היחידי שיהיה לי: זאת אמא. היא תקבל זאת קשה — אולם נשתווה״, כך הוא כותב. הייתי, כמובן, נרגש בקבלי את הידיעה. ירדתי לבנציון מיד להתחלק איתו. הוא כבר שכב במיטה. גם הוא התרגש. הבינונו אחד את השני בלי מלים. במלים ספורות דיברנו רק עליך. איך תקבלי זאת? ביקש למסור לך ולשמואליק שלום. ראיתי שהיה רוצה בעצמו לכתוב לשמואליק.

הדברים רגילים ודי פשוטים, כמו כל הדברים הכלליים והרחוקים או מרוחקים מה. וכשהדבר נוגע קרוב, קרוב מאוד לעצמך, הם נעשים גדולים, עיקריים, קובעים. הרגשתי לקבלת הידיעה ודאי מעורבת. לא רק את והרגשתך מופיעות בחשבון. הן אני בעצמי בשר ודם פשוט ואב, ויש רצון אינסטינקטיבי להרחיק את הילד מכל דבר של חשש.

אולם בסופו של דבר — די אונטערשטע שורה — יש כאן גם שמחה וגאווה: אשרי שזכיתי לכך שטוב הבנים יצא, פחות או יותר, מכלל של ספק. שמושכים מרצון בדברים חשובים, אתך יחד כתף אל כתף.

אין בים אלא מה שיש בטיפה. לפעמים קשה להקיף מה זאת מלחמת עם או תנועה. מה זה נקמה של עם, מה זה היאבקות אומה על קיומה. הדבר נעשה פשוט, מובן, מוחשי,כשאתה לוקח את היחיד או את התא המשפחתי ורואה אותו חלק מדבר כללי. אבל בלי החלק הזה אין כלל.

והנה ניסיוננו כעם, באקטיביות לעמוד על חלקנו תחת השמים, נראה פשוט; פלוני ואלמוני וכו׳ ובתוכם משפחת חדש ומשפחת בנציון וכך הלאה. משפחה מכאן ומשפחה מכאן, ופרט זה ופרט אחר, וכך החשבון. כמובן יש בחשבון מה שחסר ומי שחסר. אבל איננו אוהבים להביט אחריהם ולא ללכת אחריהם. אם ״החסר״ יקבע את כשלוננו, יהיו הנקיים — נקיים, ומצפונם — ירושה לקטנים. אם ה״יש״ יקבע, נשתלט ונפחית את החסר בהווה ובעתיד.

גם למעטים לפעמים מזל וכוח, — ואמת ודאי. וכך טוב ויפה.

קרבתו של שמואליק אלי, ואני כבר מרגיש זאת, גורמת לי מתח לא קטן. אני רוצה לקוות שלא אגלה חולשה. בחור צעיר ונאה צריך להתחשל בין גברים ולוחמים. סבורני שיהיה איש יפה. בטוחני שלא יתפש ל״קלקול״ שלעתים מתלווה לניסיון זה. מלבד בנציון נפגשים אנו כאן עם אב ובנו או אפילו אב עם שני בנים, ואחים, שניים-שלושה, לעיתים קרובות.

איטליה, 2.4.1945

רק יצאתי מהמקלחת, בא מנחם בג׳יפ שלו עם בנציון ונסענו אליהם. אצל מנחם קראתי מכתב משמואליק למנחם, אהרוניק, דודקה ואליק. פשוט בחור יקר שמואליק שלנו! איך

הוא כותב על כנרת באיזו אהבה ובעיקר מה הצעירים צריכים לעשות בשובם. מה הרבה עליהם לעשות ומה יפה עליהם לעשות... אחר כך הוא מדבר באי-סבלנות על רצונו כבר להיות אתנו. בנציון נהנה מאד ואני ממש הייתי מאושר. מנחם שרק, "רתם" את הג'יפ שלו והביא אותי להרים, כמעט למערה שלי. טוב שיש נהגים משלך...

מוטקה ורותה. כנרת 1934

איטליה, 7.4.1945

מרגיש אני את עצמי כמו בביקתה מוסקה יפה ומלאת נועם יחד אתכם. כך בקבלי את המכתבים ממך ומהילדים בבית, ושפע רב גם משמואליק. אתמול שוב קיבלתי ממנו מכתב ארוך המתחיל בלימוד זכות על צבי כ. ומתגלגל והולך מעניין לעניין וכולו טוהר, אהבת בריות, אהבת חברים, אהבת בית, אהבת אמא (הוא שמח כל כך לתמונתך האחרונה וכתב בהתפעלות: "איזו אמא צעירה, נחמדה, יפהפיה!"...) וסערת תשוקה למפעל. ודבקות, מתוקה אלי, וכו' וכו'. מי הכיר אותו כזה? וכמה פעמים פגענו בו במחשבה ואף בדיבור, גם

אני וגם את, במקרים שונים? והנה כאלו נפתח מעיין חתום... והוא גם רציני הנער! הוא כותב לי כי כמעט אינו הולך לקולנוע וכותב וכותב. הפעם אמר לי על שלומית. לא הבנתי כל כך ברור אבל נדמה כך: היו קרובים, אחר כך הרגיש שזו לא האהבה הרצינית שלו. חדל לכתוב וגרם לה צער. כתב והסביר לה את יחסו ובאו לידי כתיבה הדדית ידידותית גרידה... כך נדמה לי. הוא מתכתב עם חנהל׳ה. היא התגלתה לפניו. הוא קשור אליה כאדם הקרוב לאבינועם ועם חברים מהכיתה. הוא כותב הרבה ובעיקר לבנות, מודע שאולי יצחקו לו על כך, אבל אינו מתפעל. פתאם — הוא אומר — תמר מהרשק התחילה לדרוש שיכתוב לה והוא נענה... העיקר, נעורים ונעורים יפים.

הוא אפילו נהנה מרות וסולח לה ועל ההרהור שבנעלי ההתעמלות ששלח לה היא לא תתעמל אלא תתגנדר, מוסיף: ״נו, מילא, אם אני רוצה שאחותי תהיה יפה, נחמדה ושמחה אז מדוע שאני לא אתן לה הזדמנות?״

וגם לך שמואליק ברכתי ואיחולי. אם הזמן וזה אשר חי בקרבך פנימה,יבשיל בך עוד רצונות ובקשת פעולה — דע לרצות להיות עם אמא ואתי בידידות של הבנה ועצה. אינני שולל ממך את הזכות להגיע למסקנות והחלטות בעצמך, אולם אין לך יסוד לראות אותנו דלי הבנה, קמצנים באהבה, חסרי חושים ומבקשים להכריע בנגוד להכרתך החפשית. וכמו בעניינים הנוגעים לפרט ולחייו האינטימיים וכן לקביעת דרך בחיי הציבור והכלל, אל תתרחק מלבקש אתנו יחד עצה. נדמה לי שבנו לא תמצא גורם מעכב לרצונות, ולו גם הכי נועזים. וטוב יהיה ה״יחד״ גם לנו גם לך. הייתי רוצה להסביר לכם זאת ובעיקר להאריך בזה שיחה אתך שמואליק ועם אבינועם, שאתם יורשי, ושהייתי רוצה לראות בכם התגלמות — ביתר שאת — של גרעיני חיים שנשאתי ואני נושא בקרבי והם לא הגיעו לגילוים המלא והמאיר כאשר חלמתי (כאשר חולם כל דור שנושא בקרבו מה, רוצה להעלותו ולהשלימו, אינו מגיע אל הפסגה ומבקש לראות בדור יוצא חלציו, את השלמת הדרך).

האם זה מובן? והייתי מוסיף לך, בני בכורי, משהו על אמא. אבל זה ודאי לא יעלה בידי. כאן חומר מיוחד, נושא מטען חיים כביר ורוח עזה (לו הייתי סופר מחונן ולו יכולתי לתאר דמות זו כפי שאני חש אותה בקרבי!) אינני יודע עדיין לקבוע איך זה השפיע על חיי ולכנות את הדברים בשם. אבל אני חייב לה הרבה; אולי גם זה שעכשיו אני עדיין יכול לשאת דרכי ורצונותי כאחד הצעירים הלא רעים ביותר בדורנו.

הבריגדה, 29.4.1945

ואולי עוד נכון מה? כבר רוצה אני לראות את בני בכורי, להשגיח בו מהצד ולהיות עד לצמיחה אישית חשובה שלו. משום מה אינני חושש לו: הוא נראה לי כל כך מוצק, כל כך ישר ופשוט...

משתעשע אני קצת עם רותה. לרגעים מתגלגל אתה בצחוק — האם את רואה בזאת רע? המשפיע אני עליה קלות דעת? —

ואבינועם: כן, הוא זקוק לסיוע. המשמח אותי: כנראה מרגיש הוא את עצמו חופשי. וזה חשוב. חשוב מאד. וטוב לו עוד לעבוד ולהתעסק. היש אליו יחס טוב בהתעסקותו עם ילדים ונוער? האין הוא יהיר ומרחיק בריות?

איטליה, גבול אוסטריה, 21.5.1945

איטלי יקרה!

אני עכשיו בעיירה קטנה שבחלק הדרומי של האלפים, צפונה ממישור לומברדיה. הנוף: הרים גבוהים, מכוסים יערות לרוב, נחלים כחלחלים זורמים, צוקי סלע, מפלי מים, בקיצור — נוף שוויצרי. ההרים מגיעים כאן עד 2,000 מטר גובה. שלג אין כבר, רק גידים בוואדיות. עיירות קטנות עם כנסיות זעירות וצלצולי פעמון. גם בתים מפוזרים מחוץ לעיירות.

לא אשתפך. על יפי המקום בא עכשיו תורו של שמואליק לכתוב: עיניו רואות נופים אלה לראשונה ורשמים ראשונים לו מכמה בחינות. יש שאני מביט סביבי בעיני שמואליק, זאת אומרת מנחש מה ואיך הוא רואה. כך בטבע, כך בעניינים שונים אחרים. אינני מתראה אתו כל הזמן. יש עניינים רציניים ואני עסוק לא מעט, אבל זה כבר דבר אחר. אני נפגש אתו מפעם לפעם בזמן הארוחות ומחוצה להן, מתרחצים לפעמים יחד, מטיילים קצת והן אני יכול גם לגשת למשכבו ולהסתכל בו בשנתו, כמו שיש רצון להסתכל בילד קטן. לפעמים יש רצון ללטף אותו קצת. מבחוץ אין כל סנטימנטאליות בינינו. גם כשאיני אתו אני מרגיש בקרבתו. נראה לי שהוא בחור טוב ואני נהנה גם מגופו כשאנו מתרחצים בנחל. לרבים, הוא ושנינו יחד — אובייקט של תשומת לב. יתרגלו. דבר אחד מדאיג אותי קצת: נדמה לי כי שמיעתו קצת פגומה. האם היה זה גם בזמן האחרון שראית אותו?

יצאנו ממחננו, שליד פאנצה, דרך אימולה, פררה, פדואה, ולנו על יד ונציה. ולמחרת התחלנו להכנס לאלפים. על הדרך וכו' לא אכתוב. שמואליק ישב רכוב על תא הנהג של האוטו שלו וכך עשה את כל הדרך. ואני נסעתי כמה אוטומיבילים לפניו. כמה נעים היה להרגיש שהוא כאן, קרוב כל כך מאחוריך. בני בכורי.

ואנו מתקרבים לגבול ארץ האויב. הן אפשר להגיד בלי הגזמה ובלי פראזיולוגיה: בני, בשם עמו, עומד לעבור את הגבול לגרמניה. יש בהרגשה זו — אושר וגאווה.

פריז, 2.9.1945

רותי היקרה!

מתחדשת עלינו שנה וסמוך להתחדשותה גם את נכנסת לשנה חדשה, נוספת, צעירה,בחייך — תהיי בת ארבע־עשרה! תבואנה עליך כל ברכות אבא, בתי החמודה, יהודייה קטנה, נערה טובה, אשה ואם בישראל בעתיד: היי לרבבה!

בצאת עם למלחמה — ידובבו בקרבו הגורל והעתיד. בצאת אב ישמר בלבו את דמות העתיד לילדיו, שיהיה להם טוב משהיה, שתנתן להם נחלת מולדת ונחלת נפש טובה מהקודמת. בתקווה כזו ובשמחה כזו יוצא אדם לשדה קטל, לקראת סכנה. כי הרע הגדול איננו ליתום מאב כי אם ליתום מהעתיד, לנטול בית.

כך גם אמרתי בלבי פעמים רבות לקראת החזית ובתוכה, כשדמותכם ודמותך את, בת הזקונים, רחפה מעלי וידעתי: טוב הניסיון, וילדים נשארו מאחוריך!

התורה שלנו: לב יהודי ועקשנות יהודית. בלב, נקלוט גאולה ובעקשנות נלחם. טוב לשאת את החיים בשמחה ואת המלחמה בגבורה. טוב לצאת מול גויי העולם בגאווה ובלי מורך ומול היהודים באהבה ואורך רוח. אנחנו יחד נעשה עם ופעם יבואו אחרים לפתחו. לעמים מבקשים נתיבות גאולה ניתן מטובנו. לעוויינים נשחיז את שיננו. נבנה ארץ ותרבות

ונלטש גם את השלח. לא ניתן לילדינו לאהוב זרים — אהבת־חלשים, לא נרמה את הקטנים על ידי אמונה בזרים, עד נהיה שלמים וחזקים לעצמנו ולאחרים.

ראיתי עכשיו את הפסל העומד במרכז הפנתיאון בפריס. על הפסל רשום: ״חופש או מוות!״ אישה קוראת לכך את העם. חבורת אנשים, בני זעם, עומדים משמאלה בהווית זינוק. חבורת אנשים עומדים מימינה ופושטים אליה את ידיהם בהווית נכונות.

דורות של אמהות יהודיות פרשו כנפיהן על ילדיהן לשמרם מסכנה וכל הילדים היו לקרבן תמים: למאכלת ולאש.

בעירי, בוילנה, לקחו ארבע מאות ילדים ופשטו מעליהם את העור לשימו במקום כוויות של המנוולים.

הנכון, ילדתי, לדבר כך אל נערה צעירה שלבה עוד לשלוות נפש — נערה שגדלה בחופש ולא ידעה פחד, שקשורה לכפר שלה ואינה יודעת טעם גולה? שרוחשת משאלות לב תמות ולא משיגה שחיטת עם מהי ועולם זאבים מהו?

מה תגידי, ילדתי? עוד מעט ונתראה.

עוד חשבתי שאשוב לימים של גשמים וימים של נטיעה. יתכן שאבוא רק לימי אביב וקרוב לפסח. וביום הכיפורים אעשה לי כיד הדימיון עלי: אשחק בצמותיך, אחליק על ראשך ואהיה איתך. ביום הולדתך אשמח לחוש: הנה גדלת ויפית! אדרוש בשלום חבריך וחברותיך ובתוכן — חברתך החדשה: שלומית.

אנטוורפן, 19.11.1945

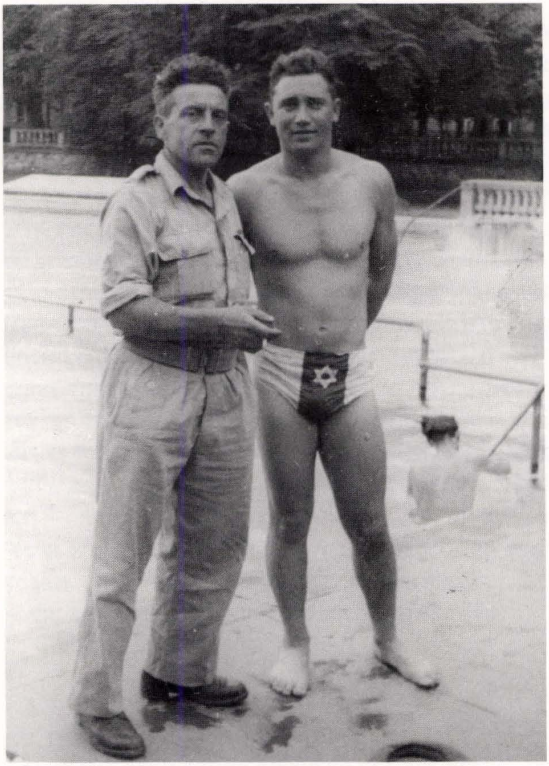
אהבתיכם מאד יקירי. השנה הזו נתנה לי המשפחה יותר לחוש אותה ולדעת את יְקרה, מכל הזמנים, לאור המרחק ורגעי סכנה שנזדמנו בדרך. תוך השנה הזו גם גדלה משפחתנו — נגלו לי בה רוחה הטובה ודמותה המעלה והמנעימה. כל אחד מכם בשלו. נהניתי מכל אחד. נהניתי ממך, הרגשתי דבקות וטוב היה לי תמיד להרהר בכם ולפרקים להתגאות בכם. קרבתו של שמואליק נעמה לי בכל פגישה ובין פגישה לחברתה.

נו, לא אוסיף. ברכותי מרחפות עליכם. להתראות בטוב וכולכם בריאים ורעננים.

איטליה, 6.1.1945

ועכשיו אנוח קצת במכתב זה אליך. בדיוק הערב קבלתי מכתב קצר מאבינועם. הוא כל כך מזכיר לי את עצמי בגילו וגם יותר מאוחר. מכתב נרגש מאוד, מלא געגועים ורצון להיות אתי, למצוא ״קרבה וביטחון עצמי״ ולשתף אותי בחייו. רצון לעזוב הכל ולבוא הנה. שוחחתי אתו תוך הבנה, כך נדמה לי, למה שעובר עליו. הוא מדבר על ״פחד החיים״. הפניתי אותו לעצמו, לחפש הביטחון בתוך עצמו. הדברים נראים לי מוכרים ודי טבעיים לגבי הגיל הזה, אצל נער רגיש ובעל נפש וחושבני שגם מכתבי ישקיט אותו ויעורר בו אמביציה ללחום בכוחות עצמיים. קרבתו של שמואליק טובה לו וגם את יכולה לעזור לו. אולם בזהירות, בידידות, באמון אליו, באמון בכוחותיו. יתכן גם, שהוא זקוק קצת לשבחים וליותר פגישות אתך. אם תשאלי — אולי ירצה להראות לך את מכתבי. לפַחֵד, נדמה לי, אין לך. אני תולה בו תקוות טובות. אחרי כמה חודשים נחשוב שוב אם טוב שובו לנקודת המשק או רצונו לאיזו פעולה.

שמואליק נסע היום לוילך, לברכת שחייה, עם נבחרי הבריגדה. ובזה התחילה ה"קריירה" שלו בחו"ל. אני חושב שלא יפגר.
היום קיבלנו שנינו מכתבים ממך ומרותקה. ורותקה זו — "ברנש"! כתבה לנו כמעט אותו הדבר, רק במכתבי היא הוסיפה כי שמואליק "טמבל" (הוא לא כותב לגנדרנית איך משתמשים באבקה לשערות). בו בזמן שאליו היא כותבת "אחי החמוד!"...

מוטקה ושמואליק,
בתחרות שחייה באוסטריה,
בתקופת הבריגדה. 24.1.1945

8.1973

לשמואליק ושלומית בשליחות בדרבן, דרום אפריקה —
אכן ואכן יש על מה לחשוב, יש על מה לכאוב ויש על מה להיאבק — וחובה היא — להיאבק. באותו שיח שהזכרתי, הקדמתי ואמרתי כי השכבה שלנו — הוותיקים — תעודה לה — הנאמנות לרעיונות וציוויים שלא נס ליחם. וזה משום שהשכבה הצעירה, עד 50+, אינה מסתדרת ואינה מצליחה להרים את הנחלה החברתית־ערכית כמו שהיא מסוגלת לעשות בנחלה החומרית־מעשית. אילו היה זה משום שנטשה את הערכים, התרחקה מהם

ויש לה משאלות אחרות, אף מנוגדות, היה אולי מיותר המאבק והיה מקום להיוואש מחידוש פני החיים החברתיים של הקבוצה.

אך זה כלל לא אבוד, כפי שנראה לפעמים למתייאשים בתיאבון, או מתייאשים במכאוב. יש ויש בשכבה הצעירה מעטים הקרובים לנאמני כמה מערכי היסוד והשאיפות החברתיות (ואף לי מזדמן, מפעם לפעם, לשוחח עם בני 20 — 30 והם אומרים: גם אני חושב כמוך, בין בנושא כללי ובין בבעיה מזדמנת).

ואם אמנם כך הדבר — ומספיק גם במעטים — הרי יש תוחלת ויש תכלית לחזק את המעטים עד שיתאוששו מעט, ישתחררו מ״קסם הקידמה״ ו״רוח הזמנים״ ויגידו דברם. על קבוצת הוותיקים החושבים על הקבוצה וכואבים אוירת ביטול כל המחסומים, עליהם לא לשקוט ולחזק בצעירים תעוזת האתגר, לנצח את החולשה הרוחנית־מוסרית הפולשת, ולחדש פְּנֵי החיים.

יתכן כי אתה רוצה תקופת זמן לשבת בשקט ולעשות דבר מסויים או דבר שיבקשו להטיל עליך. ויתכן כי כ״סוס מלחמה״ תרצה לזנק למערכה מהמערכות שהנך רואה לפניך. משאלה כזו קרובה להבנתי וגם עלי עברו רצונות, יצרים ומשאלות ממין זה. דבר אחד למדתי, נדמה לי, כי טעיתי כשהאמנתי שאפשר ישר ״לקפוץ למים״. ״אחד אינו לוחם בשדה״ ואם מישהו רוצה ומוכן ללכת למערכות חברתיות־צבוריות הוא זקוק לחבורה, לצוות וכן למחשבה מתכננת ולהכנה רצינית, אחרת יתיאש מהר. ומה שקורה לרוב במקרים כאלה — האיש מתחיל להתפשר ומסתפק ברוטינה, בעסקי יום־יום, בפשרה, ומתחיל לדרוך במקום. להצדקה עצמית משתמש בתיזה של ״חשיבות הדברים הקטנים״ והשוטפים וכו׳ וכו׳. אין לי ספק כי מי שירצה להביא למפנה בקיבוץ ובעיקר בכנרת, ששקעה שקיעות רבות וקשות בענייני משק וחברה, עבודה שכירה וחינוך בניה, חובות כספיים קשיים וחובות תנועתיים וכו׳ — את אלה אין משנים בניהול יום־יומי רגיל ובטיפול במציאות מוזנחת. אם אמנם יעסיקו אותך הדברים ותרצה לתת להם את עצמך (והנך מסוגל להעלות תרומה רצינית למקום), הרי יש להזהר לקפוץ למים הקרים בבדידות..

לאן פניך, שמואליק, מועדות, מה בדעתך וברצונך לעשות?

21.6.1976

בתי, נערצת ואהובה,

לפני שעתיים הבאנו למנוחת עולמים את בלה חפץ חברתנו. לפני כשעה יצאו אמא וחוה, בחברת חיה, עמליה ועמרם למסע שלושה ימים לדרום ולסיני הצפוני ואבינועם, ודאי עם חנהל׳ה, עומד להצטרף אליהם. נשארתי לבדי והתיישבתי לכתוב. האתמיד וגם אשלים את רצוני? — נראה...

כשהייתי צעיר חשבתי כי אסיים חיי בגיל 40 — 50. אולי משום שכך הלך אבי, אולי משום שנראה היה לי כי זה גיל גבוה למדי ואתה חש את עצמך במדרון. עתה תמה אני כי כבר הגעתי לגיל גבוה וכמעט סופי ולפי המראה החיצוני וההרגשה הפיזית — זה לא רע. ובכל זאת... לא מעט שנים כשמפעם לפעם היה לי רצון לשוחח אתך ועם אחייך — וגם עם הכלות והחתן — אך הייתי נרתע. אולי משום הרושם שאתם לא תופשים את טעם משאלתי וברוב

מוטקה, אבינועם ורותה. 1945

המקרים כשהיינו כולנו יחד — היו גם הילדים זקוקים לתשומת לב ולהשכבה וויתרתי ודחיתי: עוד נזדמן...

מה הזמין רצון זה? זכורני שיחה עם בנציון באחד מימי 1948. הוא אמר לי: כל אחד במשפחתו מתחיל שושלת... הרהרתי ואכן ראיתי כי לשיבת ציון — העידן החדש בחיי עמנו — הצטרף גם עידן הכְּלִיה. אבדה הצמרת, ואנו, יתומים מעם ומהורים ובלי אחים ואחיות וילדיהם. נשארנו מעטים וצעירים ואתנו מתחילה צמיחה מחדש של חוט השדרה העיקרי — יהדות מזרח אירופה. עלינו לעצב את הדור ואת העתיד.

אנו חניכי הדמוקרטיה וחסידיה.

עם זה נראה כי המונים ופעולתם אינם מובילים ואינם קובעים, אלא לפרקים משלימים ומבצרים (ולפעמים אף מסלפים) את מעשי מעטים נבחרים, מהפכנים. אלה יש שהם פעילים ופועלים, אם הדבר ניתן להם על ידי בחירתם, או פורצים לעצמם מסלול לעשייה ולצירוף בעלי דעה ובעלי ברית. ויש שעשייתם היא בדברים שהם מדברים או כותבים — אם התנהגותם האישית,המתמדת,אינה סותרת את דיבוריהם והטפתם.

לסוג השני שייכים אנשים כמו אהרן שידלובסקי ואילו הראשונים דרכם בפריצת דרך לעשייה שגם היא לפרקים מתחילה בדיבורים, בהטפה ובעקשנות. דברי חנן ואחרים בשיחת יום השנה לאורי עינב ז״ל שייכים לסוג זה.

מה מציין את הדעה הזו ואת הלך הנפש הזה? — לרוב או תמיד היסוד הוא — הסתפקות במועט. זו — גם מהות, גם אמצעי. אמצעי — משום שהנך מתפנה מדאגות, עיסוקים ויצרים המשתלטים על מירב המעשים ואף על כולם. אין, חלילה, איסור על הנאה אנושית פשוטה מסיפוק צרכים או יצרים, אך כבר מישהו מאנשי רומא העתיקה אמר: אנו אוכלים כדי לחיות — איננו חיים כדי לאכול.

והמהות — לדעת לשם מה אתה חי, לאיזה אלוהים אתה עובד. והנאתך מחייך אלה שווה לכל הנאה אחרת.

אחד מחשובי הסופרים־עיתונאים של ארה״ב בא באחת השנים הראשונות של מדינתנו ועשה כאן כחודש. את שורת הכתבות הגדולה התחיל בסיפור על משפט ששמע מקצין ישראלי צעיר שנהג בג׳יפ שנסעו בו חזרה מאילת. הבחור אמר: אנו יודעים בשביל מה אנו חיים... זה, אומר האמריקאי, לא תשמע בשום מקום, וזו הכותרת של כל חוויותי כאן.

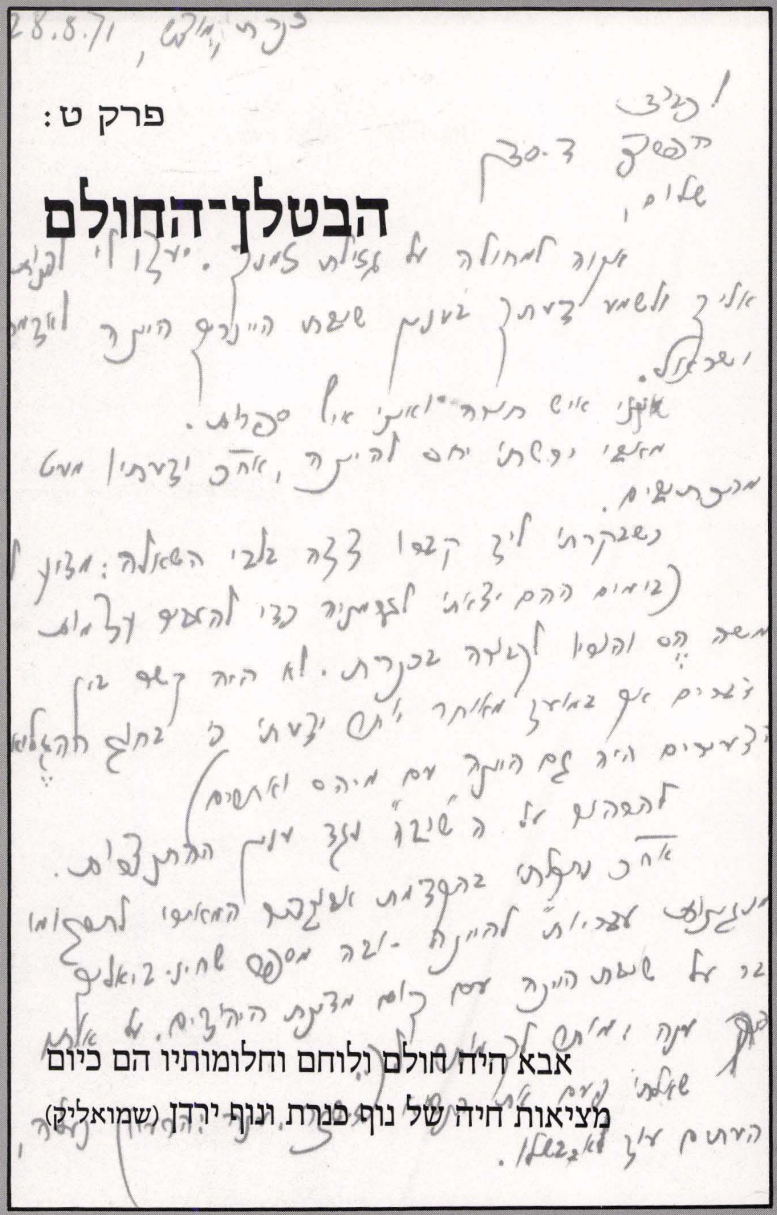
לכאורה ולהלכה אין איסור ואין כלל רע בחיים טובים ובחיי רווחה, כשאלה באים מעמלך — מעשי ידיך, ופרי רוחך. וזה קשה לאמת, בעוונותינו הרבים, במציאות חיינו בארץ בכלל, וגם במקומותינו, שנועדו ליתר ייחוד ומופת.

אולי קשה לקבוע מידות וזה נתון לתחושת הפרט ביחסו אל חברות־ייחוד, ובלבד שלא יבולע לעיקר...

אחזור אל משפחתנו. אני רואה בה ברכה וגאווה. חוששני שבכמה משפחות שהיו טעונות מצבור רב וחשוב של כוח מוליך — חלו סימנים של התדרדרות וראשית ניוון, ולא אאריך. בך, בשמואליק ובאבינועם וכן, למרבה השמחה, גם בכלותי ובחתני, יש מטען, מצבור רב.

פרק ט:

הבטלן־החולם

אבא היה חולם ולוחם וחלומותיו הם כיום
מציאות חיה של נוף כנרת ונוף ירדן (שמואליק)

"בטלנים" של ימינו דרכם לעסוק בדברים ה"מיותרים" שבחיינו. דברים שאפשר לחיות בלעדיהם, אך בלעדיהם מאבדים החיים את טעמם. אלה הם דברים שבאסתטיקה ושאר־רוח, צליל וצבע, מחשבה והגות, נוף וספר.

אם בטלן הוא זה העוסק בדברים מיותרים, אכן היה מוטקה "בטלן" — כי עסק בחלומות. לכל חלום מחלומותיו היה נרתם בחריצות, מסירות ואמונה ביכולת להגשימו. כיום, ניתן לומר ש"רומנטיקן־בטלן" זה, הצליח להגשים את כל חלומותיו.

מחנה ההכשרה הצבאית, וארשה, מרץ 1937

אני יוצא מחר בלילה לוילנה שלי. אעשה את "הסדר" עם אמא ואהיה עוד איזה ימים,ואחר כך ביקורים אחדים בקיבוצים ושוב וארשה.

אפור. מפעם לפעם מרענן אני את נפשי באופֶרה. שמעתי את 'ריגולטו','לה־טרוויאטה' עם זמרת איטלקית — עדה סרי, וזה היה יפה מאד.

מחכה אני לאביב. הימלא את נפשי תשוקת חיים חדשה?

במלאכתי אין חדש. מכין אני את עצמי ואת העניינים לקראת עבודה יותר רחבה בעוד מספר שבועות.

אינני מספיק מה שדרוש לי. אני צריך ללמוד, כדי להעלות את עבודתי ואת ערכה. ואז גם רוצה לקרוא בשביל עצמי. לינוק במקצת ממקורות יהודיים — וממכמני העולם.

אינני יודע לעשות את עצמי פרודוקטיבי מספיק ויש לי הרגשה שאני צריך להשיג הפסד של הרבה שנים.

מהבית המכתבים מועטים. קבלתי רק מכתב אחד מאבא — עלה על דעתו לכתוב לי די באריכות — ושמחתי מאוד למכתבו.

פולין, 1937

...גם הפעם כתיבתי חטופה. מעבודתי אני מרוצה, לעתים אף נלהב למה שאני מתאר בדמיוני כתוצאה מעבודתי זו, שהיא התחלה חדשה לגמרי.

אמנם מינה לי הגורל לבצע כמה דברים כמתחיל (בהגנה בעמק, בנושא המשטרה ועוד) והיה גם פרי לעמלי, אך לרוב יצא בחלקי החריש הראשון בלבד ואילו לסיים דבר שלם ולהביאו לידי גמר ומצב, כפי שהצטייר בדמיוני ובתכנוני — לא עלה בידי. הוא נשאר לאחרים. אינני מקנא בהם, אבל לעתים צר לי וקשה לי בתפקידים כאלה שמזכירים מפעל אמריקאי שהאחד רק גוזר, השני רק תופר והבגד עובר מיד לידיים אחרות לסיום והשלמה.

תפקידי־עבודתי יש בו עניין לא מעט, אבל אומלל אני — כישרון עבודתי איננו מספיק. אינני קורא, אינני כותב ואינני מספיק לחשוב די. אינני מספיק מה שהייתי צריך להספיק...

יולי 1937

...לחיים וליוצר החיים אין לי טענות. כל טענותי הן לעצמי והטענה העיקרית שבהן היא שאינני עושה עם עצמי כלום. וגם לבי מבקש משהו ומתגעגע למשהו כאצל נער, והן אני איש

מבוגר... אתמול ראיתי סרט: ׳האהבה הגדולה של בטהובן׳ והוא משובץ כולו במוסיקה של בטהובן שנדמה לי התחלתי להבינה טוב יותר ולאהבה יותר. אולי מפני שהתחלתי יותר לסבול? ודמעות — בושה לי — עמדו בעיני, וחזרו בראותי את סבלו של האדם הגדול הזה ובהרגישי את מלחמת הנפש הגדולה הזו. אני בעצמי לא הבנתי משהו בחיי, לא עשיתי משהו בחיי... התעורר בי צימאון עצום למוסיקה.

אינדהובן, נובמבר 1945

פריז עיר גדולה, איטל׳ה, ואילו אינדהובן עיר קטנה וקר בה. ואולי קר לי במיוחד וקצת עצוב. העצבות מניין? אולי מפני שקר לי ואולי מפני הספר הקטן שזה עתה סיימתי, בשכבי על מיטתו של אהרוניק. והוא סיפור "שבועת אמונים" של עגנון שמלבד שחביבה עלי שפתו הרי כמה חיבה יש ממנו לששת הנערות ביפו של אז. נערות פשוטות ורגילות שאם אתה רוצה או אם אתה מסתכל בהן בעיניים תובעות, יש למצוא פגם בכל אחת מהן ואף לראותן אחרת משהן נראות כאן, אצלו. הרי, נראה, שיצאו כאלה מפני שכך הוא רואה אותן וכך הוא מחבב אותן ואינו מבקש הרבה. ולא ששושנה היא מביאה אותך לידי עצבות, אלא כל יתר הנערות. כל אחת מהצעירות ההן, הנאות והפשוטות. ואולי גם פשוט עצוב לי מעט.

☆

מוטקה ידע היטב שענפי הייצור הם הבסיס לקיום. מאידך, מעולם לא "נתפס" לענף ייצור להתמסר אליו ולהתמיד בו. מתוך כך נוצר לו בציבור דימוי של רומנטיקן העוסק בדברים שוליים, בדברי בטלה שאינם יצרניים. הוא ידע זאת היטב. לא אחת היה אומר שהוא יודע שהוא נחשב בעיני רבים כבטלן.

שעה שהקיבוץ התלבט בזריעת חיטה או קציר שחת, נטע הוא חורשות של אקליפטוסים, תוך חלום על חופי כנרת וגדות ירדן, ירוקים ורעננים.

שעה שכולם עסקו בעיבוד החלקות הטובות — לחם הוא בשממה על ידי הכשרת שטחי בור וטרשים לנטיעה ועיבוד.

כשהקבוצה עברה ל"גבעה" ועסקה בבנייה ופיתוח, חלם הוא על עצים מטילי צל ועל פרחים צבעוניים. גינות הנוי של כנרת כיום, הם הגשמת חלומותיו אלה של אז.

כשהמאמץ היה מרוכז בקיום החיים — עסק הוא בטיפוח "בית־החיים". ואם בית העלמין של כנרת הוא כיום בין היפים והמכובדים בארץ, הרי זה בזכות הגשמת חלומו.

הוא חלם על בית העלמין של כנרת כמקום בו יתרכזו "אבות התנועה" למנוחת עולמים. ואם כיום מצאו בו את מנוחתם חלק מעמודי התווך של ההגות והמעשה, בתנועת העבודה והציונות, הרי יש בזה הגשמתו של חלום.

הוא חלם על שְׁחזור ׳חצר כנרת׳ כמורשת שורשי התנועה הקיבוצית ונאבק להגשמת חלומו זה במשך שנים. כיום עומד החלום לפני התגשמותו. פעלו ב׳אהלו׳ היה חלום מתמשך לקשירת עובדים ועולים חדשים לראשית חזון ההתיישבות ורעיון הקיבוץ.

חלומות שמתגשמים הופכים למציאות, מציאות הופכת לחלק מהחיים. היא הופכת למובנת מאליה. על דברים הנראים מובנים מאליהם — אין נשאלת השאלה כיצד התחילו ומי עשה אותם. החלומות — הם כבר נוכחות מתמדת.

טבעי שההתחלה נשכחת. החולם שהגשים — נשכח. שמו איננו חקוק בבית העלמין ולא בחורשות האקליפטוס. לא בדשאים הפרושים בכנרת ולא ב׳חצר כנרת׳, גם לא בחלקות קרקע שהפכו מטרשים למטעי זיתים. חלומות אינם נושאים את חותם ידו של החולם. שמו בכל אלה לא נזכר.

היו עוד עיסוקים והיו טיולים. איכשהו נתפשתי לעתיקות. נתקלתי בשבר מנורת שמן קדומה מעט צפונה מקברה של רחל. התחלנו לחפור, עם חַבֶרי מיכאל׳ה ויוחנן מורשתי. גילינו הרבה מנורות שמן שלמות ושבורות והבאנו הביתה. על הקרק מול ׳אהלו׳ של היום, מצאתי חור גלוי באבן גדולה. התחלנו בחפירה לאורך ולעומק וגילינו את מוביל המים מימי הורדוס — אבנים גדולות, מעובדות עם צינור של עשרה צול שהוליך את מי ואדי פג׳ס בתעלה גדולה, פתוחה, מטויחת,שהגיעה לטבריה עם שלוחה לבית ירח העתיקה. בירידה לברכות הדגים של עכשיו ובעלייה ל׳קרק׳, נבנה סיפון גדול שעתה נתגלה קצהו. כן נתגלו קווים של 4-3 צול, מחרס. עתה האבנים מונחות ב׳אהלו׳ וחלקם הובאו על ידי שמואליק ליד אחוזת הבית שלו. בשנים מאוחרות יותר ובמלחמות העולם השנייה בא פרופ׳ מזר לחפור ליד ברכת המים שמעל לפינת הזיכרון לחברינו, ושמואליק, אבינועם ורותה היו ״אסיסטנטים״ של הארכיאולוגים.

1942

... אתמול באו הארכיאולוגים — חמישה במספר — לא היה להם סידור מוכן והכנסנו אותם לחדרנו. המרפסת היתה להם לחדר עבודה וגם לשֵנה — למייזלר ועוד אחד. יתר השלושה סודרו על הגג. את כל הסידור הוציאו לפועל שמואליק ואבינועם שהוכיחו את עצמם כמכניסי אורחים טובים וגילו תשומת לב שהפתיעה אותי והנעימה מאד. ולו ראית את החדר: רווקיה!

היום התלוצצנו — אני ואבינועם — על חשבונך ותארנו לעצמנו: לו את היית רואה את החדר! מלא שולחנות, מזוודות, ספרים, כדים, עצמות, חרסים, שוק ספרים, מכשירי מדידה, מכשירי צילום, מכשירי שרטוט, קופסאות סיגריות, חולצות, נעליים, תיקים, מפות, מגבות, דוכני צילום ועוד ועוד. נאה, נאה!

אבינועם מראה הרבה עירנות והסתכלות, ובכלל הילדים, סובבים סביב לארכיאולוגים. היום התחילו לעבוד ולנפות את כל האדמה שכבר הוציאו. כמה זמן עוד יהיו לא יודעים, ודאי 8-12 יום. לא כדאי לך לבוא לפני שהם יעזבו ואנו נשתדל להחזיר את מעונך לקדמותו.

☆

הקשרים הראשונים עם הארכיאולוגיה התפתחו במשך השנים ובמשך תקופות חפירה נוספות, והפכו לידידות רבת שנים. הם חפרו בכנרת ומצאו ממש מטמונים. הם ריכזו אצלנו בחדר חלק גדול משברי הכדים שמצאו והיו עוסקים שעות בניסיונות לחברם ולהדביקם. בתקופת שהותם אצלנו היה כל החדר בעצמו הופך למוצג ארכיאולוגי. עם פרופ׳ מזר נשארנו בידידות עד היום.

איטה

☆

1942

... מה טוב שאינך כאן! מה היה אז על המדע בכלל ועל הארכיאולוגים שלנו בפרט? בוודאי אוי ואבוי היה לחייהם! מלבד בתמונה שתארתי לך במכתב הקודם (כמובן בצבעים מאד חיוורים לעומת המציאות הססגונית) הרי מתרחשת כאן תנועה בלתי פוסקת בחדרים. קודם כל הילדים מתרוצצים בלי הפסק ומביאים כל פעם חרוזים וחוליות ושברי חרסים, ושנית

אנשים באים. באים לראות ולדון, ועכשיו כנראה שיתחילו גם ביקורים של אנשי חוץ לארץ: יהודים, אנגלים, מנהלי מוזיאונים, אנשי מחלקת העתיקות, אנשי מדע, פרופסורים וכו'. החפירה כבר נגמרה וביום שני־שלישי ודאי יסעו. אתמול הרצה ד"ר מייזלר על הסביבה והתגליות שהתגלו תוך כדי החפירות אצלנו. היום אחר הצהריים כולם יוצאים לביקור בעין גב ולוקחים אתם את אבינועם. שמואליק בינתיים אינו רוצה...

והיה חלום של פיתוח ענף הנוי שמצא את ביטויו בגיוסים בלתי פוסקים להשמדת היבלית, כדי שאפשר יהיה לשתול משהו תרבותי ויפה. נטיעות האקליפטוסים לחוף הים והירדן, שנמשכו שנים וריכזו סביבם פעולות של ילדים רבים בעבודה היום יומית הקשה והשתתפות כל הקבוצה בנטיעות מדי ט"ו בשבט.

שמואליק

בשנות השלושים החילונו נוטעים את האקליפטוסים ליד מוצא הירדן מהכינרת ואחר כך לחוף הכינרת, מתחת ל'בית־ירח' — בית הספר — היה ג'ונגל. כיצד נטענו? — חיכינו לילדינו היוצאים מבית־הספר בדגניה, הם פשטו את הבגדים, עברו בשחייה את הירדן — שם חיכו להם מעדרים וטוריות והם החלו מקצצים בשיחים ובינבוט, מערמים בערמות המתייבשות, שורפים, ונוטעים. הילדים הראשונים כבר עבדו בחצר בית־ירח. השכבה הצעירה — אמקה, שלום, נוח, שמואליק, אבינועם והקטנים יותר — עשו במלאכה ונטעו.

ילדי כנרת מכשירים קרקע בתולה לנטיעות, ביוזמתו של מוטקה. 1940

אחר־כך החילונו ממקום שעתה הכביש והמשכנו לאורך הירדן עד גבול ביתניה — כשני קילומטר בערך. הנטיעה כבר נעשתה בהמון רב. בט״ו־בשבט היינו יוצאים כל הקבוצה עם הילדים והטף — איש לא נעדר — נוטעים ושרים והשתילים שותים לרווייה וצומחים כעל שמרים... החילונו לכרות ביערות לצרכינו ושטחי הבננות צורכים את המירב לעמודים וגדרות. עתה העצים גדלים להנאתם ומבקשי שלווה והתבודדות מהלכים ביניהם...

בבית, בחזרה מהבריגדה, 1946

--- אני עדיין מתבטל. ישן לא מעט, קורא קצת, מבקר ומשוחח אך מעט. זה מין מצב רוח כזה. סוף סוף צריך להתחיל לעבוד והימים יקבלו את צורתם. חשבתי כבר להתחיל ביום הראשון הקרוב. אולי הייתי מתחיל מעבודת שבוע־שבועיים במטבח. נכנס נוהג חדש: מלבד העובדים הקבועים (מרים שפרירי, רחל גירס, שרה מאירוב ועוד) משתתפים גם הבחורים. כל אחד — שבוע. מכל הענפים. צריך אפוא גם ״הענף שלנו״ לתת ומלבד זאת העבודה במטבח נותנת את ההזדמנות להכיר מחדש את רוב האנשים החדשים ובעיקר הנוער. וכן לעמוד מעט על תופעות חיים שביחיד ושבציבור, תופעות המשתקפות במיוחד במטבח ובחדר האוכל.

--- מפי כל המשתחררים אותו פזמון: מתהלך כמו על חבל. בין שמים וארץ. לא קל להכנס חזרה לחיים האזרחיים וכו׳. באמת גם אני עדיין לא ״בתוך הצלחת״. נראה לי שאספק גם רצונך ואתיישב בבית. אולי, אפילו, יהיה גם טיול מה בארץ, ואתחיל לעבוד בימים הקרובים. את זמן ותכנית הטיול אפשר לקבוע לנשים — לאמא ורות. אמנם ה״ציונים״ כבר התחילו להתקיף אותי בדברים: ״הא, כיצד? הסתלק לתחת הגפן והתאנה, כשהמצב הוא כזה ומחסור באנשים הוא כזה והצרות הן כאלו?״ אבל אני בכל זאת אשאר בבית. קרוב לוודאי. יש דבר אחד שעליו גם אני מרגיש איזו אחריות וזה החי״ל שעומד בקיומו וזקוק, בלי ספק, לסיוע מכאן לעצם קיומו, לשמירת הרמה, ליכולת בתפקיד הנמשך, ליחס פנימי של החיילים לרעיון קיום הבריגדה, להמשך, לעתיד.

ויש כאן ניסיון ללכד את המשתחררים בשביל לשמש גורם מסייע לחי״ל. וזה נכון וחשוב והכרחי. ובכל זאת אני אשאר בבית. ממה אתחיל אינני יודע. נדמה לי שראשית אסדר את חלקת האקליפטוסים שניטעה השנה. הושקעה עבודה רבה בין בניין המוטור שלנו עד הבור שבו נטענו פעם — זכרונם לברכה — את הצפצפות. אבל כבר עכשיו עולים קני הסוף והם בנקל יחניקו את השתילים. אני חושב, אפוא, לנסות להבטיח שהעצים יתגברו על הקנים. והלאה נראה...

--- הבאת הביכורים עם שקיעת השמש בערב החג. וזה היה נאה מאד, מאד, אם כי חוסר הכנה היה הסימן של הניסיון הראשון. ובכל זאת נאה, נעים ויפה. וה״ענף״ שלי היה הפעם מיוצג בצניעות יתר ובתהלוכה הלכתי כמעט שלוב זרוע עם יונה סטולר: היא נושאת ענף עם פרי חרובים (פרי לתפארת) ואני ענף זיתים ושתי צנצנות גדולות של זיתים מוכנים ירוקים ושחורים. לשנה הבאה יש לי רעיון להציג את הענף לא רק על הקיים, והפירות שלו, אלא על רקע התהליך של הכשרות הקרקע הקודמות לכל המטעים האלה, כולל חורשות עצי הסרק. הן באמת הננו אולי המשק היחידי ובעיקר בעמק הירדן שאיננו נוטע ב״קלות״ על שטחי

עיבוד רגילים ונוחים. אין אצלנו אף חלקה נטועה זית, חרוב ויער שלא הוצאה בזיעה ובדמיון מהשממה ומהעזובה. וזה דבר מיוחד, יפה ונותן סיפוק רב ואפשר מזה, לעת הבאת הביכורים, ליצור סימפוניה של התהליך ותוצאותיו. אתה ודאי חושב: אבא מתלהב... ובאמת היה זה טוב אלו ניתן לנו להעלות אלינו את כל העם הרוצה לחזור לארצו — בלי קשיים ובלי מלחמות — ואנו היינו יכולים להתמסר למיני עבודות כאלו בכל אתר ואתר שבארצנו היפה והקטנטונת.

יוני, 1946

--- אחר הצהרים היה ״גיוס״ קטן אצלי: דודקה, מנחם ואני יצאנו עם טרקטור לחלקת הזיתים על יד הברכות. דודקה עבד בטרקטור ועשה את העבודה העיקרית. נשארה לי עוד מעט עבודה ליישור ולמדידה. סוף סוף נגמור בקרוב את המקום הזה ולא תכיר אותו בשובך. מחוץ לעבודה השוטפת מחכה עוד הרבה עבודה ״חלוצית״... בדעתי להציע לך, ואם תסכים לדרוש מסידור העבודה, כי בבואך תעבוד אתי כחצי שנה. היינו ״הופכים הרים״ עד עונת הנטיעה.

השבוע נטעתי קצת במבוק על חוף הירדן לאורך החורשה החדשה שניטעה מזרחה מבית המוטורים. כל החלקה די מוצלחת.

אני חושב שהשנה נחסל את החתיכות וכל החוף יהיה נטוע. בחורשה שעל יד ביתניה (ליד הגשר העתיד) ממש יפה, אם כי העצים סבלו משרפות אשתקד. שם נמצאים אלפי יוני בר (התור) עד שהאדמה מכוסה בזבל כמו רצפת לול.

☆

הוא לא הלך בתלם היצירה הקבועה והמתמידה, אך התמיד בעקשנות, כל פעם מחדש, באותה עבודת בראשית שהיה חוזר אליה ותמיד באותה התלהבות. אם זה בהשמדת היבלית (הבֵּחַר המפורסם), אם זה בסיקול והרחקת סלעים מהשדות, כאשר כלי העבודה הם ה״לום״ והמקוש והידיים העומסות את האבן, ואם זה בהכשרת שטחי הנטיעה שהיו משובשים בצמחיית בר עבותה שהיה צרך לבערה בכלי עבודה פרימיטיביים האחוזים בידיים מיובלות.

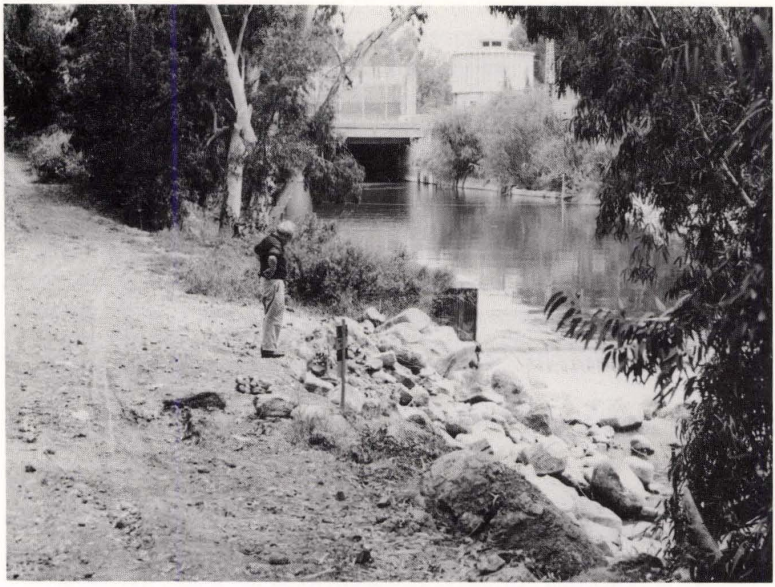
שמואליק

☆

1946

שני ימים חמים מאד — בימים האלה עבדתי יחד עם נוח.עם זוג בהמות חרשנו את החלק העליון של חלקת החרובים (השנה שפע פרי) ואת חלקת הזיתים — מיסודו של מוטקה כץ — שהיתי מרחיב את מדרגותיה. עבודה קשה ובפרט בחום כזה. אם כי מבחינת כאב הגב, הידיים וכו׳ — כבר עבר המשבר עלי — הייתי היום הרוג: בפעם הראשונה התקלחתי היום בהפסקת הצהרים ובארוחה כמעט לא נגעתי, רק ״לחצתי״ לי ארבעה ספלים מיץ אשכוליות; ומכיוון שהאשכוליות מוגשות ישר מבית הקירור הרי זה מחייה נפשות ממש...

בעבודה די לחץ, ולכן גם בשטח שלי. רק מחר נתחיל להשקות ואני איני יכול לזוז ממה שהתחלתי: העברת החלקות המדרוניות של הזיתים והחרובים לעיבוד שלם של טרקטור. עד כה זה דורש המון עבודת ידיים ובהמה, וזה קודם כל יש לחסל.

מוטקה באזור החורשות, על גדות הירדן. שנות השבעים

☆

היתה זו אחת מסגולותיו הרומנטיות לחזות לנגד עיניו את הנוף הנפלא שיתגלה לעין־כל כאשר העצים יגדלו ויצמחו. מי לא זוכר את מבצע הטרסות על מדרון ה׳קרק׳ בו נטענו חרובים,כדי לנצל אפילו מדרונות בור ולא להניח אף כברת ארץ ללא עיבוד.

שמואליק

☆

מרץ, 1946

--- זו עבודה צדדית. היסוד של "הענף שלי" — זיתים, חרובים, חורשות. אם אצליח לעשות את העיבוד השוטף רק בחלק של הזמן, אתחיל בהכשרת שטחים לעונת הנטיעה הבאה: לגרש את העזובה בקצוות השדות ובפינות שונות. המטרה לשנה הבאה: לאחד, בנטיעת אקליפטוסים, את חוף הירדן מהסכר ועד ביתניה בלי הפסקה, להשלים את מטע הזיתים מגבול ביתניה עד הטרנספורמטור או פינת הכביש המוביל לחצר, להשלים את חלקת הזיתים שבמדרון לברכות הדגים הראשונות צפונה עד גן־רחל (מחוץ לחלקת 7 הדונמים). ועוד כל מיני דברים שתמציתם היא: מהחצר ועד הירדן והכינרת לא להשאיר פינה עזובה, מופקרת שאינה נטועה עצים או מצורפת לחלקות המעובדות. את לקח זה של אירופה — ראוי קודם כל להגשים בבית.

יש סיכוי לכסות בעונה הבאה את כל החוף של הירדן ואולי גם יעשה משהו לחוף הכינרת. ואם לרצות להשלים את הנטיעה במקומות הנמוכים ובמדרונים ריקים, יש לא מעט עבודה. אילו חיילינו היו משתחררים בבת אחת ומקדישים חלק מחופשתם לעניין זה היה מאפשר לעשות עבודה גדולה. מסידור עבודה אין לצפות לעזרה ממשית ואף לא מהילדים שכל שעת עבודתם בחשבון. דרושים לנו אנשים — חברים בעתיד בעיקר — ועדיין לא קיבלנו כל תוספת.

☆

... בימים האחרונים יצא לי לבקר את חורשות האקליפטוסים על שפת הכינרת ועל חוף הירדן בגבול ביתניה... העצים גדלו והחורשות רעננות ונחמדות. נזכרתי בך ובמרץ הרב שהשקעת בנטיעת העצים האלה. יש לעשות עוד רבות ולהשקיע עוד הרבה מרץ ועבודה. ההר מלמעלה והים מלמטה יכולים לשמש מקור לקיום משפחות רבות.

שלום לבן ציון ולכל החברים, ושלום לך מוטקה.

משה מרק

מכתב למוטקה בבריגדה, (דצמבר 1944)

הנוי הראשון על 'הגבעה' ב־1929 היה של מוטקה. כשעברנו מה'חצר' ל'גבעה', היתה זו חשופה וקוצנית. מוטקה התחיל בפעולת הכשרת השטח לשתילת דשא ולנטיעת עצי נוי ושיחים. פעולת ההכשרה היתה קשה ומאומצת ולחלקים מהשטח נדרשה פעולת "בַּחַר" להוצאת היבלית. מוטקה היה מארגן גיוסים רבים ל"בחר" ולא מעט היו שרטנו על המאמץ הנדרש לכך. אך הסיכום היה ממש עצום: היתה לנו חלקת דשא נאה להתאסף עליה בערב לדיונים ולשירה.

נכון, לא היתה התלהבות גדולה לענף זה שהקים מוטקה, ענף הנוי. נזקקנו לכל יום עבודה לענפים "היצרניים", ומה שעשה מוטקה לא תמיד נראה כחשוב. למוטקה היתה דבקות במטרה ולא התחשב ברינונים מסביב. הוא לא היה מחכה לסידור עבודה והיה בוחר בעצמו את מקום עבודתו. במקום שעבד — עבד בפרך. תמיד תוך יָזמה אישית ולא במסגרת הממסד. בנטיעה על גדות הירדן השקיע מאמצים גופניים רבים ועקשנות מפתיעה. אך החורשות הנהדרות של היום הן העדות לצדקתו. ולסיכום, אותה נטיעה בלתי יצרנית של אקליפטוסים חסכה לנו הון רב בשימוש קבוע בעץ לשוברי רוח לבננות. מצידי, תמיד הערכתי מאד את יָזמתו בשטחים שונים. ידעתי שכמעט תמיד שיקולו נכון ותכניותיו טובות. וכך, הודות לכך והודות לרֵעות מנוער, היתה לנו שפה משותפת והיינו תמיד בחברות קרובה.

הכשרת קרקע היתה לו ממש לשיגעון. כל שטח שניתן היה לטעת בו שני עצי זית או שלושה עצי חרוב או אקליפטוס או צמח נוי כל שהוא — היה בשבילו אושר, והיה מוכן להשקיע בו את כל מרצו. היתה לו נפש פיוטית: חופי ירדן, חורשות, פרחים ודשא כל אלה נתנו את טעם האסתטיקה לחייו.

שלמה כנרתי

☆

ינואר, 1945

לפחות יטעו השנה בשפע הגשם. יש לי דרישת שלום טובה מהעצים שנטענו לארך החופים. על ידכם, יקירי, אני מביא הצעה: לנטוע חורשה שפעם תהיה מוקדשת לחילי כנרת שנפלו

במלחמה הזו. כבר יש לנו כאלה: חברנו מהנוער העולה שנפל בימי אל־עלמיין, אנה־ליזה ועכשיו צבי דגני. אולי פעם אפשר יהיה להביאם אלינו.

ושלום לכם. היו בריאים יקירי.

שלכם אבא מוטקה.

מאי, 1946

ובימים אלה עלינו להביא טרקטור ולהשלים את המהפכה. וזה באמת יהיה טוב להבא ויסיר מאתנו הרבה עבודת יד ובהמה. תוך כדי ה"הפיכה" הזו הוספתי "בקשיש", זו חתיכה של בור, סדריות ואבנים גדולות מעל לחלקת הזיתים ובדיוק מתחת לדרך שמבדילה בין הכרמים שלנו ושדות המושבה. אנחנו כבר נחרוש את החלקה הזו (וזה אולי קרוב ל־2 דונם !) ונשלים את השטח ובבוא העת גם ניטע בו זיתים.

כך יוכשר כאן, כבדרך־אגב, חלק מההכשרות שישנן לא מעט. ובכן העבודה היא עבודת יצירה וחידוש, ונעים לעבוד. גם החברה טובה וצר לי במיוחד על הפסד הימים האלה. אולי מחר אנסה שוב לצאת לעבודה ואצליח.

יוני, 1946

--- עוד התכניות רבות והתיאבון גדל ואם יהיה קצת סיוע מתוך שפע אנשים, עזרת הנוער ואם אצליח לקבל הסכמתך והסכמת סידור עבודה לעבודתנו המשותפת למשך חצי שנה, הרי נזוז השנה קדימה יפה. והעבודה הזו לא זה בלבד שהיא מצרפת חלקות, נוטעת, מפחיתה עזובה ומרבה נכסים ונוי, הרי אני רואה זאת כראשית "תנועה" לנתינת צורה מתאימה, נאה ומועילה לכל שטחי המשק, לחצר ולבית. ונדמה לי שלחיילים החוזרים יש יחס ונכונות לתת יד לשינויים רציניים. על זה נדון כשישלם מחזור הבאים.

--- ויש תקווה שאת הפירות מפינות נשכחות אלה לא נאחר לראות. וודאי יקרה גם כאן — אצלנו וביישובים אחרים — מה שהיה בראשית הדאגה לגינות הנוי בתוך היישוב. לא קל לחלוצי הנוי לרכוש את לב האנשים ואת יד סידור העבודה. עד שנעשה הדבר הכרח ובלתי נפרד מתהליך שיפור החיים של היישוב.

בקומפוזיציה העשירה של הנוף המגוון מאד בשטח אדמותינו — שמעטות הנקודות בארץ שזכו למתנת נועם כזו — ננסה להגיע עד קצה השימוש באדמה ועד שלמות הצורה. על זה יאמר בבטחה: כאן היפה הוא גם הטוב ביותר והמועיל ביותר.

אדם עמל בשדה יישר את גבו, יפנה מבטו לצדדים והנה: כל כך נאה סביב !

"החלומות הקטנים" אוהבים לנוע והם יתדפקו על כל ישוב וכפר וידבקו בו להפכו לכליל השלמות.

☆

ושוב איני זוכר ואיני יודע, מתי והיכן לאחר השיבה לארץ נפגשתי עם מוטקה מחדש. האם לפני 'השבת השחורה' והמעצר בלטרון ורפיח או לאחריהם? האם בבית העלמין של כנרת, ליד קברו של ברל? אך הקשר חודש... התחלתי לראות את מוטקה באור חדש כאיש כנרת, בעל חוש תרבותי־קרקעי, חותר בגופו ורוחו לעילוי כנרת כאם ואחות לאזור הקיבוצי ששמו עמק הירדן, ועל מפת תרבות הזיכרון של ארץ־ישראל בולה. זיקה ערה, מתמידה,

מתחדשת, יָזמת טיפוח זיכרון — חסד לראשוני הדור החלוצי במאה שלנו כאן, על פני האדמה הזו, ולמעשהו גם מעבר לאדמה הזו. אי־מנוח לשחזור תבניתה הראשונית של כנרת בהורתה ולידתה, בחבלי יצירה בעוברה. משיכה לטיפוח הנוף החי, נוף הצל בעץ ובירק מבלי להסיח את הלב מבילויים ארכיאולוגיים, על חוף ימה של כנרת. בַּ״התנדבות״ לא שוחחנו על יש׳ (ישראלי) והיה לי בכך גילוי ופליאה. ראיתי את מוטקה משקיע שנות חיים ב׳אהלו׳, בבית העלמין בכנרת ובנפתוליו בשחזור ׳החצר׳. את היתדות ל׳אהלו׳ תקע בנציון, אשר נקטף מאתנו באסון ׳מעגן׳... מוטקה המשיך... אך לא אמר די בארכיטקטורה של הדשא, ערוגות הפרחים, צמרות העצים, והבניינים היפים. עד אני לחיפושיו אחר אנשים על רמה רוחנית ותרבותית, עם משב רוח חזונית לניעורה של ההוויה החלוצית ולהשראתו של הנוער. אם איני טועה השקיע באוהלה של תורה, לזכרו של ברל עשר שנים, ונשאר על הסף. מבחינה זו, תלמידים וממשיכים בעלי שיעור קומה הראויים לעומק החיוני, לתנופת הרוח ועין האמן החזוני של ברל, כבנאי־עם מבפנים, לא קמו ולא נתגלו. לא כאן ולא בבית ברל בצופית.

חיים בן־אשר

☆

היום, כאשר אני מסכם לעצמי את תקופת חייו ופעילותו של אבא, מלווים אותי שני קווים מקבילים שאפיינו אותו: עסקן ציבורי לוחם, ורומנטיקן חולם. העסקנות הציבורית של אבא היתה בעיקרה בנושאי הגנה ושמירה וזאת לאורך שנים רבות, עד לתחילת עבודתו ב׳אהלו׳. היו אלה תקופות שונות בחייו שנקטעו מדי פעם כאשר היה חוזר הביתה...

כאשר קיבל על עצמו את ניהול ׳אהלו׳, היה זה לאחר מותו של בנציון שכה הערין בחייו — וניסה ללכת בדרכו ולפי משנתו, לאחר מותו.

... אבא, השקיע ב׳אהלו׳ נשמה ורוח. הכל היה שם בפינה זו, לתת ביטוי מלא להוויתו הרומנטית. כאשר הים, עצי התמר, הדשאים ומדרונות ה׳קרק׳ היורדים לחוף משמשים לו כר נרחב לחזונו.

שמואליק

--- הלכתי ל׳אהלו׳ לפי בקשת בנציון — אם מתוך המצווה להיענות לו או מתוך חולשת האופי לסרב לו.

נשארתי, לאחר עוזבו אותנו, שלא להפקיר מעשה שהחל בו. המפעל עמד להכשל. פנחס לבון חיפש אפשרות להתנער ממנו והציע את המקום לבתי־אבות או לכל צורך אחר: ״קחו אותו״...

בכל זאת התעוררו בו תנועה וחיים ושביליו מלאו אדם.

״לעורר ולהפעיל״ — חזון בנציון על ׳אהלו׳. אכן נראו ניצני הגשמת משאלתו ב״עמך״ — ותיקים, ועולים למאות, לאלפים.

שליח הקבוצה בשירות התנועה וההסתדרות מה יעשה כאן אם לא ינסה להקנות לבאים ממיטב המורשת — ערכי היסוד: העבודה והיצירה — בפשטות וביושר, בשוויון וללא ניצול. ומן המיטב באדם גם נתינה לזולת ולכלל, לאומה, לחברה, למחר. בזאת האמנו ובדרך זו הגשמנו ובנינו את הכפר ואת הקבוצה כאורח חיים וזאת אנו מספרים לכם ומזה צמח

כוחנו "ללא חשבונות רבים" ומה שתאמצו מדרך ומחיים אלה, הרבה או מעט, ישא ברכה לפרט ולכלל...

בהרצאות ובשיחות עם אנשים תמימים, מאמינים ויודעים אך מעט מטעם המציאות החדשה, התחלתי לחוש יותר ויותר כי לא כל הדברים אמת וכי לא מעטה ההונאה וכי גם הקבוצה פתוחה לרוחות פרצים וכי נתינתה לא כתמול־שלשום ואילו קבלתה ותביעותיה גברו עוד ועוד. הרשאי אני לעמוד בפניהם?

דור בנינו בבית תוהה לא מעט באין מצפן... ואנו בחוץ ודעתנו מוסחת... שוב לא היה רב החשש שמא יפגע ביסוסו ופיתוחו של 'אהלו'. אך כשהרחקתי ממנו מעט נאלצתי לחזור אליו עם מותו של מאיר ז"ל.

סוף סוף קמתי ללכת הביתה. מחברינו מדאגה ומטעמי ההיגיון המעשי ניתן להניעני מלהנתק כליל ממקום עבודה נוח, עצמאי ומספק, לכאורה וללכת לקראת הבלתי בטוח המרוצף קשיים.

ערה"ש תשי"ט, (ספטמבר 1958)

יותר ויותר הולך 'אהלו' ושוקק תנועה של צמאי דעת הערכים הגלומים שלנו וערכי תנועת העבודה.

המציין לטובה את התפתחות המוסד הוא — הפחתה מתמדת של פעולות אכסניה וריבוי הפעולה הסמינריונית־חינוכית במקומה. שנת תשי"ח מסתיימת ב־11,000 ימי־לימוד וכ־2000 לומדים.

אופי הפעולה — עממי. עיקרו, הקנית ראשית דעת, מושגים וערכים לרבים ונזקקים ביותר ובמיוחד לעלייה החדשה. כאלף עולים — בעיקר מרוסיה, פולין, הונגריה ומצרים — עשו ב'אהלו', 5-7 ימים כל אחד, וסיכומם הוא: "פתחתם לנו שערי הארץ". הכוונה — מבחינה נפשית ורוחנית.

חשיבות מיוחדת לכך, שרובה הגדול של תכנית הסמינרים מבוצעת על־ידי חברי היישובים הקיבוציים מכל הזרמים בעמק־הירדן (בהתנדבות או בכיסוי שעות העבודה). בולט כאן, ללא סייג, האמון שרוכשים השומעים לחברים המתנדבים האלה, בשל גישתם הבלתי־אמצעית והיותם מגשימים בחייהם. אין ערוך לחשיבות החינוכית של המעשה הזה, כי אף הביקורת והתביעה של הח"ח בהתיישבות נופלים על אוזן קשבת ולב מאמין בכנותם של האומרים. אנשים חדשים, עמוסי גורל קשה לרוב, סגורים, תוהים וחשדנים ומתלבטים בתקופה שבין עקירה וקליטה — נפתח לבם במפתיע, מתוך אמון, והנה שמיים חדשים פרושים מעליהם והדברים — דברי אמת.

יתר הפעולות הסמינריוניות של חברי הסתדרות ותיקים מהשורה ומבין הפעילים, מתוך עדות המזרח ונוער משכונות עירוניות ואחרים, ואפילו הסמינרים בעלי אופי מקצועי מושפעים לא מעט מהתנאים המיוחדים של המקום והאזור, מסופר בהם על תולדות ההתיישבות בעמק הזה — מימים ראשונים של ההתנחלות הלאומית ב'חצר כנרת' — בערכי יסוד שצמחו והתגבשו על אדמה זאת, דמויות ראשונים בהתיישבות ובקבוצה — וביש שבהווה, ביצירה הרבתי סביב סביב.

מתוך 'כנרות', עלון משקי עמק הירדן

סמינריון לעולים ב'אהלו'

דור חלוצים נפגש עם העולים החדשים ומקרב אותם לארץ

מאת חוה נובק

--- חוזר מרדכי למטעים שלו שעל חופי ים כנרת. ואחרי כן, כאשר בונים את המשקים החדשים על הגבולות, הוא יוצא עם קבוצת נערים שגדלו בקיבוץ כנרת — להקים משק חדש בבית גוברין.

עם שובו למשקו הוא נקרא שוב לנטוע, אך הפעם לא תמרים באדמת המולדת אלא את אהבת הארץ בלבם של שבי ישראל. בחוף ים כנרת קם 'אהלו' על שם ברל כצנלסון. תפקידו להיות מקום הכשרה חינוכית לנוער ולעם, לפתוח את שערי ארץ ישראל לפני העולים המחפשים את דרכם להבנת המושג החדש בשבילם: מולדת יהודית. מרדכי חדש נקרא לנהל את המוסד ההסתדרותי החדש.

חברי הקיבוצים שעל חוף הכנרת עוזבים את עבודתם במשקיהם ליום יומיים ונעשים מורים ומחנכים. הגנן מלמד ידיעת הארץ, הנהג נותן שעורים על תולדות עם ישראל, ומנהל הפנקסים מרצה על חפירות ארכיאולוגיות. פועלים ותיקים לומדים ב'אהלו' להכיר יותר את חיי המדינה. נשים רוכשות ידיעות כדי לצאת לחיים ציבוריים — מביתן שבו היו סגורות כמו בארצות גלותן. כן בא ל'אהלו' הנוער שגמר את שירותו בצבא — והוא מתכונן ללמוד מקצוע שיועיל לו ולארץ. וקודם כל באים ל'אהלו' עולים חדשים שלומדים כאן את ה"אלף־בית" של חייהם החדשים.

עיתון 'אֹמֶר', י"א טבת תשי"א, (30.12.1960)

מוטקה ב'אהלו'. 1954

ערה"ש תשי"א, (1951)

ברקת היקר,

אמרתי לכתוב לך לאחר פטירתו של מאיר ספיר ולא אדחה יותר. עם ראשית הקיץ אמרתי לצאת את 'אהלו', לחזור הביתה, להיות עם עצמי ולראות את הקבוצה ואת צעיריה מבפנים ואולי גם לעשות מה בתוכה. ואילו את 'אהלו', בקשתי לראות מבחוץ. התקשרתי אך ניסיתי לא לראות עצמי קשור בהכרח. חיה, חברים והקבוצה כולה קמו עלי. עתה התעורר רגש הקשר של כנרת למקום ולנחלת בנציון. לגבי הכריע הפעם מאיר וכן יתר עובדי הבית. מאיר הסכים למלא מקומי בתנאי שאחזור לאחר שנת חופשה, לכל היותר.

זה היה קשה לו — לכן גם נכנעתי.

כעבור פחות משלושה חדשים נאלצתי לחזור — לא היה מנוס. בינתיים נעשה הבית שוקק ורב פעולותיו — מצווה. כבר היה הכרח לחרוג מתחום הזרימה הבלתי פוסקת של אנשים שעיקר שהייתם במקום מכסימום שבוע, ולא ניתן להגיע לכלל פעולות ממושכות המאפשרות הגברת ההשפעה החינוכית ומגעים אישיים ממושכים עם החניכים. קלטנו עתה שלושה קורסים תלת־חדשיים של חיילים משוחררים מטעם משרד הביטחון ובשותפות עם משרד החינוך והעבודה. כולם מעיירות פיתוח ולאחר חודשי השכלת יסוד ינתנו לבחורים קורסים מקצועיים באזורי מגוריהם והכנתם לעבודה במפעלים המוקמים בעיירותיהם והבטחת העבודה שם. נראה לנו כי פרט ללימודים ממש, ניתן לנו להקנות משהו לבחורים ולחזק רוחם והכרתם כתושבי עיירותיהם.

... אחזור למאיר. היו לו מיחושים והתקפות אך איש לא ידע כי הלב יחדל פתאום לפעול. הרגיש כמה ימים לא טוב ונבדק. כשאמרו לו להכנס לבית חולים לשם בדיקות יותר יסודיות בחר ללכת לתל־השומר. ביום שישי אחר הצהריים נכנס ובשבת, השכם בבוקר, מת מיתת נשיקה כשאף אחד איננו על ידו ואף אחד משכניו — וכנראה גם לא הוא עצמו — הרגיש במתרחש. פתאם עמד הלב...

מוטקה עם המשורר אברהם שלונסקי בועידת ההסתדרות הכללית, בשנת העשור למדינה.
'אהלו' 1958

פינה מיוחדת שמורה בליבי למוטקה כמטפח בית העלמין של כנרת מתוך אינסטינקט לתרבות הזיכרון. בדיוקן אדם ועין רואה למרחוק בהווי־החיים של הקבוצה. הוא עשה פנתיאון לאומי לדור החלוצי בתוך בית העלמין של כנרת. בייחוד בהעלאת עצמותיהם של מבשרים, בדמותם של משה הס, נחמן סירקין, ובר ובורוכוב. מעשה העלאת העצמות של המבשרים,לפי מסורת תנ"בית,העלה את בית העלמין של כנרת לפנתיאון לאומי לדיוקנאות הדור החלוצי. ויחד עם בית העלמין של דגניה,על קברו של א"ד גורדון ואנשי אום־ג'וני, אשר ברל זכר להם חסד ראשוני, ועם קברות השומרים וכובשי הגליל בתל־חי, מהווים חטיבת זכרון אחת הראויה להשרות אי־מנוח בדור ההולך ובא לעם העתיד לבוא.

חיים בן־אשר

מרץ, 1946

בזמן האחרון הזדמנתי לא מעט לבית הקברות. השבוע חפרתי עם בנציון ועוד כמה חברים קבר לאמא של ברל כצנלסון שמתה בשיבה טובה — בת 85. ביקשה לקברה בבית הקברות שלנו. בית הקברות די נקי ומסודר. במשך הזמן נסדר אותו לסידור קבע וסידור נאה והולם. זה הופך להיות מקום חשוב ויקר. כמה מאנשי הארץ הטובים ביותר "הזמינו" לעצמם מקומות אצלנו...

☆

כמה עבודת ידיים השקיע אבא בבניית טרסות אבן הבזלת השחורה בבית העלמין. כמה הרחיק במסעותיו כדי לאסוף פקעות רקפות,להטמינן בחריצים שבין אבני הקיר. הפוקדים את המקום בחורף יכולים לראות את חזונו מתגשם בורוד המקסים של הרקפות הפורחות מבין אבני הבזלת שבקיר.

שמואליק

☆

באניה "ירושלים", 17.9.1981

לבית שלום ושלום לכל אחד,

עם התקרב מועד הבאת משה הס לנחלת הנצח של בית העלמין שלנו אבקש להגיד לחברתנו כי עניין זה אמנם אינו יכול להראות בעיני רבים כמאורע נוגע לכל נפש ודבר זה כלל אינו נתבע מכל יחיד.

אך לכולנו יש עניין בכך משום שאנו משלימים משאלה שבנציון העלה עם שובו של ברל לעפר כנרת — משאלת שכנות השלושה: משה הס — מבשר הציונות הסוציאליסטית; נחמן סירקין — המעורר הנלהב, וברל כצנלסון — הקובע להלכה ולמעשה דרכי הגשמה של תנועתנו.

ושנית — בית העלמין שלנו הולך ונהיה המרכז לאישי אומה ותנועת העבודה לא רק מתוך רצוננו והכוונתנו, אלא בעיקר מתוך רצון אותם האנשים וגם התנועה על פי מהות הקשר והיחס לקודמים ולכנרת — אדמת בית היוצר לתנועה ולדרך.

מטבעה מולידה הזכות את החובה והפיקדון שבא תחת ידינו יהפך גם מקור להכרת עצמנו לחוויה ולגיבוש חינוכי לדור הגדל אתנו.

כחברה־משפחה, ממשפחות היסוד בארץ, עלינו לא רק לתת חלקנו כראוי להכנסה בכבוד של משה הס לנחלתנו, כי אם לראות עצמנו כשותף אורגני לנחלה זו — פנתיאון תנועת העבודה.

בשנה הבאה ימלאו מאה שנים להופעת 'ירושלים ורומי' של משה הס וגם תוצב מצבה. אולי היינו צריכים לדאוג כי תוצג חוברת על בית העלמין שלנו ויקום גם פנקס בית הקברות.

יום ראשון, י' כסלו (1978)

גולדה... אמש אמרתי לכמה חברים כי לפני כמה שנים הצענו — חיה ואני — לגולדה שבבוא הזמן תבוא לשכון כאן עם ברל והרצפלד וכל היתר. גולדה חייכה ואמרה: אה, איין קלייניקייט... (גדולה שכזאת...) ולא הוסיפה. זו היתה אמירה של צניעות. סירוב לא היה כאן. לא מן הנמנע כי לו הקדמנו להודיע את הדבר למשפחתה ולישראל גלילי שפתח צוואתה — היה זה שיקול רציני להחלטה. אולי אחרנו ובינתיים הוכרע הדבר כצפוי. זה מובן ומכובד וחבל...

☆

בית הקברות היתה יזמה אישית שלו. אינני יודע איך הגיע לכך, אך כבר מימים קדומים אני זוכר אותו עוסק בנושא זה. נושא מקום מנוחתם של "אבות התנועה" היה רעיון של בנציון. מוטקה פיתח והרחיב את הרעיון ואף השכיל לבצע חלק גדול מהרעיון. כנרת נתנה לו גיבוי מלא בפעולתו זו והוא הכניס למסגרת זו גם את ההסתדרות בצורה פורמלית.

שמואל הרחול

☆

'מעלון כנרת', 1973

בית הקברות: עלינו להרגיל את עצמנו לקיים מקום זה כחלק מביתו של אדם — לשוות לו נוי וניקיון ולהקפיד בהם יום־יום. עלינו לראותו כחלק כאוב ונכבד מהחיים. מלחמותינו הרבו לנו קברים צעירים. אנו דורכים רבות בשבילים אלה.

מעטים עוד זוכרים כי מקום זה היה פרוץ ורועים רעו בו ועברו בו עם עדריהם. לפני כשלושים וחמש שנים הקימונו גדר סביב ובנינו את הטרסות בחלק התחתון. בנציון היה הולך לבדו, לפעמים עם מצטרפים, לנכש את עשבי החורף באביב ולנקות את המקום במועדים מיוחדים. הוא גם נטע את העצים. בתקופת עבודתי ב'אהלו' הוכשר השטח העליון ונבנו הטרסות. פקעות רקפת הושמו בין האבנים. לפני שנתיים, בעזרת תקציב מה'וועד הפועל של ההסתדרות' ו'מרכז המועצות האזוריות', בהשתתפותו הפעילה של הרצפלד, נעשו שיפורים ניכרים בפנים ובחוץ. נוצרה כיכר קטנה במרכז קברי אבות תנועת העבודה, הורחבו שבילים מרכזיים, נבנתה הגדר החיצונית והמדרגות והוכנסה צמחייה מתאימה. עתה ניתן לשמור את המקום בדרגת ניקיון גבוהה. השטח הקיים מתמלא, לדאבון הלב, עד מיצויו. החילונו בהרחבת שטח המדרון לכנרת. חזרנו לעבוד ולטפל במקום בעבודת עצמית. זה הולם אותנו וחוסך את ההוצאה הניכרת ששולמה עד כה לשכירים. מן הראוי כי תוגש העזרה המעטה הדרושה, בהתמדה ובקביעות, כמו בכל עבודות הבית.

אולי אין הרבה בתי קברות בארץ המטופלים ומטופחים כמו אצלנו. לעומת זאת צר שלא

השכלנו לקיים אחידות וצניעות רבה יותר בהקמת הציון על קברינו. קשה לתקן זאת עתה וצר...

חדר זיכרון לחלליו: השנה, שנת חצי היובל לעצמאותנו, מתבקש להשלים פינת הזיכרון בשניים: להעלות ציון על הסלע הדומם ולהקים חדר זיכרון. את הרעיון של הקדשת בריכת המים הריקה שעל הגבעה לחדר הזיכרון הביאה רבקה והוא מצא הד בין חברים. אין המקום גדול, אך עשוי לשמש יפה את המטרה. אדריכל חשוב התרשם מההצעה ואף מוכן לעשות תכנית. לאחר בירור פרטים נוספים תובא ההצעה לפני הקבוצה.

☆

חורשות סבוכות עוטרות את הרצועה הרחבה, בין פוריה והים, בגוונים של ירוק ברקת וירוק כהה. מצבות האבן הישנות בבית־העלמין הקטן מלבינות עכשיו בצילם המרצד של ברושים אדירים וחרובים, תמרים נטויים ואקליפטוסים מתולתלים, פיקוסים עבותים, אורנים ריחניים ואלות. הכל צפוף מאוד; אבן ליד אבן, עץ ליד עץ. כאן הם קבורים — על שפת־הים ובקרבת המים, כמו איזה גזע קדום של יורדי־ים — הראשונים התמהוניים, מגודלי־השיער, "הֶיפִּים" של ראשית המאה, שבאו ארצה לבנות ולהבנות בה ואגב כך הניחו יסוד לאפוס חברתי ולאומי, המדריך את חברתנו עד היום הזה, לפחות מילולית. הננו במידה רבה, כפי שהננו, בגללם. "הם היו אנשים משונים מאד", כתב עליהם נתן אלתרמן, בהמנונו הידוע לעלייה השנייה, ובמלים אלה ביטא רגישותם הנבוכה של דורות פחות תמהוניים שבאו אחריהם, כשהיה קל יותר, מובן יותר, אחרי הצהרת בלפור, אחרי הקמת המדינה.

עמוס אילון, 'הארץ'

☆

מוטקה (עם נכדו ברק סבר) ב"יום אבות התנועה", בבית הקברות של קבוצת כנרת. 1963

זכרון באפר

ברטט של קדושה עמדנו נפעמים מול הר האפר באושוויץ. הר של שרידים מפוחמים. שרידים מפוחמים של עם ישראל כולו בניו ובנותיו, זקניו ופעוטיו.

עמדנו בגרונות חנוקי דמעות וידים קפוצות אגרופים.

לאחר שעה ארוכה התעשתתי. מה יהיה על ההר הזה? ההר הזה שהוא שריד של מאות אלפים, מי יזכור אותו בעוד שנים?

והרי מאות אלפי היהודים בארץ ישראל הם אחיהם ואחיותיהם. שרידי החיים ושרידי המתים עם אחד הוא, חוליות בשרשרת אחת, שרשרת העם היהודי לדורותיו.

חובתנו להביא את המתים לארץ ישראל ולהקים להם שם זכר.

נטלתי ארגז ריק שמצאתי במחנה ומילאתי אותו באפר מן הגל. ידעתי שאקבור אותו בבית העלמין של כנרת. בבית העלמין בו נחים מנוחת עולמים החלוצים הראשונים בעמק הירדן, חללי חרב ומחלה מחסור ומצוקה. בו ינוחו בבוא היום גם אותם בונים מתיישבים ומגינים שבנפשם הקימו בית לעם ישראל. כבר נחים בו וינוחו בו "אבות התנועה". ראוי מקום זה שיטמנו בו גם שרידי אפרם של אלה שחלמו ולא זכו. שרידי דור יהודי שלם שהלך לעולמו. סמל לסיומה של תקופה.

ראוי העם היושב בציון שיהיה לו מקום לעלות אליו ולקדש זכר הנספים.

מאז ליווה אותי ארגז זה בכל נדודי וטלטולי הדרכים בבלגיה הולנד גרמניה וצרפת, ובאניה בדרך הביתה. שמרתיו ונצרתיו כאוצר יקר.

המצב בארץ היה מתוח מאד. התנגשויות של תנועות המחתרת עם השלטון הבריטי תכפו והלכו, המאבק על העלייה היה בשיאו. פיגועים גרמו להטלת עוצר, חיפושים, נקודות ביקורת ומעצרים. השלטון ידע שהחיילים העבריים הם גורם בולט ברכש ובהעפלה ולכן ברכבת, בדרך ממצרים לארץ, לשחרור מהצבא, עצרו את הרכבת במקום־לא מקום וכל החיילים הצטוו לרדת מהרכבת ולהתרחק. ברכבת, בהיעדר נוסעיה, בוצע חיפוש מדוקדק באמתחות החילים וציודם על ידי המשטרה הצבאית.

כשעלינו חזרה נדהמתי לגלות שהארגז נעלם. חפשתי אחריו בקדחתנות בכל מקום. עברתי נואש מקרון לקרון ושאלתי עליו שוב ושוב — אך ללא הועיל. איש לא ראה ולא שמע. כאילו נבלע באדמה. הבנתי שאחד המחפשים חמד את הארגז ולקחו אתו.

הייתי המום מכאב וזעם אין אונים. מדוע מכל רכושי נגנב ממני דוקא היקר ביותר? היה ברור לי שלאחר שייפתח הארגז, ייזרק על תכנו ככלי אין חפץ בו, בשעה שעבורי היה האפר עולם ומלואו. הוא כבר יצא מגדר תכנית וחלום והפך להיות חלק מהמציאות היומיומית שלי, זכר לעולם שחלף, לעם שנשמד, לפיסת זיכרון של כאב וצער לאלה ששרדו. מעכשיו, תחסר חולייה זו בשרשרת הדורות הטמונים בעפרה של כנרת.

עוד שנים לאחר זה, לוה אותי זכר ארגז האפר הגנוב, זיכרון שהיה גורם לי רטט של כאב וצער.

נרשם מפיו של מוטקה

בנושא ׳חצר כנרת׳ הוא היה הראשון שהגה את הרעיון ועסק בזה בצורה כה אינטנסיבית. הוא היה היוזם והמבצע. אפשר לומר שהיתה זו פעולת יחיד. אמנם היה לו גיבוי מלא מכנרת וביחוד מהוותיקים אך את העשייה עצמה עשה הוא לבדו ובזכותו בלבד קם רעיון המפעל החשוב הזה והפך לבר־ביצוע. קשריו הטובים מימים עברו עם אנשי מפתח עזרו לו מאוד, אך רבה ביותר ההערכה למפעל עם הידיעה שאת הדבר הקים בעבודת נמלים ללא לאות וללא יאוש במשך שנים.

שלמה כנרתי

תשל״ג,(1973)

איך לקיים קשר חי בין המהות ומשאלותיה ובין החיים השוטפים־המעשיים? מי יתקין ויחזק הקשר ביניהם להמשך חייה האורגניים של הקבוצה? בתחושת הדבקות לגבי דברים שונים של עבר ושל הווה — לדוגמא: ענין ׳החצר׳ ההיסטורית של כנרת או המוטור הישן או בית קברותינו או שמירת זיכרון משותף של חלליו במלחמות — אני חש הרצון והצורך לקיים את הקשר לערכים ולאנשים ולמעשים ולאורח החיים ברציפות בדור הבנים, הנכדים והנינים.

בשיחת חברים אחדים דיבר שלמה על ההכרח במתקפה־רעיונית־רוחנית חברתית והיה בדבריו מההרגשה ואף מהציפייה שהדור שלנו עשוי עוד להניח חותמו על מהלך החיים והתרחשויותיו. ואכן אני חש בחובה זו לעצמנו ולקבוצה בטרם נרחיק לכת מכאן...

אוקטובר 1967

׳החצר׳ — עריסת שמונה מאות הכפרים הקיבוציים והמושביים בארצנו — תיכנס השנה לשנתה השישים.

הגיע הזמן להבטיח את קיום צורתה החיצונית של עריסת ההתיישבות העובדת ושחזורה כבימי היווסדה ולהפכה אולפנה פעילה ומדריכה לכל דורש לתולדותיה ולמקורותיה הרוחניים של העלייה השניה ולהכרת הרקמה הרעיונית, השאיפות הלאומיות־חברתיות ואורחות החיים שהיו לראש פינה, להתנחלות העובדת העצמית ולתנועת העבודה והסתדרותה.

לא נשאר כמעט שריד מהאופי של כפרי ההתנחלות היהודית בשלביה הראשונים במושבה, בקיבוץ ובמושב. מבנים בודדים נותרו בפתח־תקווה, גדרה או ראש־פינה, בדגניה או במרחביה — ואף אלה, ברובם, נועדו לפינוי, הריסה או שינוי.

כל עם שומר, מנציח ומטפח שרידי עבר וצורות ראשוניות של חיים והתנחלות ואף משחזר, בממדים טבעיים או מיניאטוריים, כפרים ועירם, מגורי אנשי סגולה, אתרים של התרחשויות היסטוריות וכן ממצאי הווי ופולקלור — להכרה, לחוויה ללימוד ולמחקר.

צרכים אלה ותעודה זו אינם זרים וודאי אינם מיותרים לדורות הראשונים של שיבת ציון, לעולם היהודי לתפוצותיו ולעמי תבל — שארצנו בכלל וחידוש עצמאותה ויצירתה של האומה היהודית בתוכה, בפרט, מהווים בשבילם מוקד להתעניינות מיוחדת, ומניע להבנתם וידידותם.

ה׳חצר של כנרת׳ — עיקרה נשאר, ועומד ומצפה להחזרת עטרה ליושנה.

בשנת תרפ״ט (1929) יצאה הקבוצה את ה׳חצר׳ ובנתה ביתה מחדש במרכז אדמותיה. מאז שימשה ה׳חצר׳ אכסניית מעבר לגרעיני הקיבוצים שבחרו את בקעת כנרות להתיישבותם. אפיקים, עין־גב ומעגן ישבו בה עד עלייתם לקרקע היעודה. זו האחרונה יצאה את ה׳חצר׳ בשלהי מלחמת העצמאות.

ה׳חצר׳ נשארה ריקה. היה חשש להתפוררותה מתוך עזובה והפקר. כנרת יזמה וחיפשה חידוש איכלוסה ובשנת תש״י נכנסה לתוכה יחידת צה״ל: מטה גדוד נח״ל־צפון עשה במקום ויושב בה עד ימים אלה.

ה׳חצר׳ ניצלה מעזובה, אך מאידך החל בה תהליך של שינויים מתוך הצורכים הצבאיים והסידוריים: פירוק חלק מהחומה, שסגרה על החצר, ופה ושם הוחל בתיקון, שינוי או הוספה.

ב׳אהלו׳ היה נוהג להתחיל את ימי העיון ההסתדרותיים והתנועתיים בסיור מודרך בחצר כנרת, בגן רחל ובבית העלמין שלחוף הים שהיו מעוררים תמיד חוויה עמוקה והתרגשות ברבים.

תוך ביקורים אלה נולד והבשיל רעיון השיקום והשחזור של ׳החצר׳ והנחלתה לעם כאתר בעל משמעות ותעודה. לראשונה הועלה הרעיון בתשי״ח, יובלה של ה׳חצר׳, כשהתכנסו בה אנשי העלייה השנייה בהם חברים רבים שחיו כאן וביניהם משמונה הראשונים שעלו לכנרת בתרע״ח (צבי יהודה, אלקנה, אברמזון ז״ל).

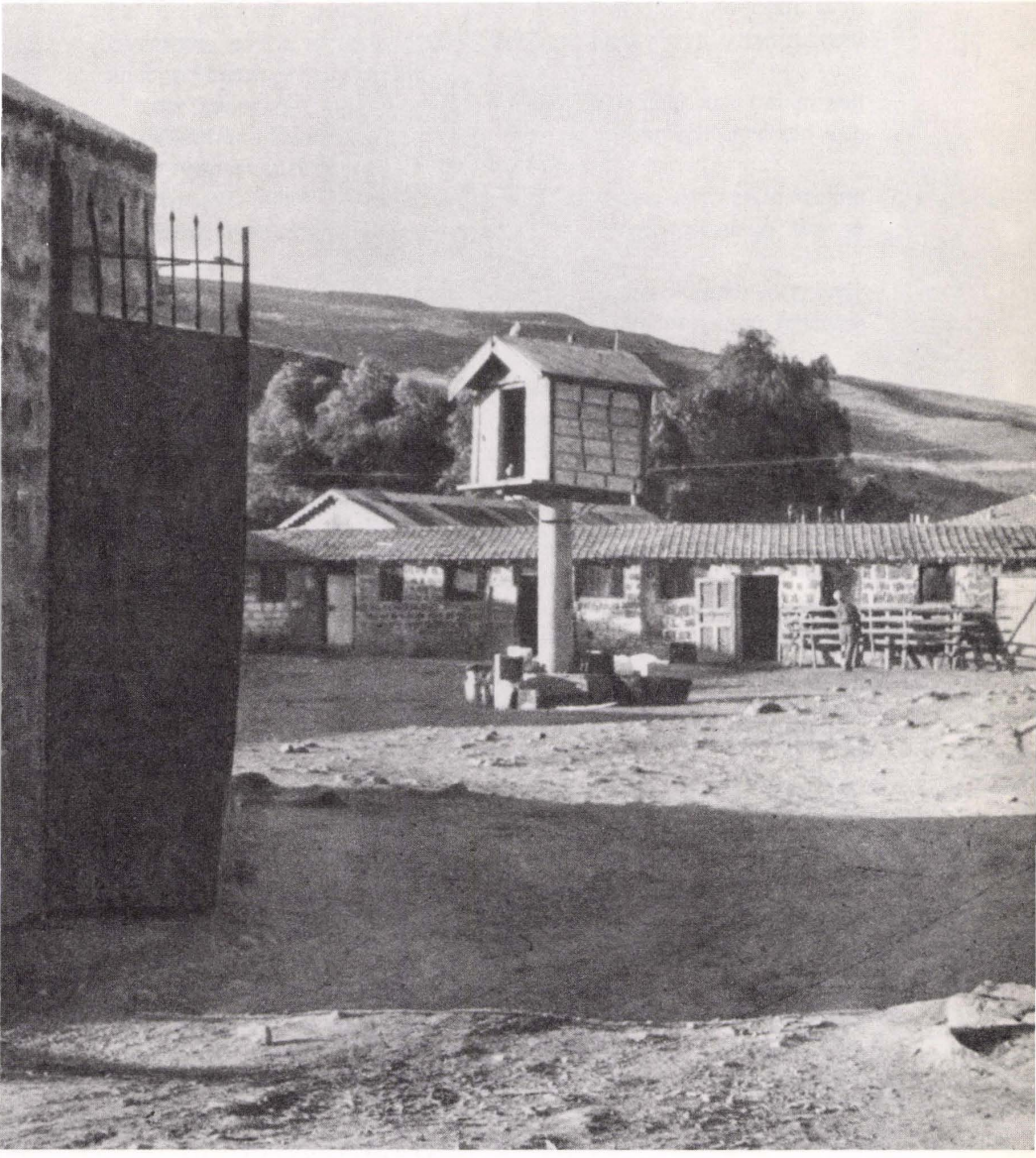
בחודש שבט תשכ״א (1962) התכנסה ב׳אהלו׳ קבוצה יוזמת בהשתתפות הח״ח, הרצפלד ויוסף וייץ, מנחם רולל וברוך קלאס (המועצה האזורית) וקבוצת חברים מכנרת (חיה ישראלי, שאול אביגור, סטולר, כנרתי, שמואל ה. והח״מ) וסיכמה: ׳החצר׳ תשוחזר כקדמותה ונושאי שיקומה הטבעיים יהיו יוצרי ההתחלה ההתיישבותית הלאומית — המוסדות המיישבים (ההסתדרות הציונית, קרן הקיימת וקרן היסוד) וההסתדרות החקלאית והכללית. המועצה האזורית והמועצה המקומית (מושבת כנרת — שנוסדה בינתיים ושבתחומה נמצאת ׳החצר׳) יהיו גורמים פעילים, בשיתוף עם גורמים ארציים אחרים (משרדי החינוך והתיירות, רשות הגנים הלאומיים והמרכז לתרבות של ההסתדרות) בהחזקת האתר, טיפוחו ופיתוחו.

מתוך ׳כנרות׳ 41, עלון משקי עמק הירדן,

מאי, 1972

אתמול היינו אצל גולדה בענין ׳החצר׳ (השתתפו הרצפלד, עוזי פיינרמן ושלמה רוזן ומאתנו — מנחם רולל, דוסיה ואני. יצאנו מרוצים וכשיהיה מה לספר מראשית מעשים אכתוב לך. בינתיים הצלחתי להשיג בית גדול בטבריה שעמד להריסה ותוך שבועיים אבנר ושות׳ יפרקו אותו ויובילו לחצר כנרת את האבן השחורה, המסותתת, הטובה הדרושה לנו לעבודת השחזור בעתיד. השגתי זאת בזיל הזול, כמעט חינם (כ־8,000, אבן). אם אגיע בשבועות הקרובים עם פיקוד הנח״ל ויתר הגורמים להסכמה לגבי הצעות שהכינותי, יתכן כי הדברים יזוזו בחודשים הקרובים.

חצר כנרת

☆

האבנים של מוטקה —

יתכן שהקורא אינו מכיר את מוטקה. מוטקה בוודאי שמח על כך. הוא הקפיד לראות עצמו כמלווה את הגדולים, בצילם. ליד בנציון, ברל ושידלובסקי. לבו סער והוא ראה עצמו כשרת של הבניין. כוחו היה כוח הרצון. הרגש הסוער...

... הוא היה מתגלגל ממקום למקום ודואג. הדאגה היתה עבורו גם התחייבות אינסופית וגם מקור לאנרגיה בלתי נדלה. כשנפגשת עמו הוא היה תמיד במצב של דאגה למישהו למשהו. ליווה את הוותיקים, את אנשי הרוח והמעשה. בית הקברות בכנרת עוצב לא מעט ביזמתו. 'אהלו' היתה לא מעט מעשה ידיו.

בימי פירוק אלומות התרוצץ בכאב גדול. כוח רצונו לא הספיק לעצור את השיטפון. הוא האמין בכוח הרצון, באמונה, בשיחה הבלתי נדלית מאחורי הקלעים. היה נדמה, כי במשך השנים אין הוא מבחין, שהדרכים הפכו לפרוזדורים ננעלים וההיראַרכיות צמחו. רבים ראו בו תמים.

בעת שהודיעו על שיפוץ 'חצר כנרת' לא נזכר שמו. לפני שנים, הוא היה זה שהזיז את העגלה הזו, אולם התנופה שכחה אותו. זה היה נצחונו הגדול. אולם האבנים שלו נשארו בחצר. בזמנו, כשרצה לבצע את השיפוץ, שמע על בית בטבריה העומד לפני הריסה וקנה את האבנים לשחזור החצר. זוהי ערמת האבנים של מוטקה.

אבנים אלו מן העבר אינן בית. הן קרסו בפני הלחץ. אך הן תהיינה היסוד לבניין החדש שאולי יקום...

ערמת האבנים של מוטקה, היא עדות לאמונתו, ששום דבר לא יכול לעמוד מול הרצון, מול האתגר, מול ההזדהות.

מוקי צור, י' כסלו תשמ"ה, (1985)

☆

3.5.1972

--- נדמה לי כי סיפרתי לכם את עיקרה של פגישתנו עם גולדה מאיר בענין החצר של כנרת. הענין יכול להתחיל להתקדם — לדאבוני אינני לגמרי בקו הבריאות ועשייתי לא מרובה כפי הצורך והאפשרות, יתכן זה משהו חולף ונוכל לַחגוֹר וּלְפַתֵּח —

במשך הזמן יהיה לי לספר יותר אך בינתיים, שמואליק, הייתי רוצה שבמשך הזמן תראה עצמך ממשיך ויורש בנושא זה שעתיד להיות מוקד של הורשה והנחלה של דברים חשובים ויסודיים — וזו התקווה כי 'החצר' תוכל להצמיח משהו בדור זה.

דצמבר, 1972

--- אם כי פעולה ממשית בענין החצר עדין לא התחילה, אני דוחף... מתחילים במדידת השטח, בביקורי ותיקים, בהתכתבויות, בשיחות ובישיבות. במסגרת העניין הייתי היום, יום שבת, בעין־גב לשיחה עם אליעזר דרורי ומוקי, שאני מנסה למשוך אותו לעניין בעיקר בעניין עיבוד תכנית פעולה מתוך 'החצר' המשוחזרת. שלום לכם ממנו וממנה — השארתי לו כתובתכם לפי בקשתו. יתר הזמן אני עושה בטיפול בבית הקברות, בתוספת שתילה ונטיעה ו"בהרחבה" — כל המדרון מ'גל הרצל' עד לשפת הכנרת. כבר התקדמתי לא רע. קיר אחד כמעט גמור ובעוד שבועיים נמשיך. נכנסתי גם לסידור החורשות שליד הכביש הישן ולאורך הירדן — מקוה לשפר את השטחים ובינתיים גם לגלות סביב בית המוטורים הישן ולנסות להחזיק את השטח במצב מתאים.

ספטמבר, 1973

--- ידוע לכם, כבר ודאי, על הסתלקותו של הרצפלד (היום שמעתי, כי נפטר דניאל זיו מדגניה ב') ואתו נגמרת תקופה... אותי עזב שותף בכמה עניינים די חשובים ועתה כשעדיין לא חזרתי לפעילות ממשית ומתרחבת — אני די מודאג. נצטרך להבטיח את הדברים — גם בעניין 'החצר' וגם בעניין בית־הקברות — ואם אהיה מסוגל, בבוא הסתיו וראשית החורף, אקדם מה שאוכל אך — ודאי הבנת כוונתי זו מכתיבתי שמואליק — כי נראה לי שעליך יהיה להמשיך ולעשות בדברים אלה — ואני מקווה שתראה משימה זו כמשאלת־לב של עצמך וכחובת הלבבות. משום קירבתי לנושא, אולי רבה בעיני חשיבותם לך. גם באופן אובייקטיבי אפשר להתייחס לנושא כבעל משמעות. זה שייך לאשיות הטעונות חיזוק ואחיזה בעידן זה של התרופפות ותהייה, כשלא ברור מה עיקר ומה טפל, מה שורש וגזע ומה חולף ונזיל.

אוגוסט, 1973

--- מה אספר על עצמי? — אחרי המקרים הקשים אצלנו (אברשקה, אליק מטר וסטולר) מה אני כי אתאונן? מתהלך, פני בריאים, מרגיש טוב וגם ישן טוב ורק יד ימין שיש בה "סודה" והזיכרון... זה לא נורא אך משונה מעט: הכל אתה זוכר (אפילו שמו הפרטי של הזמר הידוע קרוזו) ואילו מקרוב — שמות, תאריכים וכו' — לא כל כך זוכר... אתמול הייתי בפוריה אצל הרופא־הנוורולוג שלי: הוא מרוצה ואומר כי טוב — אך מתי זה יחזור הכל — אינו יודע. אם כן,לא נשאר לי אלא לצפות — צדקת, בני, ובאמת איני נותן עצמי ליאוש (אם הוא לא יתפוש אותי) ואיני עצבני ומצפה. בסך הכל אני עובד כ-2.5 שעות בבוקר משעה 5 — ובשאר בעיקר מתבטל בקריאה (שלא נשאר לי הרבה ממנה) ומנוחות. כמובן מטריד אותי ה"עסק" שלי ('החצר', בית הקברות) ועוד לא עשיתי בזה — ומי יודע מתי — והנה כבר עומד הנח"ל לצאת מ'החצר' וזה דורש לשמר ולגשת למישהו. בעניין זה אני במידה ידועה בונה עליך — אך זה עוד חודשיים וצר לי, שאיני יכול בינתיים לקדם אפילו במעט.

מ'עלון כנרת' 1973

'החצר'. חצרה ההיסטורית של כנרת עומדת לפני שיקומה ושיחזורה כמונומנט לאומי של ההתיישבות העובדת וכמקום לדתם של הקיבוץ ושל המושב (גם המוטור הישן שבחורשת האקליפטוסים — יגיע זמנו לחיזוק ותיקון).

לאחר עיכובים של שנים עומדת מפקדת גדוד הנח"ל לצאת מהחצר ונפתחת לפנינו אפשרות הפעולה. 'החצר', שתשוקם כבראשונה, תהווה אתר היסטורי־מוזיאוני ומגמתה הראשית היא חינוכית ומנחילה. התכנית הרעיונית־חינוכית נמצאת עתה בעיבוד על ידי קבוצת חברים מקיבוצי האזור. קיימת גם יזמה להצמיד לאתר "בית־ספר שדה" לעמק הירדן, במסגרת 'החברה להגנת הטבע'.

הועדה היוזמת מורכבת מח"ח מכנרת, אפיקים,עין־גב, ומעגן ויו"ר המועצה האזורית וכן המועצה המקומית כנרת (המושבה). בקרוב תוקם רשות ארצית למפעל. תכנית השחזור תעובד על ידי האדריכל דן טנאי מרשות הגנים הלאומיים. בין מדריכי 'תיכון בית־ירח', הועלה רעיון של קשר מהותי ומעשי של תלמידי בית הספר עם תכנית 'החצר'.

כנרת, יום ב׳ 10.9.1973

בני יקירי

אמש הלכתי לשָׁאוּל. הרבה זמן לא נכנסתי אליו, בעוד הוא היה מבקרני לעיתים קרובות.

... ואמרתי לו כי עליו לקחת חלק בדברים הדורשים המשך — והוא עניין בית העלמין ו׳החצר׳ — כשאיני בטוח אם אוכל להמשיך בעניין. אמרתי לו כי אני מצפה ומקווה כי אתה תקבל על עצמך את הנושא הזה. לפי תחושתי — תקבל זאת לא רק כדבר חובה כי אם מרצונך. בעצם במה העניין? הרצפלד האחד, היחיד והמיוחד — הלך לבלי שוב... מחוץ לדברים הרבים — היה הוא העיקרי גם בשני הדברים הנ״ל אף כי לא הרבה התקדמנו ועשינו בזמן האחרון. בכל זאת הגענו לגמר טוב בענין ׳החצר׳ וכבר קרוב הנח״ל לצאת והנה מה שקרה לי באחרונה הפסיק כל פעולה... שמואליק — אם אגיד לך כי יכול לקרות שלא אאריך ימים — לא יהיה בזה גוזמה בגילי, אם כי אפשר להוסיף גם עשור שנים ואין לי דבר נגד, אם זה במצב אנושי טוב ויעיל מעט. אך יש לי הרגשה כי משהו מתקרב ובכל מקרה הייתי רוצה שתדע כי אני מפקיד בידך דבר זה שהוא בעל ערך וחובה בכל זמן ובעידן זה נראה לי הדבר כמצווה וכמפעל מהותי הטעון דאגה ובל יחשב לי הדבר לגוזמה אם נראה לי הדבר קצת במשמעות דומה למה שביקש בן־זכאי ביבנה...

☆

ועוד במישור אחד ראיתי את מוטקה לא שקט ולא נח בשיח רצוא ושוב — שיחזור ׳החצר׳ בכנרת מימיה הראשונים. וכל כך פשוט לא היה הדבר. הוא נפתל שנים על פינוי ׳החצר׳ ממחנה צה״ל, ולא זכה לראות אף בראשית השיחזור. שוב על הסף. והוא התכוון לא רק ולא בעיקר לשיחזור ״ארכיאולוגי״ בלבד. ליבו היה לפינה ערה ושופעת רוח צמיחה של נוער, צמיחה יונקת מתעוזת הרוח בתבנית־חיים של ראשונים, שהיו נערים ונערות בשעתם. תעוזה בנפש ובגוף. ואולי, אולי לרמוז סודה של ראשית מצער ואחריתה מי ישורנו.

חיים בן־אשר

☆

הרפתקאה שלא עלתה

אהבתו הספרותית הגדולה היתה היינה. בבקשתו לדברים שאחרי לכתו, ביקש שיקראו שיר של היינה. מתנות שנתן לאלה שאהב, היו ספרי היינה.

באהבתו אותו, נטה להתעלם מדרך חייו של המשורר ומהתכחשותו לדת אבותיו והמרתה. תמיד ראה בו אחד מבני עמנו שאולי קצת סטה מהדרך אך המשיך ללכת אתנו ובמקביל לנו. חרה לו שהוא קבור בפריז ואחרי שסיים בהצלחה את מאבקו הממושך להעברת קברו של הס מגרמניה לכנרת, התחיל במאמץ להעביר גם את היינה. הוא הרבה לדבר על כך עד שפתאום השתתק העניין ולא הוסיף לעסוק בו. כנראה שחילופי המכתבים שבהמשך היו הסיבה ששוכנע שאין מקום לנושא זה והפסיק.

לכבוד הפרופ׳ דב סדן, כנרת, מוצ״ש 28.8.1971

שלום,

אקווה למחילה על גזילת זמנך. יעצו לי לפנות אליך ולשמוע דעתך בעניין שיבת היינריך היינה לאדמת ישראל.

אינני איש תורה ואיני איש ספרות. מאבי ירשתי יחס להיינה, אחר כך ידעתיו מעט מהכתבים.

כשביקרתי את קברו צצה בלבי השאלה: מדוע לא (בימים ההם יצאתי לגרמניה כדי להעביר עצמות משה הס והוריו לקבורה בכנרת. לא היה קשר בין דברים אך במועד מאוחר יותר ידעתי כי בין הצעירים בחוג ההגליאני היה גם היינה עם משה הס ואחרים) להרהור על ה״שיבה״ נגד עניין ההתנצרות.

אח״כ נתקלתי בהקדמת אביגדור המאירי לתרגומו ׳מנגינות עבריות׳ להיינה — ובה מסופר שח״נ ביאליק דיבר על שיבת היינה עם קום מדינת היהודים. על אותו ספק ענה: מותר לך, מותר לך...

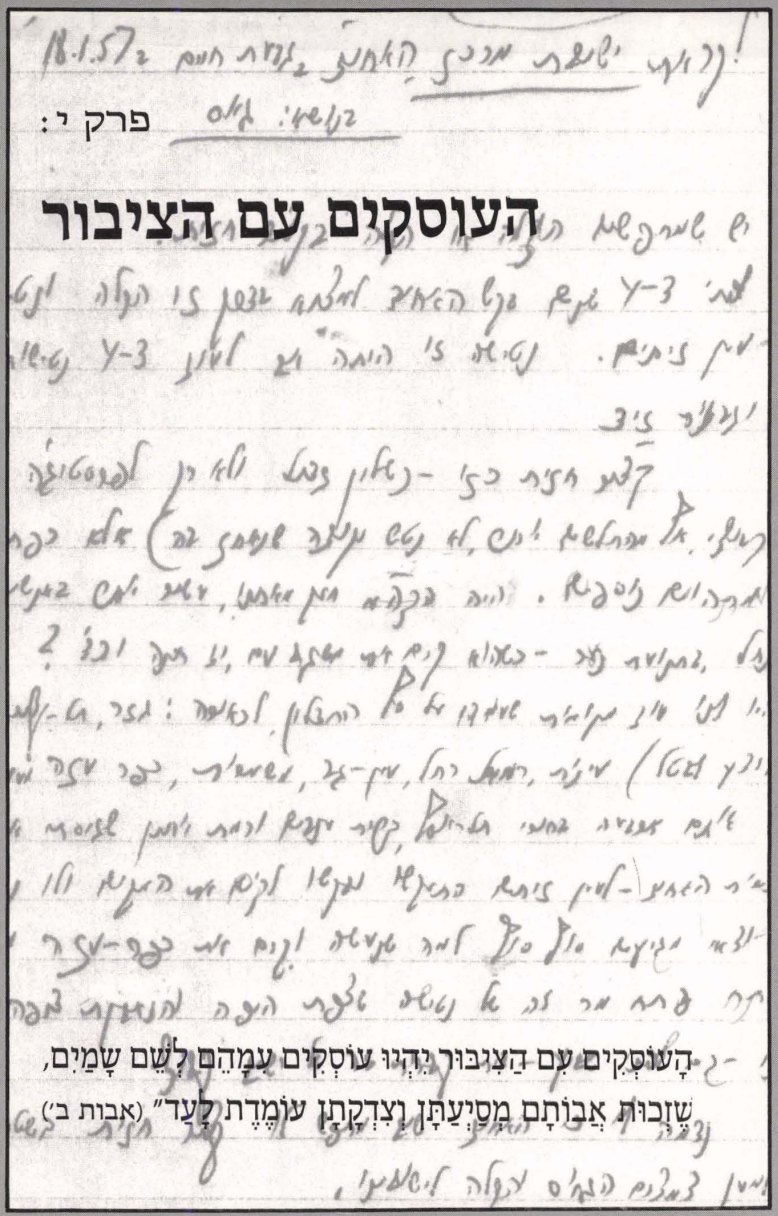
שאלתי פעם את הנשיא זלמן שז״ר. ענה: הרעיון נעלה, העתים עוד לא בשלו.

תשובת פרופ׳ דב סדן:

--- לעניין היינה — קיבלתי מכתבך קודם והשתמטתי; אולם משׂנית דבריך אין ברירה בידי ואשיבך. ענין העברת עצמות — אקט קצתו ממשי וקצתו סמלי לחיזוק החיבור שהנפטר רצה בו, והוא מובן מכאן לגבי החיד״א, ד״ר מאיר שפירא, ר׳ מנחם זערא וכדומה ומכאן לגבי סמולנסקין, אימבר, הס, סירקין וכדומה. בענין היינה וכוונתו, אין בידך סימן שהוא רצה בקבר ישראל בכלל והוא אמנם לא קבור בו, וכן לא ירושלים וקבורתו בה היתה בכלל חלומותיו. וכבר כתב שלמה סיגל, והבאתי דבריו בשעתם, כי היינה הכאיבנו במה שלא מצא, כל ימיו, שעה קטנה לקרוע תעודת השמד שלו, והוחזק עד מותו נוצרי, והכותב ממעריצי היינה ואפילו מתלמידי תלמידיו. ושמא ידעת כי עיריית תל־אביב סירבה, לפי עיקרון שקבעה, לקרוא רחוב על שמו, וההצעות על כך נדחו, והעיקרון כי מי שיצא מכלל ישראל ולא שב אליו במפורש, וכן דוגמת היינה, לא ייקרא רחוב על שמו. חיפה, שהיא קלת־סבר יותר, וממילא אף קלת־דעת יותר, — שאני. יש בה רחוב או מגרש על שמו.

... מכאן אתה מבין, שאני אמנם מכבד דעתך ומשום נימוקיה, אבל ספקנות, שיש לה על מה שתסמוך, במקומה עומדת, וממילא אני מועמד מסופק ליָזמה או לשותפות ברעיון הזה, ואם ירצה השם אעשה להיינה, מבלי להטריד עצמותיו במונמרטר.

בכבוד ובברכה,
דב סדן
כ״א שבט תשל״ב

פרק י:

העוסקים עם הציבור

הָעוֹסְקִים עִם הַצִּבּוּר יִהְיוּ עוֹסְקִים עִמָּהֶם לְשֵׁם שָׁמַיִם,
שֶׁזְּכוּת אֲבוֹתָם מְסַיַּעְתָּן וְצִדְקָתָן עוֹמֶדֶת לָעַד" (אבות ב')

באשר היה ובאשר עסק, היו עסקי הציבור גם עסקיו הוא.
הוא האמין בכוחו של הציבור, ראה עצמו שליחו של הציבור.
הוא יוצא להקים את בית־גוברין, הוא כואב את המעשה של
"קיצור החזית", הוא עומד בשער להציל את אלומות.

יש שמחפשים הצלה או הקלה בקיצור חזית.

לפני 3-4 שנים ביקש 'האיחוד' למצוא בדרך זו הקלה ונטש את עין־זיתים. נטישה זו היתה אב לעוד 3-4 נטישות עד נווה־אילן וגבעות זייד.

קיצור חזית כזו — כישלון גדול ולא רק לפרסטיז'ה (אף זרם קיבוצי, גם לא מהחלשים ביותר, לא נטש נקודה שנאחז בה) אלא כפתח למצבים מתהווים נוספים. ההיה הקיבוץ המאוחד חזק מאתנו, עשיר יותר באנשים, בגרעיני נח"ל, בתנועת נוער — כשהוא קיים את משגב־עם, יד־חנה וכד'? באותו זמן היו לנו עוד מקומות שעמדו לכאורה על סף החידלון: גזר, תל־קציר (גם אותה הוצע לבטל), עינות, רמת־רחל, עין־גב, משמרות, כפר־עזה ועוד.

אותם ארבעה בחורי תל־יוסף, קרית ענבים ורמת־יוחנן שגייסתי אני — ברשות מזכירות 'האיחוד' — לעין־זיתים, התעקשו וביקשו לקיים את המקום ולוּ ניתן להם היו ודאי מגיעים למה שנעשה וקיים את כפר עזה עד עתה, ולא היה נפתח פתח מר זה של נטישה כשצפת היפה והנאבקת צופה ממול ומזכירה לנו — גם לפני שבוע — בית קברות זה של יישוב קיבוצי.

נדמה לי כי ה'איחוד' שוב מחפש לו קיצור חזית בשטח אחר למען צמצום הגיוס והקלה לישובינו.

דברים לקראת ישיבת מרכז, 'האיחוד' בגבעת־חיים ב־18.1.1957.
הנושא: גיוס לחיזוק ישובים חלשים בתנועה.

לפרשת אלומות

לא ניתן בזה לגולל פרשת הקבוצה בת ה־32 שנה, ושורש כישלונה: האם בגרעין היסודי ובדרך שהלכה בה הקבוצה היה טמון הכישלון, או בתנועה, שעל אף המרובה שהשקיעה בה לא השכילה לראות לאופיה וללבה של החברה הנבנית, או לא ידעה גם להתערב בתהליכים וגם להזרים כוחות בפרשות הדרכים בחייה של הקבוצה?

אך סמוך לחנוכה תשכ"ח פסקה מזכירות התנועה את דין הקבוצה לפירוק: יפוזרו ותיקיה, ובאם תימצא חבורה צעירה מבקשת המשך — תיתן התנועה ידה לחידושה של הקבוצה. היה, לכאורה, משהו משכנע בפסק־דין שנבע מראייה חודרת לגורמים הפנימיים שפעלו בקבוצה ולמבוך החברתי המונע סיכוי לקיום בריא ולצמיחה חדשה. אך אולי לא ראתה די לדברים סמויים ומקופלים בהוויה וביחסים?

האפשר לגזור חידלון על קבוצה בת כשבעים חברים על הטמון בה אף בסמוי?

לאחר עשרות שנים של חיים, חברות ועבודה קיים משקל של הרצון העצמי, הדבקות במקום והגאווה האישית של רוב ותיקיה. האם לא קיימת חובת כבוד אישי ותנועתי כלפיהם וחובת ניסיון של שילוב אדוני המקום בכל עתיד שבמקום?

... החלטת מזכירות התנועה היכתה בהלם באנשי הקבוצה. יש והלם מנער את ההוויה ומעורר יצרי קיום וחוסן. יש והוא מפעיל בירור טבעי של נאמני דרך העשויים להיאבק על זכותם, חובתם ותקוותם.

ההלם לא פעל לשינוי מהפכני ומיידי. ייתכן כי היה צורך בפרק זמן ממושך יותר. יתכן כי היה מתגלה מאוחר יותר. בינתיים השפעתו של ההלם היתה מדכדכת מאוד.

בעמק הירדן עברה השמועה והטילה את צילה. פה ושם התעוררו בני אדם. עלה ריח סכנה של התפוררות. גברה תחושת המשמעות של נפילת קבוצה בשכנות. נראה היה בעליל כי עשרת הקיבוצים של 'האיחוד' על שלושת אלפי חבריהם אינם יכולים, אינם רשאים לעכל פירוק קבוצה ותיקה לעיניהם.

אני מאמין שאנו מוכנים לחיים משותפים בינקיבוציים, ונדמה לי שדווקא הדור השני והשלישי רכש לו די ניסיון והוא בשל לכך.

אני אתברך בזה שאחרי 24 שנות קיומנו כקבוצה נרחיב צעד ונפרוש יריעת חיים שיתופית אחת על פני העמק שלנו כולו. ראשונים היינו ביצירת קבוצה — נהיה ראשונים ביצירת איזור שיתופי. בחיי יצירה נטהר את האווירה. והלא היו כבר חיכוכים קשים בין קבוצותינו בעמק הזה בגלל קרקע, בגלל אינטרסים כלכליים...

בשבילי כאן חזון, אך בידינו להפוך אותו למציאות חיים רוטטת. בל נשאל אם אנו מוכשרים לכך, נחליט שאנו רוצים בכך — וזה יקום!*

...מזכירות 'האיחוד' סמכה ידה על יזמת קיבוצי עמק הירדן, על אף אמונתה בצדקת מסקנותיה, ופתחה את הדרך לגילוי רצונו וכושרו של האיזור המשופע במשאבים רבים: אנושיים, חברתיים וציבוריים.

היתה ציפייה להגשמת המטרה האקטואלית. באלומות גברה התקווה לשינוי נכסף ולהמשך. בין חברי הקבוצות והקיבוצים בעמק ובתנועה התעוררה ציפייה לגילוי הכוח המשותף של חבל התיישבותי מעבר ומעל לשיתוף המשקי־כלכלי המקובל: הן אוצרות ביטחון והשראה גנוזים בגילוי זה.

...אך גם כאן לא קמה הרוח. הגם כאן הכריעה האדישות?

כבר עברו שלושה חדשים. הד האדישות, הבטחה שלא קוימה, ערכי חיים בעליבותם זוחלים ועולים אל פינת ההר שממנו נשקפת "הפנורמה היפה ביותר בעולם" (אומרים כי כך כתוב ב'אנציקלופדיה בריטניקה') וממנה נראית קסומה ורוחשת "הרפובליקה הקיבוצית הוותיקה עתירת נכסי אנוש, יצירה ותרבות חמרית, עריסת השאיפות אל־על".

...חוט עיצבון וכניעה חולף על פני אנשי הקבוצה באלומות.

שיחתם המשותפת נסבה עתה על ההכרח לדאוג לאדם ולדרכו להבא. לא הוטחו דברים לא כלפי מעלה, לא כלפי מטה.

רק שאלה בודדת, מהססת: מה יהיה, מה יהיה על המקום?...

עתה חוזרים אל התנועה. התנועה חוזרת אל נקודת המוצא מקודם. סעיף ראשי מסעיפיה — הוצאת הוותיקים.

מסתיימת הדרך לשואפי קבוצה ונאמניה כימי דור שלם, בעלים על אדמתם ועובדיה. בהם

* בקטע זה מצטט מוטקה חדש מדבריו של תנחום באספה בדגניה, בראש־השנה תרצ"ד (1934).

נפגעים ובהם שלמים בגופם ורוחם בל עימם. "נרמסה גאוותי כאיש קבוצה" אומר ותיק, ושקט ושתיקה ועצים מלבלבים ופורחים.

אם גם זו אדישות — הרי היא של עומדים להתחיל מחדש דרך של מצוקות קיום בחומר וברוח, ובהמעטת דמות...

עומדת לה הקבוצה עמוסת זכויות עבר והווה. גלוי בה הנוף הצעיר העולה. חבוי בה און וכוח. ואור גנוז בה. המעט מזה בא לידי גילוי.

...בפרשת אלומות לא עמדנו בזה. הפריצה בחומה מזהירה.

בשנת השישים להתרחשות של העלייה ל'חצר כנרת' וקרוב לשישים לאמהות הקיבוץ והקבוצה — דגניה וכנרת ועל סף יובלה של דגניה ב', וקרוב ליובלם של אפיקים ואשדות־יעקב המסמנים שיאים בעליית הקבוצה ותנועתה, החל מסתמן קו מדרון נוטה.

"חישולה של הקבוצה זקוק להכרה בהירה בהוויתה, להסתכלות נכוחה בפורענויותיה ומצוקותיה" (ברל כנ"ל).

נהיה נא צופים ומצפים כי ירידה לצורך עלייה וכי "החשבון עוד לא נגמר"...

מתוך 'כנרות', דו־ירחון של המועצה האזורית עמק הירדן, מאי 1968

☆

אכן — אנשי אלומות התפזרו. הזריזים — למשרות טובות, כהמשך לפעילויות קודמות. הבריאים — לבניית עולם חדש לעצמם, מאוכזבים ומרי־נפש, כאשר דמי העזיבה העלובים יספיקו בקושי לצעדם הראשון. הפרובלמטיים — החלשים, החולים, הנזקקים לסעד — מגורשים בבושת־פנים משערי שכנים. עתידם בין עלובי החיים. אכן — סיפור עצוב וגם אות אזהרה לכולנו, על סוגינו.

צבי עם־עד (מתוך עלון מצובה 19.6.1979)

☆

בית־גוברין

ההכרות עם מוטקה התחילה עוד לפני בית־גוברין. היא התחילה עוד בכנרת כשהיינו בחברת נוער ומוטקה היה בבריגדה וכל מה שידענו עליו היו סיפורים ואגדות ששמענו עליו מפי המטפלת שלנו מנוחה.

עם שובו מהבריגדה טיפל זמן מה בנטיעת החורשות לאורך הירדן. אנחנו נכנסנו לעבודה זו להמשך מפעל זה של נטיעה. היינו בסוף חברת הנוער והמשמעת בעבודה היתה נמוכה למדי. מוטקה ידע להוציא מאתנו עבודה טובה למדי גם בתנאים אלה. הוא לא הגיע לכך בדרך של הטפות מוסר ונאומים ארוכים, אלא ביחסו האישי המובן מאיליו לכל מה שיש לעשות.

לכל אורך הדרך של תקופת הגיוס שלנו, המלחמה וההתארגנות להתיישבות, לקחה על עצמה כנרת ללוות את הגרעין וראתה בו מפעל שלה. קשר זה התחזק עם עלייתנו על הקרקע להתיישבות בבית־גוברין. תוך עלייתנו וזמן ממושך למדי אחרי זה, דאגה כנרת לליווי שלנו על ידי חבריה שבאו לתקופות שונות או לעתים למטרות מסויימות.

מוטקה ריכז את כל הפעולה הזאת סביב ליווי הקיבוץ הצעיר בהדרכה ובעזרה. מפאת היותנו קיבוץ צעיר וחסר ניסיון וביחוד בגלל הקשיים המיוחדים לבית־גוברין, נזקקנו

למלווים במשך זמן ממושך למדי. מכל המלווים שהיו לנו והם היו רבים, מוטקה שהה אתנו במשך הזמן הממושך ביותר — בערך שנה, כשרוב זמנו הוא נמצא אתנו ממש במקום. היה לנו צורך רב בטיפול אינטנסיבי בענייניו בחוץ, ועזרתו של מוטקה בשטח זה היתה רבה ורבת תועלת עקב קשריו המסועפים עם אישים ומוסדות, ועם כל זאת לא נגרעה נוכחותו במקום.

הפער בינינו, אובייקטיבית, היה גדול למדי. היה פער הגילים, או פער הדורות, שהיה משמעותי מאוד, והיה גם פער לא קטן במנטאליות ובתפיסות החיים שלנו. במחשבה לאחור ברור לי כיום שלא היינו עדיין בשלים אז דיינו למשימה של התיישבות שיתופית עצמאית, והתנאים הקשים שהיינו נתונים בהם בשנים הראשונות של ההתחלה — לא היה בהם כדי סיוע רב.

תקופה זו היתה קשה מכל הבחינות. זו היתה תקופה ארוכה ללא חשמל, התנכלויות ופיגועים שבאו מעבר לגבול, ניסיון משקי מועט, וכל זאת על רקע של חילוקי דעות אידיולוגיים שבשרו את הפילוג המתקרב ב'קיבוץ המאוחד'. בתנאים אלה היה על מוטקה ליצור גיבוש חברתי ותשתית משקית, משימה שלא היתה קלה כל עיקר. לא אחת היו מצבים שעלולים היו להסתיים ב"שבירת כלים", אך מוטקה, הודות לאורך רוח, סבלנות וטאקט, ידע למנוע התדרדרות ביחסים אף שלא ויתר על עמדותיו העקרוניות.

היו ערבים ארוכים של חורף ללא חשמל בתאורת לוקס קלושה בחדר האוכל. ניסינו בערבים אלה לגרור אותו ל"סיפורי העבר". ידענו שיש לו הרבה מה לספר, אך הוא לא נגרר. נראה לנו שהיה מופנם ומסתגר באותה תקופה ואולי בעיות ההווה הטרידוהו מכדי שיתפנה להרהורי העבר.

— בהתנכלויות אויבים שמעבר לגבול, מעבר לאבדן הרכוש וסכנת הנפש, כאב את עלבון חוסר היכולת לסכל חדירות ופיגועים אלה. הוא השקיע מאמצעים רבים בארגון שמירה יעילה יותר, מסגרת ביטחונית טובה יותר. כשהיו הישגים בשטח זה, ראה עצמו, ובצדק, כשותף בהישג. עם זאת ידע להפוך כל הישג כמנוף להגיע להישג הבא.

בשבתות ערכנו טיולים בסביבה ומספר פעמים שוטטנו יחד. באחד הטיולים כשעליתי מתנשף לפסגת דיר־נחש מצאתיו כבר שם, משקיף לעבר חברון ומבואותיה. הוא היה נפעם ומוקסם מהמראה. אמר שעצם ישיבתנו במקום זה ועצם הקמת ישובים עבריים באזור זה, עבורו היא מציאות שמעבר לכל דימיון ולכל חלום.

באווירה של לא מעט אֵי אמונה בדרך של התיישבות ושל קיבוץ, הרשים אותי באמונתו הבלתי מעורערת בדרך זו. הוא היה איש קולקטיב למופת. איש של שיתוף פעולה שראה בכל הישג אישי שלו, הישג משותף של הציבור כולו.

לאחר שנים רבות פגשתיו במפתיע בכנס הגדוד השלישי בצפת. אמר שאבינועם סחב אותו לשם. לדבריו, תחילה סרב מחשש שאין לו מה לחפש שם, אבל לאט־לאט התחיל להפגש עם עוד ועוד מכרים וידידים ונהנה מכל פגישה כזו ממש כ"אחד מהחבר'ה", כשהוא חי מחדש את אירועי העבר יחד עם כולם.

אברהם נבון,
שדה־משה שבט תשמ"ה (1985)

כנרת היתה קשורה לבית גוברין על ידי חברת נוער מיוצאי תורכיה שהיו והתחנכו בכנרת. היזמה ליישבם בבית גוברין היתה של הרצפלד. לשם הקמת ישוב צורפו אליהם עוד קבוצות, אך כנרת נשארה ה"אמא". אני נרתמתי לענין עם הרצפלד כי הייתי מזכיר בתקופה זו. מוטקה היה שותף לנו לרעיון ולחברת הנוער. שלושתנו שיתפנו פעולה יפה ויחד עם

הצעירים עלינו שלושתנו למקום. אני מאוד רציתי להשאר, אך לא ניתן היה ונשארו רק מוטקה ומרים. השארות חברים מבוגרים היתה הכרחית. מוטקה היה האיש המרכזי שם וכבר בחודשים הראשונים ניכרה פעולתו בקידום נושאים חשובים. הוא הכניס את הקיבוץ למסגרת של עבודה ותכנון. התפתחות המקום בשנה הראשונה היתה ראויה לציון ולא מעט בזכות מוטקה, והדבר אף צוין לשבח על ידי הרצפלד ב׳מרכז החקלאי׳.

שמואל הרחול

☆

סמינר מגוייסים לעזרת ההתיישבות הצעירה, עין־חרוד, טבת תש״י, 1950.
מוטקה — ראשון משמאל, בשורה העליונה

י׳ סיון תשי״ד (1954)

הנגב השומם צריך לנו — לתנועה הקיבוצית, ואנו צריכים לו — לנגב המְצֻפֶּה.

כי מעשה־הכיבוש של מחצית הארץ — חידוש המאוויים החלוציים ומעשי היצירה — הוא הסדן לעלייתו של הדור השני בהתיישבות למשמרתו, לעמוס מלוא העול, לחוש את החומר נלוש במו ידיו, בלבו שלו.

לא במהפכת־פתאום יקבלו הבנים את המורשת להמשיך את הציונות החלוצית משלב־הגשמה קיים לשלבים באים ועולים.

לא בכוח התגבשות ההכרה והאידיאולוגיה בלבד יתמלאו שרירי הדור הצעיר און ולבו — חזון ואהבת־ישראל.

אחריותו של הדור השני למדינתו, להפרחת ארצו, לקיבוץ גלויות עמו ומיזוגן — ממעשי־ידיו יבואו לו, מכיבושו שלו, במו ידיו, את הישימון ואת שבטי העם הצעירים.

הדור השני בתנועה הקיבוצית צריך לצאת למרחב של פעולה ולהעמיד עצמו במבחן כושרו הרוחני והמעשי, אגב שימוש בניסיון העשיר של קודמיו. אך לגילוי עצמו, כוחו ורוחו דרוש לו סדן רחב וקשה והוא ניתן לו בדמות הנוער הרך והנגב הנוקשה המצפים לו.

התנועה הקיבוצית, וקודם־כל — 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' — על אף כל קשיי ההווה וצרכי שמירת הקיים, מצווה לראות את המציאות ותביעותיה ולסייע בידי דור־הבנים לבוא אל הסדן הזה, המחשל הכרתו ורצונו למילוי המשימה והשליחות.

ולא רק למען העתיד, כי — אם גם למען ההווה ולשם קיומו של הקיים מכבר.

☆

למוטקה בבית גוברין

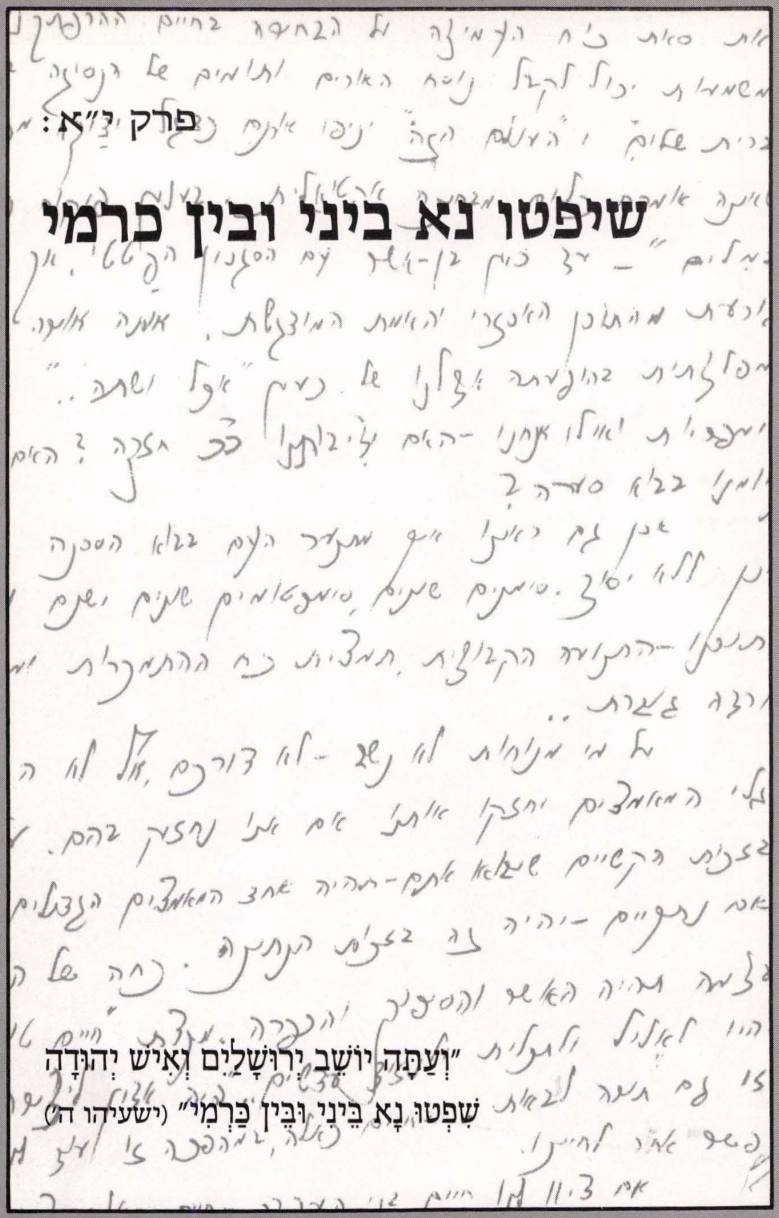
... כתבתי לך על הרבה אנשים ומובטחני שתדע מזה הרבה יותר משכתוב — "די לחכימא ברמיזא"

ועכשיו ביחס אליך. מצד אחד, בטח ובטח שמחכה אני בכליון עיניים לשובך, אולי יתווסף עוד "סוחב בעול", אבל יחד עם זה יש גם הרצון שתמלא את שליחותך בשלמות.

לא בנקל אנו מוציאים איש לשליחות. אנו כעת כמעט לא ממלאים כל תפקיד ציבורי, עליך גאוותנו, בכל אופן אצלי, וחוץ מזה — חבל שתפסיק. שמעתי את זה גם מעוד חברים אבל בטח תוכל לשקול בעצמך את הדברים ותנהג לפי הבנתך.

בבית אתה דרוש מאוד מאוד — חבל לי שאני "אדם קשה" ואני בטח מכביד עליך במכתבי, לא תכעס עלי בודאי. את אשר בלבי שוחתי לך.

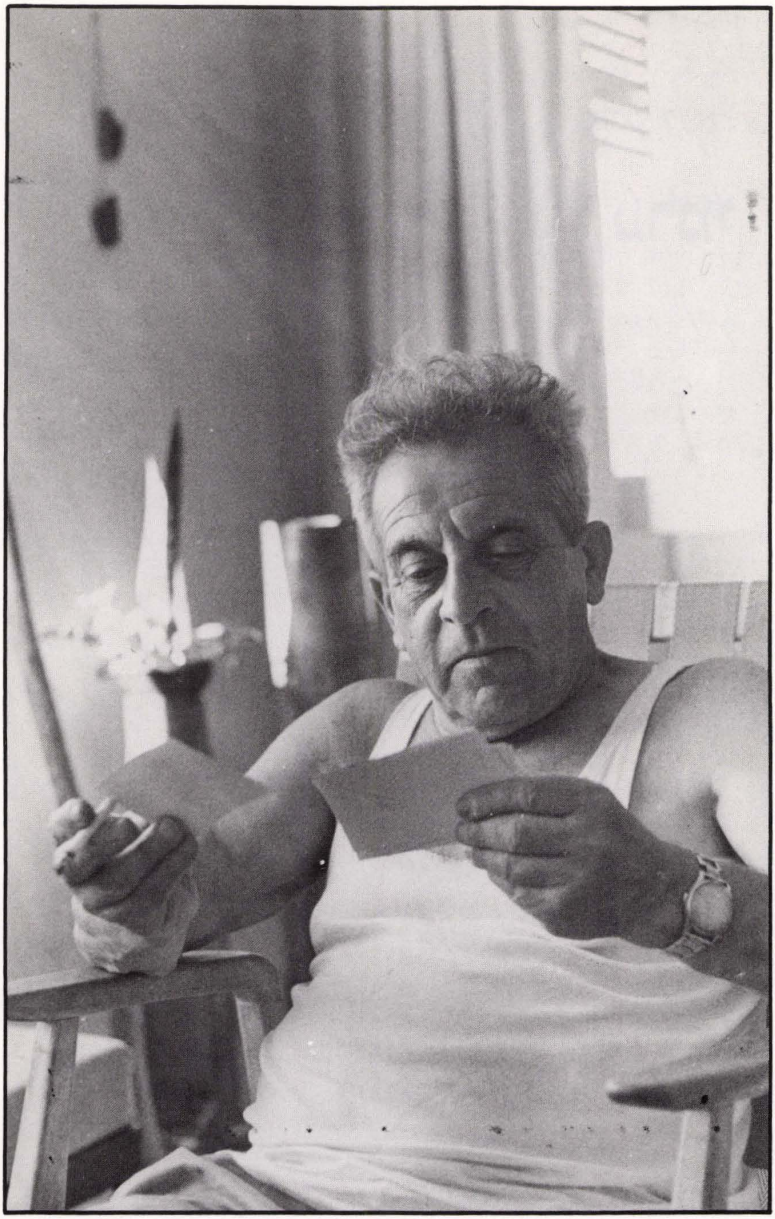
שמואל הרחול

פרק ה׳׳א:

שיפטו נא ביני ובין כרמי

"וְעַתָּה יוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַיִם וְאִישׁ יְהוּדָה
שִׁפְטוּ נָא בֵּינִי וּבֵין כַּרְמִי" (ישעיהו ה׳)

מוטקה בחדרו בכנרת, 1975

מוטקה היה איש מאבק. כל ימיו נאבק על עקרונות שדגל בהם ושהנחו אותו בחייו ובדרכו. הוא לחם לדמוקרטיה, לשיתוף לחינוך. לא פעם טפחה המציאות על פניו. המציאות היתה שונה מהחזון שלאורו הלך. במקרים לא מעטים סרב לקבל את המציאות ולהשלים אתה. כרומנטיקן מובהק לא פסק מלהלחם — לעתים אף בצורה דון־קישוטית, על נושאים שכולם (אם בשמחה, אם בלית־ברירה) כבר השלימו אתם. עליית רמת החיים, השאיפה והעיסוק בחומרנות והעיקר: נושא "הרכב", שמעולם לא ירד מסדר יומו.

שלמה כנרתי, תשמ"ה (1985)

עלון כנרת, תשרי תשכ"ב (1962)

ויאמר אברם אל מלך סדום:
"... אם מחוט ועד שרוך נעל, ואם
אקח מכל אשר לך ולא תאמר —
אני העשרתי את אברם"...

זה אברהם אבינו, שחי לפני 4,500 שנה.
אבי האומה היה ודאי בעל תכונות חשובות ובעל כבוד עצמי, אך גם איש מעשה היה. ובאמירתו זו גילה לא רק אצילות וגאווה, כי אם גם חָכמה והיגיון.

ובתקופה מאוחרת יותר למדונו חכמינו: שונא מתנות יחיה!

--- במשך יובל שנים — אם אין מטעה אותנו הזיכרון, קיבלנו רק מתנה אחת מאנשים פרטיים — פסנתר. נתינתו וקבלתו היו מעשה ידידות לשמו, ולראיה — מעניקי המתנה הם עתה חברים בקבוצה.

באורח ציבורי קיימנו, תכונת "דוחי מתנות", עד עתה. כשבאו ימי ה"סחף" החל גם "עידן המתנות" לחדור לתוכנו — עם העומס, החובות והחילופין, שלא תמיד היו חופשיים מתלות ומחשבון. אך זה תפש מקום בין פרטים מפה ומשם, בלבד.

--- עתה הגיעה המתנה — האמבולנס, מאנשים פרטיים לקבוצה.

כיצד נתלתה עלינו המתנה? האם לא היתה חובת המזכירות לשאול את הציבור באספתו, אם רצונו במתנה ולתת אפשרות לבחון את העניין ואף לשלול את הקבלה?

--- באספה שבה נמסרה האינפורמציה המשמחת, נשמע גם דיאלוג כזה — פלוני שאל: ממתי החלטנו לקבל תרומות? אלמוני ענה בשאלה: ממתי אנו לא חיים מתרומות? חבר בקש למחוק את הדברים מהפרוטוקול. ניחא! ההיסטוריון לא ימצא דו־שיח זה ברשומות הישוב, אך השאלה תשאר תלוייה בחלל החיים והחינוך עד שיבוא יום ונפסוק: "שונא מתנות — יחיה"...

---

* מרבית הקטעים בפרק זה, לקוחים מתוך כתביו ועלוני כנרת, בשנות השישים והשבעים.

עלון כנרת, תשרי תשכ"ב (1962)

"היהודים הם עם הרוח ובכל פעם שהם שבים אל יסוד שורשם — הם גדולים ונהדרים, מביישים את נוגשיהם וגוברים עליהם. היהודים מחליפים את כוחותיהם מחדש ברגע בו הם באים שוב במגע עם השמיים".

ה. היינה

--- כך על היהודים — על אחת כמה וכמה על הקיבוץ ...

קבוצתנו מתקרבת לשנתה השישים. חבריה הוותיקים נכנסים לשנתם השישים והשבעים וליובלם השני בארץ. בניה הבוגרים באים אל שנתם החמישים ובחיקם עולים כבר הנכדים. כל אלה על רקע ארץ ירוקה — שופעת, שעשוה "במו־ידיהם" ולנוכח עם רב של בנים צעירים העשויים, כקודמיהם, לשאת מאווים, אמונה ומאבק על חיים של תוכן וטעם והשראה.

כל אלה הם מקור עשיר לסיפוק ואושר.

מדוע עולה ההרגשה כי עברנו את הפסגות ואנו במדרון? שהחומרנות מכרסמת בערכים? ששוב לא ברור כלל במה אנו שונים מכל ה"נורמלי" שסביב — פרט לכמה סדרים והרגלים הנמשכים בכח האינרציה ולא מכוח הרצון וההכרעה?

הניסיונות להסביר את השינויים והתהליכים בהתפתחויות סוציולוגיות וטכנולוגיות, אפשרויות חומריות והתגברות האינדבידואליזם — הם קלושים ואינם יכולים להשיב על השאלה החשובה, האחת: מה רוצה האדם בקיבוץ? המבקש את יחודו והרוצה בו — מהו יחודו ולשם מה ה"שבת גם יחד"?

השכבה הקשישה והמבוגרת — מה שאיפותיה, השקפותיה ומאבקיה היום? והשכבה הצעירה המתחילה בחייה האקטיביים בחברה, לאחר השירות, מה מבקשת נפשה בקיבוץ וממנו — הטמונים בקרבה זרעי "המהפכה השניה" לגיבוש מהותו וערכיו? מהו אופי השינויים המתחייבים בעידן זה ממהותה של תורת הקיבוץ העומדת וקיימת?

השקפותיה־שאיפותיה של השכבה הוותיקה אינם באים, כמעט, לידי גילוי. מאבקיה פסו... האבדה האמונה בערכים ובדרך ובקיום קרקע לצמיחה חדשה? ההצטברו העייפות והחולשה וגוברת ההשלמה המתלווה בתפילה להמשכת העבודה היום־יומית ותקוות אי־היפגעות נפשית ואחרת?...

הצעירים תוהים, דעתם מעורבבת ולא פלא הוא: מנת חלקם וחוויותיהם הכבדים והעמוקים של מלחמה וקרבות, שנושאים על כתפם מחד. אהבה, התקשרות למשפחה, לֵדַת ילדים והתמכרות להם, מאידך. והעבודה, המאומצת לרוב, המשלימה את מעגל כוחות הנפש והגוף.

כותב השורות לא היה מנסה להעלות מרי־שיח על מצב הקבוצה או "מצבו של האדם בקבוצה", אילו היה נתון בציפרני הסיכום המדכא ביחס לדרך־חיים שבאה לקיצה משום שפגה האמונה או משום שתמו בני האדם הרוצים בה או משום שנסתיימו התפקידים, העלילות והמצוות שקיימו אותה והזינו.

אך הסיכום איננו זה כי אם היפוכו: חלומות ולוחמה, בנייה ויצירה שעינינו הרואות פירות העלילות של שני דורות והדור השלישי. שימת חותמה של תנועה חלוצית קטנה על עם הולך ומתרבה, מעפיל ומקים מדינתו, הנושאת ערכים ומצוות יפים גם למחר. תנועה יוצרת

החקלאות ומקדמת התעשייה — ובתוכה המון עולה של אנשים צעירים בעלי יסודות טובים מהמורשה וממעשי ידיהם עצמם, בשדות היצירה ובשדות המלחמה של אומה — אין בכל אלה להביאנו אל היאוש ואל הנסיגה.

תמיד צמחו, תמיד יצמחו הדברים החשובים והמרקיעים מאותם מעטים שאינם נתפשים לחולשת השעה של האופנה הגורפת, המסיחה הדעת מטעמם העמוק של חיי אדם ושל הייחוד. המעטים — אלה יקבעו את החיים ואת מגמותיהם.

מתוך שפע אמונה באדם היודע רצונו ודבק בערכיו, קרואים האנשים לבחינה העצמית במדרון שמעבר לפסגות.

ההכרעה והדבקות לחיים "במגע השמים" כדברי היינה — זו המהפכה השניה של הקיבוץ ומהם פינה ויתד לעליית הנשמה ולעליית החברה.

דברים רבים יתרחשו אז, הטפל יסוג ואתו הסגידה ל"מציאות" ול"קדמה".

6.2.1976

--- נשוב נא עתה לחצר שלנו ונתאר לעצמנו שביום בהיר — לפי עצת חכם או מעשה מנהיג — היו נעלמות 15—20 מכוניות מתוך רבע המאה (ואולי בדומה לכך גם באיזור ומוסדותיו) — הארץ, החקלאות, התעשייה והמלאכה לא היו נעצרים, הכבישים לא היו מסתתמים, האוויר לא היה מזדהם כל כך והעבודה לא היתה חסרה הרבה — רק הנאות הפרט וההרג בדרכים היו מתמעטים באופן ניכר. שמחת החיים לא היתה מתמעטת... לא היינו חוזרים לחמור ולסוס. כמה מכוניות לצרכי העבודה ההכרחיים, מכונית לחבר ומכונית תורנית להסעות בשבתות, לפזר ולאסוף מביקורים בסביבה, היו מספקים אותנו די והותר. היינו מהלכים יותר ומשמינים פחות. כה אמר אחד מחכמי־עולם: "אל תתן אמון במחשבה שלא נולדה בהליכה"...

בתולדות האדם היו שמכרו נפשם לשטן תמורת חָכמה ודעת (פאוסט) — עתה זה עבור מכונית. לכולנו ירווח בהתמעטות האינפלציה של הרכב, אך גם לאלה שיפסידו — תהה רווחה...

☆

בילדותי שמעתי מאבי את הסיפור הידוע לכל, על מלך ששאל חכמים רבים על החיים ולא בא על סיפוקו. קרא לילדה קטנה ושאל גם אותה. ענתה: ראיתי אדם שטוב לו ולא חסר לו דבר — היתה לו כותנת, תרמיל ומקל... והוא היה שמח בחלקו...

והרי זה כסיפור גן העדן — עד שנפקחו העיניים..

מאז צצו השאלות ורבו הצרכים וצמחה המורכבות. רבים וחכמים לא פיענחו שאלות וקושיות — האני אטרח באלה? הרהורים, שברי הרהורים באים, מסתעפים ומסתבכים. חוששני שלא אצא מזה. מוטב להפסיק.

☆

30.1.1968

--- שאלת המכוניות הצמודות וכל הכרוך בהן אינה חדשה בתוכנו, ובתנועה בכלל, אך ההתיישנות לא חלה עליה. כל זמן שהיא קיימת, היא ממשיכה לתסוס ולהחריף. היא מהווה פקעת של בעיות רעיוניות, חברתיות, חינוכיות וכלכליות הקובעות בחיינו, בהיקף ובעומק,

יותר משניתן לראות זאת ממבט ראשון. במכתב אוכל רק לנגוע ולרמוז בתמצית להלכה ולמעשה.

הקיבוץ אף פעם לא הסכים — לא עקרונית, לא בתקנונים ולא בהחלטות מיוחדות — למתן זכויות מיוחדות לחלק כלשהו מחבריו, כהטבות במילוי תפקיד קיבוצי־ציבורי. הזרמים הקיבוציים שללו בתקנוניהם מתן זכויות מיוחדות וקבעו כללים וריסון.

אך תופעות שאינן מתיישבות עם הערכים המושרשים בתודעה של איש הקיבוץ, המורגל והדבק, בהכרה ומתחת לסף ההכרה, ביסוד "שוויון ערך האדם וערך העבודה" והמנוגדות לתודעה זו — אינן יכולות להתקיים לאורך ימים...

השפעה ריאלית של זכויות־היתר ישנה בפסיכולוגיה של "עמך" שלנו בטיעון הבא: אם הקבוצה ומוסדותיה משלימים עם הניגוד המהותי ועל ידי כך נותנים אישור חברתי ומוסרי לזכויות־היתר של מעטים, אין להם כל זכות לעמוד כנגד כל חבר המוצא לעצמו היתר "למשוך" מהמשאבים הקבוצתיים, השייכים לכולם, כדי להשיג יותר משניתן על פי התקנונים המיועדים ל"עמך".

אין אלה דברים מצוצים... בעת ששימשתי כמזכיר נתקלתי בתורה זו ובתרגומה לשפת המעשה. בשיחות רבות עם חברות וחברים הושמעו הטענות והטיעונים הללו להצדקת מעשים שנעשו או תביעות שהועלו. התרשמתי במיוחד כאשר חברה שטענה להבדל בין מה שעומד לרשות כל חבר ובין מה שנוטלים לעצמם ה"בלתי תלויים" בהסדרים — סיימה במשפט: "יותר מהעוול שבפער בין הזכויות והאפשרויות — אני נפגעת בכבודי כבן־אדם..."

לא נאמר כאן על ההשלכות החינוכיות והכלכליות של תופעת "זכויות היתר" והשתקפותן בחברה בכלל ובין הנוער והילדים בפרט והצטברות המתחים סביב הבעייה. הנבון, הרואה את הנולד והמכיר באי־האפשרות של דו־קיום ביחד של מין בשאינו מינו — הלא יקדים בהפגת המתח ובהתרת הפקעת?

איני רואה אפשרות לשתוק ולשקוט. חיינו טעונים תיקון וטיהור, כדי שזיקנתנו לא תבייש את נעורינו, כדי שלא נאלץ להשפיל עינינו כאשר ישאלונו בנים ונכדים: איך אתם מיישבים ערכי הקבוצה עם מציאות זו?

קבל נא דברי אלה באותה נאמנות וחברות בה הם נאמרים.

מרדכי ח.

כ"א בחשוון תשכ"ז (1967)

בפתח כל שנה ב־ב' חשוון, חייבים אנו, כמצוות "כל המרבה לספר ביציאת מצרים", לחזור ולשאול את עצמנו: מי אנו, מה מייחד אותנו, מה אנו רוצים, למה אנו שואפים?

שילוב הדורות שלנו עניין גורלי ומכריע הוא לעתיד.

יש שקם קונפליקט וקרע בין דור לדור וצצה ראייה אחרת של החיים והאידיאלים. הדור הקודם מחזיק במושגים ושאיפות שלו, ואילו הדור הצעיר רוכש מושגים ושאיפות שונות ואף קיצוניות. האם קיים אצלנו קונפליקט כזה? פרט לדיעות וויכוחים על הצורך בשינוי צורות ואופי כעניינים שהם לא מכבשונו של עולם ומהות החיים — היש אצלנו ערעור על עצם החיים האלה, חיי הקבוצה?

לא וכן —

לא — כי לא קמו בתוכנו, לא אידיאית ולא מעשית, לסתור הכל, לבקש שינוי מוחלט, לטעון לפירוק ההוויה הקבוצתית לחלוטין.

וכן — כי יש אנשים שלא עזבו את הקבוצה פיזית, אך עזבו אותה נפשית והם כיושבים בתחנת־ביניים... עד שיבשיל פיתרון...

הקונפליקט, אם יש כזה, גלוי או סמוי, הרי עיקרו הוא: המשיכה חזרה, אל החיים ההמוניים והרגילים, שאם, אמנם, גם אלה אינם חסרים דאגות, טרדות ומצוקות הרי הם משחררים את האדם מבעייתיות ספציפית, מיוחדת, ונותנים צידוק וחיפוי לחוסר השאיפה (ואף לריקנות) — כי הרי כך חיים כולם שם, מעבר...

וכבר נאמר "כל שהוא כביצה — ביצה טובה הימנו", ולענייננו: כל שהוא קרוב יותר אל אל החיים בחוץ — החיים בחוץ טובים מזה...

והאדם יבחר.

איש קבוצה היה בארה"ב והלך לבקר אשה זקנה שהיתה שריד אחרון לקומונה דתית שהתפרקה. שאל אותה: מה הביא לפירוק הקבוצה? ענתה לו: התעשרנו, ויותר מזה — נעשינו דומים, כמעט ללא הבדלה, לחיים מסביב, ליחסים שמסביב. לא היה יותר טעם לקיים חיי קומונה של יחד ושל שאיפות מיוחדות.

נאמר על ידי מישהו: עמנו עם נבחר לא משום שבחרו בו, כי אם משום שהוא בחר: באל אחד, בתורה מסיני, במצוות, בחיים מיוחדים משלו. שבט נבחר בישראל אנו מסוגלים להיות, רק כשאנו בעצמנו בוחרים להיות שבט סגולה.

ג' אב תשל"ט (1979)

להפסיק להתבייש במה שחסר — אומר שמואל. והייתי מוסיף: להתחיל להתבייש בשקיעה המטומטמת במרוץ אחר "סיר הבשר" ו"סיר הריהוט" והשטיחים וכו'. שאלתו העצובה־הגורלית של בנציון: "למצוקה יכולנו — הנוכל גם לרווחה"? כבר תובעת בפה מלא תשובתנו — תשובת האבות ואבות האבות.

ילדינו־נכדינו יתכן כי יתגברו ויינצלו מריצת האמוק אחרי ה"הישגים", אך אנו, האמנם נסתאב, נאבד בכורתנו ונמיר אותה בנזיד עדשים?

היה היתה אצילות בהוייתנו — ההולכת היא ונמוגה? צר להיות עד לכך... אם אמנם.

א' סיון תשכ"ו (1966)

הנהלה משקית קפדנית וסולידית, הרואה את הנולד כלפי עצמה וכלפי משק הארץ בכללו, פינתה מקומה לעלייה מהירה ברמת החיים ולחוסר דאגה לגבולות המותר, לאיזון, לזהירות, לחיסכון. רק לפני כמה שנים כשהתחילו פה ושם להראות ניצני ההסתבכות בהוצאות צרכניות, בהשקעות, בגידול החוב והריבית, ונראתה סכנת ההתדרדרות ו"סתימת עורקים", החלו מוסדות והנהגות הזרמים ההתישבותיים והקיבוציים להתערב, להאיט את קצב הפיתוח, לעכב תקציבים לקיום אדם, ולחפש דרכים להקלת עול הריבית שהתחיל להחניק את המשקים. אז הופיעו תכניות־הצלה הידועות לנו בשמותיהם: קונסולידציה, קונוורסיה וכד'.

הרעת המצב — סיבתו יכולה להיות השקעה מוגזמת במבנה צרכני יקר, כמו בכישלון ענף ייצור שתלינו בו תקוות טובות, או בצירוף כמה מקרים בעלי אופי שונה. במקרה זה, כמו במקרה אחר, החלטנו כולנו וכולנו נושאים בתוצאות. מחובתנו ובכוחנו לשאת גם תוצאות של שגיאות או כשלונות.

במידה שאנו מסתבכים או עתידים להסתבך — לא בשל כוחות או מקרים שמחוץ לשליטתנו, אלא מתוך החלטותינו והכרעותינו אנו — עלינו גם להכריע ולעשות לחיפוש המוצא ולתיקון בכוחותינו אנו. לא בשמיים אנו תלויים, אלא בהחלטותינו, ובמחיר שיש לשלם בעקבותיהן.

מחיר כבודנו וכבוד הנהלת ענייניו בידי עצמנו, גבוה לעין שיעור ממחיר הנוחיות המוצעת לנו.

ומה לעשות, איך לתקן?

הדברים פשוטים... כשהקבוצה תנהג ככל משפחה הנושאת באחריות לקיום ובאחריות לחינוך, ותבקש להבטיח את העתיד ולא לאכול אותו, או אז היא תחיה בגבול אפשרויותיה הממשיות, מתוך איזון ההכנסות וההוצאות — ולא יותר. ובתוך גבול העודפים תקבע את העדיפות לסוגי ההשקעה — ולא יותר.

שמחתי לעדות כי ישנה הגזמה רבה בהערכה הרווחת שבנינו וצעירינו נתפשים בעיקר ל״גלגלים״ ופורצים לתעשייה. הם עשויים ברצון לעבוד בחקלאות, גאוות יצירתנו בארץ כולה. הרבה יותר חמורה היא בעיית הבנות הנעלמות כמעט מנוף העבודה החקלאית, בשדה ובבית.

המגמות לפיתוח משקנו אינן יכולות להיות אלא המשך ותוצאה של המגמות הערכיות של ערך האדם והעבודה: הפרימאט של האדם היוצר, הפעילות בחברה ובציבור מתוך טָהרה, ללא הטבות אישיות־חומריות, הפרימאט של החקלאות והשתזרות עבודת האשה בה; חברת עובדים ולא מנהלים, עמידה נגד רוחות הזמן והאופנות. תודות להגשמה העצמית בגוף ובנפש ולמוסר החברתי, שנתגלם בהם, היו ההתיישבות העובדת בכלל והקיבוץ בפרט, למוליכים, במידה רבה, את החברה בארץ ובעם. יש להתנגד להנחה של גדעון גזית, כי ״הארץ מושכת אותנו אחריה״. כאשר הולכנו — ובמידה שאנו רוצים להשפיע! — כן יכול הקיבוץ להמשיך, או לחזור מחדש להוליך, בחברה הישראלית. כמובן, קודם כל צריך אדם לדעת ללכת בעצמו נכונה ואחר־כך יוכל להוליך גם אחרים, רק שלא יהיה נסחב... (קריאת־ביניים: הקיבוץ כבר הפסיק מזמן להוביל!) נכון שהפסיק, מפני שאתה התחלת להכנע למה שמחוץ לחיינו ואז באמת אינך יכול להוביל. אינך ראוי להוביל. כיצד תוביל כשאתה נמשך ושואף להשתוות למה שנעשה שם, מעבר לגדר? באיזה כוח תשפיע, למה ישמעו לך, יקשיבו לך?

... ואוסיף עוד דבר מה בענין רמת־החיים: ״בין ״עוני ורמת־חיים נמוכה״, לבין מה שמתחולל בתוכנו, יש כמה דרגות־ביניים. מה שנעשה אצלנו בתחום זה גובל בהשתוללות... מנחם רולל העלה כאן, בהיסוס רב, את המושג ״הסתפקות במועט״. נראה לי, כי כשהקיבוץ ימצא סוף־סוף מחדש את הדרך לעצמו, יידע את רצונו ויקבע בעצמו את מהלכיו — הוא גם יקבע את המהלך הזה של הסתפקות במועט, שמשמעה לא חיי נזירים והתנזרות, אלא סוג הסתפקות שימנע אותנו מללכת שבי ולהיות עבדים לייצר לא מרוסן, כדי שהקיבוץ יהיה

שליט על רצונו וערכיו. זה טעמה של הסתפקות־במועט: אתה מסתפק בפחות מפני שיש לך עניינים יותר חשובים, משאלות יותר נעלות בחיי החברה הקיבוצית ובחיי החברה שמסביבנו. הסתפקות במועט משמע — להיות משוחרר מכבלי השיעבוד לכלים ונכסים, מוסכמות ואופנות, להיות חופשי מלחץ של עליית רמת־החיים כתכלית בפני עצמה. כבר הגיע הזמן שהקיבוץ יהיה אדון לעצמו ויכתיב לאנשים החיים בתוכו, ולאלה העשויים להצטרף אליו, את דרך חייו...

י' כסלו, תשי"ג (1953)

אדם או משפחה — יקרה ויקפחו את עתידם מתוך קשיי ההווה: לכאורה נראים פתרונות לעתיד, אך קשיי יום־יום תובעים הכל ואין מוצא.

לגבי השדה הרחב של המוני הנוער המחפש דרכו, ולפי העדויות הממשיות יכלו לבוא לקבוצה ולהתיישבות לא מאות אלא אלפים, ו"הסלקציה" אינה גזֵרה שעומדת לעד ותלויה אך בחוץ. — אילו היו לנו במשך שנה לא 8 — 10 גרעינים, אלא 20 ויותר, היינו במשך כמה שנים מצליחים לפרוץ בשמחה למרחבים חדשים של הארץ כולה, והנגב, והערבה במיוחד.

— האם תנועה של מתיישבים ובונים קבוצה וקיבוץ אינה יכולה למצוא בתוכה אותם עשרות ואף מאות הבאים בנוער ומובילים אותו להתנחלות, לכיבוש, להרחבת השיתוף? נוער בעשרות אלפים בכל מקום: בבית הספר ובצבא, במעברה ובערים הנטושות, כילדים עזובים ובגלויות רחוקות. הן בוא המעטים — מעיד כי זו דרך לרבים. אנו מקפחים את בניין משקינו והרחבתם ואת ישוב הארץ ועם זאת נאלץ, בשנים הקרובות, לראות כי אין שינוי ואז אף המעט הזה שבא היום בעקבותינו, עלול ללכת ולהתרחק. אנו מרוכזים בהחזקת הקיים, אנו איננו יכולים לעמוד בפני האפשרויות הגדולות ואיננו מוכנים לבדוק את שאלת רמת חיינו. אנו מסתבכים יותר ויותר בעבודה השכירה, ההולכת וגדלה בעקבות אלה ומשבשת את אָרחות חיינו המיוחדות, השונות מהרגיל.

ומאידך, איננו מוצאים אפילו את הדרך להקל ממעמסת העבודה המפרכת של חברינו וחברותינו גם בגיל קשיש, שמעל שנות החמישים ואף השישים.

הן בשנים הקרובות נעמוד בפני משברים פנימיים של האדם הבוגר בקבוצה, שלא ניתן לו לעבוד בניחותא ולפי כוחותיו. העבודה השכירה תפרוץ אז אצלנו לכל פינה מפינות הבית. הבנים הגדלים, הנכנסים לעבודת־המשק, לא יספיקו להשיג את הצרכים השוטפים והמתרחבים, ובסופו של דבר, נעמוד בפני משבר גדול, גם ברמת החיים.

הדור הצעיר יבחן מחדש יום יום אורח חיים זה, הרצוף קשיים שוטפים, עמידה חברתית, ניצני קרתנות ואגואיזם, ביטול יום השבת כיום החברה, הרחבת העבודה השכירה והתלות בה לקיום רמת החיים והשירותים והתרחקות הכרחית ומתמדת מדופק החיים סביב — המדינה, הצבא, ההתיישבות — וההשתתפות בתכנון החיים ואופי החיים במדינה. והן אלה במיוחד היו מקור של גאווה וסיפוק בחיינו, חיי ציבור החי בסיפוק מהנתינה למפעל רבתי של כיבוש הארץ הזאת ושינוי פני העם הזה.

אשרינו, שאנו יכולים עדיין לראות לא רק את עצמנו בלבד, כי אם לשנות מהאינרציה הרת־האסון, לקבוצה ולמדינה כולה, שאף היום עדיין ניזונה ממציאותנו וממאווייני. חלילה לה, למדינה ולעם, המתקבץ ומתארגן לחיים של אומה בארץ הטובה; חלילה להם לעמוד על

התכווצותנו, התנוונותנו והסתלקותנו לנגד עיניו. ולקראת הבאות: המסוגלים אנו לראות אנה אנו באים בשנים הקרובות, אם לא נערוך עצמנו מחדש, ואם לא נראה את שילוב הנוער כמשימה עיקרית לבניין ישובינו הקיימים והחדשים ואת תנועתנו ההתיישבותית כאחת?

המרכז לשינוי הרוח — בהתגלות והחלצות הנוער הבוגר במשקים בהשתתפות הבוגרים.

כאן הסדן — והסיכוי גדול ומונח בטוח לפנינו.

יהיה הדבר קשה כאשר יהיה, כאן המקור לתקוות הגידול, בעקבותיו יבוא הפיתוח המושתת על חברות קיבוציות גדולות ושוקקות, על נעורים וְזמה חדשה לחיים הפנימיים. מכאן תבוא קרינה על הסובב והשפעה על כיוון החיים בארץ, לעשותה ארץ סגולה.

בל יתקפחו חיינו העתידיים — יש ברירה.

תמוז תשכ"ב (1962)

אידיאולוגיה לחוד...ואילו המזכירות עוסקת במציאות...

האם משתמע מהגדרה זו כי ה"אידיאולוגיה" היא מס שפתיים או מליצות לעת חג ומסיבות ילדים, בחינת קישוט שאין לעשות בו שימוש?

ואילו "המציאות" נתונה ומקודשת על־ידי ההשגחה ויש לנתקה מרעיון ועיקרון ולנהלה על פי המצוי, מהיד אל הפה?

"המצאנו" שאלות אידיאולוגיות: העבודה השכירה, התאבנות שותפות האדם בקבוצה, התנוונות גוברת של אסיפת הקבוצה (וחבורות־לחץ של אינטרסנטים המטילים משקלם על הכרעותיה, בהצבעות "מגוייסות"), הדלדלות חובות מצוות של שליחות על ידי התנדבות, שנת שירות וכו', הנתקות החולייה מהשרשרת, הרדיפה הבלתי פוסקת אחרי נכסים וסידורים של הפרט — לרוב על חשבון צרכי הכלל... האם כל אלה הם מחוץ לתחום "הממשלה המבצעת"? האין לפנינו מאבקים עם "המציאות"?

בטרם נכנסים אנו לשנת היובל, בטרם עורכים אנו בחירת מוסדות לתקופה שלפנינו, ראוי היה כי שני חברינו הצעירים, הנכנסים לתפקידים מרכזיים, 'ועדת המנויים' ו'האסיפה', יבחנו בנחת, בסבלנות ומתוך הקשבה פנימית ל"מה אומרות עיניך", את הרוחש ב"מציאות" ואת "הרצוי" שיש להעלות על פני "המצוי".

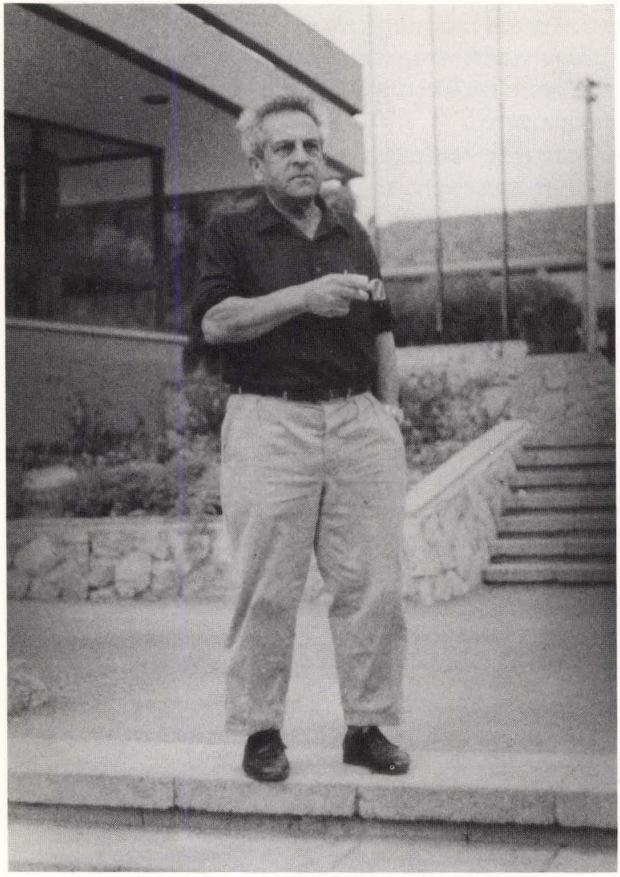
בשנת היובל! האמנם נמצאנו עניים כל־כך, חסרי־אונים כל־כך, עבדי "המציאות?"...

יום א', ג' כסלו תשכ"ה (8.11.1964)

אמש נבחרתי למזכיר. הצביעו בעד — 80, נגד — 48. נזכרתי: בבחירות למזכירות, לפני שנתיים, נתתי הסכמתי — משום מה — לעמוד בין המועמדים. באספה היו מועמדים שקבלו 60 קולות וכן פחות — עד שלושים ועשרים. עבורי הצביעו בסך הכל 5 איש. האם חל איזה שינוי־יחס, לחיוב? או שזו תוצאה של חוסר ברירה, אי איכפתיות, או, חלילה, הפגנה נגד המזכיר היוצא.

עליזה אמרה לי, באספה, שצריך הייתי, לפני הבחירות, להציג ה"אני מאמין" שלי ולאורו יצביעו. לא נעניתי. יתכן כי אגיד משהו מעין־זה וכן על המגמות העיקריות בפעולתי בעת דו"ח המזכירות היוצאת, או לפני כן — בהזדמנות מתאימה. אם אמנם יכול היה "אני

מאמין" לקבוע את רצון החברים בבחירה — יוכלו להיואש ממני ולסלקני בבוא הזמן.
היום עבדתי במכונת הכלים במטבח. רבים ברכוני, הרוב בנפש חפצה. האמנם רוצים שינוי, או שמא גם מצפים לאפס קצהו של איזה מהלך חדש? אם כן — הלא אכזיב?

כנרת, 1975

י' תמוז תשכ"ו (1966)

את הקבוצה אנו מכירים יפה. כים כן הטיפה. משפחה גדולה כמשפחה קטנה. האנשים מתפתחים עם הממדים. תורת החיבור וההכפלה נהירה לכולנו. להיות "חזקים כברזל" למדנו לאורך יובל שנים ובכל שלב ושלב מחיינו. בברכתו של "המיוחד" ובקשייו חושלנו והצמחנו את היש ואנו עומדים יום־יום בעיצוב חיינו החומריים והחברתיים על שינוייהם וממדיהם. בכל האולפנאות והקורסים למשק וכלכלה, שבתחום התנועה הקיבוצית, לא שכחו ולא

התעלמו מהבעיות המיוחדות של חיינו. ובכל זאת לא נזנחה בהם תורת היסוד של חובת האיזון והכלכלה המבוקרת, המתוכננת והמודרכת. ולא נקבע כי נגזר על המשק הקיבוצי להסתבך ולהזדקק לשומר ״ניטרלי״. חשובה גם הטכניקה הנלמדת, אך לא כדי לבטל את העיקר: מצוות חיינו — לחיות לפי יכולתנו ולהנחיל לבנינו כלכלה בריאה וחיים בריאים, ללא חובות משעבדים וללא הזדקקות לזולת. רמת החיים אינה יכולה להקבע לפי הרצון ולפי ״כך עושים כולם״, אלא אך ורק לפי היכולת והתפוקה, ורמת ההשקעות — לפי התבונה ולא מעבר לאיזון. סבורני כי הלומדים אינם מודרכים לעשיית תכניות בלבד, אלא נגזר עליהם לקיימן בלי חריגה מהגבולות המותרים. כל אלה — בגדר הבנתנו, כושרנו ואחריותנו. אין אנשינו מבינים פחות ממומחי הבנקים, אלא שאלה מצווים לעצרנו מלהסתבך. בכל השענות ב״עצור״ על הזולת, טמון זרע ההתנוונות של ההנהלה העצמית.

--- מסקנתנו האחת־היחידה: בעצמיותנו המיוחדת נחיה, אליה נצמד, באשראי המרוכז הטמון בה — נבטח. איננו בני כישלון, איננו חדלי אונים.

אכן עוברת עלינו תקופת שפל בביטחון העצמי, בֶּאֱמון בעצמנו, בזיקתנו אל שמעבר לכתלינו, כולל התנועה.

יותר משאנו חוטאים במעשינו, חוטאים אנו כלפי ההווה וכלפי העתיד במושגינו ובאשליותינו לגבי אורח חיים וקיום של יחיד, קבוצה ועם, שלא יעמדו — לא בחומר, לא ברוח ולא בכוח — אלא במה שיש בהם משלהם, מעמל כפיהם, מחוסן רוחם ומאהבת החיים שלהם.

---בימים אלה יוצאים לבגרות ולחובת השירות שלושים וחמישה מבנותינו ובנינו — כגל העולה בקבוצה. בכל שעה ובכל שנה יש לחזור, למעננו ולמען כל שצומח בתוכנו, מחדש, על תורת החיים בה חיינו ומכוחה יתקיימו חיינו לעתיד — כחלוצים, כובשים ויוצרים ונאבקים בכל ״מציאות״ עקרה וחולפת.

חדירת ״רוח הזמנים״ הכוזבת, המעלה את רמת החיים לתכלית החיים ואת המעשיות והיעילות לערכים עליונים (אויה, כמה הצליחו אלה להוליך רבים בדור זה הרחק מעבר...) המשבשים ומערפלים את המשמעות העמוקה של יצירתנו הערכית ומנוונים את החוויות האישיות. כל הערכים וכל חיי ה״יחד״ מקורם בחוסן הנפשי ובקנאות הרוחנית המיוחדת של כל אדם בכל גיל. במאבקי חיים אלה עוד שמור מקום ניכר גם לבוגרים ולבוגרי־הבוגרים לעשות לאמונתנו בעצמנו ולתיקון ההוויה.

״כל עוד דולק הנר... עוד ניתן לתקן״.

--- במקום זה — חיונית תכנית עבודה: הנדע ובהקדם לצאת מהעבודה השכירה ותשלום המילוין תמורתה? מהו כוחנו העצמי בעבודה? המותר לנו בכלל — ולפחות בשנים אלה, לפזר עשרות מאנשינו לג׳ובים ולמשרות, ללימודים ולחופשות? איך לעבוד, כמה לעבוד — האמנם מקויים יום עבודה של שמונה שעות? איך עוצרים וחוזרים ליחס סביר בין השירותים והעבודה בתמורה? מה משקל עבודת נוער וילדים בתכנית המשק?

במקום זה חיונית לנו תכנית חיסכון. הן זה תלוי אך ורק בנו, שלא כן בהכנסות (וגם כאן אין להשאיר הכל לתקוות. מה עשינו לבננות כשהעובדים הזעיקו והתריעו?) סוף־סוף לירה נחסכת שווה פי כמה מלירה נכנסת — אולי גם זאת תורה כלכלית?

ויש עוד כמה דברים חיוניים מאד לנו, כדי להתגונן נגד אובדן כושר העמידה וכושר

ההתנגדות לתהליך התנוונות הריקמה והאופי.

נראה כאילו כולנו מסוממים בסם פטאליזם חייכני־מטופש ונראה כאילו ההנהלה הפעילה עוד עולה בזה על "נתיניה", ומוליכה אל מבוך, כאילו היא נטולת חוש האחריות להווה ולעתיד של חברה המקיימת את עצמה ומחנכת את ילדיה.

עם אֲבדן השותפות החיה והפעילה של כל אדם בקבוצה, ועם הניהול הניהיליסטי של מעטים, עשוי גם קיבוץ משופע באנשים טובים ובעובדים מסורים, ללכת אל המבוך כסומא בארובה.

1.12.1961

מה נגיד ביובל קבוצתנו?

אנו אחת ממשפחות האדמה הראשונות בארצנו.

יובלנו — כחג המקום וכחג האסיף של משפחה זו — יום שמחה לנו, יום זכות לנו. זכות כנרת להעלות את יובלה מחדש בהתקהלות־עם ועצרת מותנית בזה שהדברים והתוכן של היובל יהיו מכוונים "לקראת הימים הבאים".

והדוברים יביאו לידי ביטוי לא דברי חזון, אמונה ושאיפה בלבד — אלא מאמצי הגשמה ועשייה לתיקון החיים ועילויים.

הנוכל לבוא ולהגיד: אנו חוזרים אל העבודה העצמית, לחיות בה ולהתחדש מתוכה? — אנו נשיב לכל פרט בקבוצה, במלוא כוח השותפות וההכרעה ובמלוא ההרגשה: הקבוצה זה אני! אנו נחזיר לחיינו פשטות וצניעות ונשחרר עצמנו מכל תלות ומכל קנאה ומכל רצון להשתוות אל הסובב!

החקלאות היא עיקר חיינו, מעשינו ותורתנו. אנו נקיימה בכל תנאי, נשמור על מקומה בחיי עמנו ונרחיבה בכל שטחי מדינתנו.

נעשה, ללא רתיעה, לאחדות שבט הקבוצה בישראל ונביאו לברית תמיד. עם חג יובלנו נעלה כוחה וקיסמה של הקבוצה לכל שואף עילוי החיים. ניכון לוויתורים רבים ונקבל באהבה את הכרוך במאמץ לתיקון חיינו. כאשר נשקיע את עצמנו בהבהרת הדברים והמעשים הדרושים, על פי הכרתנו, מצפוננו ומיטב מאווייננו ונעלה על דרך הגשמתם, לא רק זכאים נהיה, אלא חייבים לבוא גם לזולתנו, ולהעלות גל חדש סביב, סביב.

אז יהיה יובל כנרת — חג לעם הקיבוצים, חג לעם העובד כולו.

12.9.1945

ללמד זכות על אנשים ועל מעשים זה לא צדקנות וטוב לב. זה, אולי, למצוא את היותר חשוב שמקל לראות את הטפל. לא לחינם כשמספידים מת מדברים בשבחו. זה לא רק מפני נימוס. אלא אתה מתחיל לראות משהו באדם שחיי יום־יום הסתירו או שהשלילה עוררה בך תגובה יותר חיה, יותר ממשית, יותר מרתקת באותו רגע. אנשים מתחככים אחד בשני. לעתים המרפקים של אחד נוגעים בגבול השני. הסבלנות אינה מידה רגילה ולעתים האדם מרגיז: בדיבורו, בהליכותיו, בטעמו, באכילתו. כשהוא מת — עולה לפניך החיוב ---

בחיי משפחה בודדת זה מורגש פחות. החנווני, הקצב, הפקיד, התופרת, נותן העבודה וכו' גורמים דאגה, עלבון ורוגז. יש תיחום בין זה וחיי המשפחה עצמה, שגם הם לפעמים משביעים צער ודאגה.

בחיי הקבוצה זה ודאי אחרת. מצד אחד אתה נוגע בהרבה אנשים, במוסדות ובעובדי המוסדות. יותר אנשים, יותר מרפקים, יותר דעות והן לפרקים קובעות גם בעדך. בעיר, ובכל צורת חיים אחרת, אתה מתייחס להרבה דברים יחס יותר אובייקטיבי. הדברים מציקים ומרגיזים, אבל אין לך הרגשה ישרה וישירה לדברים, למקור הצרה: לסיכויי השינוי. זה עניין של משטר, של מדינה. אתה מופעל. אתה ביחידות, אינך יכול לעשות הרבה. ואם אתה לא רוצה להכנע — אתה מתחבר למפלגה, לקואופרטיב ואתה מביע דעה, לפעמים גם זוכה בשינויים. ואז נוצר עוד מעגל בתוך המעגל ושוב הנך רואה צרה, חוקים ותקנות ופקידות וכו׳ וכו׳.

בקבוצה יש לך לכל, יחס סובייקטיבי. הכל שלך. לכל יש לך תביעה ישירה. והרצון הטבעי הוא תמיד שזה יהיה מתאים לך, לדעתך, להבנתך, למצב רוחך. ה״מוסדות״ וה״פקידים״ שלנו — אחראים לכל ״הפירמה״ ולכל צרכיה ולאיזה קו ממוצע, המתאים פחות או יותר לכל. קשה — מבחינת האמצעים והטעם והנימוס — לצאת ידי חובת כל אדם ואדם. והפרט נפגע, נפצע, יוצא מהכלים: הקבוצה אשמה!

24.12.1944

ויש עוד עניין. בקבוצה מוכרח האדם לקבל את חוק החברה, חוק שהוא בעצמו גם קבע אותו, לדרך חיים זו. הקבוצה צריכה להכריע בדבר הקטן והגדול ואף בדרך הטיפול, החינוך ותקופת הבגרות של ילדי הקבוצה. אבל כאן באמת אחד המבחנים היותר רציניים לאדם, כשהוא נדרש לקבל מרות הכלל ביחס לילד, לנער, לחובת השירות של המתבגר. כאן דרוש טוב טעם רב, התאפקות והתעלות של הורי הילד ובעיקר האם, אבל גם החברה צריכה לעבור בעדינות על נקודה זו. וארוכים הדברים — לא אאריך כאן.

הגע, (פלוגה 178), יום ד׳ 19.9.1945

שלום לך איטל׳ה,

הגעתי הנה בערב וכאן מתקיים עכשיו סמינריון ארצי של ״החלוץ״ ההולנדי. בחורים ובחורות יפים, גזע אנושי נעים, גזע יהודי רגיש — על אף הידיעה המעטה. במפתיע נתבקשתי לספר על כנרת ובלי כל הכנה התחלתי ועשיתי איזה סך הכל של הקבוצה והחיים ובזה מצאתי עצמי פתאום כאילו נתתי את חלקי בימי ראש־השנה של כנרת ושל וילנה. כמה שלא נפניתי במשך הזמן האחרון לחשוב ולהשתתף בחצי יובל של הקבוצה בארץ, לא יכולתי לבטא את הדברים בכתב לחברים.

ומשהו מזה שנקרא ביטוי, עלה בְּסַפרי על המקום, על האנשים, על הילדים...

... בתום הסיפור שלי על כנרת, הבאתי להם עוד ״חתיכה״ רוטטת של חיים — התמונות שלי. בחלקן תמונות נוף ועבודה ובחלקן — המשפחה.

בלעו בעינים. והבחורות ודאי חשבו מחשבות של נשים. גם אני לעצמי אמרתי פעם נוספת: משפחה נאה...

״העשירון העליון, בעל רמת החיים הגבוהה, במדינה — כולל את התנועה הקיבוצית״, אמר מזכיר ההסתדרות. ואנוכי — לבי לא עלץ ולא חשתי סיפוק ולא גאווה, אלא אי־נוחות ורתיעה...

מהדרך אל ה"פסגה" וממרום עמידתנו עליה נשקפת דלותנו כלפי פנים ודלות עמדתנו מול החברה המתהווה בישראל. מכאיב ומדכא לראות כי נציגותנו, הגדולה יחסית למספרנו, בצמרת השלטון ובכנסת, שעשויה היתה לסמל חלקה של התנועה הקיבוצית בהגמוניה של ערכי יסוד מקודשים וקיימים לא לדורנו בלבד — מבוזבזת ומקומה לא ניכר במאבק המהותי־חלוצי על דמות החברה.

מרבים עתה לתור אחרי "פרות קדושות" מיועדות לשחיטה וביניהן, פה ושם, גם נראית מפרפרת "ציפור הנפש" הנלעגת... לעומתן מתגדלות ומשמינות פרות קדושות חדשות (מימוש עצמי, השכלה גבוהה, אמריקניזציה, תעשייה במקום חקלאות, ועל כולנה מרקיעה רמת החיים, כתכלית עליונה) ומוצעות גם בשוק הקיבוצי כתחליף למיושנות וכתשתית "מתקדמת" לעדה הקיבוצית ותנועתה. הגווארדיה הוותיקה והצעירים, שפוטנציאל ההתחדשות שמור בעמקי נשמתם, עומדים עתה נבוכים ומשותקים בפני "רוח הזמנים" (פאוסט) כאילו גזירה היא שאין לעמוד בפניה...

עולה ומתדפקת על שערנו התורה והמצוות של ה"הסתפקות במועט". משמעותן רבה ועמוקה לא משום כוונת ההתקדשות שבה וודאי לא משום מגמת ההתנזרות מטובו של עולם — אלא משום שהיא משחררת את האדם משעבוד לעגל הזהב ומחזירה לו לאדם את חירות הרצון, השאיפה והבחירה.

רוטרדם, 8.11.1945

איטל'ה,

הערב אני מתארח אצל דודקה. לא מצאתיו. הלך, כנראה לקולנוע. אלון אצלו. הוא עוד ממשיך ללמד בבית הספר. פעם כתבתי לך על זה. בחור טוב ורציני. בדרך כלל כל הנוער של כנרת, ממנחם־אהרוניק ועד צבי כהנא, טובים. אם אני אומר לך זאת מכאן ומהתנאים שבכאן, הרי זה אומר הרבה. וברצוננו או שלא ברצוננו נצטרך לתת חלק גם לכנרת — הנושכת לפרקים, הלא אידיאלית, כמובן, שגידלה אותם. לשני דברים קשה שלא להִתָּפֵּש כאן — כל מיני ביזנס ונשים. ובעיקר הדבר השני. ולעמוד כאן בניסיון זה — לא דבר קטן הוא. ואם תקחי את המרחק הזה: מצד אחד צברים, צעירים, מבקשי חוויות והרפתקאות שחויית האשה כבר רוחשת בקירבם ומהצד השני בחורות נאות, יפות, אירופאיות (לא זונות) המחבבות את החבריא שלנו ומזומנות על כל צעד — צריך שיהיה באמת כוח הבלגה גדול וכיבוש יצר. נדמה לי כי שלנו, כולם, עמדו בזה. ולא רבים הם שעמדו. שמח אני אפוא לשמח אותך לא רק בבן, כי אם בכולם. ואכן יכולה את — אם מי שהוא חושש — להגיד לנשים של החבריא, לידידות שלהם או להורים, שהם שמרו הוגנות ונאמנות אבירים, ואפילו אלה שדיבוריהם — ציניות ...

יום ראשון, 18.9.1960

שלום לך, משה,

בא הערב ועניני האסֵפה מאמש ואסֵפות רבות קודמות, שוקעים רבדים, רבדים. הכתיבה הזו אינה באה לי בנקל. יש בה לא רק מהמגוחך אלא, בעיקר, מהצער — כי היא באה במקום שיחה בלתי אמצעית, פנים מול פנים, שיחה גלויה, נוקבת ונושאת חרדה — שכנראה אינה ניתנת ואולי לא רצויה.

מאחוֹרַי, בעניין זה, גם ניסיון מכאיב של כמה התחלות בצוותא ובשניים, שנפסקו כנראה, לא במקרה. עם כמה חברים וגם אתך...

ואם נשארה האפשרות היחידה של השיחה באסֵפה, הרי נדמה לי, כי גם זו הולכת ומצטמצמת, גם מבפנים וגם מבחוץ (אם אפשר לקרוא למוסדות המכוונים את הציבור גורם חיצוני, לעומת ההרגשה הפנימית של היחיד).

עם כל רצוני להתחזק ולשמור על הזיקה לענייני הקבוצה ולא להכנע ל״שלום בית״ חיצוני ומזוייף, וליחסי אדם נוחים, תמורת האמת כפי שנראית לך, החרדה ממלאת את הלב — אני חושש שהנני מאבד את הטעם והעניין שבהשתתפות באסֵפה. אולי לסגור את הפה בטרם שיסגרו לך אותו בדרך זו או אחרת...

זה כמה שנים שהנני רואה, בפחד הולך וגובר, אחד הסימנים הקשים בהוויתנו — השתתקות של כמה אנשים, וגם אתה בתוכם, שנשאו באופים ובאישיותם את התוכן של ״תיאוריה ומעשיות״ כאחת, וידעו טעמו ועיקרו של עיקרון, אידיולוגיה ורעיון מרכזי. נדמה לי כי הולכת תקופה של תקנות ותקנונים, תקציבים אישיים וצנטרליזציה, עבודה שכירה ו״מעמד הפעילים״... האיש וגם הנער והנערה עוברים מהקטגוריה של ״איש קיבוץ״ לקטגוריה של ״כוח אדם״...

זה שנים דימיתי כי ״התקציב״ ישמש ריכוז הפוקוסים של הערכים והמעשים ובו יעמיק הבירור: לאן? נראה כי המזכירות אינה רוצה ו״העם״ אינו להוט. איש לא יעמוד בשער... הביטחון הנשקף בציבורנו אינו ביטחון של מנהיגים, אלא ביטחון של טכנאים: העיקר שהמתקן יפעל היום ובעוד שנה.

האמנם הצעירים אינם מסוגלים עדיין לחשוב על ילדיהם?

אך אני חרד לרגע שבני יגיד לי: הלכתי בדרך ושוב איני רואה טעמו של דבר... ורפי, נחי ואבי יחושו יום אחד — אולי אף מבלי לקרוא ב׳אחים קרמזוב׳ — את צו הנזיר הזקן לנזיר הצעיר: ״בְּיָגִיטֵי דְיֶטִי אוֹת אוֹנָנֵי״ [המלטו ילדים מעֲגמת נפש]

האמנם ״הזקנים״ כבר שותקים והצעירים עוד לא מדברים? דיבורי הצעירים, בינתיים, אינם מבטאים מחשבה על הקבוצה, גאווה על הקבוצה, טעם וערך לקבוצה כלפי פנים וכלפי חוץ. לו טעיתי...

ובינתיים אין במה להתחזק, אין במי.

מוטקה

יום ראשון, 25.9.1960

שלום לך,

--- גם הציבור שאינו מרדני, נוטה לקצר וללכת בתלם. יש שתי גירסות מנוגדות: אחת אומרת ״עולם־גולם״, השנייה — ״קול המון — כקול שדי״. אני משתדל להפוך דווקא בגירסה השנייה ולהעמיד עצמי כבלתי צודק — אולי, ולסוף — ״איני משוכנע... נדמה לי כי השחיקה היא גם אינסטינקטיבית, גם מחושבת וגם אינה תמימה לגמרי. האנשים אולי נבוכים, ודאי איטיים יותר בתגובותיהם ומבקשים להשען על הביטחון, כביכול, של ראשי העושים והמדברים: אם טוב ואפשר להמשיך בחיים הרגילים ואפילו לשפרם, מדוע לא נסמוך עליהם?, והמובילים פוסקים: האנשים שלנו רוצים כך...

... אמש סיפר הרדיו על נאומו של שר המסחר והתעשייה פנחס ספיר ובו המשפט: "רמת המחייה שלנו מתחילה לסכן את כלכלת המדינה" ...

ובכל הקבוצה הוותיקה והעשירה באנשים ובצעירים ובכל היתר אין מי שיגיד: לאן? גם אנחנו במסכנים את משק המדינה?

הפעם כבר נגעתי רק בתקציב — ולא בעניינים "צדדיים" כעניין הפיתוח או העבודה השכירה. כנראה שלא זרה לנו האימרה: אחרינו — המבול! ואני חושש — כי עוד בזמננו יגיענו השבר. החקלאות שלנו, הבנויה ביותר מהחצי שלה על רווחי העבודה השכירה וסובסידיות למיניהן — תישבֵר כלכלית ומוסרית. הקבוצה תכרע על הברכיים. כל המומחיות של כלכלנינו ומנהיגינו תתנפץ, והבנים לא ימצאו לא תורה ולא קמח.

ט' בכסלו תשל"ב (1972)

הקיומיות, יצר החיים — חוק וצו. יתרונו של האדם והיהודי — קיום של ערך, קיום של טעם. החסידים אף הוסיפו את השמחה ואת האיסור על העצבות.

משנלקח מכם בנכם, מאתנו נכדנו, מכל המשפחה הנער שהיה עשוי לפאר עצמו ואת כולנו, ואולי אף מעבר לנו — לא יכול שלא להטרידנו אורח חיינו: לא לרדת, ואם אפשר לעלות, בטעם ובערך החיים.

יש איזה ביטחון מטאפיזי בחיים ובהמשכם. ואילו על פי ההיגיון: מי יודע? יתכן כי קיומנו תלוי בנס, על חוט השערה... גם העולם שסביבנו — הכמותי, החומרי, הדואג לעצמו, המוכשר לתחבולות — עשוי להפתיע ולסכן. גם עולמנו הפנימי מעורר דאגות.

מפעם לפעם חוזר בתוכנו גל המעלה מחדש שאלת טעם ההתעקשות על קיומנו הייחודי כיהודים. באחרונה החלפתי דברים עם בן־אשר. הוא כתב קשות על בן־גוריון, שדעתו על הנסיגה מהמקומות שבאנו אליהם — עשויה להיות פטאלית. כסמל של מייסד המדינה הנותן פיתחון פה לגויים (גם בדברי רוג'רס על התפוררות פנימית במדינה וחילוקי דעות על דרכה — יש אולי רמז לכך). עניתי לו: זה ודאי עושה רושם, אך, אולי לא — סכנה. והנה קטע מדברי תשובתו: "איני מקל בחזיון בן־גוריון בערוב יומו, מבחינת הסמל שבו בזיכרון הלאומי. תש כוחו בַּמָּקום שהיה גדול. ומבחינת בדידותנו בעולם — ההרמטית, אבסולוטית כמעט, כאשר בשעת ניסיון, גדול דווקא, של עם בעוברו, אשר פונק יחסית בנצחונות בשדה הקרב ולא נידון עד כה בטעם חורבן בביתו — אם יעמוד בסיטואציה אחרת — גם של סַנקציות וחס וחלילה קרבנות יתר — אין כלל לדעת מה מגדיש את סאת כוח העמידה על הבחירה בחיים ההרפתקניים — אין לשער איזו משמעות יכול לקבל נוסח האורים ותומים של הנסיגה בפי "הזקן" כאשר אנשי 'ברית שלום' ו'העולם הזה' יניפו אותם כדגל — ודווקא מפאת הנוסחה הקצרה והסתומה שאינה אומרת כלום מבחינה אקטואלית. בענין פיקוח נפש לישראל, אין לזלזל גם במלים" — עד כאן בן־אשר עם הסגנון הפתֵטי, אך החרפת התמונה אינה גורעת מהתוכן האכזרי והאמת המודגשת. אותה אווירה הקיימת גם בעולם, אך היא מפלצתית בהופעתה אצלנו, של כעין "אכול ושתה...", יכולה להרוס עולמות ואימפריות. ואילו אנחנו — האם יציבותנו כל כך חזקה? האם "קיצוץ בנטיעות" איננו מסכן קיומנו בבוא סערה?

אכן גם ראינו איך מתנער העם בבוא הסכנה, ומשתנה ומתעלה — אך הספקות אינן ללא

יסוד. סימנים שונים, סימפטומים שונים, ישנם. ואם אלה אף מוצאים מקומם בתוכנו — התנועה הקיבוצית, תמצית כוח ההתמכרות ומסירות הנפש החלוצית שבעם — החרדה גוברת...

על מי מנוחות לא נשב — לא דורכים במקום, אף לא הדור של גליה. גלי הסכנות וגלי המאמצים יחזקו אותנו, אם אנו נחזיק בהם. עליית יהדות רוסיה, על אף ובזכות הקשיים שיבואו אתם — תהיה אחד המאמצים הגדולים. לימי מנוחות — עוד רחוק. אם נתקיים — יהיה זה בזכות הנתינה. כוחה של הנתינה יהיה, כאשר הנתינה עצמה תהיה האושר, הסיפוק והכפרה. מקצת "חיים טובים" לא יזיקו אם לא יהיו לאליל, לתכלית, או לנזיד עדשים..." "היה אדון ליצירה ואל תהיה עבד לרכוש" זו גם תורה לבאות. בחיים כאלה, במהפכה זו בה עוד לנו לחיות — אין טעם אחר, אין פשר אחר לחיינו.

אם ציוו לנו חיים, בני העקדה — חיים כאלה ציוו לנו ...

"אשיחה"

לבנים

"שְׁמַע לְאָבִיךָ זֶה יְלָדֶךָ וְאַל תָּבוּז כִּי זָקְנָה אִמֶּךָ" (משלי כ"ג, 22)

הקשב פנימה. האין אתה חש ברחש של שיבה הביתה? של הלך שראה דרכים ולבו דופק בהתקרבו אל נופו שלו ואדמתו הברוכה?

אדמה זו. העם הזה. הקיבוץ הזה. התמורה שהחלה. התמורה שיש לחולל. עם עובד. עם לוחם. עם מתיישב. מאדמה זו — חיינו וחזוננו. מהאדמה הזאת — התרומה לזולתנו. התורה לכוח, התורה לעומס, התורה ל"יחד".

לארנון, לפטל, לעמית ולצביקה
נכד היה לי, נער חסון

צמרמורת הזיכרון המרעידה מדי פעם ומשאירה אחריה שובל המכאוב על היפה שהיה ועל התקווה שנבלה, קמלה.

עתה יעלו מתוכנו, וביתר שאת, הרהורי הטעם והתביעה של הקָרבן והשאלה איך לחיות. משפחת לא גדולה אנו, משפחה כאחרות.

סבו של מוטי נפל בתרפ"ט, מידי ערבים. אבי מוטי נוטש את בית הספר 'כדורי' והוא בן 17, ומתגונן כלפי שואליו וכלפי הקבוצה: עתה, לעת מלחמה כזו לא אוכל לשבת ולהמשיך ללמוד. הולך לפלמ"ח, ממנו לבריגדה, מתוכה נושא מזוודות ומוליך שתי בנות, משרידי המשפחה בפולין, בלילה, דרך היער, בין גבול גרמניה ובלגיה, למקום ממנו יעלו לארץ־ישראל. מלחמת הקוממיות, פציעה קשה במערכות עמק הירדן.

אמו של מוטי וגיסותיה — בפלמ"ח ובנח"ל, דודיו מלוחמי חטיבת 'יפתח'.

סבתו מכנרת, לאחר החלמת בניה מפצעיהם, מתנדבת לטפל בחולים פצועים אחרים.

מוטי נכדי נפל מעבר לנהר, בעברו המזרחי של הירמוך, בלכתו בחוד החדירה.

משפחה כאחרות בישראל. אם יש תו מייחד למשפחתנו, הוא עולה וצומח ממשפחת האדמה ומעדת הקבוצה. האדמה הזאת והחלוצים ה"עולים ושרים", בהתחברם יחד עוררו את האון, התעוזה ואת קשיות־העורף הרדומים דורות ויובלות באומה הנודדת, המושפלת, הנרצחת. שבט־עם זה שנתחבר ביקוד עם האדמה — אנשיו, בניו ונכדיו — רחש בלבו יצר ההתמכרות השלמה: קודם כל אני הנתבע, ובכל מקום, ובשורה הראשונה, בחוד...

אומה בת ארבעת־אלפים שנה. וראה: "הן דמה בדמי זורם, הן קולה בי רן"...

לא נמות כי נחיה... כך הלכנו כל דרך החתחתים, היסורים וההרג מאז ועד ימינו.

רצון החיים מלובן ומחושל בכוח דמיוננו כי יודעים אנו לשם מה אנו חיים.

ללא ניחומים על שאבד, מבקשת ישותנו להעניק משמעות לימינו ולמעשינו ולזכות להתקרב להוויה הגדולה של הנותנים כל חייהם בכל מאודם.

ילד הייתי ואבי היה מוליכני בקריאת ההגדה של פסח. מאז ועד היום יהדהד באוזני קולו הפותח ב"מתי מעט"... והקול עולה מרוסק וחנוק: ".. ואעבור על פניך ואראך מתבוססת בדמיך, ואומר לך בדמייך חיי, ואומר לך בדמייך חיי".

סבא

מתוך מ'עבר לנהר', חוברת לזיכרו של מוטי חדש ז"ל, שנפל ב־ז' כסלו תשכ"ט (1969) והוא בן 19

שרשרת העבר אינה נגלית רצופה על כל חוליותיה. נגלים גושים, קטעים, רסיסים. היודע אתה, בני, מה זאת קפיצת הדרך? אולי תמוה ומוזר תתבונן בי אם אגלה לפניך כי עוד כיום אתפס להזיה. אני ער ופתאום לא אדע החולם אני,או רואה בהקיץ: האנשים — אנשים יהודים — עמלים בשדות. הדיבור — דיבור עברי שוטף ופשוט כאילו לא פסק בשדות אלו מאז. העצים, הכרמים, הגנים שעלו מתוך הישימון הצהוב של כיכר הירדן — האם לא מעשי ידינו הם — ידיים גמולות מיצירה עוד אתמול? והבנים — בני, כבר יצאו לעבודת השדה. והנה כבר יאחזו בנשק — בשורות הלוחמים. והנה הם בקו האש והם נושאי הניצחון.

הנראה מוחשי בעיניך שעוד נושא אני בזכרונותי ובעורקי את הגולה? שאני ראיתי ימים אחרים וחיים בעול מלכויות. רדיפות. ועברה עלי מבוכת הנפש: לאן? תיקון מלכות עולם מכאן, גאולת האדם היהודי וביתו שלו — מהגולה שבנכר ומהגולה שבלב — מכאן. עד שפרץ החלום שטוף השמש של תקומת ישראל וסחף אותנו.

והנה — הכל ממש כבאותו חלום. עתה בני, רגילים אנו כבר — רגילים מאד עד שפתאום... עתה אנו רגילים כבר גם עם הקבוצה. ואתה בן ביתה מיומך הראשון...

★

מה מילא לבנו לדרך זו? מה ביקשנו בה ומה נתנה לנו? אלו חלומות ושאיפות, אלו ערכים נשאנו לתוכה? מה התלבטנו אתה — עם הקבוצה — ומה התחבטנו בה? אלו מלחמות עשינו ויכולנו. אלו כשלונות נחלנו. וקרבנותיהם של אלו ושל אלו. כל זאת לא אתאר כאן. רבות נאמר ועוד יוגד. צא וחפש וימצא לך רב. והיינו גאים,אף באנו הרבה על סיפוקנו. משעול ראשונים היה לדרך רבים, רבבות.

★

דגניה היתה הראשונה. ברכה על הראשוניות ועל הראשונים. מחצר כנרת יצאו שבעה [ראשוני דגניה], ועברו את הירדן כמתחילים בקבוצה.

אמרה הקבוצה ללכת בדרכה לאיטה, פן יתקפח האדם בחברה ובמשק מגידול וריבוי. ...כנרת נשאה עיניה למפעל, והאמינה כי בו ובהגשמה יש בכדי לתת מרחב אישי וחברתי לרבים. היתה רוח ואחיזה לדרכנו, ויצרה כוח מוגבר למשק, לחברה ולשליחות. בסופה של תקופה ביקשו כולם לפרוץ ולגדול, מהם שנשארו לוקים בחסר ומְצֻערם מתחבטים עד כאן.

★

לכנרת אין מליץ. — חובת הנתינה עליה. נתינה גדולה ודוחקת. כלומר: אין כנרת שופעת כוחות העוברים על גדותיה. היא נתונה במצוקת החסר ובלחץ הצרכים הרבים. אך צדקת המס הפרוגרסיבי חלה עליה — בצדק.

מישקה, חברתה, ראשוניותה והיותה אם ו"אם האם" לקבוצה ולקיבוץ — מחייבים מאד. ונוסף לכך: מאת בניה העומדים במערכות הקבוצה.

זה ישן אך תמיד חדש, תמיד אמיתי וממשי מאד: הנתינה לזולת — לכל מכלול הנזקקים לנתינתנו — היא לא רק חובה. הנתינה וה"עומס" — כפי שקרא לכך בנציון — הינם ויהיו מקור כוח מתגבר וחיזוק העצמי, הם סם חיינו. וההתגברות — צו דחוף ודוחק עלינו במאד, מאד. כי הדרך, בני,אינה פרושה לפנינו ללא מכשול ומחסום. נגד קמים עלינו מעברים — נקום נא,בני, בעצה ובראייה ובנתינה.

השתיקה מתחילה להתנקם.

ההגשמה, בני, היא תנועה מתמדת. אין אנו משיגים את השלמות גם כשאנו מתקרבים אליה יותר ויותר. האידיאל מגביה תמיד לעלות עוד מדרגה. כשאנו עומדים קמעה, אנו מאבדים תנופה ויורדים מדרגה. אם נבקש לנוח ולחנות — צר הבסיס ויש לסגת עוד. כשאנו מתחילים "להסתדר" — באות עלינו החולשות...

★

ביסודו מצווים אנו על אורח חיי צנע למען עצמנו וכמופת לעם עני ולארץ ענייה הצפויים ומצפים תמיד להמשך קיבוץ גלויות. חיי צנע של העם כורח הם להפרשת עודפי ערך ככל היותר לבניין נשמות, לפיתוח הנגב, לפיתוח הצבא, לחינוך וקליטה רוחנית של השבטים הנחשלים והרחוקים.

"עמדנו ויכולנו לתקופת המצוקה בחיינו. אברך: הלוואי ונעמד ונוכל לתקופת הרווחה". במלים אלה גמר בנציון את משאו על פני ארבעים השנה ולקראת הבאות.

★

עם קום המדינה החלה רמת חיינו לעלות ביתר שאת. עלייה מהירה של רמת החיים אינה עוברת בשום מקום בלי זעזועים ושינויים רציניים במושגים, בהתנהגות ובמצפון האזרחים. היה זה מדכא מאד שאמצעי ההתנדבות של הגולה היהודית בעולם — לישראל, מצאו להם, בחלקם, דרך לאפיקי ייצוב ועליית רמת החיים של היישוב הוותיק בארץ. ובחלק מחלקם גם אלינו — ההתיישבות השתופית.

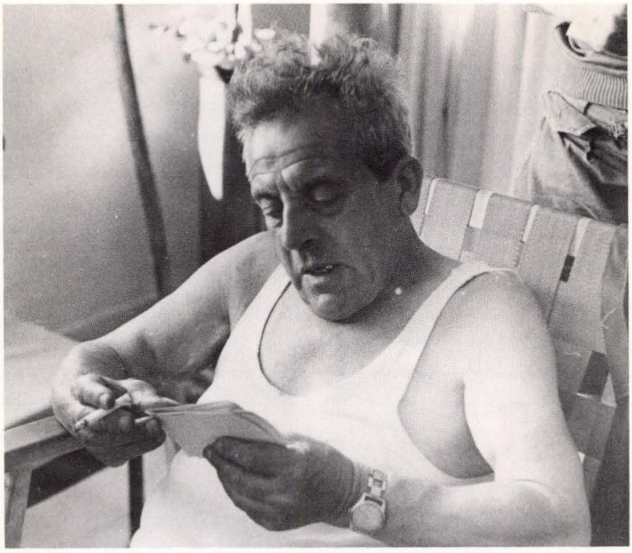
★

לפרקים אנו נזכרים, בני, בגאווה, כי לא רצינו לקבל תרומה או מתנה כלשהי לאיזה צורך או מפעל ציבורי שלנו, יהיה המציע אשר יהיה. ומה שלא יכולנו לעשות במו אמצעינו — לא עשינו אותו כלל.

הן יש מהשפלה וניצול באותה פרוטה שבאה ממקור זה למלא צרכינו. ה'ערך העודף' הוא מושג סוציאלי שהמשטר הנוכחי מצדיקו ונהנה ממנו בלי נקיפת מצפון ובתיאבון. מה לנו ולהלכה הזו, מה לנו להנאה הזו? כאן אחד מערכי־הערכים.

השׂחתי לפניך בני, בכל שנראה לי. בדברים אחרים, מהם מרחיבים את הדעת ומהם שמטרידים ואינם פוסקים להציק — לא נגעתי. נראים דברים ורגשות, ספקות ואמונות מתערבבים זה בזה וגם הסתירה מקננת, פה ושם.

"דּוֹר הוֹלֵךְ וְדוֹר בָּא וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֹמָדֶת" (קהלת א', 4)

"רבן שמעון בן גמליאל אומר: אין עושין נפשות (אנדרטאות ומצבות) לצדיקים. דבריהם הן הן זכרונן"

(ירושלמי, שקלים ז' ע"א)

מי שנתן נפשו לכלל ישראל והקדיש חייו לתקומת ישראל בארצו — ודאי שהוא צדיק.

מי שנתן נפשו בהגנה ובקרב, בהצלה ועלייה, בבניין יסודות ובתנופת חזון — ודאי שדבריו הם הם זכרונו.

ואנו ליקטנו כאן מעט מדבריו וממעשיו, מכתביו וממכתביו, לעשות לו נפש שתהיה לזיכרון.

אוהביו — בני ביתו.

יאיר-מיש
אספן פריטי ארץ-ישראל
ספרים,כלים,תעודות וכד.
טלפון:050-9166878
yairmisch@walla.co.il